

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

1818i f.év. -

Nagymellességi királyi minister ív.

A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985

Gyalambos
sárosi plebánus,
s mellékelten
előadván azon
szándékot közzé
gyal. méltos

Elhajult cigányok képerit, kik saba nem
ugyanannyi költésként övönlik el az egész
szelvséget, minthogy nevelésükre irányult
szándékú. A szelvségük s' erkölcsükben
magarissaluk a többi gyermekekkel az iske,
köl. vizsárafedván mindannyian magán
sultat, s' ezint méltán állal tanulhatni.
A nagy idővel az egész községet Demoraliz
kálják, köpötker, hogy maguknak hára
szelvségük s' gyermekeiket illően ut

Kossuth

Nagymellességi Rajner József
inagya királyi belügyminister írva

**A magyarországi
cigánykérdés
dokumentumokban**

1422-1985

**A magyarországi
cigánykérdés
dokumentumokban
1422–1985**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1986

A bevezetést írta, a dokumentumokat válogatta
és jegyzetekkel ellátta

MEZEY BARNA

2002 APR

[Bevezetés 1., 2. rész, Feudális korszak]

POMOGYI LÁSZLÓ

[Bevezetés 3., 4. rész, Burzsoá korszak]

TAUBER ISTVÁN

[Bevezetés 5., 6. rész, A felszabadulástól napjainkig]

Szerkesztette

MEZEY BARNA

Az idegen nyelvű dokumentumokat fordította

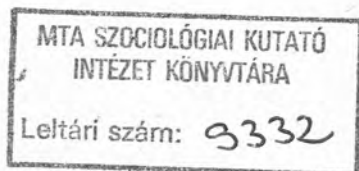
ERDÉSZ LÁSZLÓNÉ

HEICZINGER JÁNOS

KENÉZ GYŐZŐ

KLIMA GYULA

NAGY ERZSÉBET

ISBN 963 09 2851 5

© Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István, 1986

[4202]

BEVEZETÉS

1. A cigányok megjelenése Magyarországon

A végek a feudális államokban korántsem jelentették azt az áthághatatlan választóvonalat, mint napjaink országhatárai. A hűbéri államhatalom erősen őrizte a kereskedelmi útvonalak vámszedőhelyeit, ennél keményebb és szélesebb körű ellenőrzésre azonban csupán háború, határszéli villongások vagy járványok esetén került sor. A monarchiák alattvalói viszonylag szabadon járhattak át egyik országból a másikba. Az irásbeliség általános elterjedését megelőzően [sőt még azután is hosszú ideig] a passzus, az útlevél értelemszerűen nem tölthette be ellenőrző-nyilvántartó funkcióját.

A népmozgást lényegesen befolyásolták a hódító vagy védekező hadjáratok, a nagyhatalmak politikai expanziója és a föld népének egyéb megélhetési gondjai [aszály, fagy, állatpusztulás]. A fogadó országok általában szívesen látták a beáramló csoportokat: azok földművelő munkáskezet jelentettek számukra vagy végvidéki védekezésre felhasználható fegyvereseket. Így azután – ahogyan Európa majd minden államában – hazánkban is gyakran jelentek meg különböző népcsoportok, vándorló menekülők. Ezek, amennyiben nagyobb tömegben érkeztek Magyarországra, igényt tartottak az államhatalom gyámkodására, az uralkodók pártfogására. Megjelenésük írásos bizonyítékokkal dokumentálható [útlevelek, átutazó levelek, oltalomlevelek vagy privilégiumok formájában], így betelepülésük könnyen datálható. Többek között ilyen népcsoportként vert gyökeret hazánk területén a kunság.

A fokozatosan beszivárgó népelemek jelenlétének kezdetét azonban szinte lehetetlen meghatározni. Ily módon a sok feudális kori telepes és menekülő között érkező cigány népet sem, mely feltehetően az ázsiai nagybirodalmak alakulásának következményeként kezdte meg évszázados vándorútját Indiából Európa felé. A cigányság nem egyszerre érkezett hazánkba: megtelepülése [vagy legalábbis államhatáraink közötti megállapodása] több évszázadot vett igénybe. Kutatóink régi polémiája: mióta élnek Magyarországon cigányok? Többen állást foglaltak amellet, hogy ez az időpont az Árpádok uralmának idejére tehető. Enessei György sze-

rint Joannes Bárdosy¹ II. András korára tette jelenlétük kezdetét. Feltehető, írta, hogy András szentföldi hadjárata során csatlakoztak egyes cigánykumpániák a hazatérő magyar seregekhez.² Adriano Colocci³ közölte cigányokról szóló művében II. Ottokár cseh király IV. Sándor pápának írott levelét, melyben beszámolt IV. Béla magyar király fölött Morvamezőnél aratott győzelméről. E leírásban, Colocci vitatott vélekedése szerint, a magyar sereget alkotó népelemek felsorolásakor megemlítette a cigányokat is.⁴ Lehetségesnek tartják, hogy már ez idő tájt nagyobb cigányközösségek éltek [vagy legalábbis katonáskodtak] Magyarországon. Csontos János Enessei nyomán Szászkyt is felidézte. Enessei értelmezésében Szászky⁵ Kun László uralkodása idejéből lelt nyomokat. Ettől fogva sűrűsödnek a bizonyítékok. Az Anjouk [elsősorban Nagy Lajos] mindennaposá váló hadjáratai, ezek között is a balkáni háborúk, bő lehetőséget biztosítottak a kapcsolatteremtésre, a magyarokhoz csatlakozásra. A főntebbi állításokat a tudomány mind ez idáig nem bizonyította.

A cigányság magyarországi megjelenésének időpontjára vonhatunk le bizonyos következtetéseket településeink vizsgálatából is. A számos „Cigány” község feltehetően nem véletlenül nyerte el nevét. Így többen idézik Egyházas-Czigányt, melynek létéről 1377-től biztos adataink vannak.⁶ Okmányok bizonyítják, hogy Czigány nevű település volt már hazánkban 1329-ben, 1381-ben és 1409-ben is.⁷ A Cigány [Zigány, Zigan, Czigány] nemzetséget 1373-ból származó oklevél említi. Ebben a nádor meghagyta a leleszi konventnek, hogy Zigány Domokos fia, László ügyében folytasson le vizsgálatot.⁸ Néhány évvel később Nagy Lajos adott ki parancsot a Zigány László keresetének kivizsgálásakor alkalmazandó inkvizícióra,

¹ Animadversiones historico-critico diplomaticae in ipus De Insurrectione nobilium auctore Josepho Keresztury, agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum. Cum recensione Apocrisium De Banderiis Hungaricis, Viennae Anonymo Auctore 1785. editorum per Joannem Bárdosy... Budae, 1792.

² Enessei György: A Tzigán Nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei, most legelőször hosszas feledékenységből világosságra hozattak és rendben szedettek, Komáromban, Weinmüller Bálint betűivel, 1798. 25. o. Enessei Bárdosy művének 98. oldalára hivatkozik.

³ Adriano Colocci: Gli Zingari. Torino 1889. 26. o.

⁴ Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Székesfehérvár 1978. 172. o.

⁵ Joannes Tomka Szászky: Introductio in orbis hodierni geographiam adnexa simul naturalis atque civilis regnorum habitus descriptione Praefatus est De fatiis geographiae priscis ac recentioribus. Mathias Belius, Posonii, 1748. Csontos János: Adalék a magyarországi cigányok történetéhez. Századok, 1877. 455. o.

⁶ Magyarország vármegyéi és városai, 20. Zemplén vármegye. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu. Bp. 1896. 347. o.

⁷ Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadyak korában. Bp. 1890. I. 345., 512., 554., 566. o.

⁸ Lehoczky Tivadar: Új adat cigányaink történetéhez. Századok, 1894. 827. o. és Theodor Lehoczky: Beitrag zur Geschichte der Zigeuner in Ungarn. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Band IV. 1895. 218. o.

szintén a leleszi konventnek.⁹ Nem véletlen, hogy a Zigány családnevű nemzetségek Zemplén és Szabolcs vármegyékben fordultak elő, ahol a hasonló nevű helységek is találhatóak. Zigány László például arra panaszkodott, hogy Zigány Mátyás és István a már említett Egyházas-Czigány nevű birtokára rátörték, tisztjét megölték, házát fölverték. Erről az Egyházas-Czigányról tartotta a történetírást, hogy alapítói, egykori lakosai mind cigányok voltak.¹⁰ Kutatók rámutattak arra is, hogy jelentős helységről lehetett szó: csak a nagyobb települések jutottak saját egyházhoz.¹¹ A XIV. század első harmadából tudósított Aventius, amikor az 1339. évről szólva a „határtalan tolvajságáru közismert faj” magyarországi jelenlétéről írt.¹² Szalay Béla e beszámoló alapján bizonyítottan vélte, hogy a cigányok a XIV. században már jól ismert vendégei voltak hazánknak.¹³ Tömeges megjelenésük azonban mégis a XV. század elejére tehető. Ez idő tájt bukkantak föl a városi jegyzőkönyvek keletről jött szegény vándorokról tett bejegyzései, melyek egyben a nekik folyósított segélyeket is regisztrálták.

Magyarország az ezernégyszázas évek cigány népvándorlásának még csupán átvonulási területe, pihenő állomása volt. Alig telepedtek meg csoportok hazánkban: Zsigmond német-római császár oltalomlevelével felszerelve, rövidesen Európa legkülönbélebb pontjain jelezték igényüket az uralkodói oklevél biztosította jogok realizálására. E helyütt, a magyarországi cigányság történetéről szólva értelmetlen lenne részletes felsorolásba bocsátkozni fölbukkanásuk évszámait illetően a különféle országokban [azokat amúgy is valamennyi cigánytörténeti munka bevezetőjében föllelheti az érdeklődő]. Megelégedünk most a legfontosabb adatok felidézésével. A német államokból 1417 körül szólnak az első híradások, Strassburgban 1418-ban bukkannak föl, Párizs magisztrátusa 1427-ben regisztrálja jelenlétüket. Krakóban már 1423-ban írnak róluk, a londoni följegyzések 1430-ról szólnak. Bologna, Róma 1442-ben fogadja küldöttségüket és első csoportjaikat, Spanyolországba 1447-ben érkeznek el.

Lényegesnek tartjuk viszont fölhívni a figyelmet arra a megdöbbentően kurta periódusra, mely a cigánykumpániák felbukkanását rögzítő dokumentumok dátumai és az első cigányellenes rendelkezések kelte között mutatkozik. Itáliában már felbukkanásuk évében üldözték őket, Svájc is csak 15 esztendeig volt türelemmel az új etnikum iránt. Anglia, a skandináv államok néhány évtizedig vártak csupán az elrettentő intézkedések

⁹ Ugyanott.

¹⁰ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. Pesten, 1851. I. 235. o.

¹¹ *Lehoczky Tivadar*: Új adat cigányaink történetéhez. 828. o.

¹² *Philippus Camerarius*: Operae Horarum subcisivarum, sive meditationes historicae auctiores quam aute editae... Francofurti, 1644. I. 96. o.

¹³ *Szalay Béla*: Czigánytörténeti adatok. *Ethnographia*, 1914. 89–93. o.

meghozatalával.¹⁴ Nyugat-Európa államai már megjelenésük évtizedeiben elutasították a cigány népet, de főleg a cigány életformát.

Nem hagyhatók figyelmen kívül e mentalitás megítélésekor az európai történelmi régiók közötti lényeges fejlődésbeli differenciák: Európa nyugati felében a cigányság elterjedésével egy időben a feudális monarchiák a centralizáció jegyében szervezték már a társadalmat. A XV. és XVI. század fordulója a nagy földrajzi felfedezések kora volt, Európa gazdasági élete forrongott, kezdetét vette az eredeti tőkefelhalmozás. A polgárosodó társadalmak számára egyre nagyobb jelentettek a vándorló cigánycsoportok kezdetleges társadalmi viszonyai, sajátos szervezetük, s ami ebből adódott: a feudalizmus második felét járó társadalmak számára tolerálhatatlan felfogásuk a hatalomról, az államról, s főként a tulajdonról. A cigánykumpániák vándorló, vérségi szerveződésű, a „nemzeti” autonómián és döntéseken nevelkedett közössége pedig nem tudott megbarátkozni a jobbágyi munkával, a megtelepedés gondolatával, a feudális társadalmi modellbe való beilleszkedéssel, az asszimilációval, szokásaik azonnali feladásával. A szakadék a két létforma között oly nagy volt, hogy szinte természetesnek hat véres összeütközésük. Korábban úgy fogalmaztunk, hogy a rendi képviselői monarchia centralizációs küzdelmeinek áldozata lett a cigányság.¹⁵ Nyugat-Európa állami adminisztrációi nem engedhették meg a bomlasztó hatású cigány életformát akkor, amikor saját társadalmuk átalakulását kellett koordinálniuk, s az államhatalom még saját uralkodó osztályával is harcban állott. Később pedig, az abszolút monarchia uralmi rendszerében még elképzelhetetlenebb volt egy ilyen kóborló népcsoport megtűrése.

Nyugat-Európa államai, bár kiűzni vagy [nem túlzás] kiirtani ugyan soha nem tudták területükről a helyüket kereső, vándorló cigány közösségeket, lélekszámukat azonban radikálisan korlátozták intézkedéseikkel. Ez magyarázza a tényt, hogy a későbbi fejlődés során jóval kisebb gondot okozott a cigányok társadalmi beilleszkedése, mint Közép-Kelet-Európában.

Nyugat-Európa reagálása számunkra rendkívüli jelentőségű. Lényegében azt jelentette, hogy a keleti viszonyok elől menekülő cigányság gyűjtő-

¹⁴ A cigánykumpániák felbukkanásának adataira vö. *Déry Gyula*: A cigányok Európában. Monográfia három részben a cigányügy mai állásáról tekintettel múltjára és jövőjére. Bp. 1908.; *Feszty Béla*: A cigányügy rendezéséről. Köztelek, 1916. 23. sz. 821–824. o.; *Heiczinger János*: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. 153–251. o.; *Tomka Miklós*: A cigányok története. Cigányok, honnét jöttek, merre tartanak. Szerk.: Szegő László. Bp. 1983. 36–52. o. [Továbbiakban: Cigányok.] Ezen részletes áttekintéseken túl szinte valamennyi közlemény tartalmaz részadatokat megjelenésükkel kapcsolatban, mely szintén a kutatói bizonytalanságot, a kérdés feltáratlanságát jellemzi.

¹⁵ *Mezey Barna-Tauber István*: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. Bp. 1980. 216. o.

területévé Közép-Kelet-Európa vált. Miután visszafordulni nem akartak [de nem is tudtak], s Közép-Európa nyugati határán jóval nagyobb ellenállásba ütköztek, mint a Kárpát-medencében, jelentős részük itt telepedett meg vagy ezt a tájat választotta vándorlási területének.

A cigány létforma és a feudális társadalom fejlettségének szintje közötti távolság Közép-Kelet-Európában jelentősen kisebb volt, mint nyugaton. Európa középső és keleti fele megkésett gazdasági-társadalmi fejlődés útját járta ekkor. Államaiban a feudalizmus újjáéledése, a munkáskezet nélküli második jobbagyság rendszerének kialakulása zajlott. Történelmük a Habsburg, az oszmán, később a svéd és az orosz expanzió malomkövei között őrlődött.

Túlzás lenne azt állítani, hogy II. Lajos országlása idején a magyar államvezetés jól szervezett, a politikai élet rendezett, a közbiztonság pedig garantált lett volna. De a mohácsi csatavesztést követően teljes lett a zűrzavar az országban. A három részre szakadás politikai szentesítéséig a két magyar király erejét próbálta egymáson, a szultán várakozott; a társadalom vergődött. Magyarország déli és középső részeinek török megszállása pontot tett ugyan a hatalmi villongások végére, megkezdődtek azonban a véget nem érő végvári harcok, s az egymásba folyó országpusztító hadjáratok nehezítették a tájékozódást. Ebben a politikai zűrzavarban, a Habsburg- és törökellenes küzdelmek országvédő törekvéseinek sűrűjében vajmi keveset törődött a magyar társadalom, de különösen a politikai vezetés a határtól határig kóborló cigányokkal. Míg Nyugat-Európa országaiban [de még Lengyelországban is] sorozatosan tűzték napirendre a parlamentek a cigányügyet, nálunk még az oltalomlevélnél jelentősebb központi szabályozás igénye sem merült fel a XVIII. század előtt. A cigányság marginális helyzetét jellemzi a törvényalkotás és jogalkalmazás megoldása is: legfeljebb a kóborlók, csavargók, fosztogató hajdúk és parancsnok nélkül kószáló katonák, fegyverforgatásból élő szegénylegények és betyárok ügyében egymás után szentesített articulusok [törvénycikkek] passzusait terjesztették ki rájuk, egy tekintet alá véve őket a „hullámzó lakosság” egyéb népelemeivel.

Mindez különösen érvényes a hódoltság másfél évszázadában, amikor is a cigányok nemhogy gondot okoztak volna, de kifejezetten hasznot hajtottak a törökellenes harcokban. Csavargó kumpániák a korabeli hírszolgáltatás gerincét képezték, kémek rendszeresen tájékoztatták patrónusaikat a török mozgásáról, alsóbb szinten kitapasztalható terveiről.¹⁶

Egyik fő foglalkozásuk a vas- és pléhmunka volt,¹⁷ közreműködtek a

¹⁶ Márki Sándor: Arad vármegye cigányainak történetéből. Ethnographia, 1890. 442. o.

¹⁷ Vö. Bodgál Ferenc: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete. Ethnographia, 1965. 521–544. o.; Ugyanerről: Cigánykovácsok Budán a XIV. században. Magyar Vaskereskedő, 1904. november 27.; A vasas cigány. Magyar Vaskereskedő, 1928. október 25.; Mátyás cigánykovácsai. Magyar Lakatosmesterek Lapja, 1907. december 1. stb.

fegyverkészítésben és -javításban, az útkarbantartásban és -igazgatásban.¹⁸ A lőfegyverkészítéssel összhangban sokfelé a hadseregben fegyvermesteri, tüzéri feladatokat is elláttak.¹⁹ A lovasokra jelentős feladatokat szabó korabeli hadviselés egyik kicsiny, ámde fontos elhárító fegyvere volt a lovakat lesántító sulyom, melynek gyártásában a cigányok jeleskedtek.²⁰ Azonban már ekkor különbséget kell tennünk a megtelepedett és a kóborló életformájukat megtartó cigányok között. Számos dokumentum árulkodik arról, hogy a cigányság nem is jelentéktelen része a vándorló csoportokról leszakadozva megtelepült az erdélyi és a Habsburg vagy török fennhatóságú területeken. A hódoltsági cigánylakosságról Mészáros László tájékoztatta a tudományos közvéleményt értékes adatokat tartalmazó, alapos tanulmányaiban.²¹ A hódoltsági cigánylakosság a vasművesség és zenélés mellett számos foglalkozást űzött: sátorvetők, borbélyok, pribékek, hőhérok, kémek és futárok voltak, hivatásos kalauzok tevékenykedtek vagy éppen vásári felügyelőséggel bízták meg őket. Az összeírások vizsgálata alapján Mészáros László figyelmeztetett a cigánylakosság nagymértékű fluktuációjára, amiből ő arra a következtetésre jutott, hogy a kóbor-nomád életmód sok évszázados szokásával még az átmenetileg letelepült cigányság sem tudott véglegesen szakítani.

Erdélyben sok szempontból különleges helyzete volt a cigányságnak. Az egykori magyar királyság területéből egyértelműen Erdélyben élt a legtöbb cigány. Az erdélyi fejedelemség sokkal biztonságosabb megélhetést nyújtott, mint a háborúzó másik két országrész. Ugyanakkor folyamatos volt az utánpótlás is: a román fejedelemségekből állandóan áramlottak befelé a cigánykumpániák, melyek Magyarország nyugati területeit is Erdélyen keresztül érték el.

A meglehetősen nagy létszám következtében az erdélyi fejedelemségben többet is foglalkoztak a cigányok helyzetével. Több országgyűlésen szerepelt napirendként a cigányügy, számos, kifejezetten cigányokra vonatkozó törvencikk született. [A diéták néhány tárgyalásából szemelvényeket, illetőleg a törvények néhány passzusát a jogállásról szóló fejezetben idéztünk.] A jogszabályok utaltak a régóta megtelepedett, saját közösségben élő cigányokra [például az aranymosó cigányok], de a városok, falvak mindennapi életében is részt vettek. Erdély sajátos rendi és nemzetiségi struktúrájánál fogva egyébként is türelmesebb volt a felbukkanó új etnikumokkal. A magyar, székely, szász, román lakosság együttélése kitermelte a cigányokkal szemben is tanúsított nagyfokú toleran-

¹⁸ *Enessei György*: Id. mű, 28. o.

¹⁹ *Bolyky Miklós*: Mátyás király vadászai. Vadász-Lap, 1909. január 5. 4-5. o.

²⁰ *Bolyky Miklós*: Egy régi vadászati mód. Vadász-Lap, 1906. augusztus 5. 288. o.

²¹ *Mészáros László*: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez [16. századi oszmán-török szörványadatok]. Századok, 1976. 474-489. o. *Mészáros László*: Délslávok és cigányok a dunántúli hódoltság területén. MTA Veszprém Megyei Bizottságának Értesítője, II. 1976. 221-244. o.

ciát. Sajátos funkciót teljesítő közösségeik hozzátapadtak az erdélyi helységek életéhez, szolgálták a falvak, városok érdekeit, kielégítették a lakosság bizonyos háztartási-ipari igényeit a beolvadás jelei nélkül.

A városoknak megvolt a maguk cigánytelepe, természetesen a város falain kívül. A gyakorlat szerint többfelé faházakban laktak; azért faházakban, hogy meglegyen a módja a magistratusnak bűncselekmény esetén házaikat „elrontani”, ily módon a kumpániát távozásra bírni.²² Tevékenységük közmunkák ellátására és bizonyos szolgáltatásokra terjedt ki. Rendes, megállapított bér fejében takarították a városházát, tatarozták a középületeket, rendben tartották az utakat. Nem vagyoni értékű küldeményeket kézbesítettek, hírt vittek. Gondozták a városi kanálisokat, megtisztították a városokat a kóbor kutyáktól. Összefüggésben kovácmesterségükkel, ők készítették a fegyvereken túl a büntetés-végrehajtáshoz szükséges eszközöket is; kinzószerszámtól a kalodáig, bilincsekig. Ők teljesítették általában a fegyőri, hóhéri feladatokat is. [Mindezeket híven tükrözi Brassó város számadáskönyve, ahol minden egyes, cigányoknak kifizetett munkadíj bejegyeztetett.²³] A felvilágosodott kormánypolitika cigányrendelkezéseivel szemben itt éppen a vármegyék védelmezték cigányaikat, mondván, legalább olyan megtelepedett életet élnek, mint az oláhok, s ha munkájuk vándorlásra kényszeríti is őket, saját házuk s földesuruk van.²⁴

Anélkül hogy az erdélyi cigányok életmódjának részletesebb elemzésébe kellene bocsátkoznunk, megállapítható, hogy Magyarország e keleti tartományaiban a lakosság és a cigányok közötti feszültségek meg sem közelítették a többi országrészben tapasztaltakét. Kovács János igényes munkájában a szegedi cigányokról közölt részletes adatokat. Természetesen a megtelepedett cigányokról: alapos forráskutatás nyomán bizonyítottan látta a cigányok beilleszkedését; s mint megállapította, ha időről időre űztek is ki cigányokat a városból, mindig csak a fölöslegesekre nézve döntött így a magistratus, azokat értve ezen, akiknek munkája vált fölöslegessé.²⁵ Hasonló gyakorlatról tanúskodnak azok a beszámolók is, melyek a XVIII. század conscriptióinak [összeírásainak] adatait dolgozták föl.²⁶

²² *Molnár Viktor*: Az erdélyi cigányok. Remény, 1887. 1. sz. 8–9. o.

²³ *Szalay Béla*: Id. mű, 92. o.

²⁴ *Márki Sándor*: Id. mű. 443–444. o.

²⁵ *Kovács János*: A cigányok Szegeden. Ethnographia, 1895. 188–189. o.

²⁶ *Móro Mária Anna*: Cigányok Baranya megyében a XVIII. század végén. Baranyai Művelődés, 1977. 1. sz., 119–123. o.; *Leblanczné Kelemen Mária*: Dokumentum. Palócföld, 1975. 5. sz. 22–23. o.; *Mészáros László*: A XVIII. századi cigányösszeírások Bács-Kiskun megyei adatai. Statisztikai Szemle, 1978. 3. sz. 275–286. o.; *Heiczinger János*: A cigányok megtelepítésének kezdete Fejér megyében. Az MTA Veszprém Megyei Bizottságának Értesítője, II. 1976. 231–241. o.; *Heiczinger János*: A cigánylakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században. A Dunántúl településtörténete II/1., MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, Pécs 1977. 273–290. o.; *Mészáros*

A problémát nem a megtelepedett cigányság és a falvak, városok lakosságának ellentétei jelentették, mint azt Tóth Árpád abszolutizálja [„ipari munkájuk indította el üldözésüket is”].²⁷ Kétségtelenül okozhatott feszültséget a helyi iparosok és a cigányok azonos foglalkozása, ez azonban általában föloldódott a kereslet-kínálati viszonyok hatására. Ha a lakosságnak szüksége volt a cigányiparosok szolgáltató tevékenységére, ha a céhek és más mesteremberek nem elégítették ki ilyen irányú igényeiket, nem okozhatott gondot a cigány mesterember jelenléte. Ilyenkor a magistratus is védte a cigányokat a helyi mesterekkel szemben.²⁸ Ha pedig túlkínálat mutatkozott a piacon, nyilvánvalóan nem élhetett meg ebből a munkából a jövevény. A cigányokkal kapcsolatos előítéletek kialakulása, a lakosság és a cigányszokások, közösségek összeütközései ennél sokkal összetettebb problémakörre, jóval több dimenzióra vezethetők vissza.

2. A cigánykérdés a feudális társadalomban

Lényegében már meg is fogalmaztuk a fentiekben, véleményünk szerint mit jelentett a magyar feudális társadalomban a cigánykérdés: *két szokásrendszer* [cigányközösségek és helyi lakosság közötti], valamint *két politikai felfogás* [az adóztató felvilágosult abszolút állam és az autonóm szabadságban élő kumpániaközösségek] *közötti összeütközést*. Ez azonban a cigányügynek csupán a fölszíne: a tények konstatálása, a diagnózis megállapítása. Az okok és a probléma gyökereinek ismerete nélkül a megoldás útjai is homályban maradnak. [S maradtak is, hosszú századokon át: ennek vált következményévé, hogy a cigánykérdés megoldását adminisztratív úton, közigazgatási eszközökkel keresték.] Félrevezető minden leegyszerűsítő oknyomozás, mely kizárólag egyetlen faktorra próbálja visszavezetni a cigányok problémáját [mint például azok az elméletek, amelyek tényként fogadják el a cigányok megváltoztathatatlanságát vagy azok, amelyek a foglalkozásbéli ütközéseket tekintik meghatározónak]. Kielégítő alapkutatások hiányában mi természetesen nem vállalkozhatunk a tényezők kimerítő vizsgálatára, szükségesnek láttuk viszont néhány – megítélésünk szerint alapvető – összetevő rövid ismertetését.

A XVI–XVII. század magyar társadalmában a cigányság nem szembe-tűnő etnikum. A társadalom alsó rétegeibe mosódó, azokkal egy tekintet

László: Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez. Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai-demográfiai adatai, Bács-Kiskun megye múltjából. I. Kecskemét 1975. 133–168. o.

²⁷ Tóth Árpád: Múlt és jelen a cigányság életében. Borsodi Szemle, 1979. 2. sz. 54–63. o.

²⁸ Kovács János: Id. mű, 189. o.

alá vett közösségek halmaza. Nem üldözik jobban őket, mint bármelyik kóbor hajdút vagy szegénylegényt, senki sem tart igényt arra, hogy beavatkozzon szervezetük életébe, megváltoztassa szokásaikat. Kumpániák megszokták és tudomásul vették, hogy a magyar társadalom megtűri és hallgatólagosan elfogadja életmódjukat, szokásaikat. *A cigány életforma konzerválódott.*

Az uralkodó osztály a cigányközösségek már említett előnyeiből profitálva, avagy pusztá humanizmusból ennél jóval többet tett: jogszabályokkal védte a cigányság autonómiáját. Zsigmond német-római császár szabadalomlevele [lásd a jogállásról szóló fejezetet] saját normáik szerinti ítélkezési kiváltságot [s nem, mint Tomka említi, önbíráskodás jogát] biztosított számukra. Máriának, Zsigmond feleségének is ismeretes egy Diósgyőrből keltezett cigányvédő menlevele.²⁹ Hunyadi Mátyás a sebesszéki cigányoknak állítatott ki 1487. április 8-i kelettel egy privilégiumlevelet, melyben „régől fogva fennálló” jogaikat erősítette meg. Nagyszeben városának erődítési munkálataiban, valamint esetleges védelmében való részvétel fejében fölmentette őket mindenféle közmunkavégzés alól, továbbá adómentességüket garantálta.³⁰ II. Ulászló *salvus conductusa* [ezt is közöljük a jogállásra vonatkozó szabályok között] 1496-ból származik. Izabella [lásd ugyanott] két pátenlevele fővajdai állásokról rendelkezett [1557-ben]. Báthory Zsigmond Mátyás oklevelét erősítette meg 1583. szeptember 29-én.³¹ Alsóbb szintű tisztségviselők, főispánok, vármegyei előljárók is támogatták a cigányok csoportjait; a kor szokásának megfelelően protectionálisok, azaz oltalomlevelek segítették mozgásukat, vándorlásukat, beilleszkedésüket. Többek között ilyen volt Homonnai Drugeth György kiváltságlevele az ungvári cigányok részére [lásd a jogállásról szóló fejezetben] vagy Thurzó György nádor 1616. február 20-i oklevele. Hasonlóképpen Eszterházy János [1675], Eszterházy Ferenc [1697], Eszterházy Péter [1717] vagy Eszterházy Ferenc [1719, 1723, 1740] stb.³² Az uralkodó osztály tagjainak támogatása ugyanabba az irányba hatott: tartósítani segítette a cigány szokásokat. Ez a segítség a politikailag zavaros időkben elegendő volt ahhoz, hogy „átvészeljék” a XVI–XVII. századot.

Mindezek következménye, hogy a cigányság mintegy „külön történelmet” élhetett a magyaron belül: érintetlenül és szabadon mozgott az országterületen és a társadalomban. S ezt az önálló létet, saját történelmet szüntette meg egy csapásra a XVIII. század rendeleti szabályozása, a Habsburgok „felvilágosult” cigánypolitikája.

A bécsi udvar cigányokkal kapcsolatos elképzelései Európa kisebbségi

²⁹ *Fáy István: A cigányokról. Századunk, 1842. 32. sz. 253–256. o.*

³⁰ *Lásd Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1898. 187. o.*

³¹ *Déry Gyula: Id. mű, 24. o.*

³² *Történelmi Tár, 1884. 568–578. o.*

véleményét tükrözték. Néhány spanyol rendelkezés adta a mintát: az erőszakos kiűzetés helyett az erőszakos letelepítést választotta. IV. Fülöp és III. Károly telepítő intézkedései [1661, 1663, 1783] ha nem is vezettek sikerre, mindenesetre több eredményt könyvelhettek el maguknak, mint a vad fegyveres erőszakhoz folyamodó európai többség. Átfogó koncepció a Habsburg-birodalomban Mária Terézia uralkodásának idejére alakult ki. Okai főbbike az adóztatás igénye, de szerepet játszott a romló közbiztonság, a cigányok távoltartása is az örökös tartományoktól.

Az abszolút monarchia célja többek között az adóalanyok számának növelése volt. Feudális keretek között ez azonos az alsóbb néprétegek jobbágyságba olvasztásával. A homogén tehervállalók tömegének igénye egyet jelentett a cigányság számára az asszimilációval.

A történeti irodalom hagyományosan dicséri vagy dicsőíti Mária Terézia és II. József cigányrendekezéseit. A korábbi művek főként „humánus megoldása” és a „felvilágosodott” eszmék alkalmazása miatt. Újabban a rendeletek erkölcsi megközelítését helyeslik a szerzők. Az uralkodói kezdeményezések közvetve tartalmazták azt a gondolatot, hogy a társadalomnak vannak bizonyos kötelezettségei rossz helyzetben élő csoportjaival szemben. Ezek az értékelések leginkább az összehasonlításból adódtak. A Habsburg-uralkodók valóban humánusabban jártak el nyugat-európai szomszédaiknál, de a cigányság adottságaihoz és lehetőségeihez képest nem humánusan. A XVIII. századi nagy *kísérletek nézetünk szerint e kérdésben hibát hibára halmoztak.*

A jogalkotó felismerte azt a tényt, hogy a cigányok [leginkább persze a kóbor cigányok] veszélyessége életmódjukból adódik. Vándorlásaik fől számolásával, az ezt elősegítő feltételek megszüntetésével elejét lehet venni kóborlásaiknak, s az ebből eredő összeütközéseknek, bűncselekményeknek is. Ezért hát koncepciója döntően a sajátos cigány életmód ellen irányult. Rendeletek tilalmazták a lótarast, a cigánynak útlevele sem lehetett, nem viselhette hagyományos öltözetét; a magyar paraszt ruháját kellett magára öltötenie. Leromboltatták putrijaikat, szétszakították családjaikat, hogy a gyermekek tisztas paraszti házhoz kiadva munkát és „becsületet” tanuljanak. A „javíthatatlanokat” besorozták a császári ezredékbe. A kumpániákat erőszakkal szétbomlasztották, lakhelyet jelöltek ki mindegyiküknek. II. József még a cigányul beszélőket is botozással büntette. [Az intimátumokat, azaz a rendeleteket lásd a jogállásról szóló fejezetben.] Ez volt tehát a „humánus” megközelítés. Az intézkedések első pillantásra is embertelenek, még akkor is, ha nem tudjuk: a *cigányságot lehetetlenre kényszerítették.* Arra, hogy évszázadok konzerválta szokásait egyik napról a másikra levetkezze, hogy váljon meg családtagjaitól, felejtse el nyelvét és zenéjét. A pátensek jelentős része már kibocsátásakor halálra volt ítélve éppen e koncepció problémája miatt.

Nem segítették a sikeres megvalósulást a *helyi és a központi szervek ellentétei* sem. Mária Terézia és II. József abszolutisztikus törekvéseinek

centralizált állama közismerten szemben állott a rendi-nemesi érdekekkel, az előjogokért folytatott küzdelemben ellenfélként találkoztak a központi kormányzat és a helyi hatóságok szervezetei. Márpedig a központi döntések végrehajtását – különösen ilyen hangsúlyozottan helyi jellegű problémában – csak a vármegyéktől, a városoktól lehetett várni. Ezek egy része szabotálta a tisztességes végrehajtást, mások pedig „szoros” értelmezésben fogták a rendcsináláshoz; többet ártva ezzel az ügynek, mint használva. A *helyi túlzások*, a visszaélések, egyfelől felelőstették [kialakították] a cigányellenes, előítéletes gondolkodást, másfelől egyre nagyobb ellenállást váltott ki a cigány lakosságból mindenféle, velük „jót” tenni kívánó intézkedéssel szemben.

A felvilágosult abszolutizmus rendeleteinek egyik legnagyobb hiányossága volt, hogy nem számolt a helyi feltételek fogyatékoságával, továbbá figyelmen kívül hagyta a differenciáláshoz szükséges helyi apparátus fejletlenségét, hiányát.

Az uralkodói elképzelések lényege, mint már mondtuk, a cigány életmód fölszámolása és a cigányok szorgos jobbaggyá „nevelése”. Ehhez legkevesebb két dolog kellett volna a pozitív feltételek sorában. [S ezek meglete esetén is csak hosszú folyamat eredményeként lehetett volna sikerre számítani.] A cigányputrik elrontását követően a helységek magistratusainak biztosítani kellett volna a cigánylakosság számára a többiekéhez hasonló épületek megszerzésének lehetőségét, továbbá lehetővé tenni számukra a földhöz jutást, hogy áttérjenek a földművelésre. A legtöbb helyen ez nem történt meg, sőt, mint Szabó László arról beszámolt: a Helytartótanáctól érkező leiratot egyszerűen megcsonkítva tették közzé. Így a jászkun kapitány a jobbaggytelken való letelepítés elhagyásával publikáltatta az uralkodói rendelkezést, ezzel az elképzelés lényegét hiúsítva meg. Az adminisztratív módszerrel megoldható feladatok egy részét végrehajtották [pl. a ruhahasználatra vonatkozót, a gyermekelválasztást], a letelepítéshez hozzásegítő tartalmat viszont mellőzték.³³

A pátensek másik feltételezése volt, hogy a helyi hatóságok a cigányokkal szemben árnyalt módon fognak eljárni. A gyakorlat ezt rövid idő alatt megcáfolta. A helyi szervek pontosan úgy kezelték a megtelepedett, dolgozó életet élő, falusi közösségekbe beilleszkedett cigányokat, mint a vándorkumpániák tagjait. Az intimatiók előírásait egységesen alkalmazták, így például a gyermekelválasztási intézkedések végrehajtásánál legkevesebb sem voltak tekintettel a szülők asszimilációs hajlandóságára, esetleg már le is zajlott beilleszkedésére.³⁴

Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a rendeletek előkészítői alapos

³³ Szabó László: Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban. Jászkunság, 1966. 3. sz. 125–131. o.

³⁴ Vö. Balogh Ödön: Cigánygyermek a Kiskunságon a benépesítés korában. Kézirat, 1981.

tudakozódás és felmérések segítségével fölismerték, hogy a kor szintjén melyik az a sikerrel kecsegtető alternatíva, amelyet a jogszabályok kibocsátásának alapjává kell tenni: a cigányok életmódjának átalakítása. Némi eredményt el is értek ennek alapján, ez azonban leginkább a Kris [a cigányközösségek belső „törvénye”]³⁵ szigorú alkalmazásának felbomlásában, a belső szervezet és viselkedési normák elgyengülésében, végső soron demoralizálódásban nyilvánult meg.

Természetesen, amennyiben ezek az intézkedések sikerre vezetnek, az egyenlő lett volna a cigányság teljes fölszámolásával, a cigány kultúra megszűnésével is. A jogszabályok formai eszközökkel próbáltak megoldást kicsikarni, a tartalmi elemek értése és érintése nélkül. A jogszabályok kibocsátóinak célja nem a szó szoros értelemben vett megoldás volt, hanem a cigányprobléma megszüntetése bármi áron. Másodlagos célkitűzésként számba vehetjük a cigányság és cigánykérdés lokalizálását a magyar határok között: a sikertelenség esetén is legalább az örökös tartományok elzárása a cigánykumpániáktól, a cigányság Magyarországon marasztása.

Az elmondottakban benne foglaltatik a felvilágosult abszolútizmus kísérleteinek sikertelensége is. Az *adminisztratív módszerek* nem vezettek el a megoldáshoz: a cigányügy továbbra is ügy maradt, a feudalizmus egyik hagyatéka a burzsoá társadalom számára.

A Habsburgok abszolút államát nem vádolhatjuk ennek ellenére sem hanyagsággal. A bécsi adminisztráció komolyan vette feladatát, amit jelez a Cigányügyi osztály felállítása is a Helytartótanács kebelén belül,³⁶ bizonyítják az évente elrendelt conscriptiók, a kemény ellenőrzés mellett feldolgozott kimutatások. A kudarc oka a társadalmi-politikai fejlődésben keresendő. Az abszolút monarchia mindent megtett, amit képes volt megtenni. A kor közigazgatásától, tisztviselőitől sem országos, sem helyi szinten nem lehetett többet elvárni. Reakciójuk a kérdésre tökéletesen beilleszthető az egyéb ügyekben foganatosított intézkedéseik sorába.

A cigánykérdés kialakulásának másik csatornája a *hatalmas méretű beáramlás*. A magyarországi cigánylakosság két alkalommal jelent meg tömeges méretekben határainkon: a XV. és a XVIII. században. A két időpont között is szivárogtak folyamatosan Havasalföldről, Moldvából; ez azonban az országnak inkább a keleti tartományaiban, Erdélyben jelentett gondot. A magyar állam többi területén a XV–XVI. században megállapodott cigánylakosság hozzáidomult a magyar viszonyokhoz, jelentős részük beilleszkedett, letelepedett. A többiek asszimilációját talán képes lett volna meggyorsítani a felvilágosult abszolútizmus rende-

³⁵ Erdős Kamill: Romani Kris. Néprajzi Közlemények, 1959. 210. o.

³⁶ Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departementum Zingarorum. Az 1783-tól 1786-ig működő ügyosztály iratanyagához csatolták 1775-től az összes cigányügyi iratot, továbbá 1760-tól több rendeletet, intimátumot.

letsorozata. Azonban a török hatalom magyarországi felszámolásával, a pusztásodott vidékek betelepítésével egy időben egy újabb hullámban nagyobb cigánycsoportok vetődtek hazánk területére. Ezek az „oláh” cigányok behozhatatlannak látszó hátránnyal rendelkeztek. Számukra teljesen ismeretlenek voltak a helyi szokások; a feudalizmus utolsó periódusában járó magyar társadalom beilleszkedési elvárásaival szemben teljes mértékben elzárkóztak, nem lerték helyüket a társadalom szerkezetében, erkölcsaik, tradícióik, belső viszonyaik éles ellentétben állottak a lakosság életmódjával, a politikai hatalom várakozásával.³⁷ Már a XVIII. század első felében helytartótanácsi leiratok sora foglalkozott a cigányok káros és garázda életmódjával. A jelentések szerint a közbiztonság a Bánságban hovatovább teljesen megszűnt. A betelepült oláhok és cigányok garázdálkodásai miatt csak erős katonai fedezettel lehetett közlekedni az országrészben.³⁸ A leiratok kötelezték a megyéket, hogy lépjenek föl ezzel szemben, és a közrendet veszélyeztető kóborló elemeket állandó lakhelyre kényszerítsék. Több rendelet tiltotta áramlásukat Erdélyből a betelepítendő területekre is.³⁹

A feudális kori cigánykérdés kialakulásának fontos elemei voltak a cigányságnak a magyarországi népességtől *elütő rasszjegyei*. Természetesen nem önmagukban, hanem összevetve a főttebb mondottakkal. A XVIII. században bevándorló oláh-cigányok magatartását a helyi lakosság rávetítette az összes cigányra: a közös antropológiai vonások azonos megítélést alakítottak ki valamennyiőjükkel kapcsolatban. Az ily módon kialakuló előítélet pedig beláthatatlan következményekkel járt, alkalmanként már faji kérdés irányába tolt el a beilleszkedési problémák mérlegelését.⁴⁰ S amint az természetesen minden ehhez hasonló helyzetben bekövetkezik: az előítéletek erősödésével, a központi rendeleti szabályozás intenzitásának növekedésével arányosan fokozódott a *cigányközösségek ellenállása*. Kétségtelenül hozzájárult ehhez jó néhány egyéb tényező is, amely a feudális korszakban még csak csírájában lehetett jelen, így az etnikai tudat, az eredettudat kialakulása is.⁴¹

Többen kifejtették a történeti irodalomban azon álláspontjukat, mely szerint a cigánykérdés kialakulása a *foglalkozási struktúrák összeütközésére* vezethető vissza. Megítélésünk szerint ez az érv helyénvaló, ám abszolutizálása hibás lenne. Valóban mutathatók föl összekoccanásokról tanúskodó dokumentumok a helyi magistratusok levéltáraiból, alkalmi nézeteltérések emlékei falvakból: ez azonban nem az egészt rajzolja, csupán a részleteket. A cigány mesteremberek elismerten szükséges

³⁷ Tomka Miklós: Id. mű, 50. o.

³⁸ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. Bp. 1934. 445. o.

³⁹ Déry Gyula: Id. mű, 28. o.

⁴⁰ Báthory János: A cigánykérdés. Cigányok. 16. o.

⁴¹ Báthory János: Id. mű, 14–15., 17. o.

funkciókat töltötték be a feudális szolgáltatások rendszerében. Munkájuk megbecsült része volt a speciális falusi háztartási-ipari igények kielégítésének.

Ez a helyzet csupán akkor változott meg, amikor az ipar fejlődése képes volt kiszorítani a cigánymesterségeket a falu ellátásából [pl. amikor a nagyipar által gyártott olcsó, tömegcikként árult szög fölöslegessé tette a szegkovácsok munkáját.]⁴² Az első cigánycsoportok munka nélkül maradása a városi céhes ipar izmosodásával volt kapcsolatos. A megkésett közép-kelet-európai fejlődés, a magyar városiasodás elmaradása azonban a feudális korszakban nem tette lehetővé a céhes ipar hatókörének kiterjesztését. A városi ipar egy szűkebb vonzáskörzeten túl nem volt képes ellátni a falvakat iparcikkkel. S ha működtek is falusi mesteremberek, az ő munkájuk mellett mindig akadtak betömni való rések, el nem látott feladatok, melyekre a cigányság vállalkozott. A feudális periódusban tehát ezzel a tényezővel mint döntő elemmel nem számolhatunk.

Végezetül szólni kell a cigánykérdés megoldását rendkívüli módon megnehezítő tévedésről is. Az állami adminisztráció [de ugyanígy általában a lakosság is] *nem különböztetett* a cigányság két rétege: a *megtelepült és a kóbor cigány között*. Ezért a különböző intézkedések egymást keresztelték, pozitív és negatív hatásaik egymást oltották ki. Csak egyetlen példa erre: a cigányösszeírások az esetek legnagyobb százalékában azokról szóltak, akik már gyökeret vertek valahol. Lehet, hogy életmódjuk még nem egyezett a helybéliekével, lakáskörülményeik, munkavégzésük különbözött tőlük, de már a helység lakói voltak. Az országban föl s alá kóborló kumpániákról pontos információt beszerezni lehetetlen volt: legfeljebb alkalmi hírekkel szolgáltak róluk. Az állami rendelkezések az összeírtakra vonatkozó információk segítségével a kóbor elemeket próbálták megkötni, ám intézkedéseik főként a megtelepülteket érintették. [Lásd pl. a cigánygyermek elszakítását szüleiktől. Ennek célja nyilvánvalóan nem a beilleszkedő cigánycsaládok szétrobbantása, hanem a cigányéletmódról le nem mondó familiák köréből a gyermekek kiemelése volt.]

Ezzel kapcsolatban érdemel figyelmet az is, hogy a feudális államhatalom eszközei a cigánykérdés megoldásának csupán egyetlen próbájára adtak lehetőséget. Mivel a cigányság kiszorítása az országból meddő próbálkozásnak bizonyult [házánkban a feudális politikusok a cigányok fizikai megsemmisítéséről sohasem gondolkoztak az állami politika szintjén], csak az adminisztratív eszközökkel *erőltetett asszimiláció* maradt a felvilágosult cigánypolitika eszköztárában. Az integráció gondolata úgy tudati, mint gazdasági okok következtében föl sem vetődhetett. A sürgetett asszimiláció pedig soha, sehol nem vezetett egyértelműen pozitív eredményhez: lényegéből következően, hogy az egy hosszabb, jórészt

⁴² *Kozák Istvánné: A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. Cigányok, 113. o.*

spontán folyamat, melybe a kívülről, állami eszközökkel történő beavatkozás csak korlátozott eredményekkel járhat.

Ha röviden összegezni kívánjuk az eddig elmondottakat, úgy a hazai cigányaink „történelmét” a feudális társadalomban két jól elkülöníthető periódusra oszthatjuk.

Megjelenésüktől [XIII–XIV. század] a felvilágosult abszolutizmus rendteremtő kísérleteinek koráig [XVIII. század] a cigányság viszonylag zavartalan, saját életet élhetett. Megtarthatta saját szokásait, szervezetét és normáit: a magyar társadalom befogadta keletről érkezett kumpániáikat. Az általában barátságosnak [vagy legalább semlegesnek] bizonyuló fogadtatás megkönnyítette az illeszkedést a két életmódtípus között. S bár szerte az országban maradtak továbbra is kóborló cigánykaravánok, egy részük letelepedett, s megindult egyfajta asszimilációs folyamat; a cigányok bizonyos hányada a magyar társadalom részévé vált.

A XVIII. században fölerősödő központi rendszabályozási igény, továbbá a századelő nagyméretű cigánybevándorlása napi kérdéssé tette a cigányügyet. A beilleszkedő cigányokat a vándorlókkal egy tekintet alá vevő rendeleti elképzelések, a kialakuló előítéletek, a cigányközösségek fokozódó ellenállása és az adminisztratív intézkedések csődje kérdéssé tette a cigánykérdést, s azt megoldás híján a polgári korszakra hagyta. Egyértelművé vált viszont az a kettéválási folyamat, mely a XIX–XX. században teljesedett ki a cigányságon belül, s amely élesen különböztetett letelepedett és csavargó cigány között. Ennek eredményeként a XIX. század második felére a cigánykérdés a kóborló életet élő cigányok és a lakosság összeütközésére szűkült le.

Nemcsak a Habsburg-uralkodók koncepciója, de a reformkor sem hozott megoldást a cigányokkal kapcsolatos feszültségek enyhítésében. A magyar diétát – amint azt az országgyűlésekről szóló dokumentumfejezet bevezetőjében látni fogjuk – a nemzeti fejlődés szempontjából lényegesebb, a polgárosodó-átalakuló társadalom figyelmét sokkal inkább lekötő kérdések foglalkoztatták. Erdélyben ugyan történtek kísérletek a keleti országrészben jóval nagyobb súlyú cigányügy felszámolására, az udvar passzivitásán azonban megtörték az erdélyi követek törekvései. A XIX. század első felében a cigányokkal való foglalkozás kikerült a jogalkotás nézőteréből, s csupán a spontán társadalmi érdeklődés [s elsősorban a kialakuló reformkori sajtó] mezsgyéjén maradt fenn, egészen a *dualista korszak* kormányzatának kezdeményezéseiig. Mielőtt azonban ennek elemzésébe belefognánk, vessünk egy rövid pillantást a burzsoá periódus eseményeire, illetve a könnyebb megértés kedvéért először a *cigányság életmódjára*.

3. A cigányság életmódja a burzsoá korszakban; a cigánykérdés és az előítéletek

A dualista kori cigányság lélekszámáról nem tudunk – és úgy véljük, nem is lehet – pontos adattal szolgálni. Többször is készült ugyan felmérés, ezek adatai között azonban már-már ellentmondásosan nagy hézagok tátonganak. Az 1873. évi cigányszámláláskor 214 ezer cigányt jegyeztek fel, az 1893-ason már 275 ezret. A tízévenkénti népszámlálások közül – amelyeken anyanyelvük szerint irták össze az ország lakosságát – az 1880-as 78 759 cigányról beszél, az 1890-es 96 611, az 1900. évi 61 658, az 1910-es pedig 121 097 főről. A nagy különbségekre némi magyarázatot adhat a cigány életforma: a vándorló életvitel nem ismert országhatárokat. Épp a századforduló táján figyelhető meg két nagyon erőteljes népmozgás: először a cigányok kivándorlása, majd később egy Románia felőli újabb bevándorlási folyamat. Számolva az országon belüli kóborlók összeírásai bizonytalanságával s az országhatáron áthullámzó tömegek létszámának ellenőrizhetetlenségével, a fenti adatokat tekintve a cigányság dualista kori lélekszámát 230–300 ezer főre tehetjük, amely szám azonban évről évre vagy inkább hónapról hónapra változott.⁴³

A cigányságnak az országon belüli területi megoszlása nagyon egyenetlen volt. Míg Árva megyében 216, Turócbán 297 cigányt regisztrált az 1893-as összeírás, addig Nagy-Küküllő 14 037, Maros-Torda 11 051, Szeben 9372 fő cigányt tudhatott magáénak.⁴⁴

Összhangban az országos jelenséggel, rövid idő alatt egy adott terület cigányságának létszáma is nagy változásokat mutatott. Érdeemes ebből a szempontból konkrét számadatokat is megvizsgálni:⁴⁵

	1873	1876	Különbség
Pest-Pilis vármegye	4293	5065	+ 772
Nyitra vármegye	3055	3358	+ 303
Sáros vármegye	1865	2300	+ 435
Szabolcs vármegye	4101	4791	+ 690
Bihar vármegye	6380	6000	– 380
Krassó vármegye	4036	3028	– 1008

⁴³ Vö. Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Szerk.: Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1895. Táblázatok, 10–13. o.; illetve *Déry Gyula*: A cigányok Európában. 38. o.

⁴⁴ Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Táblázatok, 2–17. o.

⁴⁵ Vö. ugyanott, 10. o.; illetve: *Fáy Albert*: A vándor- vagy oláh-cigány kérdés. Bp. 1904. 13. o.

A nagy különbségek okait kutatva mindenekelőtt a cigányság életmódjából adódó *mobilitást* kell megemlítenünk. Jelentőségében aligha ér fel ezzel, ám minden bizonnyal fontos szerepet játszott az a körülmény is, hogy egyes vármegyék, községek egymástól igen eltérő módon viszonyultak a cigánysághoz. Ezek után természetes, hogy a cigányok mindig olyan területekre húzódtak, ahol a helyi közigazgatási szervek kevesebbet zaklatták őket, vagy legalábbis enyhébben hajtották végre a központi, megyei rendelkezéseket. A keleti-délkeleti országrész megyéiben pedig még a Romániához való közelség is közrejátszott, ahonnan – s mint már említettük, a századforduló táján különösen nagy számban – megszakítás nélkül érkezett az utánpótlás.

A dualista kori cigányság életmódjának jellemzésekor éles határvonalat kell húznunk a már letelepedett és a még vándorló cigányok csoportja között.⁴⁶ Eltérés közöttük a mindennapi élet szinte valamennyi területén mutatkozott. A letelepedettek [1893-ban a cigányságnak közel 90%-a!] java része már házakban lakott, amikor a kóborlók még karavánokba verődve, sátorozva járták az országot. Az utóbbiak között természetesen jóval alacsonyabb volt az átlagéletkor, magasabb a gyermekhalandóság, és több az analfabéta.⁴⁷

A cigányság foglalkozási viszonyait tekintve szembeötlő az értelmiségi szakmákban, a földművelésben és a bányászatban-kohászatban dolgozók csekély száma. Ipari tevékenységet ugyanakkor kimagaslóan sokan, a foglalkozással bíró cigányok mintegy 60%-a folytatott.⁴⁸

Az iméntinél jóval nehezebb dolgunk van, amikor a Horthy-korszak cigánylakosságának életéről próbálunk helyzetjelentést adni. A nehézséget elsősorban az okozza, hogy nem készült az 1893. évihez hasonló, aprólékos cigánystatisztika, amelynek segítségével az esetleges változásokat is érzékeltethetnénk. A korabeli publicisztikát hívhatjuk csupán segítségül ahhoz, hogy valamiféle képet kaphassunk a két világháború közötti cigányság mindennapjairól, az ekkoriban Magyarországon is fokozódó diszkriminációról. „A húszas években a cigányság minden addiginál kedvezőtlenebb helyzetbe került, társadalmi segítséget szinte egyáltalán nem kapott.”⁴⁹ A megállapítás igaza könnyen bizonyítható a cigánylakosság nyomorúságos életéről rajzolt korabeli helyzetképekkel.⁵⁰

⁴⁶ Letelepedettnek tekintette a korabeli szakirodalom és közigazgatás azokat a cigányokat, akik ritkábban, mint évenként változtattak lakóhelyet. Ezzel szemben vándorcigányok részint a kóborlók, akik 0–6, részint pedig a „huzamosabban egy helyben tartózkodók”, akik 6–12 havonként települtek új község területére.

⁴⁷ Lásd Magyarországból 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Táblázatok, 38–59. o.

⁴⁸ Ugyanott, 60–79. o.

⁴⁹ Mezey Barna–Tauber István: Id. mű, 223. o.

⁵⁰ Lásd pl. az Új Nemzedék „A pesti cigánysoron” című cikkét, amely megtalálható a kötetben közölt dokumentumok között.

Ezek közül a Móricz Zsigmond tollából megjelentet választottuk, amely egyik alföldi városunk cigánytelepét bemutatva példázza azt is, miként viszonyultak az akkori közigazgatás vezetői a cigánykérdéshez: „Itt egy kis házat csináltak a minap s a városi főmérnök úrnak ki kellett jönnie, hogy a lakhatási engedélyt megadja. Hát kérem, mikor bejött a Péróba, az orra elé tartotta a zsebkendőjét és azt mondta: »Csak ebbe az átkozott Péróba ne kellene soha kijönni...« Így kérem... Ezt mondta... Ahelyett, hogy hívás nélkül kijönne néha, vagy a főorvos úr és ha hazamegy a városházára, azt mondaná a főbíró úrnak, hogy »Barátom, abba a Péróba tarthatatlanok az állapotok, segítsünk rajtuk valahogy...« Ez illene egy olyan tanult úri emberhez, nem az, hogy a zsebkendőt az orra elé tartsa és azt mondja, hogy: »csak ebbe az átkozott Péróba ne kellene soha bejönni...«⁵¹

Sajnálatos módon az ehhez hasonló tárgyilagos hangvételű, az objektív helyzet leírását célzó cikkek *ritka kivételnek* számítottak. A korra inkább jellemzőek az ellenséges hangú, előítéletektől és gyűlölettel hemzsegő olyan „tanulmányok”, amelyeknek alap gondolata az volt, hogy a cigánylakosság élösdi, kártékony, bűnöző hajlamú és minden szempontból a társadalom kárára van. Ezekből az írásokból a tudományos problémafeltárás és megoldás legelemibb feltételei is hiányoztak. Jóllehet megjelöltek különböző társadalmi feszültségócokat, de ezeket is szinte mindig hamisan. Az egyes szerzők azt sem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a cigányság jelentős része munkát végzett, dolgozott. Ezért azt már meg sem érthették, hogy a cigányok által üzött munkafajtákat-ágakat maga a társadalom termelte ki, és funkciójuk lévén, a társadalmi munkamegosztásban objektíve szükségesek. Így válik érthetővé, hogy valahányszor a dolgozó cigányokról beszéltek, majdnem mindig csak a zenészekről tettek említést.

További sajátossága a korszak publikációinak, hogy bennük ott kísért – kimondva vagy kimondatlanul – egy biológiai determinista ember szemlélet, mi több, egyiknél-másiknál a fasiszta fajelmélet: az, hogy az egyes ember társadalmi magatartását csak és kizárólag valamilyen öröklött genetikai faktor által meghatározottnak tekintették. Ezért esett szó a cigányokról is úgy, mint akik születésük pillanatától valami rosszra, és csak arra lennének predestinálva. Ezzel szemben senki sem említette azokat a társadalomban fellelhető ellentmondásokat, amelyek közvetlenül befolyásolták az ország lakóinak, köztük a cigányságnak a sorsát: a munkanélküliséget, a fajgyűlöletet, az előítéletet, a szociális gondoskodás alapvető hiányosságait. Jó példa mindezekre egy 1939-ben megjelent újságcikk néhány mondata: „...A cigányok nem dolgoznak, csak szaporodnak, mint a csicsóka... A közigazgatásnak is rengeteg gondot okoz-

⁵¹ Móricz Zsigmond: A mai cigánykérdés. Nyugat, 1932. 379–385. o.

nak. A városi doktor urak naponta vizsgálják, oltják őket, havonta fertőtlenítik rendőri erőszakkal...”⁵²

A cigányokkal szembeni *előítéletes gondolkodásmódra* és magatartásra ezen kívül is számolatlanul hozhatnánk a példákat. Hogy mégsem teszszük, annak az az oka, hogy forrásainkban úgyis jól érződik az egész korszak közgondolkodására olyannyira jellemző, sértő prejudicium. Ennek az előítéletnek azonban van néhány sajátos vonása, amelyeket egykét szóban szükséges külön megemlítenünk. Így mindenekelőtt az, hogy a cigányokkal szembeni ellenérzés – miként az a feudális időről írottakból is kiderül – nem a burzsoá korszakban alakult ki: a polgári átalakulást megelőző Habsburg-éra ebben a vonatkozásban is terhes örökséget hagyott a liberálkapitalista Magyarországra.

Az elfogultság foka, erőssége viszont jól érzékelhetően nőtt a II. világháború felé haladva. Déry Gyula 1908-ban még csak azt írja méltatlankodva, hogy „nálunk az előítélet olyan nagy, hogy a cigányt cselédnek meg nem fogadják, és még napszámosnak is csak végszükség esetében szokták felfogadni”.⁵³ Később, a század közepe felé közeledve – minden bizonnyal a kor ideológiáját is elfogadva – felhasználva – a szerzők egyre kevésbé megértőek és elnézőek a cigányság helyzetének, hibáinak megítélésében. Sokkal gyakrabban olvashatunk velük kapcsolatban olyan szavakat, hogy „élősdiek”, „bűnözők”, „gyilkosok”, s megoldásként sem az merül fel, hogy a cigányoknak munkaalkalmat kell biztosítani, hanem a koncentrációs tábor.⁵⁴

Bajos lenne persze bizonyossággal állítani – s ehhez forrásokat se pro, se kontra nem találni –, hogy az endrelászlók véleménye általánosan elfogadott lett volna az országban. Ám az egyértelmű, hogy az effajta írások – kellő publicitást kapván – komoly hatással voltak a korabeli közvéleményre s a közigazgatási szervek mentalitására. Ezek révén [is] alakult ki, illetve élt tovább az a sajátos közigazgatási eszközrendszer, amely kétségtelenül akadályozta, de legalábbis jelentősen megnehezítette a cigánylakosság integrálódását, asszimilálódását. Ezek is erősen hozzájárultak egy olyan cigányügyi politika, eljárási módszer megszületéséhez és alkalmazásához, amit Hermann Antal neves etnográfus lakonikus egyszerűséggel csak „cigányvadtó közigazgatásnak” nevezett.⁵⁵

Ám mind a közigazgatási eszközrendszer, mind a merev előítélet csak nehezítette, hátráltatta a cigányság beépülését a magyar társadalomba, meggátolni azt nem tudta. A kőborcigányok egy része lassan-lassan

⁵² Látogatás a halasi Cserepesben, ahol ötven év alatt ötszáz főre szaporodott két cigánycsalád. *Esti Újság*, 1939. július 10.

⁵³ *Déry Gyula: A cigányok Európában.* 9. o.

⁵⁴ Vö. Szentkirályi Zsigmond, Vassányi István, Gesztelyi Nagy László, Endre László – a későbbiekben még tárgyalandó – írásaival.

⁵⁵ *Hermann Antal: Nemzetközi cigány-tudós-társaság.* Ethnographia, 1903. 156. o.

felhagyott a vándorló életformával és állandó otthont keresett magának. A források azt sugallják, hogy a Horthy-korszakban ez a folyamat felerősödött: több irat is „letelepedett vándorcigányokat” említ.⁵⁶ De az állam-dó lakóhely megválasztása esetükben leginkább csak annyit jelentett, hogy az országutakról a falu szélére kerültek – a „tisztos polgári létet” még korántsem.

A letelepülés folytonossága no meg a statisztikai kimutatások hiánya miatt a Horthy-korszak vándorcigányságának nagyságáról nem tudunk pontos adatokkal szolgálni. Tényként kell azonban elfogadni, hogy ilyenek még mindig voltak. Több szolgabírói beszámolóban is megtalálni az ilyen vagy ehhez hasonló mondatot: „Jelentem, hogy bár járásom területén letelepedett cigányok vannak, mégis gyakran észlelem, hogy többször vonulnak át elég nagy számú cigánykaravánok.”⁵⁷ A szombathelyi III. csendőrkerület osztályparancsnokának 1932. augusztus 10-én keltezett átiratában már konkrét számok olvashatók: „Az alárendelt őrséimtől beérkezett jelentésekből megállapítottam, hogy az utóbbi időben a letelepített, illetőségi hellyel bíró cigányok, részben közigazgatási hatósági engedéllyel, részben anélkül kocsin kóborolnak. A vépi őrs jelentése szerint 1932. június hó folyamán is hatósági engedéllyel ellátott cigánykaraván jelent meg Vép községben. Július 7-ére menő éjjel – kocsival – Gyöngyöshermán község határában 6 fő cigány jelent meg. Július 8-án pedig ugyancsak a vépi őrs 33 idegen cigányt adott át a szombathelyi főszolgabírónak csavargásért és az összes alárendelt őrsök 1931. november 1-óta 240 fő cigány, csavargó stb-t adtak át a közigazgatási hatóságoknak.”⁵⁸ Jóllehet tíz hónap alatt harmadfélszáz „gyanús egyén” egy csendőrkerületben mai szemmél sem tűnik soknak, azt azonban el kell ismerni, hogy egy nagyobb létszámú – mondjuk akár 33 fős – cigánykaraván joggal okozhatott riadalmat bármelyik községben.

Az előítélet kialakulásában, illetve folyamatos erősödésében közrejátszott a cigányság *bűnözése* is. A kriminalításban csapódott le, vált érzékelhetővé a cigányügy mint társadalmi betegség. Kifejezetten a cigányok bűnözését taglaló dualista kori statisztikai kiadvány nem áll ugyan rendelkezésünkre, de a múlt század utolsó éveiben született „Magyarország Igazságügye” című évkönyv segítségével – amely 1906-tól a bűnelkövetőket anyanyelvi bontásban közzétevő táblázatában a cigányoknak külön rubrikát szentel – összehasonlíthatjuk a cigány, illetve a magyar anyanyelvű lakosság bűnözését. [Az anyanyelv szerinti megkülönböztetés természetesen torzít, hiszen így elsősorban az asszimilálódott csoportok maradnak ki a cigányságból. Együttes számlálásuk valószínűleg javította

⁵⁶ Vas megyei Levéltár [a továbbiakban: VmL] IV-405-X-6367/924, illetve IV-405-3604/946

⁵⁷ VmL. IV-405-8369/932

⁵⁸ Ugyanott.

volna a statisztikai arányokat.] Ennek segítségével azt figyelhetjük meg, hogy míg a magyar anyanyelvű lakosság összbűnözése lassan csökkent, addig a cigányoknál 1906 és 1914 között kétszeresére nőtt a büntettek és vétségek miatt jogerősen elítéltek száma. Az összbűnözésen belül a személy elleni bűncselekmények elkövetésének aránya a cigányok között alig valamivel volt nagyobb, mint a magyar ajkúaknál. Ezzel szemben vagyon elleni bűncselekményért 4,3-szer többször ítélték el cigányt, mint magyar anyanyelvűt. A növekedés ebben a deliktumcsoportban mintegy két és félszeres e rövid kilenc év alatt. A csoporton belül kiemelkedett a lopások és a csalások száma. Több évben is előfordult, hogy a cigányok a magyar anyanyelvűekhez viszonyítva hatszorta gyakrabban követték el ezeket a cselekményeket.⁵⁹ Hasonló összehasonlítást végezni a Horthy-korszakra adatok híján nem lehet. A korabeli szerzők között Kéthely Sándor párhuzamot vonó táblázata forgott csak közkézen, amely azonban hihetetlennek tűnő, túlzó számadataival semmiképpen sem nevezhető elfogulatlan, tudományosan megalapozott felmérésnek.⁶⁰

A cigánykérdés – vagy ahogy akkoriban nevezték: a cigányügy – a burzsoá kori Magyarországon jóval egyszerűbb, de mindenképpen szűkebb fogalmat takart, mint manapság: az idő tájt kizárólag a cigányság mobilitását, vándorló életmódját és az ebből az életvitelből eredő deviáns magatartást értették e kifejezésen. Definíciókban a „vándorló életmód” összetétel mindkét tagja fontos jelentéssel bír. Jelenti egyrészt a vándorlást, kifejezőbb szóval a mobilitást. Állandó lakóhely hiányában – az állandó lakóhely, miként ma is, egyik alapegysége és feltétele volt az állampolgári élet állami irányításának – jórészt meddőnek bizonyultak az arra irányuló kísérletek, hogy rászorítsák a cigányságot állampolgári kötelességei teljesítésére, pl. a katonáskodásra vagy az adófizetésre.⁶¹ Jelenti továbbá az életmódot: azt, hogy megélhetésüket a vándorláshoz kapcsolódó tevékenységből biztosították vagy próbálták biztosítani. Olyan munkából vagy iparágakban, amelyek üzését a vándorlás elősegítette. Ennek megfelelően elsősorban a vándor háziiparból [szőnyegkészítés, teknővájás], illetve ipari szolgáltatásokból [üstfoltozás] éltek. Az effajta munkavégzés azonban – kis volumenéből adódóan – sohasem egyetlen helyhez kötött. A cigányság tehát, ha biztosítani akarta létalapját, vándorolni kényszerült a mainál jóval kisebb községek között.⁶²

Ebben a gazdasági munkamegosztásban azonban a kiegyezés után a cigányok élethelyzetére nagyon erősen kiható változások következtek be. A szabadversenyos kapitalizmus hatására addig soha nem látott prosperi-

⁵⁹ Vö. Magyarország Igazságügye az ... évben, Statisztikai táblázatok. Bp. 1906–1915.

⁶⁰ Vö. *Szentkirályi Zsigmond*: A cigánykérdés. Kassa 1943. 8. o.

⁶¹ Vö. a 15.000/1916. M. eln. sz. rendelettel a dokumentumok között.

⁶² *Bársony János*: A cigányság helyzete a magyar gazdasági fejlődés rendszerében. Kézirat. Bp. 1974. 4. o.

tás bontakozott ki a gazdasági életben: fokozatosan kialakult a gépi nagyipar, amely megrendítette a cigányok piaci pozícióit. A lakosság már nem tőlük vásárolta az építkezéshez szükséges szögeket, fűrőket és egyéb cikkeket, hanem a kereskedelemtől, részint, mert ezek a termékek olcsóbbak voltak, részint, mert jobbak. Lényeges azonban, hogy ez a gépi nagyipar – a Közép-Kelet-Európát jellemző megkésetttség miatt – korántsem volt olyan fejlett, mint Nyugat-Európában. Ennek pedig két – számunkra lényeges s az egész időszakban ható – következménye volt:

1. A gépi nagyipar a cigányok iparcikkeit nem tudta maradéktalanul helyettesíteni nagy sorozatban gyártott termékekkel és ezzel a piacot nem tudta teljes egészében megszerezni tőlük. Ugyanigy nem tudta teljesen kiszorítani a háziipari szolgáltatások területéről, ahol az erőviszonyok egyébként sem változtak lényegesen 1867 után. A létalapjukat veszített vándorlók kénytelenek voltak állandó otthont keresni maguknak. Most is a falvak felé orientálódtak, mint európai történelmük során mindig: a cigányok többsége a falusi gazdák mindenese cselédje lett. „Minden jobb módú gazdacsaládnak volt egy cigány mindenese, aki segített a gazdaaszszonynak a nagymosásnál, a kenderátzatásnál, meszelésnél, nagyobb házimunkáknál, s ellátta a gazdaság legkellemetlenebb munkáit [ürgödör tisztítása, dögtemetés stb.]”⁶³ Fontos azonban kiemelni, hogy a letelepült és falusi cseléddé lett cigányok a korábbi vándorlóknak csak töredékét tették ki, hiszen a gépi nagyipar – gazdasági kényszereszközeivel – nem tudta rábírní az egész vándorcigányságot a letelepedésre.

2. A gépi nagyipar fejletlensége miatt [elsősorban szakképzetlen] munkaerőből sokszorta nagyobb volt a kínálat, mint a kereslet. Nyilvánvaló, hogy a cigánykérdés, tehát a cigányok kóborlása és a tömeges kivándorlással bizonyítható *munkanélküliség* kapcsolatban álltak egymással: a cigányságot éppúgy sújtotta a munkaerő-kereslet hiánya, mint az ország bármely más lakosát. Sőt, a cigányellenes előítélet erősödése tovább nehezítette elhelyezkedési lehetőségeiket. Törvényszerűen következik ebből, hogy az a cigánycsoport, amelyik megélhetését a vándoriparból, illetőleg most már inkább a háziipari szolgáltatásokból, jöllehet egyre rosszabbul, de még mindig biztosítani tudja, ilyen elhelyezkedési lehetőségek mellett nem adhatta fel addigi munkáját s ezzel együtt vándorló életmódját.

4. A burzsoá korszak rendezési kísérletei

A dualista periódusban a cigánykérdés megoldatlansága szinte valamennyi államhatalmi szervünket foglalkoztatta. Így volt ez a Képviselőházzal is, amelynek azonban a cigányügy rendezésében betöltött szerepe

⁶³ Tóth Árpád: Id. mű, 61. o.

csékély: a dualizmus hetven éve alatt összesen öt alkalommal került napirendre a probléma. A törvényhozás többsége nem is ismerte fel – jöllehet több törvényhatóság és képviselő is jelezte –, hogy a cigányügyet kizárólag törvényben meghatározott, átfogó és hosszú távú rendezési terv alapján lehetett volna csak felszámolni. Prevenzióról beszéltek, nem megoldásról. Ezzel pedig gyakorlatilag *adminisztratív feladattá degradálták a cigánykérdést*, s „áttolták” azt a közigazgatás asztalára.⁶⁴

A cigánykérdéssel mindössze háromszor találkoztunk a dualista kori minisztertanácsi jegyzőkönyvek lapjain. Közülük 1907. december 6-án és 1910. augusztus 6-án cigányügyi kormánybiztosokat nevezett ki a kormány. Az 1916. május 5-i ülésen pedig, ahol „a kóborcigányok megfékezéséről” tárgyaltak, Sándor János belügyminiszter egy, a közeljövőre tervezett cigánytelepítési akciót ismertetett minisztertársaival. Az intézkedés magyarázataként megemlítette, hogy a háború okozta drágaság megnehezítette a cigányoknak életszükségleti cikkeik megszerzését, s ezért gyakran folyamodnak erőszakoskodáshoz. Fokozza ezt a községek férflakosságának távolléte, hiszen így nagyobb ellenállástól nem kell tartaniok.

A tervezett intézkedések azt célozták, hogy a kóborcigányokat a toloncsabályzat alapján az ország egész területén egyszerre előállítva, közülük a katonai vagy hadi személyes szolgálatra alkalmasakat besorozzák, a többieket pedig előállítási helyeiken, illetőleg az e célra kijelölt községekben elhelyezik és őrizet alatt tartják mindaddig, amíg községi illetőségüket megállapítják vagy letelepítésükről véglegesen intézkednek. Az akció végrehajtására a miniszter jogszabályt kívánt kibocsátani.⁶⁵ A kormány észrevétel nélkül elfogadta Sándor János ismertetőjét.

A Minisztertanácsnak a cigánykérdés rendezésében játszott csekély szerepe folytán érthető, hogy gyakorlatilag minden feladat a szervezeti hierarchiában eggyel alacsonyabb szinten álló Belügyminisztériumra hárult. Tárgyalt időszakunkban a belügyi kormányzat próbálkozásai két irányban kristályosodtak ki. Az egyik irányzat a direkt rendezési módszernek tekintett letelepítés intézményét foglalta magában. A másik csoport az „indirekt formák” gyűjtőhelye volt. Ide sorolhatjuk a dologház, a gyermekvédelem és a toloncolás intézményét, valamint a koldulás és a csavargás megszüntetésére tett erőfeszítéseket.

A letelepítésről rendelkező belügyminiszteri jogszabályok sorát még a kiegyezés évében az 1442. R./B.M. 1867. számú körrendelet nyitotta meg, amely megtiltotta, hogy cigányoknak, különösen pedig egész cigánycsaládoknak útlevelet adjanak a hatóságok.⁶⁶ A cigányok útlevélké-

⁶⁴ Részletesebben lásd *Pomogyi László: Cigányság és cigánykérdés a dualista kori Magyarországon. Fialat Oktatók Műhelytanulmányai*, 5. Szerk.: Mezey Barna, Dunay Pál. Bp. 1984. 108. o.

⁶⁵ OL K 27 MT-jkv-k, Filmtár 3814. doboz

⁶⁶ Pest megyei Levéltár [a továbbiakban: PmL] IV/408-b 127/880 [582/869]

relmeinek megtagadását a letelepítés egyik segédeszközének tekintették a közigazgatás akkori vezetői. Erre utal egyrészt, hogy a fentén kívül több más jogszabályban is előfordul ez a rendelkezés, másrészt az, hogy ha teljesítették is a kérelmet, nem az egész családnak, hanem csupán a családfenntartónak engedélyezték a helyváltoztatást.

A dualista kor egészére jellemző, hogy a letelepítési jogszabályokat rendszerint megelőzte egy-egy szűkebb vagy átfogóbb cigánystatisztika készítése. Hermann Antal javaslatára 1873-ban is történt ilyen összeírás. Az adatfelvételt még ugyanabban az évben követte a jogszabály, amely azonban korántsem volt olyan nagy jelentőségű, mint az – egy kifejezetten ehhez kapcsolódó összeírás után – várható lett volna. Javareoszt az 1867-es körrendeletet elevenítette fel, kiegészítve néhány, a toloncolással kapcsolatos rendelkezéssel.⁶⁷

Újabb fontos állomás 1879, amikor bár nem közvetlenül a cigányokra vonatkozó, de rájuk is erősen kiható törvényt alkotott az országgyűlés, a kihágásokról szóló 1879. évi XL. törvénycikket [Kbtk.]. Ennek 62. §-a ugyanis kihágásnak minősítette és szankcionálta a csavargást. E rendelkezés jelentőségét az adta, hogy a dualizmusban a vándorcigányok és a csavargók közé egyenlőségjelet tettek, de legalábbis minden vándorcigányt a csavargók kategóriájába is besoroltak. Az 1879: XL. tc. megalkotása után – leszámítva egy 1902-es cigányügyi ankétot – sokáig csend honolt a kérdés körül: egészen 1907-ig, a dánosi rablógyilkosságig. A cigányok által elkövetett dánosi büntettről nagyon szűkszavúak a források. Publikációban Finkey Ferenc említi csupán, ő is csak annyit ír, hogy „a főtárgyaláson a kihallgatott nagyszámú cigánycsapat a legnyiltabban ismerte be, hogy ők lopásból, csalásból élnek”.⁶⁸ Levéltári kutatásaink során is csak az egyik elkövetőről találtunk adatot: Surányi Ignác a „Dánoson elkövetett rablógyilkosságban való részvétele miatt 9 évi fegyházra ítéltetett, 6 évet letöltött”.⁶⁹

1913. június 10-én elfoglalta hivatalát a cigányügy rendezésében legagilisabb belügyminiszter, *Sándor János*, aki kétségtelenül adminisztratív módszerekkel, s bizonyára a háború szülte kényszerhelyzet miatt is, de mégiscsak rendezni kívánta a cigánykérdést. Az ehhez kapcsolódó jogszabályainak sorát az 1916. május 20-án kihirdetett 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelete nyitotta meg, amely bevezetőjében ekként szövelt az általános helyzetről: „A mai nehéz viszonyok között nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt szolgáló közérdekű munkából. Minthogy

⁶⁷ 11.564/1873. B.M. sz. körrendelet

⁶⁸ *Finkey Ferenc*: A csavargás, koldulás és iszákosság törvényhozási szabályozásához. Bp. 1910. 9. o.

⁶⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár [a továbbiakban: BmL] alispáni iratok. 2020/922 [09 927/921]

a közbiztonságot fenyegető veszedelem elsősorban állandó lakóhelyük hiányából származik, legfontosabb feladat a kóborcigányok szokásos kóborlásainak megakadályozása.” E cél érdekében jogszabályok sora látott napvilágot, amelyek tartalmi ismertetésétől azonban most eltekintünk, hiszen forrásaink között részint megtalálhatók, részint szó esik róluk.

Az indirekt szabályozási formák közül mindenekelőtt a *koldulással* összefüggő intézkedéseket említjük. A cigányság és a koldulás kapcsolata nyilvánvaló: a cigányok jelentős százaléka próbálta – vagy éppen tudta – így biztosítani megélhetését. Felismerte ezt természetesen a belügyi kormányzat is, és igyekezett változtatni a helyzeten. Ennek ellenére a koldulás szabályozásában a megyék játszottak elsődleges szerepet. Fontosabb központi norma mindössze kettő született e tárgykörben. Ezek sem kifejezetten a cigányok életmódjának formálása végett készültek, miként a többi indirekt intézménynél felbukkanó jogszabályok sem. Személyi hatályuk azonban kiterjedt a cigányokra is, jelentősen alakítva ezzel a népcsoport életviszonyait.

A *toloncolás* olyan, útlevéllal nem rendelkező vagy kihágást elkövetett személyeknek – általában fegyveres őrizet alatti – lakóhelyükre kísérése volt, amely központilag meghatározott útvonalon történt s amelynek költségeit az állam fedezte. Más prevenciós eszköz híján ezt az intézményt alkalmazták leginkább a kor cigányaival szemben. Állításunk igazolására egyetlen adat: 1870. december 25. és 1871. január 18. között 67 cigányt toloncoltak Vas megyébe az ország más törvényhatóságából és Ausztriából.⁷⁰ [Jöllehet ez a szám önmagában sem alacsony, hozzá kell még számítanunk, hogy téli időszokról van szó, amikor a kóborcigányok nagy része nem vándorolt, és hogy valószínűleg nem minden idevágó iratot találtunk meg.] A toloncolás gyakorlati hatása, eredményessége mégis nagyon csekély volt. A közigazgatási szervek nem tudták, de nem is akarták végrehajtani az idevonatkozó jogszabályokat, mert az eljárás körülményes volt és hosszú időt vett igénybe. A napi gyakorlat aztán kialakított egy sajátos toloncolási módot, amit ekként ismertetett egy szabolcsi csendőrőrmester: „Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha ezen belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik őrs akad reá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. És ez így megy a végtelenségig.”⁷¹

A jelentőségében kisebb dologház és gyermekvédelem intézményének elemzését elhagyva, ejtsünk néhány szót a kérdés rendezési kísérleteiben hasonlóképpen aktív szerepet játszó törvényhatóságokról is, ahol szintén kialakult – szükségszerűen – a cigányügyek csomópontja. A vármegyék

⁷⁰ OL K 150–1870–III–1 [763]

⁷¹ *Bergstein Béla*: A cigánykérdés megoldása. Huszadik Század, 1910. 9. sz. 189. o.

tevékenysége kettős irányba koncentrálódott: egyrészt a központi szervektől [Képviselőház, Kormány, Belügyminisztérium] országos rendezést követeltek, másrészt saját illetékességi területeiken maguk is próbáltak megoldást találni. Ez utóbbi – törvényszerűen – nagyrészt egyszerűen a központi szervek jogszabályai végrehajtását jelentette, így a megyei szabályrendeletek mintegy a központi normák végrehajtási rendelkezéseinek tekinthetők. Átfogóbb megyei javaslatot csupán egyet produkált a dualizmus kora, a Danilovics Gyula törvényhatósági bizottsági tag általi készített mosoni elaborátumot 1909-ben.

Ami a cigánylakosság életviszonyainak a két világháború közötti szabályozását illeti, arról mindennél többet mond az a tény, hogy a Horthy-rendszer központi közigazgatása alig fél tucat, miniszteri szintű jogszabályt alkotott ebben a tárgykörben, bizonyosságát adva ezzel annak is, hogy az akkori politikai rendszer még csak tudomást venni sem akart a cigánykérdésről. Amennyire ezt ilyen kevés rendelkezés alapján hitelt érdemlően meg lehet állapítani, a jogalkotókat kettős cél vezérelhette: részint a cigányok letelepítését, vándorlásuk megakadályozását, részint pedig – s a fennmaradt írásos emlékek alapján ezt tarthatták fontosabbnak – nagyarányú bűnözésükre hivatkozva, fokozott ellenőrzésüket kívánták elérni.

Furcsa véletlen – ám egyben kifejező is –, hogy a kevés norma közt legjelentősebbnek számító maga is ideiglenesnek készült. Mint a 257.000/1928. B.M. sz. körrendelet bevezetőjében írja a belügyminiszter: „elhatároztam, hogy e kérdést – az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre nem hajtott közrendészeti rendelkezések egyidejű hatályon kívül helyezése mellett – minden részletre kiterjedően újból szabályozni, illetőleg véglegesen rendezni fogom”. Az ideiglenes jellegnek megfelelően a jogszabály rendelkezései nem hoztak sok novumot a cigányigazgatásban: a Monarchia idejéből ismert utasításokat elevenítette csupán fel. Újdonság viszont a 7. § rendelkezése, amely „a vándorcigányok számon tarthatása végett” elrendelte, hogy a törvényhatóságok meghatározott időközönként, szükség esetén több megye területén egyszerre ún. cigányrazziákat tartsanak. Miként a levéltári iratok bizonyítják, a helyi hatóságok a későbbiekben előszeretettel éltek e jogszabály adta lehetőségekkel.⁷²

Az 1928. évi X. törvény, a II. Büntetőnovella megrögzött büntettesekre vonatkozó rendelkezései [amelyek tartalmazták az újonnan bevezetett szigorított dologház intézményét is] tömegeiben érintették a beilleszkedni nem tudó és ezért csavargó, kóborló és bűnöző cigányokat is. Megrögzöttség alatt e törvény a büntettesnek az addig elkövetett bűncselekményeiben megnyilvánuló azon lelki tulajdonságát értette, amelynél fogva

⁷² VmL IV/405–3604/1946 [6605/944], [2676/943]

tőle hasonló, súlyos deliktumok további elkövetése valószínűséggel várható.

A cigányokat is érintő *diszkriminációs intézkedések* sora azonban ezzel a törvénnyel még nem fejeződött be. A 141.113/1931. Ker. M. sz. rendelettel korlátozták részükre a vándoripari engedélyek kiadását, amellyel – lévén ez a cigányság egyik főfoglalkozása – jelentősen megnehezítették megélhetésüket. Ugyanakkor korlátozták munkavállalási lehetőségeiket, csak a lakhelyükön és csak a községi elöljáróság hozzájárulásával vállalhattak munkát. A 66 045/1938. B.M. sz. rendelet szerint minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni. Végül is ez a jogszabály öltöztette a törvényesség köntösébe nyílt, már-már intézményes, gyakran minden alapot nélkülöző üldözésüket.⁷³

Végezetül meg kell emlékeznünk a magyarországi cigánydeportálásokról, amelyekről azonban mindezekig sajnos jóformán semmilyen hivatalos irat nem került elő. „A különböző helyekről és táborokból származó adatok alapján csak következtetni lehet arra, hogy 1944 júliusának vége és 1945 márciusa között mintegy 25–30 ezer magyarországi cigányt deportáltak. Ugyancsak becslés alapján tudjuk, hogy közülük mindössze 3–4 ezren tértek vissza. Közvetlenül Auschwitzba 2–3 transzportot irányítottak budapesti és főváros környéki cigányokkal. Nagyobb koncentráció volt még Székesfehérvár környékén. Az ide összegyűjtött cigányok nagy részét [több százat] Székesfehérvár mellett irtották ki. A Dunántúlról [főleg Torony, Szombathely, Bük, Pocsaj stb. térségéből] és Budapest egyes kerületeiből a cigányokat a komáromi várba gyűjtötték össze, majd innen Dachaubá és Dachau különböző melléktáborába, valamint Ravensbrückbe és melléktáborába szállították...”⁷⁴

A magánszemélyek megoldási elképzelései a közigazgatási szerveken belül kialakult két irányzathoz hasonlóan csoportosíthatóak: egy részük törvényhozási úton követelt megoldást, mások adminisztratív feladatnak tekintették a rendezést. A témában hangjukat hallató laikusoknál és szakértőknél, a ciganológia művelőinél e két irányzat mellett egy harmadik is megjelent: a „kemény” eljárás vonala. Egyik legismertebb képviselője, Porzolt Kálmán 1907-ben a Pesti Hírlapban kiáltotta világgá követelését: „Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód.”⁷⁵

A magánszemélyek publikációiban, megoldási elképzeléseiben egyébként sajátos kettősség figyelhető meg. Míg ugyanis a szerzők kategorikusan sikraszálltak a törvényi rendezés mellett, addig az általuk tett javaslatok mind-mind az adminisztratív megoldás módszerei. Bizonyi-

⁷³ Részletesebben lásd *Mezey Barna-Tauber István*: Id. mű, 230. o.

⁷⁴ *Szőnyi János*: A cigányok sorsa a fasiszmus éveit alatt. Cigányok. 56. o.

⁷⁵ *Zsolt / Porzolt Kálmán*: A mi cigány hírünk. Pesti Hírlap, 1907. augusztus 6.

tékként Samassa János tanulmányait és törvénytervezeteit hozhatjuk.⁷⁶ Déry Gyula nevét pedig kivételként említhetjük. Déry koncepciója, nevezetesen, hogy a cigánykérdést munkahelyek teremtésével kell megszüntetni, messze megelőzte kortársai elképzeléseit. Tudományosan megalapozott, egyszerű és viszonylag könnyen alkalmazható tervét sikerrel hasznosíthatták volna az állami szervek.⁷⁷

A két világháború között született megoldási javaslatok szerzőinek többsége a Porzolt Kálmán-i elképzelések híve volt. Közülük Vassányi István szolgabíró például egy cigánykódex megalkotását ajánlotta, jöllehet tudván tudhatta, hogy ez nyílt diszkriminációt, az emberi egyenlőség tagadását jelenti. Véleménye szerint a cigánykérdés elsősorban személy- és vagyonbiztonsági, valamint közegészségügyi probléma. Javaslatai ennek megfelelően az adminisztratív rendezési út tipikus termékei.

Vassányi szerint minden cigányt letelepedésre kell kötelezni. „Hogy ez könnyebben menjen”, elkobozná és elárvereztetné a birtokukban lévő szekereket, kordékat. Elvenni rendelte a lókereskedői igazolványokat, vándoripari engedélyeiket. Munkakényszert állapítana meg velük szemben, amelynek során azonban a cigányok csak fizikai munkát végezhetnének. Az ezért járó munkabért maximálná, mégpedig úgy, hogy az „csupán a legszükségesebb javak megvásárlására legyen elegendő”. A munkakényszer mellett – túl azon, hogy minden cigányt rendőri felügyelet alá helyeztetne – a testi fenytést ajánlja „mint igen alkalmas eszközt a cigányok megrendszabályozására”: a férfiaknál botbüntetést, nőknél pedig kalodát, hajlenyírást, bőjttel szigorított sötétzárkát.⁷⁸

Hasonló felfogású Szentkirályi Zsigmond írása, amelyben azonban már egy radikálisabb rendezési módról olvashatunk: „A cigányt nem beolvasztani, hanem elkülöníteni kell. Végcélunk csak egy lehet: végre megszabadítani a magyarságot az elősdiektől... Van olyan elgondolás, amely szerint a cigánykérdés csak úgy oldható meg, ha minden cigányt kitelepítünk az országból, vagy ha az egész cigányságot egy vagy több internáló táborban helyezük el. A kitelepítésre a háború végéig gondolni sem lehet – a cigányok internálása azonban lehetséges.”⁷⁹ Hogy Szentkirályi mit érthetett internáláson, arra Gesztelyi Nagy László tanulmányának néhány mondata szolgálhat iránymutatásul: „Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket... ezért olyan szigorú eszközökhöz kell fordulni, amely a szív szavára nem hallgatva a legradikálisabb eszközöktől sem riad

⁷⁶ *Samassa János*: Törvényjavaslat a vándorcigányok törvényhozási úton való megrendszabályozásáról. Bp. 1911. 97–101. o.

⁷⁷ *Déry Gyula*: Id. mű, 50–59. o.

⁷⁸ *Vassányi István*: Cigánykódex. Magyar Közigazgatás, 1936/44., 1936/46., 1936/47

⁷⁹ *Szentkirályi Zsigmond*: Id. mű, 11–12. o.

vissza. A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlenül megakadályozni.”⁸⁰

Mint talán az egyetlen, aki a gyakorlatban is sokat tett a cigánykérdés megoldásáért, feltétlenül meg kell említenünk József főherceg nevét, aki bánkúti, kisjenői és alcsúti birtokain – „tengersok költséggel” – kisebb cigányközösségeket letelepített. Gondoskodott foglalkoztatásukról, Alcsúton külön cigányiskolát alapított, amelyben rövid idő múlva jó eredménnyel vizsgáztak a növendékek.⁸¹

A cigánytelepek azonban nem voltak hosszú életűek. Ennek okát életrajzírója azzal magyarázza, hogy „a hatóságok részéről nem kapott olyan támogatást, mint amelyet annak a nemes ügynek az érdeke megkívánt volna. Azonkívül az ő túlságos jószívűségével sokszor tett engedményeket a fegyelemtartás rovására”.⁸² Probléma lehetett továbbá az őslakosság és a cigányság ellenségeskedése is. A főherceg ugyanis „csak akkor hagyott fel a telepítési kísérletekkel, amikor Libits Adolf jószágkormányzó azt jelentette, hogy a gazdasági cselédek ellenséges szemmel nézik a cigányokat, akik semmit sem dolgoznak, minden alól kivonják magukat és a környékbeli falvakat fosztogatják, s mégis temérdek kedvezményt kapnak.”⁸³

E meddő kísérletek láttán szükségszerűen felvetődik a kérdés: miért nem tudták az államhatalmi szervek megoldani ezt a problémát, mi okozta próbálkozásaik sikertelenségét? A válaszhoz vissza kell utalnunk a cigányság gazdasági funkciójáról már leírtakra: vándor háziiparokra és ipari szolgáltatásaikra, a magyarországi gépi nagyipar kialakulására és annak következményeire. És ezzel máris feleletet kaptunk kérdésünkre: a burzsoá Magyarország történelmi sajátosságokban és a gazdasági életben gyökerező okok miatt objektíve képtelen volt rendezni a cigánykérdést. Sikerral csak a gazdasági élet szolgálhatott volna: ha a gépi nagyipar teljes egészében pótolni tudta volna a vándorcigányok létalapját adó vándor háziipart és ipari szolgáltatásokat, és ezzel egy időben munkát tud számukra biztosítani.

„A Gömör megyei Pelsőcön cigányok dolgoznak mezőörként. Vigyáznak a kisbirtokosok földjeire, terményeire” – olvasható a Huszadik Század egyik írásában.⁸⁴ Állításunk igazolására hoztuk ezt az idézetet, amely nemcsak azt bizonyítja, hogy a vándorcigányok letelepednek, ha biztosítanak számukra munkaalkalmat, hanem azt is, hogy ily módon még a velük szembeni előítélet is nagymértékben csökkenhet.

⁸⁰ *Gesztelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét 1940.* 28. o.

⁸¹ *Ortutay István: József főherceg élete. Szeged 1914.* 169. o.

⁸² Ugyanott.

⁸³ Ugyanott, 170. o.

⁸⁴ *Bergstein Béla: Id. mű, 156. o.*

Mindeddig a cigányságot, illetőleg annak helyzetét szegregálva, mint-egy a társadalomból kiemelve vizsgáltuk, de természetesen, hogy a gépi nagyipar fejletlensége, tehát az ország gazdasági állapota nemcsak az ő körülményeikre hatott. A huzamos és rendkívül magas munkanélküliség, a tömeges kivándorlás, az, hogy európai viszonylatban Magyarországon fizették legrosszabbul a munkásembert, mind-mind éreztette hatását a társadalom valamennyi csoportjánál. Anélkül hogy a társadalom rétegsztruktúráját és a rétegek életviszonyait elemeznénk, csupán egyetlen tényt említünk: a burzsoá kori Magyarországon egy vándorló cigány és egy falusi zsellér életmódja között nem volt lényeges különbség. Mindkettőt jellemezte – többek között – „az egészségtelen, rossz lakáshelyzet, az alacsony iskolai végzettség, a magas gyermekszám”.⁸⁵

Hasonló következtetésre jutunk, ha a kriminalitási mutatókat vizsgáljuk. A cigányság bűnözése valóban ijesztően magas volt a magyar anyanyelvű lakossághoz viszonyítva. Csakhogy ez – statisztikai terminus technicussal élve – nyers arányszám. Bizonyító adatok hiányában is egyértelmű, hogy a cigányok és a hasonló vagy ugyanolyan viszonyok között élő, alacsony iskolai végzettségű, többgyermekes, lakással nem rendelkező, esetleg munkanélküli magyar anyanyelvűek bűnözési mutatói között alig-alig lehetett különbség.

A fentiek alapján is, a cigányságot azon csoportok közé sorolhatjuk, amelyek a társadalom perifériáján foglaltak helyet és amely csoportok életmódja többé-kevésbé megegyezett. Ahogy egy 1971-es beszámoló írja: „...amikor a cigányság eredeti kultúrája az évszázadok, a vándorlások során megszakadt, az eredetét jellemző vonások megszűnnek, ősi nyelvét nem beszéli, ősi foglalkozását nem folytatja, már nem beszélhetünk »cigányságról«, hanem »cigánylakosságról«, amely ha még számos, az általánostól eltérő szokás- és magatartásformát mutat is, az adott társadalom szerves és kiközösíthetetlen része.”⁸⁶ Természetesen ezek után, hogy a cigánykérdést *izoláltan*, a többi perifériális csoport gondjától elkülönítetten *nem lehetett megoldani*. A cigánykérdés a burzsoá korszakban nem egy pontosan körülhatárolható-elkülöníthető, önálló „nehézség” volt, hanem egy átfogóbb, összetettebb, a társadalom több perifériális csoportját érintő társadalmi gond része. Az egyes csoportok sajátosságokkal színezett, de mégis hasonló betegei külön-külön nem voltak orvosolhatók, rendezni e kérdéseket csak együtt lehetett volna. Hogy miként, arra többek között a neves büntetőjogász, Finkey Ferenc adott iránymutatást. Szerinte „a társadalmi viszonyok általános javítása, a

⁸⁵ Tóth Árpád: Id. mű, 60. o.

⁸⁶ Rupp Kálmán: A magyarországi cigánykérdésről. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásokról. MTA Szociológiai Kutató Intézete kiadványai Bp. 1976. 73. o.

népnevelés buzgó felkarolása, az erkölcstelenség korlátozása, a szegénység, a nyomor eltüntetése” azok az eszközök, amelyekkel eredményt lehet elérni.⁸⁷

5. Új utakon: a cigányság helyzetének változásai 1945 óta

Mint láttuk, hazánkban a cigánylakosság a felszabadulás időpontjában Magyarország egyéb népességéhez képest több évszázados hátránnyal, jelentős fáziskéséssel tudott csak bekapcsolódni a társadalmi átalakulások áramlatába. S bár a cigányok többségének életkörülményei időközben jelentősen megváltoztak, sokuk még maig sem tudta behozni a gazdasági, tudati megkésettségéből eredő lemaradását. Következésképpen még napjainkban is fontos társadalompolitikai feladat a cigánylakosság „felzárkóztatása” a lakosság többi rétegéhez, társadalmi beilleszkedésük elősegítése.⁸⁸

A cigányság felszabadulást követő útja sem volt egyenletes: a tárgyalt korszakon belül 1961 óta gyökeres változások tapasztalhatók a párt- és kormányzati politika megítélésében és intézkedéseiben, s így a cigányság helyzetében is.

Az 1945-ös esztendő jelentős mérföldkö volt a cigányság életében, hiszen *ekkor szűnt meg minden hivatalos hátrányos megkülönböztetés* a kisebbségekkel szemben, az állam deklarálta teljes jogegyenlőségüket. Ez azonban a többi érintett rétegnél kevésbé volt érzékelhető a cigányság számára. Szegő László ezt a helyzetet így jellemzi: „A felszabadulás a cigányok számára is megnyitotta az emberhez méltó élet megteremtésének lehetőségét. Alkotmányunk fajra, nemre való tekintet nélkül minden magyar állampolgár részére egyenlő jogot biztosít a munkához, tanuláshoz, a közügyekbe való beleszóláshoz. Az egyenlő jog azonban még nem mindenki számára jelent azonos lehetőségeket. A cigányok nagyobb része nem értette, nem is érthette, mit jelentenek az 1945-ös történelmi változások. A felnőttek többsége analfabéta vagy félanalfabéta volt, és a falvakon kívül eső cigánytelepen lakott, ahová nem vezetett sem út, sem villany, nem volt rádió, nem jutottak el hozzá a napilapok. Nem foghatta fel tehát a politikai, társadalmi, gazdasági átalakulás horderejét sem.”⁸⁹

Az Alkotmány rendelkezései szorosan összefüggnek a korszak ideológiájával és bizonyos értelemben illúzióival. Az intézkedések arra alapoztak, hogy a kizsákmányolás feltételeinek társadalmi megszüntetése *auto-*

⁸⁷ *Finkey Ferenc*: Id. mű, 12. o.

⁸⁸ Cigányság és életmódváltás. Tanácsok Fóruma. Magyar Hírlap 1981. március 3. Melléklet. Szerk.: dr. Németh Géza.

⁸⁹ *Kozák Istvánné*: A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. Cigányok. 114. o.

matikusan a korábban elnyomott rétegek felemelkedéséhez vezet. A felemelkedés bekövetkezett, azonban oly módon, hogy a rétegek közötti korábbi különbségek megmaradtak, állandósultak. Nem ismerték fel, hogy a hátrányos helyzetű csoportok számára nem elég csupán ugyanolyan lehetőségeket biztosítani, mint általában a lakosság többségének, hanem hátrányuk csökkentése érdekében többletelőnyökre van szükségük. Ezért hiányoznak az első évtized intézkedései közül a kifejezetten cigányokra vonatkozó döntések.

Mivel *nem tekintették külön politikai és társadalmi problémának* a cigánykérdést, a hivatalos intézményrendszeren belül semmilyen szervezet sem jött létre, amely a cigányok helyzetének javítására lépéseket tehetett volna. A zenész cigányok érdekeinek bizonyos mértékű biztosítására nyílt csak lehetőség a szakszervezet keretén belül. Az első változások 1956 után következtek be. A kormány 1957-ben létrehozta – az akkor már évek óta működő négy nemzetiségi szövetség [déli-sláv, német, román, szlovák] mellett – a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. A szövetség célkitűzései között szerepelt annak elősegítése, hogy a cigányok hazánk egyenrangú állampolgáiraivá válhassanak nemcsak jogi értelemben. Feladatként határozták meg a cigánygyerekek kivétel nélküli iskoláztatásának, a kulturált lakásviszonyok megteremtésének elősegítését és nem utolsósorban a cigánysággal szembeni előítélet megszüntetését.

Az eddig leírtak nem jelentik azt, hogy ne tekintenénk lényegesnek azokat a változásokat, amelyek az egész társadalom strukturális átrendeződése folytán a cigányság helyzetét is megváltoztatták. A korszak ilyen szempontból két legnagyobb hatású változása a nagyarányú iparosítás és a földreform volt.

A *fejlődő ipar* egyre szélesebb skálán kínált elhelyezkedési lehetőséget a cigányság számára. A zömében vidéken élő cigányságot tömegesen szivta el az ipar, s jelentős *elváándorlás* indult el az ipari centrumok irányába. Az ipari nagyüzembe tartók a lakosság nagyobb részével közel azonos eséllyel indulhattak a gyári munkásságba integrálódás útján. Az ipari centrumok azonban területileg egyenlőtlenül helyezkedtek el az országban, ami máig tartó gondokat okozott az új munkásság lakáshoz juttatásában, és a munkavállalók jelentős részét kényszerítette, illetve kényszeríti ingázásra.

A jelentős tömegeket megmozgató extenzív fejlesztés és az ipari fejlődés egyoldalúsága, nehéziparra koncentráltsága a mindennapi tárgyak, a közszükségleti cikkek és szolgáltatások terén jelentős hiányt idézett elő. Ez – legalábbis az ötvenes évek végéig – bizonyos hagyományos cigányfoglalkozások továbbélését tette lehetővé.

Az összes terület közül a számszerűleg legtöbb cigányt foglalkoztató ágazatok azok voltak, melyek alkalmi és szezonális jellegű munkalehetőségeket biztosítottak.

Mint ismeretes, 1945-ben a földosztással megkezdődött a falusi társadalom átalakulása.⁹⁰

A cigányok zöme kimaradt a földosztásból. Azt, hogy kevés cigány kapott földet, több tényező magyarázza. Egyrészt az idézett rendelet 35. §-a meghatározza az igényjogosultak körét:

„35. § A kiosztásra kerülő földekből kisgazdaságok létesítésére földhöz juttatandók a gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások – birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok és olyan nagycsaládú kisbirtokosok nők fiúgyermekai, akiknek földbirtoka várható örökrészükkel együtt 5 kat. holdnál nem több.”

A cigányok nagy részét nem lehetett besorolni a fenti kategóriák egyikébe sem.

Mint már említettük, a cigányság nem kötődött a mezőgazdasághoz, munkájuk java része szolgáltató-iparos tevékenység volt. Még azon részük sem kötötte magát földhöz, amelyik alkalmi mezőgazdasági bér-munkával foglalkozott [pl. dinnyeszedés]. Ezért még az egyébként jogosultak sem igényeltek földet. Elsősorban a már parasztként dolgozó, asszimilálódott cigánylakosság kért és kapott földet.

A helyi Földigénylő Bizottság kétharmados szótöbbséggel egyes kérelmezőket juttatásra alkalmatlannak nyilváníthatott, és ezzel kizárhatta a földosztásból. Semmi adat nem áll rendelkezésre, hogy a cigányok esetében e rendelkezés alkalmazására sor került volna.

A földreform következtében megnövekedett a kisbirtokok száma, ami fokozott mértékben igényelte a cigányság részvételét a mezőgazdasági napszámos, kisegítő és alkalmi munkakörben, egészen 1949-ig. Ettől fogva a mezőgazdasági lakosság növekvő beszolgáltatási terhei, az erőszakos kollektivizálás, valamint a mezőgazdaságban elérhető kereset jelentős elmaradása a többi ágazatban elérhető jövedelmi szinttől módosított e tendencián. Jelentős mértékű elvándorlásnak lehettünk tanúi ezután: a mezőgazdaság felszabaduló munkaerejére a viharos ütemben kibontakozó – bár torzult szerkezetű – ipari fejlődés erőteljes elszívó hatást gyakorolt. A vidéket választókat megkötötte a szakképzettség nélküli, alkalmi, bár csökkent mértékű munkaigény a mezőgazdaság termelési struktúrájában.

Az iparban dolgozók beilleszkedése megindult az ötvenes években, a helyben maradók életformája ellenben hosszú évtizedekre konzerválódott.

A cigányság helyzetét még hosszú ideig alapvetően befolyásolta a lakosság múltban gyökerező előítélete. Mindezek ellenére a magyarországi cigánylakosság lehetőséget kapott a fölzárkózás megkezdésére, a

⁹⁰ Lásd a földosztásra az ideiglenes nemzeti kormány 800/1945. M. E. számú rendeletét a nagybirtokrendszer megszüntetésére és a földmives nép földhöz juttatásáról. Magyar Közlöny, 1945. március 18. 10. sz.

társadalmilag azonos szituációban élő, hasonlóan hátrányos helyzetű rétegekkel együtt, egyszerre csillant meg a remény a felemelkedésre. A hátrányok okai azonban nem voltak azonosak: míg a kizsákmányolt munkás vagy a tenyérnyi földön tengődő szegényparaszt számára az osztályuralom megdöntése egyben felemelkedésük legfontosabb akadályának megszűnését eredményezte, a cigányság életformájában, a társadalom előítéletes gondolkodásában vajmi kevés változást idézett elő.

A magyarországi cigányság történeti fejlődése szempontjából a *fordulópontot az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata jelentette.*⁹¹

A határozat a problémák megoldásának lényegét fogalmazta meg, mikor utalt arra, hogy a cigánylakosság társadalmi elmaradottságának felszámolása elsősorban társadalmpolitikai kérdés, s ezt csak az egész társadalom összefogásával lehet megoldani. Majd leszögezte: „A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyen települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.”⁹²

Bár a határozatot kötetünkben teljes egészében közöljük, a fenti idézet citálását mégis indokolja kiemelkedő jelentősége. A hivatalos politika részéről itt indul el egy értelmezési folyamat a cigányság helyzetének mibenlétével kapcsolatban. [Az általunk közzétett dokumentumok alapján figyelemmel kísérheti az olvasó e fogalom értelmezésének változásait.] A fenti határozat a cigányságot mint bizonyos néprajzi sajátosságokkal rendelkező társadalmi réteget fogja fel. A későbbi dokumentumokban a lakosság sajátos csoportja, sajátos népcsoport stb. fogalmakkal találkozhatunk. A hivatalos politika egyértelműen elutasította a fogalom értelmezésével kapcsolatos szélsőséges jellegű törekvéseket. Így jutott el ahhoz a mai felfogáshoz, amely a cigányságot etnikai csoportként értelmezi.

Az első határozat – éppen a cigányság nemzetiségi csoportkénti felfo-

⁹¹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. [1961. június 20.] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó 1979. 602–605. o.

⁹² Ugyanott, 604. o.

gásának elvetése következtében – megszüntette a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. Az ezzel kapcsolatos feladatokat a Kulturális Minisztérium hatáskörébe utalta. A határozat a döntést így indokolta: „A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani – nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.”⁹³

A döntés okait, úgy véljük, Báthory helyesen fogalmazta meg, amikor a következőket írta: „A Szövetség munkáját javarészt az tette ki, hogy egyéni szociális ügyekkel, panaszokkal foglalkozott. Még nagyobb problémát jelentett az, hogy a Szövetség léte magában hordozta azt a kísértést, hogy a társadalmi és politikai élet különböző fórumain a Szövetség létére hivatkozva hárátsák el maguktól az adódó feladatokat.”⁹⁴

Az idézett határozat a felszabadulás óta először adott átfogó képet a cigányság helyzetéről. Úgy gondoljuk, a kiinduló kép, vagyis a cigányok helyzete nagyon fontos, hiszen minden későbbi eredményt csupán ehhez tudunk viszonyítani. Az ekkor kb. 200 000 főre becsült cigányságot életmódja és a társadalomba való beilleszkedése szerint a határozat három csoportba sorolta: a beilleszkedett [kb. 30%]; a „beilleszkedésben levő” [kb. 30%]; és a be nem illeszkedett [kb. 40%] cigányok csoportjára.

Ekkor hazánkban 2100 cigánytelep volt. Ezekben az emberi életre alkalmatlan építményekben lakott a cigánylakosság 70–80%-a.⁹⁵

A valóságos képhez az is hozzátartozik, hogy a statisztika, természetéből adódóan, olyan munkaviszonyokat is figyelembe vesz számításai során, amelyek nem utalnak beilleszkedésre, így például a határozat szerint a munkaképes cigányok 33%-a állandó, 32%-a pedig alkalmi jellegű munkaviszonyban áll. Faludi szerint: „A teljes kép ennél valamivel rosszabb, mert a vándoripar, az ószeresség, a hulladékgyűjtés szintén állandó munkaviszonyok, az idénymuzsikálást, az esetenkénti bárendezést az alkalmi munkaviszonyok közé számítjuk.”⁹⁶

Az adatok értelmezése problémáihoz még egy idézet: „A megyék adatai szerint a cigánylakosság 6,9%-a szakképzett. Az adat igaz, mégsem ad hű képet a valóságról. A szakképzettnek minősített cigányoknak ugyanis legalább a fele zenész, szegkovács, vályogvető, teknővájó, fűró-készítő, drótos, köszörős.

Ezek az »ismeretek« természetesen a mai értelemben nem jelentenek szakképzettséget. [Nagy részük például irástudatlan.] Elenyésző azoknak a száma, akik ipari segédlevéllel rendelkeznek.”⁹⁷

⁹³ Ugyanott, 604. o.

⁹⁴ Báthory: A „cigánykérdés”. Cigányok, 9. o.

⁹⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. [1961. június 20.] 602. o.

⁹⁶ Faludi András: Cigányok. Kossuth Könyvkiadó 1964. 10. o.

⁹⁷ Ugyanott, 11. o.

A hatvanas évektől felgyorsult a cigányság társadalmi felemelkedésének üteme. Ennek alapvetően gazdasági okai voltak a cigánysággal kapcsolatos megváltozott politikán túl. Erről Bársony János a következőképpen vélekedett: „Az ötvenes évek végéig a magyar gazdaságra a szakképzetlen munkaerő állandó bősége volt jellemző. Ezért nem jelentkezett a gépi nagyiparnak az a mozgósítóereje, amely a cigányságot – ezt az »eldugott« réteget – is bevonta volna a vérkeringésbe ... ez idáig foglalkozásaik a fejletlen ipari viszonyok következtében még létalapot biztosítottak számukra. Az ötvenes évek végétől kezdődően az eddigi szakképzetlen munkaerőbőséget hiány váltotta fel... Az iparcikkek könnyen megszerzethetők és olcsókká váltak, ezáltal egy sor javító-szolgáltató szakma feleslegessé vált. A modern vegyipar..., a kohászat, gépgyártás... és építőanyag-ipar fejlődésével a cigányság elveszti régi létalapját... Így képessé válik arra, hogy bekapcsolódjon a gépi nagyipar társadalmába. A legnehezebb, de szakképzetlen munkát igénylő iparágakban, ahol a legkisebb fokú a gépesítés ... a krónikussá vált munkaerőhiányt cigány munkások felvételével próbálják megoldani.”⁹⁸

Ez azt jelentette, hogy *a gazdasági kényszer bizonyos területeken áttörte az előítéletek miatti elzárkózást.*

Megindult a cigánygyerekek intenzív beiskoláztatása, a cigánytelepek felszámolása. A politikai vezetés további intézkedéseket tett a cigányság helyzetének javítása érdekében.

Erre kitűnő példák – többek között – a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében hozott jogszabályok, intézkedések.⁹⁹

1968-ban a kormány létrehozta a *Tárcaközi Koordinációs Bizottságot*. Az országos hatáskörű szervezet megteremtése, konkrét jogszabályokkal való felruházása, lényegesen nagyobb és konkrétabb intézkedési lehetőségeket biztosít a cigányság társadalmi felemelkedését szolgáló politika megvalósításához. Ülésein beszámoltatja a megyei tanácsok elnökeit a végzett munkáról, tájékoztatást kér a minisztériumok, a főhatóságok vezetőitől, valamint a Hazafias Népfronttól, a KISZ KB-től és a SZOT vezetőitől. Állást foglal, javaslatokat tesz a tárcáknak jogszabályi rendezésre, irányelvkidadásra, intézkedések megtételére. Iránymutatást ad a megyei tanácsoknál működő, a cigánylakosság helyzetével foglalkozó Koordinációs Bizottságoknak. Beszámolási kötelezettséggel tartozik a vezető állami és pártszervezeteknek. Így pl.: tevékenységéről és a cigánylakosság helyzetéről 1974-ben tájékoztatta az MSZMP KB Agitációs és

⁹⁸ Bársony János: A cigányság helyzete... 10. o.

⁹⁹ 2014/1964. (V. 4.) Korm. sz. határozat, 2047/1969. Korm. sz. határozat. A végrehajtásra vonatkozó jogszabályok: 2/1968. (I. 11.) ÉVM-PM sz., 18/1969. (XI. 16.) ÉVM-PM sz., 10/1972. (VI. 10.) ÉVM-PM sz. 21/1972. (XII. 16.) ÉVM sz., 13/1976. (V. 8.) ÉVM-PM sz., 4/1978. (II. 18.) ÉVM-PM sz., 11/1979. (VII. 21.) ÉVM-PM sz., 5/1980. (I. 19.) ÉVM-PM sz., és a 27/1982. (X. 7.) ÉVM-PM sz. együttes rendeletek.

Propaganda Bizottságát, majd 1976-ban a Minisztertanácsot. A Bizottság léte és tevékenysége is bizonyítja, hogy a szocialista társadalom, az állami és pártvezetés milyen fontos társadalompolitikai kérdésnek tartja a cigányság problémáit. A gondokat csak a cigánylakossággal együtt lehet megoldani. Ezért tekintjük az utóbbi idők fontos eredményének az Országos Cigány Tanács létrejöttét.

Az MTA Szociológiai Kutató Intézete a cigányság helyzetének pontos feltérképezése érdekében 1971-ben átfogó vizsgálatot végzett. Ez a kutatás pontosította a magyarországi cigánylakosság helyzetéről alkotott képet. Először kaphattunk átfogó adatokat a cigányság létszámáról, helyzetéről, problémáiról. Bár a szakemberek megkérdőjelezték a kutatás mintavételi módszereit, és úgy vélik, hogy a kapott eredmények csak fenntartással kezelhetők, vázoljuk a vizsgálat főbb megállapításait, hiszen ez a kutatás az egyetlen magyar országos felmérés adatait dolgozta fel.

Világossá vált, hogy a cigányság közel sem homogén csoportja társadalmunknak, és hogy tíz év alatt helyzete lényegesen változott, jelentősen javult. Többségük azonban továbbra is komoly nehézségekkel küzd.

1971-ben a magyarországi cigányság létszáma 320 ezer fő volt. A cigányok 71%-a magyar, 21%-a cigány és 8%-a román anyanyelvű. Ez azt is bizonyítja, hogy a cigányság problémáinak rendezése nem a nyelvkérdés megoldása útján keresendő. Országos viszonylatban a cigánylakások kétharmada telepen volt, és egyharmada azon kívül. Telepen lakott 210 ezer cigány, ebből 7–8 ezer Budapesten, 30 ezer a vidéki városokban és 170 ezer falun. Az átlagos családnagyság 4,52 volt, az egy lakásban lakók átlagos száma 5,6. A cigányok 56%-a olyan családban élt, amelyben a 15 éven aluli gyermekek száma három vagy annál több. A 100 keresőre jutó eltartottak száma a magyarországi átlagos 82-höz viszonyítva, a cigány háztartásokban 244 volt. A cigány lakások 92%-ában nem volt vízvezeték, 44%-ában villany, 32%-ában árnyékszék. A 14 éven felüli cigányok 39%-a analfabéta. Az 1957/58. tanév végén az általános iskolák 27 ezer cigánytanulót jeleztek. Ezeknek 88,3%-a járt alsó tagozatba, a felső tagozatban mindössze 3220 tanuló volt. Az 1970/71. tanév elején 41 220 cigánytanuló volt az alsó tagozatban, és 18 375-en pedig a felső tagozatba jártak. Tehát a cigánytanulók 69,2%-a alsó tagozatos és 30,8%-a felső tagozatos. Míg az első osztályos tanulók 10,8%-a cigány, addig a 8. osztályba járó tanulóknak már csak 1,6%-a. A telepek igen nagy részében problémát jelentett az iskoláknak a teleptől való nagy távolsága.

A munkaképes korú cigány férfiak háromnegyed része állandó munkaviszonyban állt, további 10%-a önállóként, kíséző családtagként vagy ideiglenes munkaviszonyban folytatott keresőtevékenységet, és 15%-uk volt eltartott. Ezek fele munkaképtelen. Ez azt jelenti, hogy az 1961-től 1971-ig eltelt 10 évben a munkaképes korú cigány férfiak életében óriási változás zajlott le: a férfiakat illetően a cigányság közel jutott a teljes

foglalkoztatottság állapotához. [Igaz, a keresők kb. egyharmada nem dolgozta végig az évet.]

A foglalkoztatottság a nőknél alacsonyabb volt 1971-ben, aminek alapvető oka – bizonyos tradíciókon túl – a nagy gyermekszám. Míg a 15–24 éves nem cigány nők 64%-a aktív kereső és 36%-a inaktív kereső vagy eltartott, addig az ugyanilyen korú cigány nők 30%-a kereső és 70%-a eltartott. A vizsgált időszakban a cigány családfők 11%-a szakmunkás, 10%-a betanított munkás, 55%-a segédmunkás, 13%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3%-a napszámos, 6 százaléka pedig önálló, segítő családtag vagy alkalmi munkából tartja fent magát. A cigány keresők 30%-a az építőiparban, illetőleg útépitésen dolgozott. [Nem csoda, mivel itt volt a legnagyobb munkaerőhiány.] Bányában dolgozott a cigány keresők 2,3%-a, mintegy 2000 ember, a kohászatban 1,5%-a, az építőanyagiparban 2,8%-a, a textiliparban 2,2%-a.¹⁰⁰

A 70-es évektől – már az említett vizsgálat adatait is figyelembe véve – a politikai és állami vezetés fokozta erőfeszítéseit a cigányság problémáinak megoldása érdekében. Jelentős eredmények születtek. Például 1965–1975 között több mint 13 000 cigánycsalád költözött új vagy jobb lakásba, ezenkívül 5500 családnak juttattak átmeneti lakást. Csökkent a cigánytelepek száma. Nőtt a cigánygyermek beiskolázási aránya és iskolai végzettsége. A fejlődés üteme azonban 1970 és 1975 között nem a tervezettnek megfelelően alakult. Ebben több tényező játszott közre:

– A cigányság egészének problémáit nehezítette, beilleszkedésüket akadályozta [és akadályozza a mai napig] és a központi politikai elképzelések, intézkedések helyi megvalósítását részben megghiúsította az *előítéletes gondolkodás*. Számunkra úgy tűnik, hogy a cigányság integrációjának alapvető akadály, e kérdéskör alfája és omegája a társadalomban a cigányokkal szemben élő előítéletek rendszere.

– Vitathatatlan tény, hogy a társadalom anyagi teherbíró képessége egyszerűen nem tudott lépést tartani a cigánynépeség szaporodási ütemével. A gyermekszám nyilván szoros összefüggést mutat – bár nem kizárólagos összefüggésről van szó – a kulturális színvonallal.

– A cigányság felemelkedésének egyik előfeltétele a *cigánytelepek felszámolása*, a kulturált emberhez méltó lakhatási körülmények biztosítása. E feladat megoldását az is nehezítette, hogy időközben az árak, de különösen az építkezések költségei és a telekárak, ugrásszerűen emelkedtek. A megváltozott viszonyokhoz a jogszabályok csak „fáziskéséssel” tudtak igazodni.

– A politikai intézkedések a 70-es évek második felétől *árnyaltabbá*,

¹⁰⁰ Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. A kutatás vezetője: Kemény István.

sokszínűbbé, differenciáltabbá váltak. Ezt bizonyítja a kötetünkben is közzétett két fontos állami felhívás, illetve irányelv is.¹⁰¹

A 70-es évek második felétől napjainkig terjedő évtizedet *hazánk megnövekedett gazdasági problémái* jellemzik. Ennek ellenére nem csökkent a cigányság érdekében tett intézkedések intenzitása. Jelentős eredményeket értünk el, bár a cigányok nagyobb része a mai napig is az átlagos színvonal alatt él. Többségük – alacsony iskolai végzettsége következtében – a társadalmi munkamegosztás hierarchiájában lejjebb foglal helyet és így természetesen keresete is kisebb. Sok közöttük a nagycsaládos: a cigánycsaládokban kétszer annyi a tizennégy éven aluli gyermekek aránya, mint a lakosság más rétegeinél. A kereset is sok részre oszlik, az egy főre jutó fogyasztási lehetőség – még a családi pótlékot is beszámítva – nagyon csekély. A statisztikai adatok szerint a cigánycsaládokban még napjainkban is közel háromszor annyi embert kell eltartani, mint a többiekben.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az életszínvonal nemcsak a vizsgált időszakban elért jövedelmüktől függ, hanem az addig megszerzett és részben felhalmozott anyagi javaktól is. A cigánylakosság ebből a szempontból is a *leghátrányosabb helyzetűek közé* tartozik. Nemcsak felhalmozott tőkéje nincs, hanem még a lakást, bútort és egyéb tartós fogyasztási cikkeket is most kell beszereznie ahhoz, hogy jelenlegi életkörülményei valamelyest javuljanak. A családi jövedelmek általában nem tartalmazzák az úgynevezett „diszkrecionális” – magának fenntartott – részt, ami családi beruházásokra fordítható, anélkül, hogy az elemi szükségletekre – élelem, ruházkodás, tisztálkodás stb.-re – szánt rész csökkenne.

A cigányok 10%-a még mindig a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken él, ahol a régebbi életkörülmények a mai napig sem változtak meg: a cigánygyerekek jelentős része napjainkban sem fejezi be a továbbtanuláshoz, szakmaszerzéshez szükséges nyolc osztályt.¹⁰²

Ha a felszabadulás utáni korszak eredményeit és gondjait foglaljuk össze, az előbbieken kívül ki kell emelnünk még egy tényt. E kötet történeti anyagát olvasva egyértelműen érzékelhető, hogy a cigánysággal kapcsolatos intézkedések a felszabadulás előtt és után alapvetően különböznek. Minden korábbi korszak intézkedéseinek az a célja, hogy a cigányságtól megvédje a környező lakosságot. Ennek különböző útjait választották az államhatalom képviselői, az erőszakos asszimilációtól a kiirtásig. Különösen a burzsoá periódusban figyelhető meg a rendőri

¹⁰¹ Irányelvek és módszertani ajánlások a cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység megszervezéséhez. Művelődési Közlöny, 1977. 7. sz. 199–203. o. 18/336/1977; A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatok. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Értesítő, 1979. 25. sz. 827–828. o.

¹⁰² Cigányság és életmódváltás. Id. mű.

intézkedések túlsúlya. A szocialista korszak minden határozatában és rendeletében megfigyelhető, hogy *a cél egyértelműen a cigányság társadalmi hátrányainak leküzdése, a felemelkedés, az emberhez méltó élet biztosítása.*

6. A cigánysággal kapcsolatos előítéletek napjainkban

Az előzőekben is utaltunk arra, hogy a cigányság társadalmi felemelkedésének talán legnagyobb akadálya a velük szemben élő előítéletek nagysága és intenzitása. Itt csak utalunk arra, hogy felfogásunk szerint az előítélet olyan, hamis általánosításon alapuló, érzelmi töltéssel rendelkező és az elutasító érzésektől bizonyos típusú magatartásokig terjedő jelenség, mely iránya szerint negatív és pozitív lehet.

E problémakör jelentőségének felismerését jelzi, hogy a 70-es évek második felében megindultak a cigánysággal kapcsolatos előítéletek feltárására irányuló kutatások. A prejudíciumok létére, hatására már korábban is többen hivatkoztak. Történelmi gyökereire Erdős Kamill is utalt: „A cigányság eredete, származása, életfelfogása és hitvilága a környező lakosság előtt ismeretlen, tehát az egyszerű magyar szemével nézve – gyanús. A magyar emberek sokkal többet tudnak pl.: a négerekről vagy az indiánokról, mint a cigányokról, pedig ezek köztük élnek.

Ezenkívül: az apák, nagyapák elbeszélései, ítéletei és megfogalmazásai mélyen megrögzülnek a fogékony gyermeki koponyákban. Ha egy gyermek állandóan csak tolvaj, hazug, lusta, dologkerülő szavakat hall cigányokkal kapcsolatban, helyesebben, ha ezek a fogalmak mindig csak cigányokhoz kapcsolódnak, természetes, hogy nem jó szemmel néz a későbbiek folyamán egyetlen cigányra sem, s ha munkát kérnek tőle, biztos, hogy megtagadja.”¹⁰³

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata is utal a lakosság körében élő előítéletekre: „fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.”¹⁰⁴ Az idézett politikai bizottsági határozat a lakosság előítéletén túl az egyes gazdasági szervek előítéletes megnyilvánulásairól is szól. „A vállalatok és a szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal való együttes munkát.

¹⁰³ Erdős Kamill: Békés megyei cigányok. Cigány dialektusok Magyarországon. Gyula 1979. 13–14. o.

¹⁰⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. [1961. június 20.] 603. o.

Előfordul, hogy egyes vállalatoknál, szövetkezeteknél a munka elosztása és bérézése, valamint más jogok gyakorlása terén is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.¹⁰⁵

Faludi András riportjainak készítése során az előítéletek széles skálájával találkozott, a cigányok számára történő vetítéshez a konnektorok használatának megtagadásától, a házhelyek vásárlásának megakadályozásán át a vendéglőből kitiltásig.

A problémával kapcsolatos kutatások közül az első jelentősebb vizsgálatot a Tömegkommunikációs Kutatóközpont végezte. Ennek eredményeit ismertette Hann Endre. Érdeemes ebből néhány gondolatot idézni:

„A cigány szó definiálásánál a válaszadók több mint egynegyede kizárólag valamilyen negatív tulajdonsággal határozta meg, további tizedrészüik egyéb definíciós kategória mellett emelte ki a cigányság valamilyen, számára ellenszenves »közös ismértét«. Valamivel elterjedtebb a cigánysággal szembeni ellenszenv a nők körében: 44%-uk hozott szövege negatív tulajdonságot, míg a férfiaknak csak 36%-a. A 18–25 évesek körében 57% a negatívumot említők aránya.

Minél magasabb a megkérdezettek iskolai végzettsége, annál kevesebben hoztak szövege a cigányoknak tulajdonított negatívumot. Legtöbbször a viszonylag nagy létszámú cigánysággal együtt élő falusiak közül fogalmazták meg ellenérzésüket. Akiknek a lakóhelyén nem élnek cigányok, 32%-ban, akiknek a lakóhelyén élnek cigányok, de nem közvetlen szomszédságban, 39%-ban, akiknek közvetlen szomszédságában élnek cigányok, 46%-ban említették a »cigány« meghatározásban valamilyen negatív tulajdonságot.¹⁰⁶ Rendkívül jól tükrözik e problémakör egyes vonatkozásait Pártos Ferenc azon megállapításai, melyek a nem cigány lakosság véleményét vizsgálták a cigányság felé irányuló társadalompolitikai gyakorlatról.¹⁰⁷ Érdeemes kitérnünk röviden az általa megfogalmazott főbb tendenciákkal kapcsolatos gondolatokra.

Az emberek az állami intézkedéseknek elsősorban a támogatást nyújtó oldalát észlelik, azokat túlzottnak érzik, javaslataikban pedig nagy részük adminisztratív jellegű beavatkozásokkal, szankciókkal látja megoldhatónak a cigánysággal kapcsolatos problémákat. A lakosság 96%-ban helyesli azt, hogy szigorúan ellenőrizni kell a cigányok rendszeres munkába járását. 80%-ban támogatja, hogy a cigánytelepeket akkor is le kell rombolni, ha az ott lakók nem értenek ezzel egyet. 60%-ban helyesli és 37%-ban ellenzi, hogy a bűnözés megakadályozására a rendőrségnek szigorúbban kell fellépnie a cigányokkal szemben, mint másokkal.

A támogatást nagyobb arányban sokallják és a kényszereszközöket

¹⁰⁵ Ugyanott, 603. o.

¹⁰⁶ Hann Endre: A közvélemény a cigányokról. Kritika, 1980. 5. sz.

¹⁰⁷ Pártos Ferenc: A cigány és nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalompolitikai célkitűzésekről. Szociológia, 1980. 1. sz.

helyeslik azok, akik a cigányokkal nap mint nap találkoznak, vagyis a nagy cigánylakosságú falvak nem cigány lakosai. A jelenlegi intézkedéseket aránylag magasabb számban támogatják a városban élők és az értelmiségiek. Általában a cigányokkal kevésbé érintkező rétegeket jellemzi a cigányok támogatásának helyeslése.

A cigányokkal való kontaktust a lakosság leginkább a munkahelyeken és a gyermekek iskoláztatásában fogadja el; legkevésbé a lakóhelyi és házassági kapcsolatteremtésre hajlandó.

A lakosság nagyobb része nem a szociális helyzet, hanem az érdek szerinti támogatást helyesli.¹⁰⁸

Igen jelentős mondanivalót fogalmazott meg ifj. Schiffer Pál a „Nemcsak róluk van szó” című cikkében.

„...egyre közelebb kerülök ahhoz a véleményhez, hogy a cigányokkal kapcsolatos vélekedéseket nem vizsgálhatjuk csupán önmagukban, kiszakítva a társadalom közgondolkodásának egészéből... Lehet, hogy a cigányokkal szemben megnyilvánuló előítéletekben csak virulensebben, aktuálisabban, ezért jobban tetten érhetően nyilvánul meg a közgondolkodásunk egy jelentős részére jellemző rigiditás, zártság, sztereotípiákra való fogékonyság. Hiszen ha azt vizsgálnánk, hogy ez a közvélemény hogyan gondolkodik férfi és nő kapcsolatáról, a generációk viszonyáról, más népekről, a nemzetiségekről, színes bőri népcsoportokról, zsidókról stb., akkor az így nyerhető kép se lenne túl biztató... Úgy hiszem, sehol sem lehet olyan pregnánsan tetten érni a tolerancia és a problémák demokratikus megoldása iránti készség hiányát, mint a cigánykérdéssel kapcsolatban.”¹⁰⁹

Szekfű András a „Cséplő Gyuri” című film ankétjainak tapasztalatai alapján még néhány fontos szempontra felhívta a figyelmet. A vitákban feltűnő volt, hogy *a cigánykérdés jelenleg tagolatlan és differenciálatlan módon él a közvéleményben*. Nincs egységes vélekedés a cigány nyelv kérdésében és abban sem, hogy a cigányok „nemzetiséget” alkotnak-e. A hozzászólásokban keveredtek azok a véleményelemek, amelyek a cigányság helyzetét pszichológiai okokkal magyarázzák és azok, amelyek társadalmi-gazdasági okokat említenek. A történeti szemlélet – úgy látszik – nagyon erősen hiányzik a cigányokról való közgondolkodásból.

A megoldást illetően különböző vélemények fogalmazódtak meg. A beszélgetések túlnyomó többségét az a szemlélet hatotta át, hogy a cigányságnak egy útja van: a „magyarságba” való beolvadás, az asszimiláció. A vitákon hevesen képviselték azt az elképzelést, hogy létezik egy másik út is a cigányság számára, az integráció, amelynek során a cigányság sajátosságait, karakter- és kultúrabeli értékeit megőrizve találna meg a helyét az országban. Szekfű szerint kívánatos lenne, ha a jövőben a

¹⁰⁸ Ugyanott, 5. o.

¹⁰⁹ ifj. Schiffer Pál: Nemcsak róluk van szó. Kritika, 1980. 2. sz.

cigánykérdés rendezésének sokféle, a helyi igényeknek és lehetőségeknek is megfelelő modelljei alakulnának ki, közöttük „asszimilációs” és „integrációs” típusúak egyaránt.¹¹⁰

A prejudiciumokkal kapcsolatban szükséges még utalnunk arra a közel hét éves kutatómunkára, amely az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kriminológiai Tanszékére telepített országos kutatási irány keretében egy kényes és gyakran szélsőséges véleményeket kiváltó kérdést igyekezett tisztázni, nevezetesen a *cigányság és a bűnözés* összefüggéseit.¹¹¹

A kutatás – alapfelfogásának megfelelően – elutasított minden olyan összehasonlítást, amely a cigánylakosság kriminalitását a nem cigány lakosság kriminalitásához viszonyítja. Ha ugyanis abból a marxista alap-tételből indulunk ki, hogy az egyes ember életét, életmódját döntően társadalmi réteghelyzete [ezen belül is elsősorban a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, továbbá az ehhez kapcsolódó egyéb mutatók: jövedelmi, iskolázottsági, műveltségi szint, fogyasztási szerkezet és szint, családnagyság, a családban előforduló deviancia gyakorisága stb.] határozza meg, akkor a cigányok kriminalitásának összehasonlítása a nem cigány népesség kriminalitásával csak olyan populáció esetében reális, amelynek réteghelyzete, illetve rétegmutatói megegyeznek vagy legalábbis hasonlóak a cigánylakosság ezen mutatóival. Más típusú összehasonlítás esetén szociológiai értelemben véve nem egynemű sokaságokat hasonlítunk össze, így a kapott eredmény eleve megkérdőjelezhető. Ilyen alapállásból kiindulva a kutatás bebizonyította, hogy a cigány bűnelkövetők esetében elsődlegesen nem a „cigány mivolt”, nem valamilyen etnikai vonás az, amely bűnözésüket determinálja, hanem azok az ún. „kemény társadalmi tények”, rétegmutatók, amelyek végső soron a cigányok réteghelyzetét meghatározzák.¹¹²

A vizsgálatok azt is bebizonyították, hogy a hasonló rétegmutatókkal rendelkező nem cigány kontrollcsoport *nagyon hasonló életmóddal* rendelkezik. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy az alapvető hasonlóság ellenére a két csoport életkörülményeiben, élethelyzeteiben vannak különbségek is. Ezek olyan – e szempontból másodlagos – okokkal magyarázhatók, mint a hátrányos helyzet genezisének eltérő alakulása, a cigányság sajátos családmodellje, a cigányságnak a területenként is igen nagy különbségeket mutató mobilizációja, társadalmi átstrukturálódása, az őket sújtó stigmatizációs mechanizmusok vagy akár az előítéletek problémái.¹¹³

¹¹⁰ *Szekfü András: Közvélemény és cigánykérdés – a Cseplő Gyuri című film anketájának tükrében.* Jel-Kép, 1980. 2. sz.

¹¹¹ Az eredmények összefoglalását lásd *Tauber István: Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés.* Kézirat. Bp. 1984. MTA Könyvtára.

¹¹² Ugyanott, IV. fejezet, 3. pont, 120–195. o.

¹¹³ Ugyanott, IV. fejezet, 4., 5., 6. pont, 195–213. o.

A kutatás – anélkül, hogy tagadni akarná a cigányság kétségtelenül meglévő kulturális, etnikai sajátosságait – ugyanarra a végső eredményre jutott, mint az országos vizsgálat, amely tágabb keretben a hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggéseit boncolgatta.

Ez utóbbi szerint: „A vizsgálat adatai alapján indokoltnak látszik, hogy a cigánybűnözést úgy fogjuk fel, mint halmozottan hátrányos helyzetűek bűnözését, pontosabban a cigánybűnözést a halmozottan hátrányos helyzetűek bűnözésén belül, mint annak egyik típusát, válfaját tárgyaljuk.”¹¹⁴

Az előítélet-kutatás során egy viszonylag széles körű közvélemény-kutatásra is sor került. Eredetileg klasszikus értelemben felfogott előítélet-kutatásnak szántuk, az Allport-féle módszertant felhasználva. Anyagi és személyi korlátok miatt nem sikerült a meggyőzést és az ismételt felvételt megvalósítani, és így nem nyílt lehetőség a hamis általánosítások és az igazi előítéletes megnyilvánulások elhatárolására. Ezért a vizsgálat, bár több mint egyszerű közvélemény-kutatás, nem felel meg az előítélet-vizsgálat klasszikus módszertani szabályainak, inkább „közvélemény-vizsgálatnak” minősíthető.¹¹⁵

A vizsgálat során 150 mélyinterjú felvételére került sor, majd ezt követően a fővárosban és 7 megyében összesen 825 strukturált kérdőívet töltöttek ki. Az volt az alaphipotézisünk, hogy a válaszok, a negatív viszonyulások az egyes rétegmutatók mentén markánsan differenciálódnak. A feldolgozás során kiderült, hogy a várakozással ellentétben a rétegeképző tényezők alapvetően nem határozták meg a válaszok mikénti alakulását. Befolyásoló hatásuk kétségtelen, de nem ezek a leglényegesebb determinánsok. Elsősorban nem ez határozza meg a cigányokkal kapcsolatos közvélemény struktúráját.

A kérdőív összes adatainak komplex elemzése, valamint az elővizsgálatok során készült mélyinterjúk két döntő jelentőségű faktorra utaltak:

1. Nagy szerepe volt annak, hogy a vizsgált személyek milyen családi milióval rendelkeztek, pontosabban a *szocializáció során családjuk kulturális értékrendjéből, szokásaiból, előítéletes sztereotípiáiból mennyit*, milyen formában és milyen intenzitással *vettek át*. Természetesen ennek szükségyszerű előzménye az, hogy magában a családban milyen értékek, tradíciók léteztek [léteznek], és hogy ezek milyen hatásmechanizmusban, milyen faktorok által determináltak jöttek létre. Emellett szerepet játszanak a szocializáció során *más mikroközösségek* ilyen jellegű *hatásai* is.

2. Jelentősége van annak is, hogy a vizsgált személyek a *mindennapi életben* milyen tapasztalatokat szereztek, és ezek mennyiben erősítették vagy éppen cáfolták a szocializációs folyamat során átvett tudati sajátos-

¹¹⁴ Dávid Gábor-Tauber István-Vigh József: A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései. [A bűnmegelőzésről. II. Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai, 7. kötet.] Budapest 1984. 149. o.

¹¹⁵ Ugyanott, V. fejezet: A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái. 213–234. o.

ságokat. A szerzett tapasztalatok fogalma azonban tágan értelmezendő, mivel nem csupán a közvetlen tapasztalatok körét jelenti. Ide tartozik életük szűkebb vagy tágabb kulturális sajátosságainak rendszere is. A tapasztalatok döntő és meghatározó szerepét a kutatás eredményei bizonyítják. A kérdőív adataiból tudjuk, hogy ott, ahol a cigányok már hosszabb ideje bekapcsolódtak a terület munkamegosztási rendszerébe, s ahol ennek következtében a cigány és a nem cigány lakosság között a konfliktusok nagyjából megszűntek vagy csupán minimális arányban fordulnak elő [szinte teljesen függetlenül más társadalmi mutatóktól], a legkevesebb a negatív vélemények előfordulási gyakorisága. Azokon a tradicionálisan cigánylakta területeken viszont, ahol a cigányság nem tudott beépülni a munkamegosztás rendszerébe vagy ahol ez a folyamat éppen most zajlik több-kevesebb sikerrel [s ezért a két népesség között szinte semmilyen együttműködés nem alakult ki], erősebb a negatív vélemények, az előítéletek rendszere. A kutatás adataiból tudjuk azt is, hogy a beilleszkedés folyamatában levő cigányoknak ez a csoportja sokkal gyakrabban viselkedik deviáns módon. Ezt az összefüggést támasztja alá az a tapasztalat is, hogy elsősorban a Dunántúl bizonyos megyéiben, ahol tradicionálisan nem vagy csak alig laktak, de most már laknak cigányok, általában erősebb az előítéletek rendszere, mint a tradicionálisan cigánylakta területek átlagában.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy a negatív vélemények, az előítéletek elleni harchoz nélkülözhetetlenül szükség van a cigánylakosság *felvilágosítására*. Egyszerre kell harcolni tehát azért, hogy a lakosság gondolkodásában, viselkedésében felszámoljuk az előítéletek minden formáját, de azért is, hogy maga a cigánylakosság is elfogadja: egy részük [és hangsúlyozzuk, hogy kisebbségük] viselkedésének megváltoztatása nélkül a másik oldalon folytatott harc sokkal nehezebb.

Elgondolkodtató viszont, hogy kimutatható volt a korábbi vizsgálatoktól eltérően az, hogy a magas iskolai végzettséggel rendelkező, jelentős számban felelős beosztású emberek is igen gyakran rendelkeznek negatív sztereotípiákkal; továbbá az a tény is, hogy iskolarendszerünk nevelő-tudatformáló hatása e szempontból szinte alig érzékelhető. Természetes, hogy az előítéletek elleni harcot éppen a vezető beosztású értelmiségiek-nél kell kezdeni. A gazdasági vállalati vezetők, tanárok, orvosok, az államigazgatás dolgozói stb. közvetlenül érintkeznek a lakossággal, irányítják sorsukat, intézik ügyeiket, s ezért náluk mindenképpen fel kell számolni az előítéletes gondolkodást és magatartást. Ez az első és nélkülözhetetlen előfeltétele minden további lépésnek.

Mindezekkel természetesen nem akarjuk tagadni a különböző rétegképző ismérvek negatív véleményekre, hamis általánosításokra, előítéletekre gyakorolt hatását, csupán azt szerettük volna érzékeltetni, hogy ezek másodlagos jelentőségűek. Szükséges viszont arra is utalnunk, hogy egyes esetekben egy-egy ilyen ismérv döntő jelentőségűvé válhat. Így

például erre utal az is, hogy a foglalkozási csoportok közül az ipari segéd munkásoknál találkozhatunk a legkevesebb negatív viszonyulással. Ez alighanem abból adódik, hogy az ide tartozók gyakrabban érintkeznek cigányokkal, így az átlaghoz képest több tapasztalattal, egyszersmind több pozitív tapasztalattal rendelkeznek. Kétségtelen, hogy e csoport élethelyzete a cigányokéval több-kevesebb rokon vonást mutat, amiből két dolog is következik:

a/ a hasonlóság – részben azonosság – magyarázza a cigányok helyzetének jobb, mélyebb megértését;

b/ a cigányokkal szembeni negatív vélemények, hamis általánosítások, előítéletek nem csupán a cigányok mivoltának szólnak, hanem az őket jellemző réteghelyzetnek is.¹¹⁶

Az előzőeket összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg napjaink előítéleteiről:

a/ A mai magyar társadalom jelentős része negatív módon viszonyul a cigányokhoz, a lakosságban nagymértékű és intenzitású hamis általánosítások, előítéletek élnek.

b/ E problémakör része a társadalmi közgondolkodás egészének, legfeljebb itt markánsabban jelentkeznek egyes, a közgondolkodásra jellemző negatívumok.

c/ Bizonyos, hogy jelentős részben a múltban kialakult és napjainkig továbbélő „rossz beidegződésről” van szó.

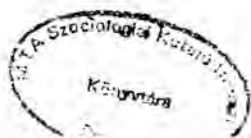
d/ A jelenség mögött több objektív és szubjektív folyamat bonyolult együttthatása húzódik meg.

E kötet közreadásával, így a források ismertetésével csakúgy, mint bevezető gondolatainkkal, az a fő célkitűzésünk, hogy érzékeltessük – a tények tükrében – a cigányság mai problémáinak leglényegesebb összefüggéseit, ezek történelmi gyökereit.

Hosszú, hanyattatásokkal teli út áll hazai cigányságunk mögött. Az előítéletek, a türelmetlenség, az adminisztratív állami beavatkozások megnehezítették életüket évszázadokon keresztül. Most, amikor társadalmunk a cigányság problémáinak megoldásán fáradozik, úgy véljük, nem fölösleges röviden végigtekinteni hazai történetükön. Történészek helyett dokumentumok tanúskodnak hanyattatásairól, társadalmi helykeresésükről. Ugyanakkor ezek a források megrajzolják az államnak, a társadalomnak a cigányság felé tett lépéseinek sorát is.

Meggyőződésünk szerint az alapproblémák megértése a leglényegesebb előfeltétele annak, hogy egyrészt levetközzük a történelem ezen mostohagyermekének tekinthető népcsoporttal szembeni előítéleteinket, másrészt pedig mindenki számára érthetővé váljon az, hogy a társadalom e csoportjának felemelkedése, annak segítése és segíteni akarása közügy,

¹¹⁶ Ugyanott, 227. o.

minden haladó gondolkodású, lelkiismeretes magyar állampolgár kötelessége. Szeretnénk a cigány szót megtisztítani minden pejoratív „mellékzöngéjétől”. Ez nem lehet szégyellni való jelző, negatív tulajdonságok „szimbóluma”.

A cigányság jelenlegi problémáinak mély történelmi összefüggései vannak. Helyzetüket kettős történelmi folyamat determinálta. E „gyökörek” ismerete nélkül lehetetlen megérteni a mai ellentmondásokat.

Az évszázados üldöztetés, a diszkrimináció törvényszerűen azt eredményezte, hogy jelentős részük a társadalom „alsó”, a legtöbb szociális, gazdasági problémákkal küszködő rétegeihez tartozik. És itt azt se felejtjük el, hogy e rétegek többsége nem cigány származású. A cigányokkal kapcsolatos problémák tehát nem úgynevezett „cigány”-problémák, hanem azon rétegek problémái, amelyekhez többségük tartozik.

Ez viszont közel sem jelenti azt, hogy ne létezne egy cigány etnikum, hiszen éppen a „cigány mivolt” határozta meg az ezen népcsoporthoz tartozók közös történelmi fejlődését. A cigányságnak kulturális, művészeti hagyományai és értékei vannak. Tagjai nagyon is jól felismerhető rasszjegyekkel rendelkeznek. Éppen a sajátos történelmi fejlődés hozott létre speciális szokás-, hiedelem-, norma- és értékrendszert, speciális családszerveződési formákat, közösségi tudatot. Mindezek az osztársadalmi kultúra értékei és részei, és nem – a közhiedelemmel ellentétben – a problémák forrása. Ami érték, azt meg kell őrizni, arra vigyázni kell. A problémákat nem ezek, hanem az úgynevezett „kemény” társadalmi mutatók, a réteghelyzetet meghatározó tényezők, az ezek következtében létrejött életkörülmények váltják ki. Ilyen tényezők: az alacsony iskolai végzettség, a kedvezőtlen foglalkozási struktúra, az alacsony jövedelmi szint, a lakóhely gazdasági és infrastrukturális elmaradottsága, a fogyasztás egyoldalú szerkezete, a közélettől való távolmaradás, valamint a mindezek által törvényszerűen kitermelt negatív életmódelemek, szokások. Aki ilyen körülmények között él, azzal – attól függetlenül, hogy milyen etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik – több a probléma, a gond. Ezt kétséget kizáróan bizonyítják a legkülönbözőbb társadalomtudományi kutatások.

Megítélésünk szerint e kettős alapösszefüggés megismerése sokat segíthet napjaink gondjain: jelenünkben múltunk is benne foglaltatik.

Bevezetőnkhez hozzátartozik néhány formai megjegyzés is a dokumentumok közlésmódjáról. Minden szemelvényt az eredeti helyesírással [s így természetesen a dokumentumokon belüli helyesírási következetlenségekkel együtt] közlünk, hiszen meg sem kísérelhattünk egységet teremteni öt évszázad helyesírásában. A mai olvasó számára ma már érthetetlen kifejezések, illetve idegen szavak mai, illetve magyar megfelelőjét []-ben, magában a szövegben közöljük. A rövidítések helyét ...-tal jelezzük. A dokumentumok feltalálási helyét, illetve bibliográfiai adatait a fejezetek elején található rövid bevezetők tartalmazzák.

FEUDÁLIS KORSZAK

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG ÉLETMÓDJA A FEUDALIZMUS KORÁBAN

A cigányság életmódja a cigánykérdés kardinális pontja. Az életmód az a dimenzió, ami miatt a cigányságnak rendre nézeteltérései adódtak a helyi szervekkel, ami miatt összeütközésbe került a lakossággal, s ami különlegességénél fogva az előítéletes gondolkodás kialakulásának egyik összetevője volt. Az eltérő fejlődési szintek ütközései a társadalomban szintén elsősorban az életmód terén csapódtak ki. S végül a feudális kori normatív szabályozás célpontja szintén az életmód volt: a jogszabályok ennek gyökeres átalakítását próbálták elérni.

A fejezet dokumentumai egyoldalú fényben láttatják hazai cigányságunkat: kívülről. Mint már mondtuk, a cigányságnak saját írásbelisége nem volt, tőlük származó írásos források nem maradtak ránk. Az iratok, leírások a cigány népesség és a magyar feudális társadalom találkozási pontjairól származnak, az együttélést dokumentáló emlékek vagy pedig a nem cigány lakosság tudományos, esetleg hétköznapi érdeklődését kielégítő munkák.

Legrégebbi szemelvényünk a XV. század végéről származik: egy részlet Hermanffy László végrendeletéből, mely bizonyítja, hogy a cigányok a század második felében hazánkban már lókereskedéssel is foglalkoztak. [A dokumentum az Ethnographia 1890-es évfolyamában jelent meg, a 164. oldalon.] Szamota István közölte Eduard Brown XVII. századi magyarországi utazásának naplóját, melyből azt a részletet választottuk ki, mely az erdélyi cigányok kapcsán a Balkán-félsziget cigányairól való benyomásait tartalmazza. | Régi utazások Magyarországon és a balkáni félszigeten 1054–1717. Bp. 1891. 375–376. o.]

Idézzük H. M. G. Grellmann-nak a ciganológiai kutatásokat először egybefoglaló művének tizedik fejezetét is Erdész Lászlóné magyar nyelvű tolmácsolásában [Historischer Versuch über die Zigeuner. Göttingen 1786. 131–140. o.] Az elemzés a cigányközösségek belső igazgatásának, irányításának, koordinálásának, a külvilággal való kapcsolattartásának gyakorlatát rajzolja meg.

Az 1773. évi kiegészítő conscriptio [összeírás] adatai a megtelepedett cigányokra vonatkoznak. Szándékosan nem országos adatsort választottunk ki, hanem egy helyi viszonyokat illusztráló, hitelesnek tekinthető összeírást. A jelentés a Szolnok Megyei Állami Levéltárból származik [Kiskunhalas lt., Sub. K. Fasc. 79. N° 76], Balogh Ödön „Cigánygyere-

kek a Kiskunságon a benépesítés korában” című művének [kézirat, 1981.] 10–11. oldalain idézi.

Mátray Gábor *A muzsikának közönséges történetéről* írott sorozatának egy részletét is közöljük, mert véleményünk szerint hiven tükrözi a cigányok reformkori megítélésének alakulását. Ez idő tájt kezdett általánossá válni, hogy a közvélemény a cigányokat összekapcsolta a zenéléssel, a hegedűvel, a cigányzenével. [Tudományos Gyűjtemény, 1829. 58–59. o.]

A *Pesti Hírlap* 1843-as híradása azt példázza, hogy sem a sajtó, sem a tudományos közvélemény, sem pedig az átlagolvasó érdeklődése nem lankadt a cigánykérdés iránt. A hír a magyar tudós társaság augusztus 28-i üléséről számolt be, melyen egy angol utazó és hitterjesztő, Ázsia-szakértő Indiáról és a cigányság eredetéről ismertette nézeteit. A cikkíró rokonszenves képet fest hazai cigányainkról: „...ők barna földieink a' bút és bajt nem ismerő cigányok”. [590. o.]

Utolsó idézetünk szerzője már a forradalom és szabadságharc után vetette papírra tapasztalatait, de azok még a szabadságharcot megelőző időkből származó megfigyeléseit tartalmazták. Ács Gedeon református lelkész, aki az 1848/49-es küzdelmeket nemzetőr kapitányként harcolta végig, s emigrációban, amerikai otthonában írta le a magyar cigányokra vonatkozó véleményét, gondolatait, észleléseit. A „*Bostoni jegyzetek*” szerzője, mint pap, meglehetősen közelről figyelhette a cigányok életét, ezért följegyzései dokumentum erejével hatnak. A jelenleg az OSZK Kézirattárában található mű [Quart Hung. 2340] értékére Dömötör Sándor hívta föl a figyelmet az *Ethnographia* hasábjain. [Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? 1934. 167. o.]

A CIGÁNYOK LÓKERESKEDÉSÉRŐL

Részlet Hermanffy László végrendeletéből

1490

... Van ezenkívül négy kisebb hámos lovam, melyekből egyet Borne-missza Andrásnak hagyok, azt t.i., a melyet Tekócz Jánostól vettem; a másik lovat, a mely a Hrusiné volt, Janchecz szolgáltnak hagyom, a harmadikat pedig, melyet az egyiptomiaktól, vagyis czingányoktól vettem, hagyom Istók szolgáltnak, ez a ló szürke színű és a rúd mellé szokták fogni...

EGY ANGOL UTAZÓ A CIGÁNYOKRÓL

Részlet Eduard Brown útjegyzeteiből

1669

...Arra is figyelmeztettek bennünket, hogy a cigányok [Gypsies] nagy tolvajok. Ez a nép igen el van terjedve Magyarországon, Szerbiában, Bolgárországban, Macedóniában, Larisszában és Tessália egyéb helyein is láttam néhányat. Csaknem minden városban találhatók és saját munkájukból élnek. Ezek lábukat és kezüket az alkanna [Cná] nevű növénynyel vörösre festik, mivel a hideg és zord időjárás ellen hatásosnak képzelik. Az asszonyok némelyike még a haját is befesti. Ámbár mindenütt szét vannak szórva, mégis legtöbben élnek Oláhországban és a szomszédos országokban; legtöbben azt hiszik, hogy a törököknek kémei. Lipótvárába érkezésem előtt igen sok cigányt láttam Galgóc környékén; – a nép azzal gyanúsította őket, hogy a budai vezér, a hely erődítésének és állapotának kikémlésére küldötte...

CIGÁNYKÖZÖSSÉGEK IGAZGATÁSI VISZONYAI

H. M. G. Grellmann művének tizedik fejezete

1786

Az Európában megjelenő különböző cigánycsoportok különböző vezetőikkel és főnökökkel rendelkeztek. Ezekre talán azért volt szükségük, hogy országokon és világrészeken átvonulva minél akadálytalanabban haladhassanak előre és szükség esetén hatásosan és egyöntetű vezetés alatt szállhassanak szembe azon közösségekkel, amelyek elzárták előlük az utat. De szolgálhatta azt a célt is, hogy könnyebbé tegyék az ilyen vagy olyan szándékból folytatott megbeszéléseket. Amikor a régebbi évkönyvek megemlítik ezeket a vezetőket, a „vajda” néven kívül gyakran beszélnek lovagokról, grófokról, hercegekről, sőt még királyokról is. Így például nemcsak Hermann *Korner*, *Kranz* és *Münster* irnak hercegekről, fejedelmekről, grófokról és lovagokról a cigányok között, hanem mások még nevekkal is szolgálnak az ilyen főrangú személyekre vonatkozóan. Andreas *Presbyter*-nél megtalálható egy László vajda neve, *Crusius* megemlít egy János herceget, *Muratori* egy András herceget és *Aventini* egy Zindelo királyt, nem is beszélve a sírfeliratokról, amelyeket különböző helyeken szenteltek a tizenötödik században egy Panuel hercegnek, egy Johannis grófnak vagy egy nemes Petrus lovagnak. Mondanunk sem kell azonban, mennyire nem fedik a valóságot ezek az elnevezések. És ha a cigányvezetők szívesen tituláltatták is magukat ilyen megtisztelő neveikkel, vagy ha az alattvalóik ilyen magas személyeknek tették is meg őket, ez csak mulatságos másolása volt annak, amit Európában találtak és amit megcsodáltak a civilizált világban. Főképpen Magyarországon és Er-

délyben maradt fenn a mai napig is az a szokásuk, hogy saját fejeik és előjáróik legyenek. Ez valószínűleg így alakul minden más olyan országban is, ahol ez a nép nagy tömegben él. Minden kétséget kizáróan hasonló a szokásuk az ázsiai és európai Törökország tartományaiban, én azonban elsősorban Magyarországot és Erdélyt nevezem meg, mert ezekre vonatkozóan vannak részletes adataim.

Régebben Magyarországon állítólag kétféle vezető, vagy ahogy ezzel a büszke névvel magukat nevezték: vajdák, voltak. Míg minden cigánycsoport külön vezetőt választott magának, működött még a Dunán és a Tiszán túl és innen négy fővajdájuk is, akiknek állandó székhelye Győrben, Losoncon, Szatmárban és Brassóban volt. Ezeknek a felügyelete alá tartoztak a kisebb vajdák. Joggal csodálkozhatnánk azon, hogyan engedhette meg egy rendesen berendezett állam, hogy kebelében önhatalmú alkotmánya legyen ezeknek az embereknek. Ez – ahogy azt magyar írók mondják – azért történhetett meg, mert így a zavaros és nyugtalan török háborús időkben [mint amilyenek az elmúlt századok voltak], vajdáik útján különböző célokra könnyebben mozgósíthatók és felhasználhatók voltak. Ugyanakkor azonban sohasem volt ez az alkotmány Magyarországon és Erdélyben olyan, mely lehetővé tette volna a cigány nép számára a saját kebeléből választott vezetőkön kívül fővajdák állítását. Ilyen főfelügyelők [akiknek különböző megyékben alá volt rendelve a cigánynép] a legújabb időkig tevékenykedtek, egy még ma is működik Erdélyben. Alá tartoznak az összes cigányok, akik ugyanott aranymosással foglalkoznak. Ám őket az udvar állította posztjukra, és mindig a nemességhez tartozó magyar urakat bízta meg a feladattal.

Semmiképpen sem volt rossz állás az ilyen főfelügyelőség. Minden cigánynak le kellett tennie neki évente egy forintot [két részletben, az egyiket húsvétig, a másik felét Mihály napjáig szedték be]. A kitűzött határidőre minden megyeszékhelyen megjelent egy adószedő, ahol és amikor minden cigánynak meg kellett jelennie és ott eleget tennie a kötelezettségének. S hogy minél biztosabban lehessen ezt az adót beszédni, utasítást kapott minden városi és falusi hatóság az adószedő támogatására. Szükség esetén, a szembeszegülőkkal szemben akár fegyveresen is támogatnia kellett a behajtást, meg kellett akadályoznia szándékukban azokat, akik beszédés idején „láthatatlanná” akartak válni. Ám az összes megtett óvintézkedés ellenére a fővajdák mégis elestek némely forinttól, minek következtében áthágva hivataluk korlátait, s nem tekintve kötelességüket, olyan önkényesen zsarolták a nekik alávetett szegény népet, hogy nemegyszer parancsokkal kellett korlátot szabni zabolátlan kapzsiságuknak. Az utóbbi időben azonban egészen megszűnt ez a hivatal – egyéb okok mellett – a visszaélések miatt. Az egyetlen erdélyi vajdán kívül, akinek a felügyelete csupán az ottani aranymosókra terjed ki, már senkit sem neveznek ki fővajdának. Ezzel szemben a cigányok továbbra

is kiemelnek a maguk köréből személyeket, akiket vezetőiknek tekintenek és előkelő szláv címmel vojvodáknak vagy vajdáknak nevezik őket.

Vajdaválasztást akkor tartanak, ha egy vidéken jelentékeny tömegű cigány gyűlik össze. A vajdaválasztás általában a szabadban megy végbe. Féltelesen kiabálások közepette háromszor a magasba dobják a kiválasztottat, és néhány ajándékkal erősítik meg a hivatalában. Ugyanezt teszik a feleségével is. Ha vége van az ünnepségnek, büszkén szétszélednek, és többnek érzik magukat azoknál a választófejedelmeknél, akik éppen császárválasztásról térnek vissza. Általában mindenki választható, aki olyan családból származik, amely ősei között vajdával büszkélkedhet. Az ilyenek között is annak van azután többnyire előnye, aki jobban öltözött a többinél, aki nem szegény, testmagasságban felülmúlja a többieket és amellet elérte már élete delét. Az értelem és a magatartás, mint fölösleges és mellékes dolgok, itt nem jönnek számításba. Könnyen fel lehet tehát ismerni az ilyen vajdát a többiek tömegében, ha alakjára és öltözetére figyelünk. A méltóságának a tulajdonképpeni jelvénye azonban egy korbács, amely a vállán lóg. Parancsnoki tisztének ki kell fejeződnie magatartásában, délceg járásában, arckifejezésében.

Arról viszont nincs biztos ismeretünk, hogy meddig terjed hatalma alárendeltjei felett. Természetesen különbséget kell tenni az állam által esetleg reáruházott valamilyen hatalom, az önmagának tulajdonított hatáskör, és az öveitől a hagyomány alapján kapott jogok között. Ostobaság lenne azt hinni, hogy akármely állam is egy ilyen főméltóságú cigányt bírónak tenne meg. Erdélyben ugyan nem egészen közömbösek a hatóságok az ilyen teremtés iránt, akit az egyik vagy másik csoport választott főnökének, és adnak neki bizonyos megbízatást. Persze főként arra kell ügyelnie, hogy derék alattvalói ne váljanak köddé, amikor eljön az évi adó befizetésének ideje. Ami a cigányok egymás közötti viszályait és vitás ügyeit, avagy más, közösségen kívüliekkel tartott kapcsolatukat illeti, a vajdának nincs egyéb „állami” teendője, mint jelenteni ama körzet hivatalos hatóságának, ahol ő és a kumpániája tartózkodik. *Toppeltin* és az ő nyomán mások azt mondják, hogy a vajdáknak övéik felett kevés a hatalmuk, néha szinte semmi hatáskörüik nincs. Ámde ha valóságos tevékenységüket tekintjük, meglehetősen másképpen áll a dolog.

Ha egyik alattvalóját bepanaszolják nála tolvajlásért, akkor nemcsak minden sátrat és putrit átkutattat és visszaadja az eltulajdonított holmit, hanem a meglopott szeme láttára korbáccsal bünteti meg a tolvajt. Az alattvalóitól természetesen nem írásos szerződés alapján kap ennyi jogot, hiszen ilyen contractust ők nem ismernek. Ezt az igazságszolgáltatói tisztet egyedül a hagyomány biztosítja neki.

Egyébként nem annyira az igazságosság iránti szeretetből bünteti meg a tolvajt, hanem inkább azért, hogy a panaszos kielégítése mellett a lopásban óvatosabbá, a lopott holmik megőrzésében gondosabbá tegye embereit. Ez nagyon fontos a számára, mert ha a hivatalának a haszna

– ahogy ezt többen állítják – csupán a minden lopott jószágból neki adott bizonyos hányadból áll, minden felfedezett lopás az ő bevételeit is csökkenti. Valahányszor tehát valaki végrehajt egy lopást vagy rablást, jelentenie kell a sikeres cselekményt a főcigánynak. Pontosán be kell számolnia az eltulajdonított dolgokról, hogy pontos legyen az osztozkodás. Ez az az eset, amikor a cigány a leghűségesebben és a legőszintebben tesz vallomást. [Egyébként meggondolás nélkül tagad le mindent.]

Mindezek folytán könnyen beláthatjuk, hogy milyen bajos dolog közösségen kívülről egy ilyen vajdához fordulni a lopott holmi keresésével. Ha nem fogja el őket a hirtelen rémület, vagy ha nem zavarja meg őket egy őket közvetlenül fenyegető veszély, a cigányok mindig elég ravaszak ahhoz, hogy a rablott jószágot jól elrejtsek. Száz kutatás közül alig egy akad, amely megfelel a panaszos elvárásának s sikerre vezet. Az sem segít, ha a vajda tudja, ki a tolvaj. Ő is igyekszik mindenáron félreismerni, mert ezt kívánja a maga előnye. Ha tehát saját személyében nem is lop, attól még nem kevésbé igaz az a spanyol közmondás, hogy „a gróf olyan becsületes, mint a cigányai”. Ezért tehát senki sem tisztel meg egy gyanús bírót azzal, hogy nála tegyen panaszt. A lakosok tehát, ha tetten érik a tolvajt, visszaragadják tőle nyomban a zsákmányt. Az elkövető pedig vagy azonnal, „közvetlenül” megkapja a magáét, vagy rábizzák a rendes hatóságra a megtorlást.

Ez utóbbi ritkán folyik le mulatságos jelenetek nélkül. Mihelyt a bírósági hajdú megragadja és elvezeti a bűnöst, nyomban megjelenik egy raj cigány, és hihetetlen furfanggal próbálják meg a foglyot kiszabadítani. Mindenféle kedveskedéssel kísérlik meg megvesztegetni a bírósági hajdút: kérik, hogy fontolja meg döntését. Figyelmeztetik, hogy ne legyen már olyan „udvariatlan”. Ha végül mégis a büntetés végrehajtására kerül sor, és az elkövetőnek nyilvános téren leszámolnak jó néhány nyomtérkos botütést, általános jajveszékélés keletkezik. Mind olyan hangosan ordít, ahogyan csak bír, a szenvedés miatt, amit bűnhődő testvérüknek ki kell állnia. A botozás, vesszőzés sorsa leggyakrabban az asszonyokat éri, tudniillik leginkább rájuk hárul a család fenntartásának a kötelessége. Nyilvánvaló így, hogy őket ezért gyakrabban érik lopáson, mint a férfiakat.

Fordította: Erdész Lászlóné

A MEGTELEPEDETT CIGÁNYOKRÓL

Kiskunhalas összeírás-kiegészítései

1773

1773. év május 28. A legmagasabb királyi helytartótanács kegyelmes parancsára a városban létező cigányok, illetve újparasztkok állapotára,

élelmezésére és ruházatára vonatkozólag a következő eredeti felmérés történt.

1. Bindis István, feleséges. 12 esztendős fia. 2 esztendős leánykája. Kovács mester ember, és a munka ideje be jövén kézi munkájával él. 5 esztendőn katona volt.

2. Öreg Piroska Ferencz, feleséges, három házas fia: György, Ferenc és Péter. Györgynek felesége 4 gyermeke 1 férjfi 3 leány. Ferencznek felesége egy leánykája. Péternek felesége egy fiatskája. Vagyon 4 ökrök, 1 fejős 1 meddő tehének, szántanak, vetnek, árendás földet tartanak, e mellett kovács mesterséget, és hegedülést gyakorolnak, paraszti munkát másoknak is követnek.

3. Öreg Puczola András. felesége 2 Házas fia Mátyás és Ádám. Mátyásnak felesége 2 leánykája egyik 3, másik 1 esztendős. Ádámnak magyar Asszony felesége egy fél Esztendős fiatskája. Szántást vetést gyakorolják mostan is dezma alá való vetések vagyon Szőlője is vagyon. Egy árva Puczola János Juhász Bujtár.

4. Öreg Balog Mihály. felesége, egy házas fia Balog András; 4. nőtelen Mihály, János, István, Péter, kettő oskolában járó kettő gazdaság, kézi munkát, kovácságot, paraszti dolgokat követők, vagyon 2. Leányok, kik szolgálóképpen tartatnak, fonnak, és a szükség hozván magával, aratnak gyüteni és fonnai járnak. Árendás [bérelt] földben vetések. Szöllejek is vagyon. 5. him tavalyi marhájok is vagyon.

5. Ifjú Balog György. feleséges. Egy leánya 15 Esztendős egy fia 2 Esztendős. Szántást vetést gyakorol. 5. Pesti mérővel való vetése vagyon, szolgát is tart, e mellett kovács mesterséget is gyakorol; Leánya az oskolát el végezte.

6. Orgovány György feleséges, egy fia, egy leánya két esztendősön alól valók, Paraszti munkát gyakorol, kaszálni kapálni; gyüteni jár, s jól tud ezen kívül kovács mesterséget is gyakorol.

7. Boldizsár István feleséges. Paraszti munkát, szántást vetést, kapálást kaszálást gyütestet gyakorolni, tapasztaltatott is a Lakosoknak hűséggel szolgálni. Hegedülni is tud és kovácsolni. Edes Anyja Bindis Sára nyomorult Asszony.

8. Bindis György feleséges. Paraszti munkával élő, kaszálni kapálni, gyüjteni szokott és egyéb paraszti munkát gyakorol.

9. Illés György feleséges. 4. gyermeke, egy fiú 3 leány, két Esztendősön alól valók. Hegedűs, kovács, szántást vetést gyakorló, mostan is különösen árendás földben való vetések vagyon. 2. Him Tavalyi borjaik.

A MUZSIKA VIRTUÓZAI

Mátray Gábor a cigánymuzikusokról
1829

A' szoros értelemben vett Nemzeti Muzsika köz vagy népi dalok, 's Magyar Tántzok muzsikájából áll. Amazokról már szólottam: emezek nemzeti mivészeink, különösen a' Tzigányok által nem tsak mindekkorig virágozva fentartattak, hanem félelem nélkül mondhatjuk, hogy mig Magyar él, 's Buda áll, fenn is fognak maradni.

A' Tzigányok nyugoti Indostanból a' 15 szban Zsigmond Király uralkodása 31-dik esztendejében jöttek Moldva 's Oláh országon keresztül hazánkba. Ők lettek azután a' Magyar házi mulatságok, inneplések, nemzeti tántzosok élesztőji hegedű 's tzimbalom játszások által. Ők voltak a' 16. szban Thurzó Imrének 3 napig Tokajban; 's Bitsén egy egész hónapig tartott menyegzőjén az örömnök elkerülhetetlen gyullasztói. Ők mulatták a' magyarokat Rákoson, 's Hatvanon 1525-ben. – Midőn Mihály Oláh Vajda 1599. Ázsiai pompával tartaná Károlyfejérvárra bemenetelét, 10 Tzigány muzsikált előtte. Leghíresebb muzsikusok köztök a' Galanthiaiak, Győriek, Pestiek, túl a' Tiszaiak, Erdélyiek. – Némellyek már kótából is kezdenek játszani, mint Vas Vármegyében Szent Györgyön, hol őket a' kegyes földes uraság taníttatja, 's nem tsak hegedülnek, hanem fagottot, trombitát, clarinettet is jól fűjnek...

Tzigányok tulajdona leginkább minden egyéb nemzetségeink közt a' muzsikára való kedv. [Nevezetes kivételt szenvednek a' Tud[ományos] Gy.[űjtemény] 1823. I. K. 13. l. szerint a' Trentséniek, mert ott talán egy sints Tzigány muzsikus]. – Különben már a' 7 esztendős purdé is elkezd valamelly eszközt tizntoztatni, 's gyakorlás által hihetetlen mesterségre emlekedik. A' Klavirt kivéven majd minden jelesebb eszközt megtanulnak. – A' már esmertebbeken kívül jeleskednek még a' Gátsiak, Losontziak [...] A' Lótzai Tzigányok [Pozson Vgyében] mostani feje Polturás Jantsi 8 társával, kik között 2 Clarinettista, 1828-ki farsangban Bétsben nem tsak az udvarnál azon kegyelmet nyerte, hogy magát ott hallathassa, hanem ugyan akkor az Angoly Követ egyik bálján váltóztatva játszott a' Bétsi Muzsikusokkal 1829-ki November 's Decemberi hónapokban pedig ugyan Bétsben a' Leopold városi theatromon Magyar, Oláh 's Német tántz nótáit játszotta, 's az igen számos közönség mindég nagy tapsal jutalmazta. Ezen tántz-nótái, mellyek közül tsak kevés az ő Compositiója, ki is vannak nyomtatva, 's azoknak tzimlapján épen olyan ruhában látszanak ezen Banda tagjai, millyenben az említett Theatromon felléptek volt.

ÚJ HÍREK A NAPISAJTÓBAN

Fővárosi újdonságok a Pesti Hirlapban
1843

A' magyar tudós társaság folyó hónap 28-kán tartott rendes heti ülésében megjelent a' most Indiából haza utaztában itt mulató Wilson úr a' Scott egyház hitterjesztő, az angol asiai társaság tagja, 's ezen társaság bombayi ágának elnöke. A' derek tudós több foglalkozásai közt, különös figyelmet fordítva philologiai vizsgálatokra is, mellyeknek az általa beutazott, 's mondhatni áttanult, roppant, és sok ajkú föld dús bányát nyújtja. Eddigi vele tartott értekezések szerint, a' magyar nyelvnek, egyes és mit sem bizonyító szavakat kivéve, semmi rokonát sem lelte, 's a' magyar szerinte is marad a'mi volt, t.i. mint nagy költőnk mondja: „Csak maga elszakadott testvértelen ága nemének.” Egy sziget a' népek oceanjában, 's azért is verik századok óta annak zivatarai és zuzmarái nem rokon partjait, de csak építsünk és lelkeinkben gátot ellenek, 's nem lesz mit félnünk. De van egy más nemzet, mellynek származására igen fontosok Wilson úr fölfedezései, ezen nép az, melly Spanyolországban a' tánczot, orosz birodalomban a' női kellemet [!] 's hazánkban a' nemzeti zenét képviseli, 's mellette vályogot ver, elméskedik 's lovat lop. Egy szóval ők barna földicink a' bút és bajt nem ismerő cigányok. Wilson úrral jött egy bombayi parzi ifjú is, az első, ki hitsorsosai közül a' kereszténységre [a' reformált vallásra] áttért. Ezen párziak Persia régi vallását a' tűzimádást követik, melly mint már bizonyosnak állíthatjuk, saját párduczos őseink vallása is volt, ' így bombayi vendégünk kétszeres figyelmet érdemel reánk nézve, mert őseink vallásában nevedett, 's most azon vallásra tért, mellyet túl a' Tiszán per eminentiam [kiváltképp] magyarnak neveznek; 's ha ősei és őseink közt nem is létezék néprokonság, de ha jól viselték magokat, legalább együtt üdvezültek, Ormuzd – a' tűzimádók jó istene – paradicsomában. Mind Wilson úr, mind ezen parzi ifjú beszélnek az Indus partján lakó Budsurádi népfaj nyelvét, melly azonban az utóbbinak sem anyanyelve, 's ezen, melly egy a' hindu nyelv számtalan dialectusai közül, egész Asián, europai Törökországon 's hazánkban keresztül, mindenütt beszéltek a' cigányokkal, értve általok, 's értve anyanyelvöket. Így tehát tökéletesen fel kell áldozni cigányainknak a' pharaói rokonságot, mert csakugyan bizonyos azon állítás, hogy Keletindiából származtak.

ÁCS GEDEON FÖLJEGYZÉSEI

1856

Ma elmentem az Atheneum könyvtárába... A könyvek között nézdelőd-
vén, egy, a cigányokról szóló akadt kezembe s mivel abban a magyarhoni
cigányokról sok érdekes adatot pillantottam meg, sebesen végigfutottam
s tán nem árt idejegyeznem, mi ez alkalommal jutott eszembe.

Nekem úgy tetszett –, mintha köztök két különböző fajt vennék észre.
Egyiknek vastag fekete kondor haja, husos orra, pittyedt ajaka fekete,
barna színe, s a koponya alkotása négeres, másik olajbarna, fekete, de
vékonyabb, s kevésbé kondor hajjal vékonyabb horgas orral, finomabb
ajakkal, s ezek inkább hasonlítanak az indiánokhoz. Különös azonban,
hogy – tudtommal legalább – nincs közöttük hagyomány indiai eredetről,
de magokat szeretik Fáraó népének mondani. – Testök hajlékony, s
könnyen mozgó és rugalmas. Rendesen restek ugyan, de ha veszély vagy
egyéb rendkívüli ok ingerli őket, rendkívüli gyorsaságra is képesek.
A megugratott cigányt lóháton is bajos utólélni, még síkon is; ott pedig,
hol könnyebb menekülni, ritka ember mérkőzhetik gyors ügyességre a
cigánnyal. Dacára rossz életmódjuknak, egészségök erős. Hideget s me-
leget inkább kiállnak, mint más fajok. Asszonyaik közt míg igen ifjak sok
feltűnően szép, de mikép gyorsan fejlenek s tizenkét éves, sőt néha ifjabb
korukban is férjhez mehetők, úgy hamar is hervadnak s 24 éven fölül
rendesen igen rútak. Mellök iszonyú nagyságú s lefittyenő. A férfiak
közt láttam roppant erejűeket s hatalmas birkózókat és a gyermekek pár
fillérért félmérföldnyire is képesek versenyt futni a kocsikkal. – Mi
eledelt illet, a cigány nem igen válogat, s varjúként pusztítja a természe-
tes halállal kimúlt állatok húsát is, és a tiszta s tisztátalan állatok közt
különbséget nem tesz, sőt alig van állat, mellyet meg nem enne. A mala-
cocska azonban tán legkedvesebb falatja s a sárkedvelő epicuri állatból
rendesen láthatni néhány nagyreményű növendéket sátraik körül. Hogy
a baromfit sem vetik meg, mindenki észrevehette, ha lakhelyéhez közel
vándor cigánybanda ütötte fel sátorát. Köztök s a hizott lúd közt
tagadhatatlan sympathia létezik...

... A magyar cigányok legnagyobb része a faluk végén lakik, igen
szegényes házakban, kunyhókban, gyakrabban putrikban. [A magyar
paraszt tréfásan szokta kérdezni: „Mi végre teremtette Isten a cigányt?”
s a másik felel: a falu végre] – Az oláhok között lakó vándorol és sátraik
magával hordja. Ha valamely falu végén táborot ütnek, lovakat cserélni,
kanalat, fateknőt, lakatokat árulni, vas edényeket kiigazítani szoktak.
Nejeik pedig jóslanak a könnyen hívő népnek, míg a purdék hintóra
lesnek az országút mellett, s ha úri fogatot vesznek észre, mérföldnyire
kísérik azt, hányva a cigánykereket mindaddig, míg a közéjük dobott
pénnel felszedésére gombolyagba nem hempelyednek. A vidékről ilyenkor
minden vigyázat dacára is számtalan malac, liba, vetemény, sőt eb és

macska is tűnik el, sőt hajdan, ha a hagyomány igaz, gyermekeket is loptak. – Kecskeméten – mint több más magyar városban is – a cigányok egy elkülönített városban laktak, melynek neve Cigányváros; mellé saját cigánybíróválaszt, ki azonban alatta van a város főbírájának...

... Foglalkozása a cigánynak nem sokféle. Lócsiszár, félig tolvaj, félig kupec. Eladó lovát mennyre-földre dicséri, s az „ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes”. Azt futtatásra ajánlja s olyankor annak fülébe tüzes taplót tesz, vagy egyéb fortyélt használ. A vándor csapatok erdőkben tanyáznak, fateknőket s kanalakat faragva. Faluk végén kovács műhelyeket ütnek föl. A rendes lakos cigány nemcsak Vulcan fia, de egyzersmind Apollóé is, és ő a helység zenésze s köztök elég van, kit bátran lehet virtuoso-nak mondani. – A zsellér cigányt egykori földes uraink és a helységek előjárósága leginkább levélhordásra használták, egyéb közmunkára nem szorítván őket, annyival inkább, mert nemcsak ők magok restek, de bohó tréfáikkal másokat is visszatartottak a dolgozástól. Cigány nem szeret földművéssé lenni, s magyar példaszó: „nem kedveli, mint cigány a szántást”. Tudós cigányt sohasem láttam, de atyámmal együtt tanult teológiát egy nagyreményű cigány ifjú Debrecenbe s dicséretesen végezvén a legfelsőbb cursust is...

... A cigányt a magyar igen gyávának tartja, de alighanem csalódik. Igaz, hogy a magyar egész csapat cigányt megfuttathat gyakran, mert a bandát lelkiismerete sok aprósággal vádolja s nem örömet kerülne bíróság elé. Azonban igaz az is, hogy a cigány miután több csint tett, mint hogy szabadon járhatna becsületes kereset színe alatt, belőle igen bátor s vállalkozó zsvány válik. Ha katonává sorozzák be, a cigány, gyűlölvén a rabéletet, rendszerint megszökik s miután párszor elveszőzték, kötélre jut...

Úgy veszem észre több jeltől, hogy Borrow, bár úgy beszél, mintha látta volna a Magyarországi cigányokat, azokról csak német írók után tud valamit. Hogy olly nyomorultak lennének, mint Borrow állítja, soha sem tapasztaltam, sőt Debrecenben, Kecskeméten s egyebütt, nemcsak tisztességesen, de uriasan öltözött cigányokat is ismertem. Debrecenben a cigány bál tanulókoromban a legelegánsabb volt, s Boka Károllyal, Martinovicsal úgy bántak mindenütt, hogy hasonlóra példát Borrow Angliában és Spanyolországban nem tapasztalt soha. Ismertem földműves cigányt, kinek öltözete, háza, bútorai egészen olyanok voltak, mint a magyarokéi s én magam láttam elég vándorló oláh cigányt finom magyar mentében, ökölnyi ezüst gombokkal. Hogy Borrow Magyarországot nem ismerte, mutatja világosan az, hogy általános rendőrségi felügyeletről mesél, a paraszt reszkető alázatosságáról stb...

A CIGÁNYOK JOGÁLLÁSA A FEUDÁLIS TÁRSADALOMBAN

A cigányok életéről a feudális korszakból talán legtöbbet eláruló források a jogszabályok. A különböző oklevelekben, privilégiumokban, salvus conductusokban [átutazó levelekben], pátensekben vagy törvényekben számos kérdésre lelünk feleletet. Mindenekelőtt előttünk áll a jogszabályokat alkotó állam, illetőleg alsóbb szerveinek elképzelése a cigányokról. Benne foglaltaknak a jogi normákban azok az elgondolások, hogy az uralkodó osztály vagy az állami adminisztráció milyennek szeretné látni a cigányokat; előírásokat tartalmaz életvitelükre, magatartásukra vonatkozóan. De kiolvasható az is e dokumentumokból, hogy valójában milyennek látja a jogalkotó e vándornépet. A jogszabályok regulázó passzusai olyan cselekményeket, viselkedésmódot tilalmaznak, melyről feltételezik, hogy a cigányság körében általánosak, s hogy ezek a lakosságra nézve károsak. Érzékelhető a szövegekből az állami intézkedések koncepciója, s különösképpen a rendelkezések sikere vagy sikertelensége. A rendszabályok folyamatos megújítása, újból és újból történő kibocsátása a kudarc jele. Rendkívül sok adat nyerhető a szövegek elemzésének segítségével a cigány életmódról, hiszen, mint a bevezető tanulmányban már utaltunk rá, a normák jelentős részének módszere és célja a cigányéletforma, cigány életvitel támadása volt. Ezek az adatok meglehetősen biztosnak tekinthetők: ha már országgyűlés vagy központi kormányzat foglalkozik az ügyel, jogszabályában megfogalmazza: országos méretű jelenségnek tekinthető.

Ahogy a legáltalánosabb jogforrástól, a törvénytől haladunk lefelé, a helyi magistratusok szabályrendeletei felé, úgy csökken a jogszabályok tartalmát befolyásoló általános koncepció súlya, ám egyre több ismeretet szerezhethünk a cigányság életéről, a cigányok és a lakosság viszonyáról. A helyi szervek jogalkotása már szinte konkrét esetekre, mindennapos életviszony-problémákra reagál általános érvényűnek szánt normájával.

A dekrétum, a törvény még a feudális jogforrások kusza rendszerében is a legmagasabb szintű jogszabálynak számított. Általánosságban megállapítható: a törvénycikkek által szabályozott társadalmi viszonyok az uralkodó osztály fokozott figyelmét élvezték. Ha a törvényhozás – a feudális diéta – szabályozási körébe vont egyes tárgyakat, az már önmagában minősítette az articulussal körbefont életviszonyt. Ez rendkívül szemléletesen rajzolódik ki éppen a cigányság jelenlétével kapcsolatban. Mint láttuk,

a cigány nép a XVI. században került nagyobb mértékben Magyarországra; az időben, amikor az egykori magyar királyság három részre szakadt. A magyar államélet két államból folytatódott: a Habsburg jogar alá került ún. Királyi Magyarországon és a két nagyhatalom közé ékelt Erdélyi Fejedelemségben. A két magyar államnak természetesen külön törvényhozása volt, a két országgyűlés párhuzamosan alkotta törvényeit.

A cigánykumpániák elvetődtek ugyan a nyugati határszéleikig, a számukra igazán kedvező működési terület azonban a török hódoltság tartomány és a két magyar állam találkozási pontjain volt. A török birodalom irányából, a román fejedelemségek felől pedig újabb és újabb cigányközösségek vándoroltak hazánk területére. Ily módon az Erdélyi Fejedelemség határai között egyre több cigánycsoport kóborolt székről székre, vármegyéről vármegyére; ugyanakkor jelentős részük megtelepedett a Kárpátok hegyei között vagy a Partiumban: aranyosoként, famegmunkáló kéziiparosként, ritkább esetben jobbágyként.

Az egyenlőtlen földrajzi elosztást jól illusztrálja a törvényhozás: míg a nyugati államból egyetlen, kifejezetten cigányokra vonatkozó articulus sem szentesítették, Erdélyben többet is.

Magyarország nyugati államból a kérdés nem a cigánysággal kapcsolatban várt rendezést, hanem általában mindenféle kóborló, csavargó csoportok tekintetében. A közbiztonság megszilárdítása érdekében alkottak törvényeket az országgyűléseken; a szegénylegények, szökött katonák, rablók és betyárok, menekülő jobbágyok között csak egy megrendszabályozandó népelem volt a cigányság. Nem is a legproblematisabb: név szerint az articulusok nem is említik. Értelmezésükről a helyi statútumok szövegéből szerzünk tudomást, amikor a csavargókra vonatkozó szabályokat analógiával alkalmazták a cigányokra.

Alábbiakban a cigányok életét érintő vagy szabályozó törvénycikkekből válogattunk. A Királyi Magyarország törvényhozási termékeiből, a csavargók, a kóborlók, a hajdúk elleni passzusokból idézünk. Az Erdélyi Fejedelemség törvénytárában három, kifejezetten cigányokra vonatkozó törvénycikkre bukkantunk, továbbá itt is több, kóborlókra, a román fejedelemségből beszivárgókra kiadott rendelkezésre, melyeket az alábbiakban közlünk.

A Magyar Királyság articulusait a Corpus Juris Hungarici Márkus Dezső szerkesztette millenniumi emlékkiadásának kötetéből citáljuk, az erdélyi törvényeket ugyanezen sorozat 1540–1848. évi erdélyi törvények című kötetéből. Ennek következtében az utóbbiból csupán azon törvénycikkeket válogattuk ki, melyek a fejedelmi kodifikáció és compilatio során bekerültek az Approbata Constitutiók, a Compilata Constitutiók és a Novellaris articulusok gyűjteményébe. További végzések találhatók még az Erdélyi Országgyűlési Emlékek Szalay László által szerkesztett sorozatában is.

Mint említettük, a cigányokkal kapcsolatban kibocsátott első dokumentumok privilégiumok, átutazólevelek voltak. Feltétlenül ide kíváncsított

Zsigmond menlevele László vajda számára, melyet Grellmann után Enessei György közölt nyomtatásban először Magyarországon. [A tzigány nyelvről toldalék E. G. Nagy-Győr vidéki Magyar által, Steribig József betűvel, 1800] A László vajdának szóló privilégiumot [mely népe fölötti törvénykezési jogára, a saját normáik szerinti élésre vonatkozott] és passzust közölte Heiczinger János a Fejér Megyei Történeti Évkönyv 1978. évi kötetének 160. oldalán [„Kelt Szepesen, 1422-ben, a Szent György napja előtti vasárnapon”], Tomka Miklós a levél egy másik változatát adta ki [„Kiadtuk uralkodói székhelyünkön az úr 1423., magyar királyságunk 36., római császárságunk 12., cseh királyságunk 3. évében, Szent György vértanu ünnepén”]. Mindketten Andreas Presbíter Ratisbonensis 1424. évi feljegyzéseire hivatkoznak. Magunk részéről jónak láttuk Heiczinger megbízhatóbb fordítását közölni. Enessei általunk is közölt másik munkájának függelékéből származik Ulászló salvus conductusának, valamint Izabella pátenseinek szövege. Izabella egyéb pátenseit Lukinich Imre tette közzé latin nyelven az Ethnographia 1905. évfolyamában [372–374. o.]. Valamennyi Klima Gyula magyar nyelvű tolmácsolásában került kötetünkbe. József főhercegnek köszönhetjük I. Rákóczy Ferenc pátenst [Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, [1895. 121. o.], Thaly Kálmán adta közre II. Rákóczi Ferenc „Czigányok vajdaságáruól való pátenst” [Történelmi Tár, 1880. 607–608. o.]. A Habsburg-abszolútizmus felvilágosult uralkodóinak rendeleteit Heiczinger János fordításában idézzük [Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 1978. 230–240. o.]. A korábbiakkal szemben ezek a pátensek már egy egységes koncepciót, átfogó szabályozás igényét tükrözik.

Mária Terézia 1761-ben és 1767-ben kiadott rendeletei a cigányságnak a jobbágságba beolvasztását tüzték ki célul. Megfontolásai a kor szintjén és a korábbiakhoz képest bizonyos megszorításokkal humanusak és jóindulatúak voltak. Hangsúlyozva persze, hogy a cigány nép teljes asszimilációját célozta, bizonyos intézkedései pedig az egyes egyének szempontjából kifejezetten kegyetlenek és barbárok voltak.

II. József jórészt ezeket az intézkedéseket ismételte meg 1783-ban kelt pátenseiben. Ő még a cigányul beszélőket is botozással büntette. Tilalmazta a purdék meztelen mutatkozását, a különmű gyermekek egy ágyba fektetését. Nem engedélyezte a cigányok jelenlétét a vásárokon. Lényegében tehát az addig sikertelen módszerekhez kapcsolódva a cigányügy megoldását elhalasztotta.

Mivel a központi szabályozás igénye vagy csak érintőlegesen merült föl [vö. a társadalom periferiáján élők megrendszabályozása az országgyűlések végzései által], vagy pedig csupán a XVIII. századból ismerünk ilyen irányú törekvéseket, nagy jelentőségű dokumentumnak számítanak az ország földesurai, tisztségviselői által a XVI–XVII. században aláírt pátensek, privilégiumlevelek. Ezekből is közreadunk egy rövid válogatást: Révay Péter turóci főispán passzusát Gáspár vajda és népe számára [latinul, valamint Kenéz Győző magyar fordításában közölte Benda Kálmán, Eth-

nographia, 1971. 425–426. o.]; Homonnay Drugeth Györgynek, Ung vármegye főispánjának kiváltságlevelét [közreadta: Thallóczy Lajos, Történelmi Tár, 1878. 704. o.]. Nádasdy Ferenc locumtenens pátense nyomtatásban először 1893-ban jelent meg [Illyésy János: A cigányok történetéhez. Ethnographia, 1893. 157. o.].

A vegyes dokumentumok közé soroltuk még a szendrői vajdák vajdájának kezességlevelét is [Csontos János: Adalék a magyarországi cigányok történetéhez. Századok, 1877. 456. o.], mely a vajdai tisztségre s annak képviseleti funkciójára világít rá. S végül egy inquisitiót [nyomozati jegyzőkönyvet] választottunk ki, melyet egy meggyilkolt cigány ügyében folytattak le egy nemesemberrel szemben. A kihallgatási jegyzőkönyv napvilágra kerülését Molnár Józsefnek köszönhetjük [Szabolcs Sztalmári Szemle, 1980/1. 71–72. o.].

A cigányok és a helyi szervek viszonya helyenként és időnként változó volt. Az ellenségeskedéstől és cigányüldözéstől a szimpátiáig a lehetőség széles körét felölelte. Így például Arad megye a század második felében többször kért fölmentést a helytartótanácsi cigányrendeletek végrehajtása alól, mert mint indokolta: a korábbi rendeleteket megvalósították, a cigányság megtelepedett és azonos körülmények között él az oláh lakossággal.¹ Szeged városa a környékbeli cigányok vajdáját és vicevajdáját maga nevezte ki, sőt föl is eskette őket.² Persze ennek ellentéte is élt: néhány vármegye elhatározta kizorításukat a törvényhatóság területéről, ha kell, akár likvidálás útján: statáriális eljárás keretében, sorra végezték ki a kóborlás során elfogott cigányokat.

A cigányság és a helyi szervek kapcsolatának ezt a sokszínűségét dokumentálják az alábbiakban közreadott jogszabályok.

A statutumok jelentős része most jelenik meg először magyar nyelven Erdész Lászlóné és Klima Gyula fordításában. A források zömét a Corpus Statutorum Hungariae Municipaliū sorozatából válogattuk ki [szerk. Kolosváry Sándor, Óváry Kelemen, Bp. 1885–1904]. A Jász kun kerület districtualis kapitányának körlevelét Szabó László tette közzé [Jász kun-ság, 1966. 3. sz. 127. o.] csakúgy, mint Jászapáti magistratusának rendelkezését [128. o.].

¹ Ethnographia, 1890. 442. o.

² Déry Gyula: A cigányok Európában. 52. o.

A királyi Magyarország országgyűléseinek rendelkezései

Arról, hogy az ispánok és alispánok negyedévenként a gonosztevők ellen nyomozásokat tartsanak

A gonosztevők nyomozására nézve, hogy ezt az összes vármegyék ispánjai és alispánjai a szolgabírákkal negyedévenként, akármelyik főpapnak, bárónak, mágnásnak, nemesnek és szabad városnak a fekvőjóságain végezzék, a korábbi éveknek a czikkelyeit, jelesül pedig az 1548-ik évi 50-ik törvényczikkelyt megújítják.

[1618: 66. tc.]

Az erőszakos békerontók, valamint a csavargó hajdúk és rablásokat elkövetők büntetése. A véghelyek kapitányaira és katonáira a nádor úr, a czikkelyekhez képest, felügyeljen és büntesse őket

Hogy tehát az áldásos békét és nyugalmat mindenki szentül és sértetlenül megtartsa; és hogy annak erőszakos megsértőit, nemkülönben a csavargó hajdúkat és rablókat keményen megbüntessék, a karok és rendek, az ezerhatszáznyolczadik évi 2-ik czikkelynek megújítását és megtartását helyén valónak találják.

[1618: 3. tc.]

A rablók és gonosztevők büntetéséről

A rablók és más gonosztevők megbüntetésére és kiirtására nézve Ulászló 2-ik decretumának a 19-ik és Ferdinánd 1548-ik évi 50-ik, meg az 1618-ik évi 66-ik czikkelyében foglalt végzéseket kell megtartani.

[1622: 64. tc.]

A csavargók és rablók megzabolázásáról és velük szemben az eljárás módjáról

A csavargóknak és rablóknak merészsége és gonoszsága megzabolázására és megfélemezésére nézve, a kik a véghelyeken és egész országszerte rabolni és a törököknek meg a szomszéd tartományoknak a betörésre okot szolgáltatni és a békét fölzavarni szokták, az 1608-ik évi 2-ik törvényczikkelyt kell megtartani. Továbbá az 1618-ik évi 66-ik törvényczikkelyt is minden pontjaiban és záradékaiban megújítják s megtartását elrendelik.

1. §. A szerteszét garázdálkodó tolvajokat, rablókat és minden másféle nyilvános gonosztevőket, a kik az utazó kalmároknak vagyona és élete ellen leleselkednek, a nemesek és nem nemesek házáira törnek és azokat kinozzák, a földesurak, Mátyás király 1486-ik évi 48-ik törvényczikkelye értelmében, az alispánok megkeresésére, elfogni és kellőleg megbüntetni tartozzanak.

[1625: 13. tc.]

Arról, hogy a csavargókat a polgári társaságba fel ne vegyék s a borok meghamisításának megelőzéséről

A városi hatóságoknak áll tiszteben különösen gondoskodni arról, hogy a csavargókat a polgári társaságba fel ne vegyék.

[1729: 12. tc.]

Az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezései

A cigányok taxája [adója] fejenként 1 Ft. Vajdáik által szokatlan terhekkel ne zsaroltassanak.

[Az 1558 szeptember 29 és október 4-e között ülésező gyulafehérvári országgyűlés végzése.]

A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50–50 dénárt fizet.

[Az 1560 március 10. és 15-e között ülésező enyedi diéta határozata.]

Csavargókról

Ha valahol csavargó, szegénységen erőszakkal élő, sokadalmas és egyéb úton járó után leleselkedő emberek hallattatnak lenni, és vagy valamely falunak határán lappanganak, vagy falukra bémennek, azon falusi bírák, ha bírnak vélek, megfogni tartozzanak sub poena fl. 500. [Ft büntetés alatt.] és a tiszteknek kezekhez vinni; de ha vélek nem bírnának is, mind egy s mind másképen azon poena alatt tartozzanak a tiszteknek hírekké tenni; a kik is viszont magok személyekben, és szolgálkival, s mind pediglen mellettek a faluk felkelni, afféle embereket kergetni, megfogni tartozzanak; sőt a jószágtalan egyházi nemesség az ispánoktól és tisztektől requiráltatván [megkerestetvén] személyekben is insurgálni

[felkelni] tartozzanak, a faluk sub poena supra specificata [fentebb jelzett büntetés], a nemes emberek pedig sub poena fl. 12. Sőt ha a szükség úgy kívánja, brachium [karhatalom] is adassék a tisztek mellé a várakból vagy zászlók alól.

[Approb. Const. III. Tit. 49. Art. 1.]

Csavargók és latrok, kik a török földre csatáznak, ha kik azok közül residentiások [helybeliek], per directorem ad diaetam citáltatván [commissarius által az országgyűlés elé idéztetvén] büntetődjenek, tanquam publicae pacis perturbatores [mint a közbékét megzavarók], ha kik pedig residentiátlanok, az olyanokat a kapitányok, hadnagyok kergessék, fogják és büntessék.

Ha hajdú városokon olyan alájáró csavargók szállást tartanak, azon helyeknek kapitánya, hadnagyja, esküttivel együtt sub capitum et bonorum suorum amissione [fejük és jószáguk vesztese alatt] megfogják, és Váradra vigyék. Ha pedig hajdú kapitányok, hadnagyok nem praestálnák [teljesítenék], sőt az olyan latroknak fautori [bűnpártolói], párttartói találtatnának lenni, annál inkább a prédált [rabolt] marhat elrejtene, vagy osztoznának vele, akármely praetextus [szín, ürügy] alatt, az olyan hajdú kapitányokat, hadnagyokat és eskütteket, comperta rei veritate [a dolog valóságának kiderítése után], a váradi kapitány halállal büntesse. Ha mely hajdú városbéli kapitányok, hadnagyok, vagy a városbeliek az olyan latrok csavargók kergetésére nem insurgálnának [felkelnének], a director ad dietam evocáltatván immunitásokat amittálják [az országgyűlés elé perbe idéztetvén mentességüket veszítsék]. Ha pedig paraszt emberek lennének az olyan latroknak párttartói, a vicéispán comperta rei veritate [a dolog valóságának kiderítése után] büntesse kedvezés nélkül érdemek szerént.

[Approb. Const. III. Tit. 1. Art. 2.]

Czigányok vajdaságáról

A cigányoknak, hogy közönségesen az erdélyországi birodalomban egy kiváltképen való vajdájok légyen, kinek esztendő által adófizetéssel tartozzanak, valamely fundamentum [alap] nélkül való abusustól [visszaéléstől] csúszott volt be némely időkben; mely nem csak annak a nyomorult nemzetségnek rajta való sok húzásával, vonásával elviselhetetlen terhére volt, de sőt a nemesi praerogatívának [előjognak] és jobbágyoknak bírásában való jurisdictionnak is praejudicált [jogszolgáltatásnak is sérelmére volt]; melyre nézve penitus tollaltatott [eltöröltetett végképp] egynehány rendbéli constitutió [törvény] által az országoknak; mindazonal-

tal idevezült néhai idősbik Rákóczy György fejedelem urunk kegyelmes requisitójára [megkeresésére, kezdeményezésére], az országnak és annak fejedelminek, noha idegen nemzetből ez országba származott, de sok szükséges szolgálatokat praestált [teljesített] tekintetire nézve vitézlő Vallon Péternek életéig megengedettett bírása, azon cigányok vajdaságának tisztinek szokott jövedelmével együtt: úgy mindazonáltal, hogy sokadalmakon, városokon és egyéb helyeken darabontok vagy egyéb insolens [alkalmatlankodó] emberek által ne kergettesse, fogdosassa őket, megadván ők is szokott taxájakat; de rajta kívül, soha in perpetuum [örökre] többé azon cigányok vajdaságának tiszti fel ne vétetessék, se fejedelmek ne conferálják [adományozzák], se senki ne is sollicitálja sub poena violationis consitutionum regni [szorgalmazza az ország törvényeinek megbüntetése alatt]; hanem a cigányoknak possessori [birtokosi] szabadosok légyenek azzal, akarjanak-é cigány jobbágyokon valami adót venni, avagy nem: és ha kiknek felesen vannak afféle jobbágyi, azoknak eleibe vajdát vagy egyéb szolgálát rendelni.

[Approb. Const. III. Tit. 58. Art. 1.]

Bujdosó és lézengő emberek felől

Ha kik residentia [itt: lakóhely] nélkül való és csak jövő-menő csavargó embereket, köteles szolgaság nélkül, fejedelem vagy vármegyéknek, váraknak és székeknek főtiszteinek hírek nélkül hátok megett tartnak és lappangtatnak, kik ugyanis nem egyebet hanem ló lopást, fosztogatást és egyéb rossz dolgokra való alkalmatosságot lesnek; megtudván a tiszték kéressék kézhez; és ha nem adja, vagy az előtt is hírekké nem tette, akármelyik cselekedetért is citáltassanak [idéztessenek] a tisztektől vármegyére avagy székes helyekre, és egyszeri exmissio [kibocsátás] által a dolog megbizonyosodván, minden tovább való processus és remediumon [per és jogorvoslaton] kívül fl. 200. convincáltassanak [elmarasztaltassanak]: hasonlóképpen a zászlók alatt is, ha a hadnagyok és kapitányok afféléket lappangtatnának, kik nem iratott és fizetett katonák, toties quoties [annyiszor, ahányszor] a dolog megtudatik, a generalisok végére menvén, hó pénzeket amittálják [elveszítsék] az olyan tisztviselők.

[Approb. Const. V. Ed. 10.]

Végeztük azt is nagyságod consensusa accedálván [beleegyezése hozzájárulván], hogy se Mármarosban, se Szászságon, se más helyeken, idegen kereskedő rendeknek, s egyéb rendeknek is, idegeneknek, salvus conductus ne adattassék; sőt mikor szász nation lévő becsületes első rendbéli atyánkfiaira commissiók iratnak, a mennyiben lehet irattassanak fenyegetés nélkül.

[Comp. Const. III. Tit. 2. Art. 1.]

Illendőnek ítéltük azt is articulusba [törvénycikkbe] iratni, hogy mikor salvus conductus adatik valakinek, abban specificáltassék meg, kiknek, hány személyeknek, hová menőknek adatik. Mivel sokan abutálván [ezzel visszaélve] másoknak adják, s azok járnak azután alá s fel véle, a mely penitus tolláltassék; és ha kinek salvus conductus adatik, s útját peregálja, tartozzék azon salvus conductust a postamester kezébe adni, ki is diariumot tartson effélékről, mint idvezült Rákóczi György fejedelemségének idejében volt.

[Comp. Const. III. Tit. 2. Art. 1.]

Az aranymosókról, a kik mesterségüket szabadon folytatni kívánják, meg a czigányoknak az e célra kiváltságolt egyesületéről, a melyen kívül a többi czigányokat ki kell rekeszteni

Az aranymosók, bármely álláshoz tartozó emberek legyenek is, a maguk mesterségüket, a hegyekben és a sárga aranyeret magukkal sodró folyókban, sebesen rohanó folyóvizekben és patakokban, ne csak a három napi időközben, hanem addig, a míg nekik tetszik, szabadon űzhessék és a területeknek urai, a kiknek azok terhükre és kárukra nem lehetnek, őket semmiképen meg ne akadályozzák, hanem a bányabírószágtól nyílt szabaldalmakkal ellátva a többi bányabirtokosokkal egyenlő kiváltságokat és mentességeket élvezzenek; de a talált aranyérczet úgy ezek is, mint a többi bányabirtokosok, a törvényekben kifejezett büntetés alatt és a megállapított ár mellett, a szervezett királyi beváltó hivatalhoz be kell szolgáltatniok; kivevén azokat a kiknek az aranymosás körül különös kiváltságaik vannak; de ezek is a bányabírószágtól előtt és azután a kincstárnok jelenlétében a királyi főkormányzás előtt a bejelentést megtenni tartoznak.

A czigányokat, a kiknek Erdélyben az aranymosás üzésére kiváltságolt egyesületeik vannak, a többi aranymosókkal egyenlő kiváltságok illessék ugyan, de hogy azok a földesuraknak terhükre ne váljanak, ezeknek a területükön tovább, mint a mennyire az aranymosás megkívánja, ne késedelmeskedjenek, ellenkezőleg jelentsék be a bányabírószághoz és ez

zabolázza meg őket; az említett egyesületekbe be nem vezetett többi cigányoknak pedig az aranymosás üzése feltétlenül és általában tilos legyen.

[Art. Nov. 1747: 8. tc.]

A jobbágyok örök időkre való személyes lekötöttségének az eltörléséről és a nekik bizonyos föltételek alatt megengedett szabad költözésről

Habár a jobbágyok örökre való lekötöztetése és röghöz kötöttsége a törvényeken alapul, mindazonáltal, hogy a földesurak az irántuk való hajlandóságukat annál bővebben tanúsítsák, Ő szent felsége kegyes előterjesztésére a karok és rendek a jelen czikkely erejénél fogva a jobbágyság elnevezést és az ezzel egybekötött örökkévaló személyes lekötöztetést s röghöz kötöttséget, Ő felsége kegyelmes hozzájárulása mellett, szabad akaratukból és elhatározásukból eltörlötnek jelentik ki; egyszersmind pedig azoknak a nehézségeknek a megelőzése végett, a melyek a korlátlan és rendetlen költözésből a közkincstárnak és a földesuraknak kárára, sőt maguknak a jobbágyoknak a romlására is bekövetkezhetnek, azoknak a szabad költözését a következő szabályok szerint állapítják meg:

...Kilenczedszer: Miután eddigelé sem a közigazgatás szigorúságával, sem a földesurak iparkodásával nem volt kivihető, hogy a cigányok állandó lakhelyekre szorítkozzanak, sőt inkább a legtöbben manapság is kóbor módra bolyonganak és lopást meg rablást üznek, határozzák: hogy a cigányokat, a kik eddigelé a földesurak engedelmé nélkül költöztek vagy ezután költöznének, a vármegyék és székek tisztái állítsák vissza régi uraiknak, a kik kötelesek legyenek azok erkölceit megjavítani és lassankint a mezei gazdaság és mesterségek üzésére szorítani és megtelepíteni, az általános szabadon bocsátást és szabad költözést, csakis a megtelepített és mezei gazdaságot üző cigányokra terjesztvén ki.

[Art. Nov. 1791: 26. tc.]

Uralkodói elhatározások

ZSIGMOND ÚTLEVELE LÁSZLÓ VAJDA ÉS NÉPE SZÁMÁRA

1422

Mi, Zsigmond, isten kegyelméből német-római császár, Magyarország, Csehország, Dalmácia és Horvátország stb. királya, üdvözetünket küldjük minden hiveinknek, nemeseknek, katonáknak, várnagyoknak, tiszt-

tartóknak, a szabad királyi és mezővárosokban lévő adófizetőknek és azok bíráinak a királyságban és birtokainkon.

Hivünk, László, a cigányok vajdája, más közülükvalóknak tekintendőkkel itt Szepesen azon kérelmüket terjesztették elő, hogy méltóztassunk felőlük bőségesebb kegyelmünkkel gondoskodni. Honnan is, kérelmük elolvasása nélkül, elvégeztük számukra engedélyezni, hogy ha ez a László vajda és népe a mi uradalmunkba tudniillik városainkba megérkeznek, arra az esetre az ott levő hűségteknek erősen meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ezen László vajdát és az alája tartozó cigányokat kifogás és bármiféle zavar nélkül befogadjátok és megtartóztassátok, sőt mindenféle bántalmazástól megvédelmezzétek. Ha pedig közöttök támadna bármiféle civódás vagy zavar, abban nem ti, sem pedig közületek bárki, hanem egyedül László vajda tehet ítéletet vagy adhat felmentést. Megparancsoljuk, hogy ezen levelünket elolvasása után a felmutatójának mindig visszaadjátok.

Kelt Szepesen, 1422-ben, a Szent György napja előtt vasárnapon.

Fordította: Heiczinger János

II. ULÁSZLÓ SALVUS CONDUCTUSA BOLGÁR TAMÁS VAJDA ÉS NÉPE SZÁMÁRA

1496

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya, hiveinknek, egyenként és együttvéve, prelátusoknak, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és tisztartóiknak, továbbá a városoknak, mezővárosoknak és falvaknak, s ezek elöljáróinak, a bírának és városgazdáknak, továbbá harmincad-, királyi adó- és vámfizetőknek, illetve az adó- és vámszedőknek, s minden, a jelen levelet olvasó alattvalónknak üdvözetünket küldjük.

Minthogy mi, nemegy hívünk felséges személyünkhöz evégből intézett kérésére Bolgár Tamás cigányvajdát s a vele utazó huszonöt sátor cigányt a más vajdákkal utazó cigányok társaságától elkülönítettük, s puszkagolyók, valamint egyéb hadi szerszámok gyártására hívünk, tiszteendő atyánk a Krisztusban, Zsigmond pécsi püspök úr szolgálatára rendeltük, s akinek, valamint a vele utazóknak a hatalmuk alá eső összes területen biztonságos és szabad utat akarunk biztosítani, ezért a jelen levéllel szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy bármikor és akárhányszor Bolgár Tamás vajda a vele utazó huszonöt sátor cigánnyal és javaikkal együtt földjeitekre, birtokaitokra, mezővárosaitokba, vagy harmincad-, királyi adó-, vagy vám-szedő helyeitekre érkezik, őket ott szabadon tartózkodni, időzni és áruikat eladni engedjétek és engedtesse-

tek. Másként tehát nem cselekedvén, a jelen levelet elolvastván, felmutatójának visszaadjátok.

Budán, 1496. június 6-án, magyarországi uralkodásunk hatodik, csehországi uralkodásunk huszonhatodik évében.

Fordította: Klima Gyula

I. FERDINÁND A SZAMOSÚJVÁRI CIGÁNYOK ADÓMENTESSÉGÉRŐL

1552

Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből a rómaiak, Magyarország, Csehország stb. királya, Spanyolország infánsa, Ausztria főhercege stb. hűveinknek, tekintetes és nagyságos Báthori András erdélyi vajdának, a székelyek ispánjának, az ő alispánjának, nemkevésbé a megyék ispánjainak, és alispánjainak, továbbá a városok, mezővárosok és falvak biráinak, a városok városgazdáinak és polgármestereinek, a cigányvajdáknak, valamint minden rendű és rangú alattvalónknak, akik most és a jövőben a jelen levelet látni fogják, üdvözlötünket küldjük.

Miként azt felséges személyünknek hűveink, Dés városunk bölcs és körültekintő bírása és esküdtjei, továbbá polgárai és lakosai előadták, polgáraink tíz sátor cigánnyal rendelkeztek, akik ősidőktől dési kamaránkat szolgálták, és Magyarország egykori isteni királyainak kegyéből és engedelmével Magyarország minden megyéjében bármerre szabadon járhattak, és mindenféle, mind rendes, mind pedig rendkívüli közadóktól mentességet élveztek, akiket azonban a néhai tisztelendő Fráter György váradi püspök súlyos adók és neki nem járó szolgáltatások behajtásával sanyargatott, és az említett Dés városától őket elvévén Újvárra telepített, mind az ügy előadóinak, mind pedig a mi bányáinknak igen nagy kárára.

Az ügy előadói tehát azzal az alázatos kéréssel fordultak felséges személyünkhöz, hogy mivel az említett cigányok Dés város területén akarnak tartózkodni, és szolgálatunkra lenni, méltóztassunk felőlük gondoskodni, és őket szabadságjogaikba helyezzük vissza.

Mely alázatos kérést meghallgatván, s az ügy előadóinak, s következőképp dési bányáinknak javára tenni, továbbá az említett cigányokat az ügy előadóihoz, akiktől őket elvették, visszatelepíteni, s szolgálatunkba állítani akarván, a jelen levéllel mindegyikteknek erősen meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy az említett tíz sátor cigányt ősi szabadságjogaikban és szokásaiban megőrizzék, s őket bármiféle, akár rendes, akár rendkívüli közadó fizetésére kötelezni, vagy őket ezért személyükben vagy javaikban bántalmazni vagy zaklatni ne merészeljék. A jelen levél elolvasztván, felmutatójának visszaadandó.

Bécs, 1552. április 10.

Fordította: Klima Gyula

IZABELLA KIRÁLYNŐ PÁTENSEI A CIGÁNYOKRÓL

1557

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, hiveinknek, tisztelteknek, és nemeseknek, ispánoknak, alispánoknak, és megyei szolgabíráknak, továbbá az erdélyi cigányvajdáknak üdvözetünket küldjük. A fenséges fejedelem Ferdinánd római király, valamint hívünk, tekintetes és nagyságos Surakliai Petrovics Péter, ispán, helytartó stb. leveléből megértettük, hogy tíz sátor cigányt, akik ősidőktől a mi dési kamaránkhoz tartoztak, Magyarország egykori isteni királyainak engedélyével minden rendes és rendkívüli adótól mentesítettek, akiknek azonban most szabadságjogaikat sértik – hiveink, Dész város bölcs és körültekintő bírása és esküdt polgárai azzal a kéréssel fordultak hozzánk, hogy a cigányok ősi szabadságjogait megtartani méltóztassunk. Mely alázatos kérést kegyesen meghallgatván s jószándékkal elfogadván erősen meghagyjuk nektek, hogy az említett tíz sátor cigányt ősi jogaikban megtartsátok, és őket mentességük ellenére rendes vagy rendkívüli adó fizetésére ne kényszerítsétek vagy őket ezért személyükben, dolgaikban vagy javaikban bármi módon sérteni, bántalmazni, vagy zaklatni ne merjétek. Másként semmiképp nem cselekedvén, a jelen levelet elolvastván felmutatójának visszaadjátok.

1557. szeptember 30. Kolozsvár

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, a jelen levéllel tudtul adjuk, hogy fontolóra véve hívünk, Kiskendi Balásfi Ferenc úr hűségét valamint hűséges és érdemdús szolgálatait, melyeket különböző helyeken s időkben nekünk és Fenséges Fiunknak, Magyarország Választott Királyának nyújtott, őt nyolcvanas udvaroncaink közé soroljuk és a cigány vajdaság tisztét mindenütt királyságunk ezen erdélyi részében felerészben ugyanezen Balásfi Ferencre ruházzuk, sőt, a jelen levéllel hatályosan ráruházzuk. Ezért nektek, hiveinknek, nagyságosoknak, nemeseknek, ispánoknak, alispánoknak, egyéb székely és szász nemeseknek, valamint tisztartóknak, felügyelőknak, várnagyoknak, és helyetteseiknek, nem kevésbé a bölcs és körültekintő bíráknak, esküdteknek, és bármely város, mezőváros vagy falu polgárainak bárhol Erdélyben erősen meghagyjuk a következőket; hogy a megjelölt Balásfi Ferenc, vagy általa arra kijelölt emberei bármikor fejadójuk behajtására országunk bejárása közben hozzátok elérkezzenek, azonnyomban a cigányoktól őt ősi szokás alapján megillető eme fejadó felerészének behajtását nekik szabadon és békésen megengedjétek, és minden módon ezt számukra lehetővé tegyétek, s másképp ne tegyetek. Jelen levél elolvastatván felmutatójának visszaadandó. Gyulafehérvár, 1557.

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, híveinknek, tekinteteseknek, nagyságosoknak, tisztelteknek, nemeseknek, továbbá a bölcs és körültekintő bíráknak, a városok, mezővárosok, falvak és egyéb helységek polgárainak és előljáróinak és erdélyi királyságunk minden rendű és rangú lakójának, akinek a jelen sorok kezébe kerülnek üdvözetünket küldjük. Mivel az erdélyi cigányok vajdaságának tisztét a velejáró szokásos fejadókkal egyetemben híveinkre, a tisztelt Nagy Gáspár és Balásfi Ferenc udvaroncainkra ruháztuk; ezért tehát nektek, híveinknek erősen tudtul adjuk, hogy Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet fentírt hivatalukban szabadon eljárniuk és a szokásos fejadót és a bírságokat behajtaniuk engedni, sőt, ha a szükség úgy kívánja segíteni tartoztok és kötelességetek. Ha pedig valaki Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet hivataluk gyakorlásában és a fejadó beszédésében, melylyel ugyanezen hivataluknál fogva a cigányok nekik tartoznak, bármi módon akadályozná, az a figyelmeztetést követő tizenötödik napon személyesen vagy képviselője által Udvarunkban megjelenni és számot adni tartozik. Másként tehát nem cselekedvén, a jelen levelet elolvassván felmutatójának visszaadjátok.

Kolosmonostor, 1557. szeptember 14.

Fordította: Klima Gyula

I. RÁKÓCZY FERENC

EGY MIHÁLY NEVŰ CIGÁNY VAJDASÁGÁRÓL

1676

Franciscus Rákóczy dei gratia electus Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. Egregiis et nobilibus Andreae Zari bonorum nostrorum Szerencsiensis et Onodiensis provisori, caeterisque officialibus bonorum modernis et futuris pro tempore constitutis, cunctis etiam aliis, quorum interesset seu intereít, praesens visuris, salutem et gratiam nostram. [Mi, Rákóczy Ferenc, Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország Réseinek ura, a székek ispánja stb. tisztelt és nemes Zár Andrásnak, szerencsi és onodi jószágaink gondnokának, mind pedig jószágaink jelen és jövőbeli tisztartóinak, valamint mindazoknak, akiket illet s jelen levelünket olvassák, üdvözetünket küldjük.] Önöd várához tartozó Mihály vajda azon jószágbeli cigány jobbágyoknak már jó üdőtől fogvást hűtös vajdájok lévén, a tiszték dispositiójából [rendeléséből] mi is azon vajdaságnak tisztiben praeficiálván [kinevezvén], confirmáltuk [megerősítettük], serio [azonnal] parancsolván ezen levelünk által megemlített cigány jobbágyiunknak, hogy a modo imposterum [mostantól fogva a jövőben] a megnevezett Mihály vajdát vajdájoknak ismervény; az előbbeni jó szokás szerént tiszteink után tőle dependeáljanak [függjenek], illendő submis-

sióval [alázattal] lévén hozzája; fen megnevezett tiszteinknek is, mind mostaniaknak és jövődöbelieknek hagyjuk és parancsoljuk, így értvén abbéli dispositionkat [rendelkezéseinket], alkalmaztassák ahhoz magokat. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in castello nostro Borsiensi die trigesima mensis Martii, anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo sexto etc. [Másként nem cselekedvén, jelen levelet elolvastván felmutatójának visszaadjátok. Borsi kastélyunkban, 1676. március 30-án.]

II. RÁKÓCZI FERENC

A CZIGÁNYOK VAJDASÁGÁRÚL VALÓ PÁTENSE

1704

Midőn a Czigány Nemzet, mely eleitől fogva a Nemes Országban Nemzetünk szárnya alatt, természet szerint gyakorlani szokott életének modalitását continuálta [módját folytatta], mind az Haza értetlen, törvéntelen lakosítul, mind pedig hadainktul ottan-ottan igazságtalanul s törvénytelenül impetáltatván [zaklattatván], nem lévén oly bizonyos tiszti, melyhez való regressusával [folyamodásával] maga dolgainak orvoslását secundálhatná [kieszközölhetné] – szabadosan kiki hurczolná, injuriálná [sértené] s károsítaná, mind pedig maga mind egy, mind más helytelen oppressióban manutentióját consequálhatná [elnyomásban gyakorlatát folytathatná], sőt maga is természeti inclinatioja [hajlama] szerint alattomban gyakorlani szokott csalárdságival mindeneket elkövetne; akartunk azért az eddig a Nemes Országban practicált [gyakorolt] jó rend és szokás szerint minden rendről irántok kegyelmesen disponálnunk [rendelkeznünk]. Mely végre is rendeltük és praeficiáltuk [itt: beiktattuk] a *Dunán-innen levő egész Czigány Nemzetnek Fő-Vajdájának* [fennhagyván mindazonáltal akármely földesúrnak is maga cigányi iránt való jussát,] *Nemzetes Vitéz Ilosvai Ábrahám Palotás-Kapitány hívünket;* aminthogy parancsoljuk is serio minden hűségünk alatt lévő vármegye-, város-, s falubeli akármely névvel nevezendő hűveinknek, úgy hadi-tiszteinknek s hadainknak is: ismérvén ez pátens-levelünkben declarált hívünket a Dunán-innen lévő Czigányságnak Vajdájának lenni, – senki is kemény animadversiónk [figyelmeztetésünk] alatt, említett hívünk parancsolatja s akaratja ellen a megnevezett Czigányságot háborgatni s annyival is inkább károsítani ne merészelje; hanem ha kiről mi panasz-sza, kára, vagy egyéb injuriája lehetne: megnevezett Vajdájokhoz recurrálván [folyamodván], kinek-kinek tartozik irántok igazságot szolgáltatni, vélek eleget tétetni. Nemkülönbén parancsoljuk az egész Dunán-innen való Czigányságnak: [ha mit] Ország szolgálatjára tartozó dolgokban mint Fő-Vajdájok fog parancsolni, – tartozó engedelmességgel függeni, mindenekben parancsolatihoz magokat alkalmaztatni, a szerint is

azt véghez vinni el ne múlassák. Külömben adunk, engedünk említett hívünknek oly hatalmat, hogy a kik vagy engedetlenek, vagy engedetlen-ségekért, vagy egyéb természeti csalárdságok szerint elkövetni szokott rosz cselekedetekért vétkeseknek találtatnak, szabadossan megfogattat-hassa és érdemes büntetésekkel is megbüntettethesse. – Költ Tokaj alatt lévő táborunkban, die 1. Januarii Anno 1704.

III. KÁROLY RENDELKEZÉSE

1724

Miként az már korábban is tudomásukra adatott, valamely kóbor cigányoknak és más gonosz és veszedelmes embereknek a hordája a határon, leginkább az osztrák főhercegség és a stájer hercegség határan lakókat jelenleg is merészkedik nyomorgatni gyakori erőszakoskodásával, a házaknak éjszakai kirablásával, nem akadályoztatván az őfelsége örökös tartományiban ezelőtt sok évvel az ilyen lator kóbor cigányok és a rajtakapott rablókra kimondott főbenjáró ítéletek és egyidejűleg, tudniillik egy és azon időtől fogva mostanáig szorgalmasan és váratlanul eszközölt vizsgálatok és üldözések által.

Mégis mind a mai napig meghiúsultak a legfőképpen ezen ügyek kiirtására tett meggondolt és tervszerű intézkedések.

Ugyanis ezen üldözött cigányok és a hozzájuk csatlakozott másfajta emberek az ilyen eljárások idején, mivel összeírva nem voltak, egész Magyarországon és csatolt részein, habár főbenjáró bűnnel terhelt is, elmenekültek és soha feltalálhatók nem voltak és az eddig meg nem történt összeírásuk miatt nem voltak fővesztéssel büntethetők. Az ily módon megmenekültek megismételték portyázásaikat és úgy ezen Magyarország, mint a más, szomszéd tartományok lakosságát újból súlyosan károsították, sőt hogy némelyek itt-ott odáig merészkedtek, hogy a menekült cigányokkal közösséget vállaltak, nekik az üldözés tervezetéről előre bizonyossággal szolgáltak és nem csupán befogadni, elrejteni, de nekik táplálékot, ravaszul védelmi eszközöket nyújtani is bátorkodtak.

Evégből, mivel mások példájára ő királyi szent felsége az említett veszedelmes emberek csordáját ezen királyságban és csatolt részein üldözni és minden lehetséges módon kiirtatni és kiküszöbölni és elégséges intézkedésekkel úgy a köz, mint a magánosok biztonságáról minden legjobb módon gondoskodni tartozik.

Csatlakozva az előrebocsájtottakhoz, ezen királyi helytartótanács ő királyi szent felsége kegyes jóváhagyásával atyai gondoskodásával, szorgalmával készült ezen előterjesztést hozta a magyar királyság számára, ennek során fent tisztelt uraságotoknak és a kebelükben létező szabad királyi városoknak, valamint egyéb kiváltságos kerületeknek és helyek-

nek is ezen királyi helytartótanács komolyan erősen és igazán, mint magából következik, meghagyja, hogy

először, ha az országban eddig megtúrt cigányok közül, akikről nem derült volna ki, hogy loptak, raboltak, vagy más bűnben részesek volnának, avagy a többi gonosztevővel közösködnének vagy társulnának, a földesurak némelyeket uradalmukban a birtokukon befogadni és azokon tartani akarnának, szabadságukban áll. Fogják azonban maradandóan a birtokon és különös és tökéletes gondjuk legyen arra, hogy ezek nem botránys, hanem tisztas életet folytassanak és főleg hogy magukat a közbiztonságot veszélyeztetőktől távol tartsák, az ilyenben találtakat pedig szigorúan büntessék meg.

Másodszor, mindazon többi cigányok pedig, kiknek nincsen az említett módon megbizonyult uradalmuk és ezeknek kóbor, tolvaj és rabló életet folytató társaik, a cigányok feleségével és gyermekeikkel együtt, mostantól számított három hónap múlva személyenkénti megszámlálással összeirandók ezen Magyarországon és csatolt részein, miként az ország összes, úgy uraságotok vármegyéjében is, mégis azon különös feltétellel, hogy ha valaki fegyverrel vagy csak bottal is ellenállna, azt büntetlenül öljék meg, az elfogottakat pedig minden további eljárás nélkül csupán számuk megállapítása végett össze kell írni. A már meghozott ítélettel elítélteket és azoknak tizenhat éven felüli gyermekeiket, akik már olyan bűn elkövetésére és fegyverfogásra alkalmasak, bármely főbenjáró bűnben találtattak volna, le kell fejezni.

Az asszonyok pedig akár ilyen veszedelmes emberek feleségei volnának, akár nem, akik kóbor vagy hasonló életet folytatnak, első befogásuk alkalmával ítéltessenek meg, és azon súlyos fenyegetés mellett, hogy ha még egy alkalommal Magyarországon, vagy csatolt tartományában, következképpen ezen vármegyékben kézre kerülnének, halállal bünhődnek, ennek megtörténte után Magyarországon és csatolt tartományaiban, a szomszédos Cseh Királyságban és az abba bekebelezett tartományokban, Dalmáciában, Alsó- és Felső-Ausztriában a hátukra a száműzetésük jeléül az R betűt [relegata = száműzött] rásütni, vagy puskaporral rákarcolva száműzni a visszatérőket és másodszor befogottakat pedig pallossal büntetni.

Ha pedig az ilyesféle cigányok, azok társai és társnői, feleségei és felserdült gyermekei valamiféle főbenjáró bűnben volnának elítélve vagy az rájuk bizonyult volna, megállapítottván a perben a büntetés, hosszadalmas peres eljárás és felesleges perbeszédnek nélkül le kell fejezni őket.

Harmadszor: azon kóbor cigányok pedig és a társaik, mindkét nembeli velük tartók, akik az előbb megnevezett és leszögezett határidő előtt észhez térnének és azon csavargó henyélést és azon közveszélyes életmódot, úgy is, mint a sok bűnöknek okát, elhagyják, és készségesek volnának a munkálkodásra és a dologra, jelentkezzenek mindannyian egyenkint a magisztrátusnál, ahol laknak, vagy a vármegye alispánjánál a megadott

határidő előtt, ahol minden személy nevét, korát és testalkatát jegyezzék fel. Ezen dolgozó embereknek igérjenek munkájuk arányában mérsékelt bért, és miként másutt, ebben a megyében is az ily észre tért személyek összeírását küldjék fel azonnal ezen királyi helytartótanácshoz, és e módon jelentsék azon személyeket, akik tisztos életre adták magukat, mely dolgok előfordulásáról és megtörténtéről annak idején időről időre és a végén tegyenek jelentést, hogy az említett összeírásokat innen ő felségének alázatosan felküldeni és így úgy ezen, mint más királyságok és tartományok köznyugalmáról könnyebben gondoskodni lehessen.

És az is ideértendő, hogy a többi összességében és egyénileg netalán észre nem tért cigányokról, kik a határidő lejártával befogattak és fent irt módon megbüntettettek, jelentést kell tenni.

Negyedszer. E gonosz embereknek a tizenhat év körüli gyermekeiket a fent említett módon időről időre üldözni kell, és az embereknek eme söpredékét, ott, ahol azt következetesen végbevinni szükségessé válik, következetesen végbevittén összefogdosni, és azon megjegyzéssel, hogy az országból és kapcsolt részeiből eltávolítandók, a szomszéd vármegyébe vagy tartományba kell küldeni.

Ötödször. És nehogy valaki a fent megjelölt cigányoknak és másfajta társaiknak a fent említett módon való összeírásánál elcsavarogva kimaradjon, amiket személyes megjelenésükre nézve szigorú büntetések megjelölése mellett kaptak, azon időpontok időben és a megmondott időpont előtt nyílt parancs útján, miként mindenütt, úgy ebben a vármegyében is közhírré tétessenek és a királyi utak mentén a táblákra szögeztessenek, és ilyeténképpen mindenki számára meghagyassék ezen tudósítás és eligazítás.

Hatodszor. Végül ebben a megyében is meg kell tiltani a falvak lakóinak, molnároknak és más, bármilyen rendű és állapotú embereknek, hogy a sokat emlegetett cigányokkal és más gonosztevőkkel összecereszkedjenek, azokat befogadják, védelmezzék és megtűrjék, velük közösködjenek, nekik hirt adjanak, avagy a szükséges ételt, italt, ruházatot, még kevésbé fegyvert, puskaport, ólmot. És hogy ezen annyiszor említett gazembereknek megtudott szállásaikról, újabb gonosztetteikről, hollétükről az említett vármegyék járásainak helységeiben lakók a saját felsőbbségüknek vagy a katonaságnál tegyenek szorgalmasan jelentést. Előbb említett gonosztevők orgazdáit és más segítőit, egybehangzóan őfelségének a közbiztonság megszilárdítására kiadott rendeletével, melynek betűinek megsértőit javasoltatott az eddigi kemény, szigorú vizsgálatlalt eljárás alá vonni, bebizonyulás esetén halállal büntetni. Az előrebocsátottakat pontról pontra hajtsák végre és jelentéseiket időről időre az előirt módon ezen helytartótanácsnak tegyék meg.

Fordította: Heiczinger János

MÁRIA TERÉZIA RENDELKEZÉSE

1769

Ő szent királyi felsége a már megtett sok jelentésből megismerte, hogy a mostanság is kóbor cigány népség megszokta lopásból, rablásból élni, ezért nagyon káros az államra. Bármennyi rendelkezést tettek is, hogy ezt a tudatlan, kóbor és henye életet élő népet az elmúlt években összehozzák azokkal, akiktől tudást és becsületes életmódot tanulhatnának, a kiadott körrendeletekkel, mint nevük eltiltása, a céhekbe való bevételek, állandó lakóhelyre kötésük, továbbá, hogy lovat, mivel egyik helyről a másikra vándorolhatnak és könnyebben lophatnának és rabolhatnak, ne tarthassanak. Mivel pedig úgy látszik, hogy a hivatalbeliek minden igyekezetével sem elegendők ezek arra, hogy ezt a zabolátlanul kóborló és henyeléshez szokott emberfajta a jó útra tereljék, mivelhogy gyermekeik az emberi társadalmon kívül nevelkedvén fel, lassacskán fertőződnek népük mocskos életét követő szüleiktől, úgyhogy végtére úgy látszik, mindenben őseik nyomdokát követve letérnek a tisztesség útjáról, és ahelyett, hogy valami becsületes munkával embertársaik hasznára lennének, a henyeléstől eltunyulva, mindenütt a szegénységtől és inségtől hajtva vagy koldulással vannak mások terhére, vagy pedig lopással kénytelenek életüket fenntartani.

Mivel pedig ezen szabados, sem isteni, sem emberi tanítással át nem itatott népet az emberi társadalomban, ebben a romlott erkölcsében és vastag tudatlanságában megtartani sem az istennek tetszésére, sem az emberi társadalomnak javára nem válnék, fent címzett uraságotoknak a király kegyes parancsára elrendeli a királyi helytartótanács ezeket:

Elsőben: miként az 1761. december 10-én innen küldött utasításban uraságtoknak, valamint az összes vármegyéknek, városoknak és kerületeknek elrendeltük, a következő február hó végéig az összes cigány családokat, feltüntetve feleségeiket, gyermekeiket, azok nemét és korát, úgyszintén ha valami mesterséget űznek, vallásukat, a valóságnak megfelelő módon írják össze, úgy, hogy a távollevőket és az idegeneket is személy szerint tüntessék fel, név szerint megjelölve azt is, hogy kinél miért tartózkodnak. Végezetül ezen összeírásokat külön táblázatba foglalva ő szent királyi felségéhez való felterjesztés céljából ide, ezen királyi helytartótanácsához minél gyorsabban küldjék fel. 1768. júliusa végéig gondoskodjanak maguk számára a jobbágyi vagy zselléri lakóhelyről és a maguk földesuránál az állandó lakásról, a szükséges szolgálatok ellenében olyaténképpen, hogy a következő összeírásban már azt is fel lehessen jegyezni, hogy a cigány család mely helységbe és mely földesúrhoz szegődött, vagy melyiknek vetette alá magát, máskülönben ugyanis, ha a megállapított határidő elmúltával még találhatók lennének felütött cigánysátrak vagy földkunyhók, azokat a falvak bírái súlyos büntetés terhe alatt gyűjtsák fel vagy rombolják le, és már most jó előre tudatni

kell velük, hogy azokat a családokat, akik eladdig állandó lakóhelyről nem gondoskodtak, mint kóborlókat és közveszélyes embereket a hatóságnak le kell fogni, és mindaddig, míg felőlük valami intézkedés történik, az utak javítására vagy valami közérdekű munkára kell fogni biztos felügyelet alatt. Ezen kegyes királyi rendelkezéseket jelen levelünk erejével annak rendjében elrendeljük, és azt ő szent királyi felsége szigorúan és komolyan meghagyja, és parancsolja.

Másodszor. Szintén ugyanazon fent említett császári és királyi felség akarja, hogy a cigányok gyermekei ne merészeljenek lakásukból mezítelenül kijönni, ellenkező esetben elrendeli, hogy a szülőket testi fenyítékben részesítsék, a gyermekeket pedig fogják be és vesszőzzék vagy korbácsolják meg. Ruházatuk egyezzék meg azon parasztokéval, akik között laknak, és semmi esetre sem engedjék meg, hogy eddigi szokásaik szerint továbbra is csak egy szál lepedőbe burkolózzanak, hanem szigorúan elrendeli, hogy szorítsák őket arra, hogy úgy otthon, mint nyilvánosan tisztes ruházattal fedjék testüket.

Harmadszor. Uraságotok rendeljék el a mesteremberek összes céhcienek, hogy tartoznak minden nehézségek és kivétel nélkül a cigánygyermekeket felvenni, végtére a cigányok úgynevezett vajdáit le kell tenni és őket a falusi bírák alá rendelni.

Negyedszer. A lótartásról már azelőtt is történt rendelkezés, hogy a cigányok ne merjenek lovat tartani. Mivel az országban vannak cigányok, akiknek sok lovuk van és azokkal kereskednek, ezért, nehogy a jogosan lovat tartók károsodjanak, mások pedig ezen a címen lopjanak, ezért általában a cigánynak tilos lovat tartani, amennyiben pedig valaki nagy számban tartott lovakkal kereskedik, az csak úgy lesz neki megengedve, hogy a lovakról, melyek birtokában vannak, külön hitelt érdemlő passzusokat és tanúsítványokat tud felmutatni, mert ezen tanúsítványok nélkül magától értetődő, hogy tolvaj. Amint a többieknek, ennek is az 1768. év júniusának a vége rendeltetett határidőnek, aminek elmúltával a cigányok elkobzás büntetésének terhe alatt nem tarthatnak lovat, kivéve az olyanok, akik jobbágyi földeket vállaltak és a lovak a földek megművelésére szükségesek nekik.

Fordította: Heiczinger János

II. JÓZSEF RENDELKEZÉSE

1783

Mindazokra nézve, melyeket a cigány népség jobb megrendszabályozása és jó útra terelése felől a kegyes királyi rendelkezés óhajára ezen ország törvényhatóságai előterjesztettek, ő szent királyi felsége ide küldött rendeletével kegyesen jóváhagyni méltóztatott ezen legújabb, számos pontra bontott legkegyelmesebb rendeletét, és pedig:

1. Azon javaslatra, mely szerint semmi esetben se engedélyezzék, hogy a cigány a maga fajtájabelivel kössön házasságot, egy az hogy ezen eszközök nem annyira a most létező népség, mint a következő nemzedék megjavítását szolgálják, továbbá az 1775. február 20-i királyi rendelet is csak azon esetben tilalmazza a házasság megkötését, mikor a cigány nem tudja kellőképpen igazolni, hogy valamiféle úrbéri állapotban, szolgálatban vagy mesterségben létezik, avagy rendelkezik valami alappal felesége és gyermekei eltartására és azért erre hivatkozik.

2. Abban a vonatkozásban, hogy számukra a lótartást semmi esetben sem engedjék meg, hanem őket szigorúan szorítsák ökörfogatok használatára és szarvasmarha tartására, a kegyes királyi rendelkezések, jelesen az 1753. november 8-án, 1769. április 10-én, 1768. június 12-én, 1773. november 23-án és 1773. december 20-án kiadottak értelmében, úgy kell értelmezni, hogy csupán a lókereskedelem tilos a számukra, nem pedig a házi munkálatok vagy gazdasági munkák végzésére szolgáló lovak tartása.

3. Ami azt illeti, számukra a koldulás szigorúan tilos, mivel az 1753. november 8-án kiadott jóságos királyi rendelet szerint az uradalmak tartoznak a cigányok számára területükön állandó tartózkodási helyet kijelölni, ahol az uradalom segítségével megépítenék házukat, művelésre területet kihalászni, azokat, akik valami mesterséget ismernek, annak üzésére nem csak szorítani, hanem némileg segíteni is, azok felől pedig, akik nem tartoznak senki védnöksége alá, megparancsolja a rendelet, hogy a vármegye intézkedjék és jegyezze be őket képességeik szerint az egyes falvakba mint iparosokat, ahol azok építsenek maguk számára házat, és így a többi lakosokkal egy sorban élve kénytelenek lesznek magukat munka végzésével fenntartani; tehát az egyik helyről vándorlás a másik helyre egyáltalában nem szabad, evégből nekik nem lehet útlevélet adni. Mindezekből magukból következik, hogy nekik a legteljesebb mértékben tilos koldulni.

4. Összefüggésben azon javaslattal, hogy mindkét nembelieket hajtsák földművelésre, az 1773. december 20-i jóságos királyi rendelkezés megparancsolja, hogy azokat, kiknek kedvük van a földművelésre, ott alkalmazzák, akik pedig mesterségre hajlamosak, azokban szorgoskodjanak választásuk szerint.

5. Hogy gyermekeiket vegyék el tőlük kétéves koruktól fogva és helyezzék el a megye szomszédos helységeiben, minek folytán az így szét-szóródott család eltérül a kóborlástól, már többek között 1772. november 23-i jóságos királyi rendelet 6. pontja is előírja, sőt mint megfigyelhető, még ennél többet is.

6. Hogy azokat a cigányokat, akik hegyes vidéken vagy erdőben ütötték fel tanyáikat, az illetékes törvényhatóságok mozdítsák el onnan, és telepítsék a vármegye egy vagy több sima fekvésű vidékére, valamint ügyeljenek arra is, nehogy sátrakban vagy kunyhókban húzódjanak meg,

hanem kötelezzék őket házat építeni, az 1769. évi június 12-i és az 1772. november 23-i jóságos királyi rendelkezés 1. pontja kimondja, valamint azt is, hogy

7. Az összes cigányokat a falusi bírák joghatósága alá kell vonni, hasonlóképpen 1772. évi november 23-i jóságos rendelet 3. pontja már szintén előírja, mire figyelemmel azokat újból ki kell hirdetni.

8. Ami azt a javaslatot illeti, hogy mikor a falusi bíró a cigányok erkölcséről és életmódjáról havi jelentését a szolgabírónak megteszi, figyelme főleg ezen népség megrendszabályozására terjedjen ki, az 1773. december 20-i jóságos királyi rendelet kegyesen megparancsolja, hogy a szolgabírák az ezen ügyben kiadott jóságos rendelkezések pontjainak végrehajtása során járásuk helységeit megosztott alkalmakkal legalább háromhavonta bejárják, ott a kegyes rendelkezések pontjainak megújítását hirdetve hirdessék, és amennyiben hibát észlelnének, annak kijavításába azonnal fogjanak bele, mivel pedig a szolgabírák a közmunkákkal közismerten egyébként is el vannak foglalva, nemkülönben a bizottságokkal, őfelsége jóságosan azt akarja, hogy a cigányok életmódjáról és erkölcséről az ilyesféle jelentéseket a jövőben a járásokban nagy számban található vármegyei esküdtek csinálják, így a szolgabírák munkája megfogyatkozván, nagyban megkönnyebbül és több ideje marad a reá háruló más ügyek intézésére.

9. Ha pedig valamelyik cigány az esküdtek jelentései alapján engedetlennek vagy kőborlónak bizonyulna, az mindjárt csapassék meg.

10. Az 1755. évi november 8-i jóságos királyi rendelkezés kereken megtiltotta az egyik helyről a másikra történő vándorlást, nem engedte meg evégre útlevél kiadását sem. Miért is ezen cigányoknak mindenekfelett tudniuk kell, hogy még a szomszédos területekre, még barmok vásárlására sem mehetnek elzárás terhe alatt földesuraik vagy ahol hivatalos személyek vannak, azok útlevelei nélkül, ha pedig a helységben sem hivatalos, sem uradalmi személyek nem volnának, akkor az ilyen kis helységben a falusi bíró az esküdttel egyetemben adhat útlevelet a cigánynak.

11. Mint tapasztalatból ismeretes, többségükben törvényes házasságkötés és esküvő nélkül élnek együtt, nemzenek gyermekeket, ezen okból nagyban előmozdítaná ezen nép megrendszabályozását, ha törvényes házasság keretében szaporodnának, így ha azon cigány személyeket, kik magukat házásoknak állítják, köteleznék az eskető plébános bizonyítványának felmutatására, azért ő szent királyi felsége azt akarja, hogy a kérdést komolyan vizsgálják meg az állami és törvényhatósági hivatalbéli.

12. Mielőtt ezeknek áttelepítéséről bármit is határoznánk, ő szent királyi felsége jóságosan megparancsolja, hogy küldjenek bővebb tájékoztatást arról, hogy efféle kőbor cigányok hol, mely számban és minő körbeliek léteznek, valamint hol fekszenek azok a királyi bányák, me-

lyekben valamennyit ezekből a cigányokból foglalkoztatni lehetne, végül pedig az ország mely részén léteznek rokkant katonákkal betelepített puszták.

13. Azt is javasolták, hogy azokat a cigány mesterembereket, kik mesterségük céheibe be akarnának iratkozni, minden mesterségen akadály nélkül fel kell venni. Mivel pedig az 1761. évi december 10-i jóságos királyi rendelkezés 3. és 4. pontjaival ez különben is megegyezik, ő szent királyi felsége azt akarja, hogy ezt a rendeletet a további szem előtt tartás okából újból ki kell hirdetni.

14. Ami pedig az összes idegeneket illeti, küldjék vissza őket származási helyükre, csupán hazatérésükre szolgáló útlevéllel látva el őket. És ha az így visszaindítottakat újból a megye területén találják, mint gonosztevőket azonnal fogják le és büntessék meg. Ugyancsak az Erdélyből és Oláhországból betolakodottakat is. Az viszont kétségen felül áll, hogy a szomszédos német nyelvű örökös tartományokból idejöttekkel ugyanezt tenni az 1768. január 26-i kegyes királyi rendelkezés értelmében nem szabad.

15. A cigányok alkalmazkodjanak a már említett 1753. évi október 8-i jóságos királyi rendelethez és öltözetüket a lakóhelyük népe öltözködéséhez alkalmazzák.

16. Ugyancsak az 1753. október 8-i előbb említett jóságos királyi rendelet rendelkezései szerint gyermekeiket ne merészeljék meztelenül járni és asszonyaik lepedőbe burkolózni, mert akit észrevesznek, súlyos testi büntetést kap.

17. Ugyancsak az 1753. október 8-i előbb említett jóságos királyi rendelet végrehajtása folytán már elcsapták vajdáikat és valamennyien a falusi bírák joghatósága alatt vannak.

18. Hogy pedig a tilalmakat minél biztosabban érvényre lehessen juttatni, különösen arra ügyeljenek a nép kihágásai közül a falusi bírák, hogy nem eszi-e közülük valaki a dög által elpusztult és aprójóságok húsát, mely dögöket az érvényben lévő rendelkezések értelmében el kell földelni. Ha valakit rajtaérnének, büntessék 24 pálcaütéssel és a visszaesőkre ahányszor, annyszor osszanak ki egyhavi börtönt kenyéren és vizen. És mivel az is ismeretes mindenki előtt, hogy nemcsak a cigányok, hanem a csordások és a pásztorok is megeszik a dög húsát, tehát nekik is meg kell azt tiltani.

19. Az 1772. november 23-i jóságos királyi rendelkezés súlyos figyelmeztetés terhe alatt megtiltja az új parasztoknak, hogy az eddigi nyelvüket használják, hanem csak azt, amit abban a helységben használnak, ahol laknak.

20. Nem különben el kell tőlük venni ezen jóságos királyi rendelkezés értelmében a gyermekeiket, mihelyt négyéves korukat betöltik, és nevelésre a parasztokhoz kell adni.

21. Hogy megelőzzék azokat a bajokat, melyek a futó, váltakozó, továbbá sok embernek szabados együttéléséből fakadni szoktak, egyene-

sen tilos egyik zsellérnek a másíknál munkálkodni avagy cigány jobbágy-
nak cigány szolgát tartani.

22. Csak a valódi koldusoknak van megengedve, hogy házról házra
járva vagy a templom küszöbénél, a paplak bejáratánál kolduljanak.

23. Családnevüket megváltoztatni ne merészeljék, hanem változatlanul
tartsák meg a felvett nevet és a gyermekek is szüleik nevét használják.

24. Fordítsanak arra is figyelmet, hogy megtiltsák nekik egyik megyé-
ből a másikba átjárni, miáltal megszakítják a gonosz érintkezés fonalát
a más hasonlókkal. Ennek elősegítésére nem lesz céltalan, ha az uradalmi
tiszték és más effélék számára kötelező lesz, hogy ne engedjék őket
lovaikkal vásárra menni, ne jelöljék őket bírónak, hogy külön községet
alkothassanak.

25. A jószágos királyi rendelkezés szerint őket egyenként kell szétosztani
az uradalmak között, hogy ne lehessen közöttük társulás, és támasszanak
minden oldalról akadályokat a köztük való veszedelmes kereskedésnek.

26. Ő szent királyi felsége annak idején rendeletileg intézkedett, hogy
az ezen népből való katonákat ne szabadságolják ezredeiktől.

27. [Ez a pont hiányzik az intimátumból.]

28. Mivel azt is javasolták, hogy a kovácmesterséget csak azoknak
legyen szabad gyakorolni, kiknek a szolgabírák járásaikba a köz érdek-
ben megengedik, a zenélést pedig a zeneszerszámok kötelező elkobzása
és összetöretése mellett egyenesen tiltsák meg, ő szent királyi felsége
jószágosan figyelmeztetni kívánja a járások szolgabírait, hogy a zenélést
csak azoknak engedélyezzék, kik jobbágyok vagy mesteremberek és szük-
séges és nem vándorló kovácmesterséget folytatnak, útlevelet is csak
ilyeneknek adjanak.

29. Hogy pedig azoknak az új parasztnak, akik egyedül avégből
vállaltak jobbágyi telket, hogy annak színe alatt ide-oda csavaroghas-
sanak és a szomszédos helységeket bejárhassák, ez ideig üzött ezen család-
ságukat és hamisságukat megakadályozni lehessen, ő szent királyi felsége
legkegyelmesebben azt akarja, hogy az így felvállalt telkeket tartoznak
maguk vagy családtagjaikkal együtt megművelni, és ne merészeljenek
másnak bérbe adni 24 pálcaütés és jobbágytelkük, valamint a belőle eredő
összes javaik elvesztésének terhe alatt.

30. A távol lakóknak, valamint akik a szomszéd utcákban laknak, gyüle-
kezését, lakomázását, mulatozását és a cigány nyelv használatát 24 pál-
cákkal szigorúan meg kell akadályozni.

31. Ne lakjanak egy csomóban, egy szobában, házaikat új mód szerint
falazzák, és ahol lehet, a parasztnak házai között, felhúzott falú házak
építésére szorítsák őket.

32. Ami azon javaslatokat illeti, hogy a jövőben csak azoknak engedjék
meg a házasságkötést, aki saját megművelésre jobbágytelket vállal vagy
belép egy céhbe, továbbá szigorúan tilos legyen a cigánynak a cigány-
törzsből házasodni vagy cigányleányt cigánylegényhez adni feleségül, a

jövőre nézve szigorúan tilos lesz, hogy a cigánylegény cigánytörzsbeli leányt vegyen el, vagyis hogy a cigányok összeházasodni ne merészkedjenek, miért is

33. a cigánygyermek szétosztásán azt kell érteni, hogy úgy a fiú, mint a leánygyermeket negyedik évüktől fogva tíz éves koruk betöltéséig a parasztok tartják az említett bér ellenében, azután pedig mint ostoros gyermekeket alkalmazzák, annyi évig szolgál, mint ahány évig tartották, minden bér nélkül ugyanazon parasztnál. Ha pedig valamelyiket alkalmasnak találnák iparosnak, tizedik éve betöltése után ennek gyakorlására alkalmazzák, a pástorkodástól pedig egyenesen tartásuk őket távol.

34. A későbbiekben úgy az uradalom tisztjeinek, mint a helyi községi bírónak szigorúan tilos lesz a cigányoknak útleveleket vagy igazolványokat kiadni, mely ténykedés különben is a vármegye tisztségviselőinek van fenntartva. Miként ezen rendelkezés 1., 5. és 10. pontja elrendeli, az uradalom tisztjei és a helység bírása csak a helységek esküdtjeivel együttesen vannak erre felhatalmazva.

35. Ő szent királyi felsége jóságosan megparancsolja, hogy nyújtsanak bővebb tájékoztatást a hegyek közt lakó cigányok számáról, koráról, neméről, továbbá arról is, hogy közülük hányat és mely kijelölt gyárban kellene alkalmazni.

36. Hogy pedig a hegyek közt élőket senki rémsztygetéssel ne zavarja, ő szent királyi felsége azt akarja, hogy a hegyek közötti és az utak melletti berkek rablóinak üldözését folytassák akkora erővel, mivel csak lehet, sőt katonai segítséggel is.

37. Az 1782. július 19-én kiadott és innen e hónap 29-én kihirdetett nyílt parancsban kinyilvánított büntetését a rablók megsegítőinek és az orgazdáknak újból hirdessék ki.

38. Arra a javaslatra, hogy a cigányok számára tengerparton vagy másutt létesítsenek új telepeket, bizonyára nem akadna elégséges hely. A jóságos királyi akarat az, hogy ezek az emberek ne éljenek egymás között és ne merjék anyanyelvüket használni, hanem válasszák el őket egymástól. Ha eltiltják őket életmódjuktól és anyanyelvük használatától, jobbágyokká és mesteremberekké formálódnak, és ezen a módon fokozatosan eltűnik a neve is ezen népnek az örökös tartományokban.

39. De ezen javaslat másik pontját meg lehetne kísérelni, melynek erejével a katonai szolgálatra alkalmas cigányokat gyalogosnak, síposnak, dobosnak átadni javasolják és ezenközben található volnának gyárakban alkalmazható nők is. Ő szent királyi felsége jóságosan azt akarja, hogy jelentsék ezek számát, korát és azt a gyárat, ahol alkalmazható volnának.

40. Hogy pedig az eredmény által igazolt ezen rendelkezések és a múlt években tett üdvös intézkedések ezek végrehajtására, kárba ne menjenek,

a szolgabíráknak kötelességükké kell tenni, hogy az évenkénti úrbéri vizsgálatok alkalmával tegyenek tudósítást ezen folyamatról is.

41. Ő szent királyi felsége üdvösnek találta azt a javaslatot is, hogy az erődítési munkálatoknál, utak és hidak javításánál a többi néppel egyetemben őket is alkalmazták. Közben pedig, míg másutt hasznos alkalom nyílnék, alkalmazták őket a kostélyi gát építésénél a mások számára is fizetett bér ellenében. [A Kostély Erdélyben, a Temest a Begával összekötő csatorna zsilipjénél az idő tájban létesült település. – *A fordító.*] Ösztönözzék a más magánosok számára végzendő kézi munkára. Nem lenne haszontalan, hogy miként egyes földesurak a maguk birtokán cselekszik, ha munkájukkal arányos napszámért fizetnének nekik készpénzben.

42. Hivatkozva a hegedülésről és lókereskedésről már megtett rendelkezésekre, még azt is hozzájuk kell tenni, hogy ha a toborzók a zenekarhoz cigányokat akarnának, vegyék fel az érintkezést a hivatalbeli személyekkel, akik majd az említett cigányokat ellátják útlevéllel.

43. Azon ötletre, hogy a cigányoktól elvett gyermekek szüleikkel könnyen össze ne találkozhassanak, nevelésre távoli vármegyébe osszák őket cserébe ide helyezett ugyanannyi gyermek ellenében azon vármegyéből. Ez meg nem valósítható az ilyen cserékhez és átszállításhoz szükséges költségek miatt. Egyébiránt, mivel már külön is elrendeltetett, hogy a cigányok vagy új parasztok nem mehetnek útlevél nélkül egyik helyről a másikra, azon felül már vannak olyan rendelkezések is, hogy a cigányokat szét kell osztani különböző falukba és elkülöníteni egymástól; ezek az óhajtott jobb rendre szoktatás és nevelés elősegítésére elégségesek lehetnének.

44. Mivel pedig azt is javasolták, hogy a földesurak mindezen pontok végrehajtásánál működjenek közre szorgalmasan, ha pedig közülük valaki végbevitelüket akadályozná, idézzék a tisztszék elé és büntessék a körülményekhez mérten, ő szent királyi felsége jóságosan azt akarja, hogy a cigányok megrendszabályozását célzó rendeletek végrehajtását akadályozó földesurakat neki név szerint jelentsék avégből, hogy a törtétekhez alkalmazott figyelmeztetésükről rendelkezni lehessen.

45. A munkára elegendő erővel rendelkező cigányokat tereljék el a zsellérkedéstől és ösztönözzék nehezebb munkák felvételére.

46. Azokat a cigányokat pedig, akik koruknál vagy törődöttségüknél fogva a jobbágyi szolgálat felvételére nem alkalmasak, a zsellérségben kell megtúrni és egy nem cigánnyal iktatni be egy telekre, azon megmondolásból, hogy ez majd ügyel a cigány zsellértársára és annak kihágásait felelősségre vonás terhe alatt majd jelenteni fogja.

47. Minden cigány, aki tartózkodási helyéről egy másik községbe átmegy, köteles az ottani bíróhoz vagy előljáróhoz elmenni és útlevelét annak megmutatni, magát igazolni, ellenkező esetben mint kóborlót le kell fogni és megcsapatása végett a községi fogdába vinni.

48. Mivel kétségtelen, hogy ezen kóborló, veszélyes és az emberiség ellen mindent merészlő és mindenre kapható népség megnevelésének az alapja a zsenge kortól az anyatejjel beszívott istenfélelem, evégből úgy a zsenge gyermekeket mint a felnőtteket és az öregeket, tehát magukat a szülőket is felmenthetetlenül, minden hathatós eszközzel kényszerítsék a községi bírák úgy vasárnapokon, mint az ünnepeken az istentiszteletekre maradandó figyelmeztetéssel az illetőknél. A helységek plébánosai főképpen arra figyeljenek, hogy az említett napokon vele az isten házában megjelenjenek, ott mindenekelőtt az isten igéjét meghallgassák, gyakran kötelezze őket a hitvallás megtételére, a hitoktatáson ne csak a gyermekeket, hanem az idős apákat is, akik szabály szerint alig tartoznak valamegyik valláshoz, oktassák és vizsgáztassák, hogy ezekről a kisebb ünnepeken a nép és gyülekezet előtt a gyülekezet lelkipásztora által megvizsgálni, dorgálni és lelkesíteni lehessen őket. Miként a tapasztalat mutatja, ennek a népnek alig valami, vagy talán semmi vallása sincs, akinek valami volna a helyben uralkodó vallásból, csak látszólag követi azt. Ezért a kezdet kezdetén meg kell vizsgálni azt, hogy az idősebbek és a szülők miféle közömbös valláson volnának, hogy netalán idővel a katolikus igaz hitre vezérelhetők lennének arról, amit őseik követtek és amin maguk is tévelyegnek. Ezt magát határozzák meg, hogy majd a plébánosok, illetőleg a lelkészek átíttathassák őket azon vallás alaptörvényeivel. Mivel pedig ezen népség vallásossága és erkölcsössége tekintetében a kívánatos eredmények ellenére van az egyházi adó, orvoslásul ő szent királyi felsége elrendelte, hogy a hivatalbéliék az évenkénti úrbéri vizsgálatok alkalmából mutassák ki a plébánosok, prédikátorok és pópáknak a vallás és erkölcsi oktatás körüli dolgait is.

49. Hivatkozik a jóságos királyi parancsra, melynek az egész országban való közzétételét a folyó évi január 28-án elrendeltük, miszerint az Erdélyből és Oláhországból átjönni és itt mesterségüket csapatosan felajánlani szokott cigányokat az országtól távol kell tartani.

50. Előhozták, hogy többek között azt is tanácsolták, miszerint a jelenleg az országban és csatolt részein tartózkodó összes cigányt, tekintet nélkül korára, nemére osszák szét szolgálatra a parasztek között, és szűnjön meg a lakhatás engedélyezése a bárhonnan ide jövőknek. Ezen javaslat annál kevésbé állhat meg, mivel a jóságos királyi rendelkezések megparancsolják, hogy a cigányok gyermekeit tízéves korukig a parasztknál neveljék, utána alkalmazzák vagy mesterségre vagy szolgálatra és a mesterséget nem tanult felnőtteket szorítsák jobbágytelek felfogadására, továbbá, hogy tilos a német nyelvű tartományokból Magyarországra jövőket visszaküldeni.

51. A döghúsevésre javasolt büntetésre azt kell megjegyezni, hogy a 18. pont erről már rendelkezik.

52. Ami azon javaslatot illeti, hogy ezen haszontalan és veszedelmes cigány népséget, azon meggondolásból, hogy nem lehet a jóságos királyi

előírásoknak megfelelően megrendszabályozni, néhány földesúr védnöksége alatt a vármegyében kell összességükben maguk között élni hagyni egymás társaságában a maguk erkölcsi, nyelvük és természetük szerint, ezen mindennapos együttélésből olyan tapasztalatot szereznek, hogy ha a földesurak továbbra is élni akarnak jogaikkal és földesúri hatalmukkal, letelepíthetik ezeket nem egyik vagy másik birtokukon, hanem szétszórva többeken telepítsék szét. Ennek elérésére ezen jóságos királyi rendelkezések végrehajtása folyamán a 44. pontban előírtak szándékainak megfelelően kell eljárni.

53. Hogy pedig ezen módszer ezen kóbor és rendetlen emberfajta megrendszabályozása ügyében valóra válhassék, amennyiben és mivel ennek végbevitelére hivatalból a járási szolgabírák kötelessége, akik a közügyekkel különben is nagyon el vannak foglalva, hogy a végrehajtásnak ne legyen akadály, ő szent királyi felsége ebben az ügyben azt akarja, hogy az ügy érdemében kibocsátott rendelkezések végrehajtását szorosán és szigorúan a vármegyei esküdtekre kell bízni.

54. Bukovina és a Bánát elhagyott részeire való telepítésük ajánlatát azért nem lehet elfogadni, mivel ezen népség együttesen elhelyezve alig helyrehozható kihágásokat követne el.

55. Mivel félni lehet, hogy ha a gyermekeket mindig közpénzen tartják el, a szülők megszabadulva gyermekeik gondjától, henyén élnek és vértől üzve elfajzott gyermekeiket szaporítanak, avégből, hogy ez a nép minél nagyobb biztatást és ösztönzést kapjon a munkához és pénzkereséshez, ő szent királyi felsége jóságosan elrendelte, hogy amíg a gyermekek napi tartásdíját a házipénztárból kell kifizetni, ezen tartásdíjnak felét vagy harmadát fizetessék meg a szülőkkel, amennyiben azt ezek módja megengedi.

56. Mérlegelve azon javaslatot, hogy azoknak a nem cigány leányoknak, akik cigányhoz mennek férjhez, vagy cigány férfiaknak, akik nem cigányleányt vesznek feleségül, fizessenek mátkapénzül 24 forintot a házipénztárból, ámbár remélni lehetne, hogy e révén polgáriasulna e népnél a vegyes házasság, mivel a házipénztár igen meg van terhelve egyéb szükséges kifizetések teljesítésével, vissza kell utasítani a javaslatot, hivatkozással a rendelkezés 1. részére.

57. Mivel az élethossziglani kényszermunka csak súlyosabb bűncselekmények büntetésére szokásos, nem lehet helyt adni azon javaslatnak, hogy a meglelt korú cigányokat és 22 éven felüli fiaikat fogják örökös munkára, hanem mivel az évenként végezni szokott úrbéres vizsgálatok alkalmával sok elhagyott jobbágytelket találnak, betelepítésükre helyezzenek oda cigányokat olyanformán, hogy részesüljenek adókedvezményben három évig, mivel pedig a hozzáértésük is hiányzik, azonkívül sok minden szükséges a telkek megműveléséhez és a gazdálkodáshoz, hogy az ilyenfajta elhagyott telkek alkalmassá váljanak a gazdálkodásra; a beszerzendő szerszámokra és jóságokra szükséges összeget a házipénz-

tárból kell előlegezni apránként teljesítendő visszafizetésre, ha pedig az elhagyott telekre behelyezett új paraszt megszökne és nem adná meg sem a földesúrnak, sem a vármegyének járókat, fogják le, szállítsák oda, honnan megszökött, és úgy a földesúrnak, mint a vármegyének szabad lesz a hátralék letisztázására és a teljesítendő robotra szorítani.

58. Mivel azt is ajánlották, hogy a cigányokat a gyárakban, vasbányákban vagy más közmunkáknál foglalkoztassák, de nem jelölték meg külön a gyárat és bányát, ahol foglalkoztatni akarnák őket, sem az emberek számát nem mutatták ki, ő szent felsége megparancsolta ezen hiányok sürgős pótlását, hozzátéve azt is, hogy nem lehet a cigányokat ilyesféle közmunkákra másként alkalmazni, mint a parasztnak szokásos bérért.

59. és utoljára. Mivel Bács megyének a területe cigány népségének megrendszabályozásáról ide mellékelt jelentéséből kinyilvánul, hogy ha pontosabban megvizsgálnák a királyi rendelkezések pontjait és véghezvitelükre törekednének, ezen nép kétségen felül már régen meg volna szabályozva. Mivel e körül több törvényhatóság táblázatából kiderül, hogy az egyes helyeken a cigányok még zenélnek és vándor kovácsmesterséget folytatnak, máshol elütően ruházkodnak, megint máshol döghúst esznek, ő szent királyi felsége kegyesen megparancsolja: a jóságos királyi rendelkezések végrehajtását meg sem kísérelvén, hanyagságot követtek el, miért is a mai naptól számított fél éven belül felelősségre vonás terhe alatt teljesíteni kell a jóságos előírottakat, mivel az összes királyi elvi rendelkezések, miket a cigányok megrendszabályozására eddig tettek, csupán azt az egyetlen alapelvet tartalmazzák, hogy ezen kőbor népet házban való lakásra, jobbágyi vagy valami más, megállapodott életmódra kell vezetni, evégből el kell téríteni a henye élettől, minden tolvajlás és rablás okozójától, ő szent királyi felsége elrendeli jóságosan, hogy azokat az úgynevezett új parasztnak, kik a jobbágyi élet felvételével és a paraszti élet valóságos folytatásával magukat az elmardottak számából és állapotából kivették, nem érintik az előbb említett szabályozó intézkedések, sőt nem is szabad őket az előbbi állapotukra emlékeztető új paraszt néven nevezni.

Ezen legkegyelmesebb királyi rendelkezéseket fent címzett uraságoknak további hatáskörébe adja ezen királyi helytartótanács, hogy gondoskodjanak ezen királyi rendelkezéseket minél gyorsabban teljesíteni, az elrendelnivalókat minél gyorsabban rendeljék el és a vármegyét kötelező félévi jelentéseket haladéktalanul küldjék fel. Emellett pedig megfigyeltük, hogy a legjobb és legegységesebb rendelkezéseket illetőleg a jelentések beküldésében ténylegesen késedelmeskednek. Azért fent tisztelt uraságokkal komolyan és szigorúan tudatjuk, hogy súlyos felelősségre vonás terhe alatt valamennyien ügyeljenek mindenre és a végrehajtásról időről időre jelentésüket ide megtenni el ne mulasszák.

Fordította: Heiczinger János

Egyéb dokumentumok

RÉVAY PÉTER AJÁNLÓLEVELE GÁSPÁR VAJDA ÉS NÉPE SZÁMÁRA

1608

Révay Péter, Turóc vármegye örökös főispánja, ő szent császári felsége tanácsosa stb., mindazoknak, akik e levelünket olvasni és hallani fogják, legyenek bármilyen állapotú és rangú emberek is, együttesen és külön-külön üdvözlétünket, és akiket megillet szolgálatunk ajánlását is. Az ég madarainak saját fészük van, a rókáknak is saját vermük, a farkasoknak is búvóhelyük, és minden egyes állatfajta jól tudja, hol van otthona, csakis ama szegény egyiptomi nemzet, melyet köznyelven cigányságnak neveznek – nem lehet bizonyosan tudni azt, hogy miért, ámbár szeltében-hosszában beszélnek róla –, talán ama kegyetlen fáraó zsarnoksága miatt, avagy talán azért, mert az istenek így rendelték, ősi hagyománya szerint a szántóföldeken, a mezőkön, a városokon kívül, csakis rongyosra kopott sátrai alá húzódva éli már megszokott keserves életét; és ugyanennek a nemzetségnek öregje, fiatalja, gyereke és csecsemője ezzel együtt megtanulta azt is, hogy a házfalakon kívül viselje el a záporosőt, a fagyos hideget és a rekkenő forróságot egyaránt, nemkülönben azt is, hogy ne legyen e földön semmiféle öröksége, ne kívánozzék városokba, várakba, mezővárosokba, ne húzódjék királyi oltalom alá, hanem mindig bizonytalan településeiről ide-oda elbolyongva, mit sem tudva a gazdagságról, semmiféle célratörő igyekezetet nem is ismerve, csak egyik napról a másikra, egyik óráról a másikra élve, csak úgy, az Isten szabad ege alatt keresse meg kétkezi munkájával élelmét s ruházatát. Ezért én, ki úgy vélem, hogy ez a nemzetség méltó az irgalomra, kérlek benneteket, s közületek kit-kit külön is, az enyéimnek pedig meghagyom, hogy ha bármikor ennek az egyiptomi nemzetségnek valamely csapata, de különösképpen e levél felmutatója, Gáspár vajda a neki alárendelt és az ő vezetése alatt vitézkedő [így] cigányokkal, ideértve gyerekeiket, családjukat s javaikat is, odaérkeznek földjeitekre, birtoktartozékaitokra, uradalmaitokba vagy uradalmatokba, szíveskedjétek, az enyéim pedig legyenek kötelesek nekik az engedélyt megadni arra, hogy ők alsóvárosaitokban, rétjeiteken és földjeiteken letelepedhessenek, sátraikat fölverhessék, és kovácmesterségüket derekasan gyakorolhassák, és védelmezzétek meg őket mindazoktól, akik bántani akarnák őket. Egyebekben Uraságtoknak boldog, jó életet kívánok. Ezt a levelet elolvasása után vissza kell adni felmutatójának. Kelt Holics várában, szeptember havának 9. napján, az Úr 1608. esztendejében.

Fordította: Kenéz Győző

**DÁNIEL VAJDA, A SZENDRŐI VAJDÁK VAJDÁJÁNAK
KEZESSÉGLEVELE HORVÁT JÁNOS VAJDÁÉRT**

1659

Én Dániel Wayda, Szendrő várossához tartozandó sátoros cigány Waydákknak Vaydája, adom tudtára és értésére mindeneknek, valakiknek illik ez levellemnek rendiben, hogy az elmúlt esztendőekben Horvát János nevű Vaida, esett volt olyan vétekekben, melyért megvallom hogy halált érdemlett volna, hanem sok kéréssemre, reménkedésemre és esedezésemre, Szendrei fő kapitány nemzetes és vitézlő Hatvány András úr elő kegyelme, életének gratiat adott úgy hogy elő neki maradékainak holtig való Jobbágya és Kovácsa leszen mostani gyer... vel és ezután születendő gyermekeivel együtt, ha penig valami szín és okok alatt elszöknék a vagy el idegenednék, az elő kegyelme és maradékai kezek alól, magamra negyven forint kezességet vállalván, kötöm arra magamat, hogy fölül megemlitett kapitány uram és az ő maradéki, az negyven forintokat simul et semel [egyszer s mindenkorra] ezen Szendrő várossának akkorbéli vásár-birájával, meg vehessék és vetethessék... ennek bizonyására adtam ez pecsétés kezem írásával megerősített leveletem, Szendrei hites két vásár-bírák vitézlő Iratossi Mihály és Szabó István uramék előtt, és Szendrei Vajdák Lázár György ét ifjabbik Lázár Vajda előtt. Datum Szendrőnöl die 29. Augusti Anno 1659.

Dániel Vajda pecsétje

és kereszt [p. h.]
vonása

Lázár György

pecsétje
és kereszt [p. h.]
vonása

Ifjabbik Lázár Vajda

pecsétje
és kereszt [p. h.]
vonása

**HOMONNAY DRUGETH GYÖRGYNEK, UNG VÁRMEGYE
FŐISPÁNJÁNAK**

GYÖRGY VAJDA ÉS KUMPÁNIÁJA RÉSZÉRE

KIÁLLÍTOTT PRIVILÉGIUMLEVELE

1661

Mi, gróf Drugeth Homonnay György, Ungnak örökös ura, és azon vármegyének örökös főispánja etc. Adgyuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez levelünk rendében, hogy mi tekéntven ungvári jószágunkban lévő György vajdának, jó emlékezetű urunk atyánktul adatott igazságát, és az ő rendek s módjok szerint való jámbor szolgálatját és tisztében való serény magaviselését. Erre nézve unghvári jószágunkban levő cigányoknak, kik az Márton vajdaságán kívül valók, azoknak vajdaságát neki attuk, és conferáltuk ilyen okon: Elsőben az ő vajdasága alatt levő cigányokat törvényekben és szokásokban megtartsa, ha valakik ez ideig alóla

elidegenettek és elmentek, azokat visszahozza. Másodszor. Lopásra és kártételre őket ne bocsássa, semmi mód nélkül való dolgot, bosszút, háborságot és kártételt közöttük ne indítson, hogy ehhez képest meg ne kevesedjenek, hanem szaporodjanak és sokasuljanak, az alatta levő cigányok pedig mindenekben hozzája engedelmesek legyenek s tüle fügjenek, alóla más vajdaság alá ne menjenek. Mivel azért ez a nemzetség életit mestersége által keresi és ez végre szillel fáradozniok szüntelen kellekik, hogy mint elébb mehessenek dolgokban és mesterségeket gyakorolhassák, kérünk ez okáért barátságosan minden rendbeli embereket, hogy mindakkor, midőn vajdájokkal együtt, avagy pedig ez kívül mikor valahova szakasztón mennek, minden háborgatás, tartóztatás nélkül bocsássák és bocsáttassák őket békével, ha kinek mi kárt tennének, vagy véténének akármi módon, az káros ember keresse meg az vajdát, elsőben szokás szerint igazságát neki megadván, úgymint egy pint bort, ő is azontúl tartozzék igazát az káros embernek szolgáltatni, történet szerint pedig, ha az kár annyira való volna, kirül megnevezett György vajda igazat nem tehetne, az káros fél azontúl az magyar fővajdát találja meg felőle, az kik tartozzanak mindenekben törvény szerint igazat az káros félnek szolgáltatni. Ennek nagyobb erősségére adtuk ez kezünk írásával megerősített pecsétés levelünket. Datum in Arce nostra Unghváriensi, die sepetima mensis Decembris, Anno domini millesimo sexcentesimo sexagesimo primo. Comes Georgius Drugeth mp. [Ungvár, december 7. 1661. Drugeth György főispán s. k.]

NÁDASDY FERENC LOCUMTENENS [HELYTARTÓ] PÁTENSE A CIGÁNYOK ÜLDÖZÉSÉRŐL

1670

Mi Gróf Nádasdy Ferencz Fogaras földinek örökös ura, országbírája, római szentelt vitéz, Szala, Somogy és Vas vármegyéknek főispánja, császár és koronás király urunk ő fölsége belső és titkos tanácsa és Magyarországon locumtenense. Adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, alattunk valóknak pedig, kiváltképpen magunk jószágában minden rendben levő tisztviselőinknek, szolgálóinknak, városi és falusi bíráinknak, szabadosinknak, vitézinknek, jobbágyinknak parancsoljuk, mivel a mi főispánságunk alatt levő nemes Szala, Somogy és Vas vármegyék közönségesen a cigányokat, mint publicus malefactorokat proscibálták [közönséges bűnözőket kiutasították], ahhoz képest mi is se vármegyéinkben, se jószágainkban, szóval egyáltalában szenvedni nem akarjuk. E mai napságtól fogvást, sehul se falukban, se városokban a cigányokat, akárki cigány legyenek, által menni, annyival inkább befogadni 24 ft. bírság alatt ne engedjék és ne merészeljék, hanem valahol kit találnak közülök, mindeniktől zsákmányt hányván, magát mint nyilván való latrot felesé-

gestől és gyermekestől szabadon megfogják és rabságra vegyék. Egyéb aránt ezen patens levelünk által, kit faluról falura, városokról városokra hordoztatni s mindenütt mely nap olvassák meg, fötyül reá iratni és azután magunk kezéhez in specie vissza hozatni kívánunk, publicaljuk, valamely helyben, városban, vagy faluban cigányok találatnak az után a helységbelieken vétetjük meg a 24 ft. birságot irremissibiliter [könyörtelenül], kire tisztviselőink súlyos animadversiónk [figyelmeztetésünk] alatt vigyázni tartozzanak. Datum Keresztúr die 5. Junii Millesimo sexcentesimo septuagesimo. Gróf N. Ferencz m. p. [Keresztúr, 1670. június 5-én. Gróf N. Ferenc s. k.]
[p. h.]

Anno 1670. die 7. Junii. Publicáltatott ezen Uram ő Nga patenslevele itt Hegykön a bíró és egész község előtt. Actum in oppido Hegykü die et anno, quibus supra [Elvégezve Hegykü városában a fentnevezett évben és napon]. – Actum in Homok die 7 Junii Homokiensis judex propria manu x [Elvégezve Homokon, június 7. a homoki bíró s. k.] – Eadem die judex Hidexiensis [!] Georgius Kovács x [ugyanaznap a hidexi bíró Kovács György] Eadem die in Bös judex Krukovicz Mathias x [ugyanaznap Krukovicz Mátyás bíró Bösön] – Die 8. Junii Peresztegen és Szechenben – Die 8. Junii Nagy Czenken és Dávid Czenken megolvastuk coram plebano Ivanne Czehffalvai ejusdem loci m. p. [Czehffalvai János plébános jelenlétében s. k.] – 1670. die 10. Junii. Én Acz Ferenc Némekövesdi bíró a falubeli embereket házamhoz beparancsolván, előttök elolvastattam és publicáltattam ezen patens levelet. Anno 1670. 10. Junii. Ego Michael. . . judex Német Luvensis accipi has literas, transmisi ad Horpacz, [Én. . . Mihály [németlovászi?] . . .-i bíró megkaptam a jelen levelet és továbbküldtem Horpáczra.] – Anno 1670. 10. Junii. Én Német Tamás horpácsi bíró elolvastatván a falu előtt Ujkérre küldöttem – Die 10. hujus mensis ego substitutus judex et juratus civis Benedictus Szabó in Ujkér percepi has patentes et curavi perlegi ante Ujkeriensis et transmisi ad Ivanienses eadem die, qua percepi. [Folyó hó 10-én én, Szabó Benedek újkéri helyettes bíró és esküdt polgár megkaptam a jelen körlevelet, az újkériek előtti felolvastatásáról gondoskodtam, s továbbküldtem az ivániakhoz azon a napon amelyen megkaptam.] – Die 11 currentis mensis [folyó hó 11-én] Látván ezen Urunk ő Nga [nagysága] levelét, ahoz képpest találatván itt három személy, melyet megfogtunk s árestomba is küldöttük. Ivánban lakozó bíró Fejér János. Elküldöttem pedig ezen Urunk ő Nga patens levelét mindjárt Vámos Czaládra.

INQUISITIO TZIGÁNY ANDRÁS MEGGYILKOLÁSÁRÓL

1760

1. Tudja-e vagy látta-e szemeivel a Tanu, hogy az most folyó 1760-dik esztendőben Szent György havának huszonnegyedik napján azaz Szent György napján délest táján N és Vitézlő Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű béresét úgy megverte, hogy az említett Tzigány Legény ugyancsak az Erdődy Gábor uram édes attya T. N. és Vitézlő Erdődy István uram udvarán lelkét kiadta és a verésnek alatta szörnyű halállal meg is holt?

2. Micsodás forma fával verte Erdődy Gábor uram azon megölettetett Tzigány Legényt, ilyen fa volt-e, amellyel ha megverték volna az embert, annak meg is kellett volna halni és mely tájon látta a Tanu a megholt testen az ütésnek nyomdokit és kékségit, le tett hitire vallja meg a circumstantialiter [részletesen] beszélje elő.

Az első tanú nemes Naményi Mártonné Benyuszka Zsuzsánna 26 éves ramocsaházi lakos így vallott: Látta szemeivel, hogy N. Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű szolgáját Szent György napján nap szállat előtt egy olyas fával [melynek súlyos ütése miatt az embernek meg kellett volna halni] úgy megütötte egyszer, hogy azon helybül a nevezett Tzigány Legény fel sem költ, hanem ottan szörnyű halállal holt meg.

A második tanú a ramocsaházi nemes Naményi Ferenc 28 éves a következőképpen vallott: Szemeivel látta Fatens úr, hogy az utralis [kérdőpontokban jelzett] időben s esztendőben N. Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű szolgáját mintegy három arasznyi, de vastag fával [mellyel a bikát is meg lehetett volna ölni] egyszer megütötte, amely ütése után ő kegyelmek Tzigány Bandinak kiáltották: mondván: Szaladj Bandi. Amely szavaira körülülálló cigányoknak megfutamodott ugyan Bandi cigány legény és mehetett mintegy két lépésnyire nagy tántorgással, azonnal hirtelen eldüle a szekérrúdra, és mikor már a szekérrúdon eldülve lett volna, újabban azon nagy fával Erdődy Gábor uram úgy oda ütött, hogy azon második ütés után többször a nevezett cigány legény fel sem költ, hanem ottan szörnyű halállal kifújta lelkét. Ezek meglévén, amidőn kinyújtóztatták a személyt a Fatens szemeivel látta a melyén a megholt cigánynak igen nagy kékségű jegyeket. Látott a Tanu nem különben a vékonyán is kékes ütések lenni, melyeket meglátván, hogyan történhetett, okát is adja pedig vallásának ilyképpen, hogy a cigány annak előtte egészséges volt és semmi baja nem lévén ilyenképpen esett veszedelme. Ezek így lévén Buda Ferencné felkiáltott, meglátván a megölt személyt a földön heverni: Jaj – úgymond – mért-e nagy gyilkosság, amely szavára Buda Ferencnének teli torokkal Erdődy Gábor úr felelt: Hallgass – úgymond – mert miért kiáltasz engem gyilkosnak, ilyen szedte

vette, mert ha oda megyek majd neked is megfizetek. A fa pedig nála lévén Erdődy Gábor uramnak, elment.

A harmadik tanú nemes Naményi Éva 18 éves hajadon, ramocsaházi lakos így vallott: Az utralis [a kérdőpontban megjelölt] esztendőben és napon látta szemeivel, hogy a ganéj mellett Erdődy Gábor uram a nevezett Tzigány Legényt megütötte, a fa pedig volt olyan, mint a keze nyele szokott az embernek lenni, amellyel megütött Tzigány Bandit Erdődy Gábor úr. Megecsén az ütés a cigány legény fel szóval kiáltott: Jaj – úgymond – Gábor uram. Ez megecsén egymás nyakába esvén húzták vonták egymást, de a Tzigány Legény mindétig alul volt. Azok meglévén, látta a Tanu aztán is a fát Erdődy uramnak kezében és amidőn már másodszer ütötte az udvaron a szekér mellett a Tzigány Legényt, szemmel tartotta, de mely tájon eshetett az ütésnek súlya, azt a Tanu észre nem vehette, mivel távol esett a történt dologtól, hanem hallván az harmadik ütésnek is puffanását, azonnal látta, hogy többször fel nem költ a nevezett cigány a földről, hanem szörnyű halállal holt meg. Ez megtörténvén Buda Ferencné odaérkezésével az Tzigány Legényt a földön halva látván mondotta:

Ez egy nagy gyilkosság, mely szavára Erdődy Gábor úr: Ne mondd ezt nekem, mert majd neked is megfizetek.

Negyedik tanú volt Buda Ferenc ramocsaházi 42 éves: A casusban a Tanu egyebet nem tud, hanem elbukván az ütés miatt az utralis Tzigány, midőn kinyújtóztatták és a Tanu is jelen lévén szemeivel látta, hogy a nevezett megöletett cigánynak a mellén, a gyomrán felül porcogójatul fogvást egész a nyakperecig a fekete kékséget, nem különösebben, a bal oldalán lévő keresztül való csapást a porcogója táján látta szemeivel, amely fával megütötte a megholt cigányt, olyas vastagságú volt, hogy sit venia [bocsánatot kérvén] a disznót is megölhették volna vele.

Az ötödik tanú Bene Tamásné Tóth Erzsébet 40 éves ramocsaházi asszony volt: Egyebet nem tud a Tanú, a dologban, hanem tulajdon maga mosogatván meg az utralis személyt, halála után látott a mellyén egy dőfést, a hátán pedig más ütest, negyediket pedig ugyancsak a mellyén a csecsin keresztül. Hogy pediglen ezen ütésekert Erdődy Gábor uram cselekedte, másoktul halotta.

Hatodik tanú Naményi Imre ramocsaházi nemes, 24 éves férfi így adta elő vallomását: Látta, hogy Erdődy úr az utralis időben megholt Tzigány Bandival huzakodott, de mely tájon tette Erdődy úr a cigányon az ütest, nem szemlélhette, nem is tudja.

Helyi szervek státútumai

A/ VÁRMEGYÉK

SZEPES VÁRMEGYE

1624

Mivel ezekben a vészterhes s mindenféle veszélyes háborgástól forrongó időkben, mikor minden a vesztébe rohanni s fokról fokra fölfordulni látszik, s bármerre nézel, biztos helyet nem látsz, még a cigányoknak eme egyiptomi nemzetsége is, mely egyébként szájalomra méltó lenne nyomorúságos kóbor élete miatt, fölvéven a csavargók szokását [s nevét is], hajdúk módjára fölfegyverkezve a megye birtokát támadja, a szegény népet fizetésére kényszeríti, s mi megvetésre méltó, a szegény nép lovait ellopja, s a szomszédos Lengyelországba hajtja, úgyhogy a háború viharaitól amúgy is épp eléggé meggyötört és kimerített nyomorúságos nép alig tengeti magát. Ezért hát egyhangúlag elhatározott, hogy az összes cigány minden késelem nélkül s azonnal a megye falvaiból s városaiból egyaránt kiűzessék s kivetessék, s soha többé a megyébe be ne fogadtassék. És ha bárki, nemes vagy polgár, közülük némelyeket befogadván, őket bármi módon őrizni vagy védeni törekednék, úgy az effajta védelmezőt a járási szolgabíró azonnal a megyegyűlés elé idézi, ahol ezekről ő maga vagy védője révén számot fog adni.

Fordította: Klima Gyula

NYITRA VÁRMEGYE

1660

Mivel pedig a megye, s kiváltképp a szegény nép tűrhetetlen kihágásokat s jogtalanságokat szenved a cigányoktól, ezek elhárítására elrendeltetik, amit a szolgabírák közzétesznek, hogy egy héten belül a megyét hagyják el, egyébként bárhol találtatnak, elfogassanak, s méltó büntetésben részesüljenek.

Fordította: Klima Gyula

UNG VÁRMEGYE

1716

Meghagyatik a járási szolgabíró uraknak, hogy eme határozat hatályánál fogva mindenféle falusi lakost, ideértve a szervitorokat, a közönségesen „dohány”-nak nevezett tabacumot füstölő taksásokat, és a 6 cruciger által havonta felbecsülendő, s a szegény nép, melynek kebelében találtattak, megsegítésére eltávolítandó cigányokat is, rendre falvanként írják össze, amiről a jövődő megyegyűlésen beszámolni tartoznak.

Fordította: Klima Gyula

PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE

1730

Elhatároztatik továbbá, a szolgabíró urak keményen publikálják, hogy mind a csavargók, mind a cigányok, akik állandó lakhellyel nem rendelkeznek csavarogni semmi módon ne merészeljenek, hanem a vármegyéből kiutasítsanak. Azokat pedig, akik állandó lakhellyel rendelkeznek, a helyi bírák kóborolni ne engedjék, egyébként maguk a csavargókat befogadó bírók 100 botütést, sőt a csavargást engedők is 100 botütést kapnak.

Fordította: Klíma Gyula

ZÓLYOM VÁRMEGYE

1744

Továbbá a cigányok megfélemezésére, akik ezelőtt már meghatározott helyen letelepedésre kényszerítették, de büntetlenül ismét kóborolni kezdtek

Elhatároztatott,

hogy amelyikük csak a számára kijelölt helyet elhagyná s csavarogni merészelne, az elfogatassék, 100 botütést kapjon, s a megyéből kiutasítsassék.

Fordította: Klíma Gyula

SZABOLCS VÁRMEGYE

1750

A napról napra hírhedtebb s egyre sokasodó tolvajok tekintetében, a nyugalom és közrend megőrzésére elrendeltetik, hogy a falusi bírák bárhol, ha ismeretlen, passzus vagy elégséges igazoló irat nélküli, lovat, marhát vagy tehenet hajtó oláhokat vagy cigányokat látnak, akik között a leggyakoribb a lopás, azokat ott helyben lefogatni s a magisztrátus börtönébe vezetetni kártérítés és testi fenyítés terhe mellett el ne mulasszák. Mely határozat köröztetésre a járásbíráknak azonnal átadatik.

Fordította: Klíma Gyula

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE

1753

Ezennel, mivel a kóborló lótolvaj cigány sőpredék igen elszaporodott, elhatároztatik, s szigorúan betartani rendeltetik, hogy a kívülről jött kóbor cigányok időzését a vármegye kebelében sehol meg ne engedjék, s bárhol megszállnának, a helyi bírák rájuk 50 botütést méressenek, s

születési helyükre őket visszautasítsák, miként azt a Királyi Helytartó-tanács rendelvénye is előírja. Eme határozatot a járásbíró urak a megyében mindenütt köröztessék, pontos végrehajtását pedig megköveteljék.

Fordította: Klima Gyula

POZSONY VÁRMEGYE

1758

Közzé tétetett a tekintetes Királyi Helytartó tanács rendelvénye, melynek alapján, az 1724. december 4-én kiadott, cigányokra vonatkozó rendelkezések felidézésével elrendeltetett és szentesített, hogy a cigányok állandó lakhelyre telepíttessenek és a csavargók kiutasíttassanak. Felolvastattak továbbá a nemes Komárom, Heves és Pest vármegyék rendeletei a cigányok jó útra térítéséről, és a csavargás letöréséről, melyek a következőket tartalmazzák:

1° A lótartás az egész cigányságnak tiltatik; ahhoz képest

2° A jövő szent Iván napig, azaz e folyó esztendőben esendő június havának 24-ik napjáig minden cigány tartozik a lovát eladni, másként elvétetik tőle, és eladatván, az ára a nemes vármegye cassájába tétetik, az olyatin cigány pedig tömlöczben fog vettetni.

3° Minden cigányvajda a maga seregét, fi és leányágon lévő gyermekeivel együtt, úgy azt is, mely uraság alá való, a magyar vajdának mondja be; a magyar vajdák pedig szolgabírák uraiméknak ezen conscriptiót [összeírást] adják be, és ha valaki ezen conscriptióban nem találtatik, azt szabad lesz megfogatni és tömlöczben vettetni. Ha pedig valamely seregnek magyar vajdája nem volna, válasszon magának; másként a vármegyében nem lesz szabad nekik megmaradni.

4° Kinek-kinek földesura légyen és annak fundusán lakjon; nem is lesz szabad ezután a cigányoknak egy helybül másikában hordozóskodni se táborozni, hanem iparkodjanak magoknak házikókat építeni; a kinek pedig ura nem lesz és házikója, menjen ki a vármegyéből tömlöczözés büntetése alatt.

5° A koldusok iránt observáltnyi fognak az elsőbbeni rendelések; és ha valamelyik kimegyen koldulnyi abbul a falubul, a melyben tartózkodik, fogatassék meg, és tömlöczben küldessék.

6° Hadnagy uraimék, tizedesek és bírák ezen rendelyéseknek végben vitelére minden szorgalmatossággal legyenek, egyébaránt a tizedesek és bírák magok vettetnek a fönt írt büntetések alá; hadnagy uraimék pedig fiscaliter evocáltatni [ügyészileg beidézteni] és megbüntettetnyi fognak.

Tudva vagyon mindeneknél minemű rendelések lettek a zsidóknak és cigányok regulációjok eránt, mindazokat szorosán megtartani a bírák szoros kötelességeknek tartásák, különben ha a zsidók tovább is különösen zsidó öltözetbe, nem pedig a keresztényekhez hasonlóba járni, gyermekeiknek házi zsidó perceptor [tanítót] tartani tapasztalának, a cigányok pedig írott engedelem nélkül faluján, és bizonyos lakó helyet nem tartani s a tőle elszedett gyermekeket visszahozni tapasztaltatnék, a bírák vétetnek elő.

B/ KIVÁLTSÁGOS KERÜLETEK

JÁSZKUN KERÜLET

1761

Jó akaró Nemzetes Bírak Uraimék!

Ajánlom kész szolgálatomat Kygyelmeteknek. Most Jász Apáthy Gratis Gyűlésben Tekintetes Uraknak jelen létében minemű parancsolatok és repartitiók [rendelkezéseik] tétettek, azt voltaképpen Kygyelmeteknek meg küldöttem, melyeknek tellyesítésit recomendálom [ajánlom] és parancsolom. Elsőbenis

Jövő Sz. György nap után a cigányoknak koldulni tellyességgel nem szabad, hanem kézi munkával éllyenek és ez iránt minden cigány magáru a Tanács előtt reversálist [írásos nyilatkozatot] adgyon a ki pedig magát arra obligálni [kötelezni] nem akarná, az Helységbül ki csapattasék a kolduló is mind annyiszor megverettessék valahányszor az kolduláson tapasztaltatik.

2° Az cigányok contributió [adó] alá vétessenek és valamint lovakat sub poena confiscationis [elkobzás terhe alatt] tartani; úgy Sátor alatt nekiek lakni nem szabad.

3° Az Isten tiszteletre a Templom gyakorlására serényen és gondosan ösztönöztessenek.”

JÁSZAPÁTI

1761

Anno 1761. Die 13.^a Juny tartatott Nemes Tanács Gyűlésén ezen következő rendelések tétettek, úgy mint: primo Minden cigány maga Házátul Esztendőnként f.I.X. 30. fizetni tartozik ennek utána

2° Szi Medardus Vásártól fogva, egész Szi Gál napjáig kötelességek lészen a leveleket kivált dolgozó napokon hordani.

3° Valaki közülük marhát tartand, Titulo földbér, minden marhátul fizessen X. 15.

4° A házonként való kérengelés, vagy is koldulás egy áttalján fogva nem szabad, ki vétettettek az öregek és elnyomorodottak.

5° Valamint eddig, úgy ennek utánna is Vajdájok lészen, kinek is szavát fogadni minden illendőségekben tartoznak tudván azt, hogy eő is Városunk Feő Birájátul függeni tartozik, a ki pedig nyakaskodva és vakmerően ellene állana a Vajda parancsolattyának, tartozik Városunk Feő Birájának be jelenteni, hogy ott érdemes Büntetését el vehesse.

6° Vásár alkalmatosságával kötelessége lészen mindenféle góborló cigányokra vigyázni, és a kit tapasztal, azonnal Vásári Comissarius Uraimnak bé jelenteni tartozik, ezen szorgalmatos fáratságért és vigyázásért a Vajdának is a Büntetésbül része lészen.

7° E mellett az alatta valóra is szorgalmatosan vigyázni köteleztetik, a kiket káromkodásokban, vagy Ünnepe Törésben tapasztal bé jelentse, hogy ki-ki érdemlett Büntetését el vehesse, és arra is szorgalmatosan vigyázzon, ha ünnepe és Vasárnapokon sztmisést szoktak é hallgatni? a kit tapasztal hogy el mulatta volna, hogy érdemes büntetését el vegye, tartozik bé jelenteni a Város Feő Birájának.

8° A ki egyszer házát el adgya, vagy pedig lakását meg változtattya más helységben annak többé Ház hely nem adattatik, és vissza sem fogadtatik.

9° Valaki más vidékre musikálni menni szándékozik, Bíró Uramnak hírül adni tartozik és ha szabadságot nem nyerend, el menni ne bátorodgyon, különben lakása meg nem engedtetik.

10° Mivel 3. rendbéli musikusok vannak szükségképpen a musikálásban egygyet kell nekik érteni, úgy hogy ha valamelyik rendbéli Bíró Uram hírével más vidék helyre szabadságot nyerend az elmenetelre a két rendbéli a két Kotsmákban musikálni tartozik, hogy a Nemes Város részére fogyatkozás ne légyen a Kotsmákban, hogyha pedig a Kotsma musikusok nélkül maradna, akkor mindnyájan fogják a Büntetést szenvedni; különben fáratságokért 8 forintyok, mely summát egyenlőképpen tartoznak magok között felosztani.

11° Ennek utánna Czigányul beszélni büntetés alatt meg nem engedtetik, magok pedig ennek utánna nem Czigányoknak, hanem Új Magyaroknak, a Vajdájok is Új Magyarok Vajdájának fognak neveztetni.

12° Minden Fogyatkozásokrul a Vajda relatiót [jelentést] tenni tartozik.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY

1840

Alkapitány Karap Sándor úr, mint böszörményi cigányok polgárosítása ügyében kirendelt választmány elnöke jelenti: hogy miután már az emli-

tett cigányok városallyai sátoaraikból a városba beköltöztettek volna, hogy annál inkább polgárosítsassanak, a böszörményi előljáróság által reájoknézve az határozatott, – hogy a szokott házalást leginkább csak az öregek, s más munka vagy élelem keresésre elégtelenek, s azok is hetenként csak két nap gyakorolhassák, ez ellen azonban a nevezett cigányok nyughatatlankodnak, – kéri, hogy a kerület nyughatatlanságoknak, ama határozásnak, mennyibe idvességésnek látszik, jóvá hagyása által, véget vessen. Az említett intézkedés nem egyéb lévén, mint a már megkezdett polgárosítási lépések egyik elősegélő eszköze, ugyan az ezennel is jóvá hagyatik, a cigányok magok ahöz való alkalmaztatására utasítatnak.

C/ VÁROSOK

DEBRECZEN

1667

Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig, ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poenája alatt; sem venni és másoknak elejekben kimenni.

NAGYBÁNYA

1667

Elvégezteték unanimivoto [egyhangúlag], hogy az tizedesek által házánkint meghirdetessék: ezután senkinek az városon tartani ne legyen szabados házánál sem agarakat, sem apró vizslákat, kutyácskákat, és két hét alatt az városbul a kinek is vagyon, kitisztítsa és adja, mert ha nem, két hét múlva valaki házánál agarakat, kutyákat találnek, megölik az cigányok.

DEBRECZEN

1670

Az cigányok műve, vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fűrő, fogó, nyárs, iszkába, léczszeg, kapa, ásó, zindelyszeg, zabola. A munkát megújíthatja, fődozhatja. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatja.

SZENTGYÖRGY VÁROSI STATÚTUM

1673

A tiszteletreméltó igen bölcs Tanács és a nevezett urak communiter [közösen] úgy határozta, hogy a mai naptól kezdve az itt található

zsidóknak a kereskedést leállítják, hacsak a tiszteletreméltó községnek nem hajlandók itt 10 forintot lefizetni.

Továbbá a cigányok semmiképpen se engedtesse be a városba, mert a polgárság részéről panaszok érkeznek, hogy ezek sok tolvajlást visznek véghez.

Fordította: Erdész Lászlóné

DEBRECZEN

1689

Az cigányoknak törvénytételre való autoritásuk és lóval való kereskedések a modo in posterum penitus tollátatik [mostantól a jövőben teljességgel eltöröltetik], hogy a város határán, sem belől, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az nálok található lónak elvétele alatt. Ha az városon akarnak lakni, a kóh [kohó] mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executioja committátatik az vásár inspectorinak [végrehajtásra a vásár felügyelőire bízatik].

KASSA

1703

Articul. 28. Mivel harangozó uram ellen kiváltképpenváló panaszok vannak, hogy ő kglme extraordinarie taxálja [rendkívüli adókat vet ki] az embereket [a mint egyházi uraimék által informáltatni méltóztatik a nemes magistratus] azért kéreti ő kglmeket, hogy ezen dolog melioráltassék [javíttassék]. A cigányok vasárnapon 12 óráig bé ne bocsáttassanak a városban, és kerülök hostáti lakos gazdák közöl rendeltessenek.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

1742

A cigányok instantiája rumináltatván, resolváltatott, hogy usque ad ulteriorem determinationem [beadványa megfontoltatván, elhatároztatott, hogy további rendelkezésig], kiki közülök fejtől fizessen 3 reus forintokat, házatul is hármat, de caetero [egyébként] mesterségektől és egyéb jóságoktól contribuálni [adózni] nem fognak.

A vajdaság is közöttük meghagyattatik tovább is, de úgy, hogy minden Szt. György napján a b. tanács consensusával új vajda választás legyen, és a vajda város bírása híre nélkül senkit se taxáljon, se meg ne büntessen, hanem mindenekben a város bírjátul függjön és annak engedelmeskedjék.

Munkájoknak limitatiojára pedig becsületes tanácsbeli személyek fognak exmittátatni [kirendeltetni].

SZENTGYÖRGY

1770

Hogy végre kellőképpen megrendszabályoztassanak és a legmagasabb császári és királyi határozatok előírásai szerint észre téríttessenek, minden létező módon sújtani kell a cigányokat. Ennek mértékét és kiszabását a pozsonyi szerint kell intézni.

Fordította: Erdész Lászlóné

MOHÁCS

1775

Anno 1775. die 11. Aug. Sessio [1775. augusztus 11-én ülés] tartatott Bíró uram idehaza nem létiben Csellei Márkus vicebíró presidiuma [elnöklete] alatt. Rabb Ferenc kamarás, Balatinác János, Kollutach Miklós, Lőrincz Istvány, Mals András esküt uraimék jelenlétiben, mely alkalmatosságul I^{mo} Te[kint]t[e]tes Vármegyének el végzésibül az Váranak instantiájára M[é]l[tósá]gos Uraságnak parancsolattýából az Városi Magistratus el végezte, hogy Mohács mező városából az Cigányok ki veretessenek, az mellyek is mai napon minyájan ki küldettek, Szaiko Petin kívül, ki kézi munkájával feleségivel együtt kenyerit keresi, akinek is háza Tettes Nemes Vármegyének Conscriptiojában Sub Aro [területi összeírásában] be vagyon írva és maga is az contribuensck [adózó] közé számlálva, aki eddig is minden adót váras cassájában fizetett, annak okáér meg maradott, de az is oly conditio alatt, hogy semmi nemű cigányt házához sem éczakai szállásra, sem pediglen lakóul, vagy zellérül be fogadni ne merészellyen, és hogy ha városban vagy olyan idegen cigányokat látna, vagy tapasztalna, a vagy pedig az ki veretett cigányok közül az várasban csavarogni látna, az ollyakat azonnal az Nemes Magistratusnak be jelenteni tartozik, ha pediglen házánál náloul szállásra, vagy zellérül be fogadna, és az Csavargókat az Magistratusnak be nem jelenti, maga említett Szaiko Peti is házát meg böcsülvén az Várasbul ki fog küldetni.

A CIGÁNYKÉRDÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK ELŐTT

Az 1790/91-i országgyűlésen a rendek határozatot hoztak rendszeres bizottságok életre hívásáról. Az 1790: 67. tc. értelmében létrejött deputatiók javaslatát ágazonkénti bontásban kidolgozták.

A cigányüggyel a *Deputatio politica* [v. *Deputatio publico-politica*] foglalkozott. A vélemények néhány év alatt elkészültek, sőt az 1825-i országgyűlésre közre is adták azokat.¹ A deputatióban két vonatkozásban is érintették a cigányügyet. A Zábráczy József egri püspök irányítása mellett kidolgozott operátum a szegényügyről, a zsidók és cigányok civilizálásáról elfogadta Mária Terézia és II. József korábbi rendeleteit.² Emellett a vándorcigányok megrendszabályozásáról is készült szakvélemény Fáy Pál Torna vármegyei alispán vezetése mellett.³ Az 1790-i diétát követően az országgyűlések nem foglalkoztak a bizottsági munkálatokkal [1792, 1796, 1802, 1812], illetve csak a tárgyalás elhalasztását deklarálták [1805, 1808]. Végül az 1825/27-i országgyűlés tűzte napirendjére az operátumokat, s természetes, hogy majd negyedszázaddal korábban készült jelentések átdolgozását határozták el. Mindezek figyelembevételével helytálló a megállapítás, hogy az elaborátum „a magyar sorsra semmilyen befolyást nem gyakorolt”.⁴

A magyarországi eseményekkel egy időben Erdélyben is tárgyalta az országgyűlés a cigányügyet. Már 1747-ben határozatot hoztak a cigányok letelepítéséről és a szökött, kóborló személyek összefogásáról. Igaz, hogy a törvényben szökevény jobbágyokat [illetőleg szemfényvesztőket, szökevényeket, más bűnösöket és csavargókat] említettek csak.⁵ Részletesebben az aranyásokkal kapcsolatosan rendelkeztek.⁶ Ahogyan Magyarországon, Er-

¹ Opus ex celsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quoad objecta articulo 67 anni 1791 regnicolariter sibi delata elaboratorum. A plánomot az 1825-i országgyűlésre kinyomtatták, s azok szolgáltatták a bizottsági viták alapját.

² Planum episcopi Josephi Zabráczky de mendicorum ac vagabundorum regulatione [Az elaboratum VIII. sz. melléklete]. Vö. még a mondottakra *Hóman-Szekfü*: Id. mű. V. 84. o.

³ Projectum Pauli Fay ... de regulatione Zingarorum [Az elaboratum XIX. sz. melléklete]

⁴ Vö. *Hóman-Szekfü*: Id. mű. V. 87. o.

⁵ 1747: 4. tc.

⁶ 1747: 3., 7., 10., 11., 12. stb., illetve az 1747: 8. tc.

délyben is a reformok kivitelezéséhez láttak: akárcsak Pozsonyban, Kolozsvárott is kiküldték a *systematica deputatiokat*. A *Deputatio publico-politica 1794-re* készítette el operátumát.⁷ A terjedelmes anyag alapos helyzetfelmérés, valamint a megelőző szabályozás áttekintése és értékelése után részletes javaslatokat tartalmazott.

Legközelebb az 1810/11-i diétán tűzték napirendre a rendek a témát, s véleményezésre gróf Bánffy Pálnak adták ki. Ő még az országgyűlés időtartama alatt megtette előterjesztését, aminek nyomán az országgyűlés 1810/11:40. törvénycikként szentesítésre fölterjesztette az uralkodóhoz. A válasz 26 év múltán, 1837-ben [!] érkezett meg. A resolúcióban a király kifejtette, hogy a probléma megoldása közigazgatási kérdés, nem tartozik a törvényhozás hatáskörébe.⁸ Az erdélyi rendek nem törődtek ebbe bele, s az 1841/43-i diéta egyetlen törvénycikkében újabb deputatiót jelöltek ki,⁹ melyik az 1794. évi operátum nyomán megfogalmazta az újabb *projectumot*.¹⁰

Kiindulópontja volt az indítványnak, hogy a cigányok hátrányára negatív megkülönböztetést tenni nem lehet. Kiemelte a megtelepedett cigánylakosság asszimilációját, s a figyelmet a vándorcigányokra irányította. Kétségtelennek tartotta, hogy tőlük kell megvédeni az országot, a föld népét.

Rátérve a rendeleti szabályozásra, az előző előterjesztésnél jóval keményebb kritikával illette azokat, a sikertelenséget arra vezette vissza, hogy az intézkedéseknek csupán egy része volt „célirányos”, nagyobbik fele a rendezést hátramosztító, sőt „teljesíthetetlen”, „lealacsonyító”. A törvénytervezet szellemében a bizottság az alábbi plánumok elfogadását ajánlotta: deklarálják a cigányok egyenjogúságát a föld népével, részesítsék a letelepedett cigányokat háromévi adómentességben. Ugyanakkor a letelepedni nem hajlandó cigányságot toloncolják ki Moldovába és Havasalföldre, a határon beengedni sátoros cigányokat tilos legyen, szigorú intézkedéseket fogantossítsanak a kóbor cigányokat támogató földesurak, tisztségviselők és falubírái ellen. A letelepedett cigányok beilleszkedéséről a korábnál fokozottabb mértékben kellene a helyi tisztségviselőknek gondoskodniuk [pl. házasságok előmozdítása stb.]. Ez az elaborátum tehát egyértelműen szét-

⁷ *Opinio de domiciliatione et regulatione Zingarorum* [Elaborat aus dem Jahr 1794 seitens durch den I.XI den I.XIV G. A. e. I. 1791 entsendeten Administrativen Commission Druckschrift ohne Ort und Jahr. 17 S. Folio Landesarchiv in Bp. Nr. 201. 1975]. Az anyagot a fenti megjegyzéssel megjelentette Hermann Antal az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, Band III. 1893. Dokumente zur Geschichte der Zigeuner 55., 114., 158., 210. o. *Ismerteti Déry Gyula*: Id. mű. 40. o. helytelen forrásmegjelöléssel.

⁸ Vö. *Hermann Antal*: A cigányok megtelepítéséről. *Ethnographia*, 1893. 94. o., *Déry Gyula*: Id. mű. 40. o. A valamiféle folytatás elől azonban nem zárkózott el teljesen a király, mint azt az 1837/38-i országgyűlés összehívásának indokolásában ki is fejtette: „az 1791. évi 64. czikkellyel kiküldött országos bizottságok országgyűlésileg még felül nem vizsgált munkálatainak az idők változott körülményeihez való alkalmaztatására...”

⁹ 1842. január 22. a bizottság megválasztásának napja, a királyi jóváhagyásé 1843. január 28. [Ogy. JKV. 74–90., 440., 475. l. és Irom. 123. sz.]

¹⁰ Az anyag magyar fordításban megjelent: *Ethnographia*, 1893. 96. o.

választotta már a vándorló cigányokat a megtelepültektől, s Erdély megtisztítását javasolta [nem pedig szorgalmazni továbbra is az erőszakos telepítéseket]. Az adatok azonban arra utalnak, hogy e javaslat sorsa is feledés lett: 1844-ben már az úrbéri bizottság tárgyalta a cigánykérdést. 1844. március 6-i ülésén javaslatot tett a cigányügy külön rendezésére, tekintettel arra, hogy a letelepedettek a jobbággyokkal azonos körülmények között élnek – szükségtelen számukra az általánostól eltérő szabályozás. A kóbor cigányokra viszont az úrbéri rendezés nem terjedhet ki.¹¹

A cigánykérdés törvényhozási úton történő rendezése azonban a reformkorban – mind Magyarországon, mind Erdélyben – elmaradt.

Alábbiakban az erdélyi országgyűlések munkálataiból válogattunk. Az 1842/43-i országgyűlés közigazgatási bizottmányának a „Cigányok megtelepítése” címet viselő munkálatát közöljük, melyhez csatoljuk a bizottmány törvényjavaslatait is. Kapcsolódik a témához az úrbéri bizottmány jegyzőkönyvi kivonata is a cigányok ügyéről folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban. Az országgyűlési irományok hivatalos kiadásain kívül a javaslatokat Hermann Antal is közzétette az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn 1893. évfolyamában* | 1–8. füzet | és az *Ethnographiában* | 1893. 94–107. o. |.

AZ 1841/43-I ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS KÖZIGAZGATÁSI BIZOTTMÁNYÁNAK OPINIÓJA [VÉLEMÉNYE] A CIGÁNYOK MEGTELEPÍTÉSÉRŐL

Az Erdélyi Cigányoknak állása, 's azon viszony mellyel az álladalom különböző alkoto részeivel egybenvannak köttetve, igen különböző és szétágazó. –

Vannak Czigányok, kik mint mesteremberek résszerént falukon részserént városokon lakva rendes életmodot folytatnak. –

Vannak Czigányok habár kevés számmal, kik mint földmivesek a más nemzetü Jobbággyok sorában Urbéres telken laknak, és rendes földmivelest gyakorolnak. –

Léteznek köztök számos egyének, kik habár állandó lakással nem birnak, de mint Conventionatus [szegődött] cselédek határozott életmodot gyakorolnak.

Léteznek ugynevezett aranyász Czigányok, kik a kincstárnak oltalma és pártfogása alatt a' folyok partyait aranyat mosnak, melynek egy részit Taxa megváltás fejében, más részit határozott áron kötelesek a kincstárnak beadni. –

Léteznek Taxát fizető Fiscális Czigányok. –

Léteznek ideiglenesen megtelepedett Czigányok, kik sem Urbéres

¹¹ Biz. JKV. 41. ülés, 68.

telket, sem más természetű földet nem bírnak, hanem Birtokosok által épített kunyhokban lakva illető Földes uraikat szabálytalanul szolgálják és tollók éltök fenntartására több kevesebb javadalmakat kapnak.

Léteznek, kik néhány silány napszámokkal vagy csekély taxával valamely Földes urnak oltalmát megvéve lakukat szüntelen változtatják. –

Az évnek három szorgosabb szakaiban sánczásás s földház építés, aratás, 's más hasonló munkák által igyekeznek éltöket fenntartani, s télire az erdősebb helyekre vonulva silány újabb Taxa mellett még silányabb kunyhokban telelnek ki, melyeket csak néhány hónapokra állítanak össze. – Tavasz nyiltával rögtönzött kunyhójukat elhagyva sőt gyakran fel is égetve vándor éltöket újra kezdik. –

Léteznek úgynevezett sátoros Czigányok, kik a földműveléstől s általában a munkától iszonyodva nem csak vándor, hanem örökös kóbor éltet folytatnak, kik rosta készítéssel, üstföldözéssel, s más hasonló mesterségekkel néha foglalkoznak ugyan, de nem annyira kenyérszerzés végett, mint többnyire csak ürügyül, mely alatt nyomorult éltöket jövendőmondások, hamis huszasok készítése s más hasonló nemű csalások által szokták fenntartani.

A fellyebbiekből kitetszik, miszerént az Erdélyi Czigányokat a Föld több lakosaitól nemzetileg megkülönböztetni nem szükség, de sőt a legnagyobb igazságtalanság lenne, mivel léteznek köztök igen sok rendes életmódot folytatók, kikre nézve semmi ok sincs megkülönböztetett Törvényeket hozni, sőt rendszeres albizottmányuk véleménye szerént nem felesleges Törvény által kimondani, miszerént az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Czigányok a többi Földnépével minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon helyzetben és viszonyban állanak. De ellenben mulhatlan szükséges, hogy közülök a kóborlók, kik vándor éltüktől önkéntesen megválni nem képesek, kik a munkától és rendes életmódtól a nyomornál és inségnél inkább irtozva jobb szívvel küszködnek a büntetéstől folytonos rebegés közt az életnek mindennapi szükségeivel, mintsem nyomorult de tunya és korlátlan éltükről lemondjanak; megtelepíttessenek. Ezt kívánja a jó rend; mert míg egy dologtalan, kóbor nép mint a csalásnak, tunyaságnak, rondaságnak képviselői, szabadon járja össze hazánkat, addig a közigazgatást rendbehozni lehetetlen. Ezt kívánja az emberiség; mert bár milly alatt is álljon Erdélyben a Föld népének miveltsege, kétséget nem szenved miszerént a Sátoros Czigányok a vastag miveletlenségnek és erkölcstelenségnek még süjjetebb fokán állanak, elannyira hogy ezeknek a socialis élet legelső szükségéről is alig van némi fogalmuk, míg a többi Földnépének erkölcset falusi oskolák helyett legalább vallásos szertartások gyakorlása és a házasság életnek viszonyai némileg szelidítik, azalatt a Sátoros Czigányoknak nagyobb része egyik valláshoz sem tartja magát, és vallásos szertartások nélkül kezdik, folytatják és végzik be éltöket. Ezt kívánja az Országnek anyagi érdeke is, mivel a Sátoros Czigányok a helyett, hogy nem eléggé

népes honunkat munkáskezekkel gazdagítják, sem adót nem fizetnek, sem utak készítésében s más közmunkatételekben részt nem vesznek, egyedül a katonáskodás terhéje az, mellytől őket a nyomornak immunitása sem képes felszabadítani.

Illy fontos és sujjos okok szollanak a kobar Czigányok megtelepítése mellett. Átlátták ezt mind a Kormány, mind az Országnek Rendei, és valamint Dicső emlékü Mária Theresiától kezdve a legközelebbi időkig politicalai úton e tárgyban jelesen Boldog emlékü II-dik Josef alatt számtalan rendeletek tétettek ugy *Törvényhozás* útján is Eleink vele foglalkoztak; de mindezen lépéseknek eddigelé kevés sükere lett.

A CZIGÁNYOK ÜGYÉBEN POLITICALAI ÚTON TETT RENDELETEK

Még Mária Theresia a Czigányokat régi nevezetüktől mellyel közönségesen megvető és lealacsonyító eszmék s gondolatok valának s vagynak egybeköttetve, megkívánván szabadítani rendelést tett afelől, hogy ezután Ujj parasztnak [neo Rustici] neveztesse. És ezen Kegyelmes Rendelet melly a Czigányokat ez ujj nevezet által a parasztnak osztályzatába kívánta felemelni, eléggé mutatja, milly határtalan megvetésben és elalacsonyításban valának a Czigányok elsűjvedve.

1781-ben meghatározatott, hogy a Czigányok általánosan összeiratassanak, és ez ugyan azon évben mennyiben a körülmények engedték meg is tétetett, mikor is találtattak:

a/ Aránymosó Czigánycsaládok: 1291. –

b/ Taxát fizető Fiscalis Czigánycsaládok, melyek 26 vajdaságokra valának felosztva: 1239. –

c/ Falu közönségekhez vagy Földes urakhoz tartozó Czigánycsaládok: 12686, mellyek közül megtelepedettek találtattak: 8598 és kobarlóknak: 4088 Családok.

De hogy ezen összeírás igen hiános volt, megtetszik azon számtalan rendeletekből, melyek a Czigányoknak újabb meg újabb összeírását tárgyazzák, míg végre a Kir. Fő Igazgató-Tanács azon nyiltan kifejezett meggyőződésre jutott, miszerént míg a cigányok általában meg nem telepíttetnek, addig biztos összeírást véghezvinni lehetetlen [Fő Kormány Széki felterjesztés 1805-beli 2501. Szám alatti].

Ez idő óta a Czigányok megtelepítése ügyében számtalan Rendeletek hozattak a nélkül mindazonáltal, hogy ezek a megtelepítésnek bizonyos módját, bizonyos rendszeres és kimerítő uton végezték volna el. Ezen Rendeletek igen különböző irányuak és szelleműek. Léteznek köztek olyak, mellyeket az akkori körülményekhez képest méltán czélaránysoknak lehet nevezni. Ellenben a többiek résszerént tellyesíthetetlenek valának, résszerént az ügyet inkább akadályozták, mint előmozdították, sőt léteznek köztök olyak is, mellyek a nyomorba sűjvedt Czigányokat

minden süker s haszon nélkül még inkább lealacsonyítják. Végre mindkét ostályu Rendeletek közt több oly pontok fordulnak elé, mellyek a Czigányoknak elaljasodott állapotát tanusítják...

... Midőn a Kormány látná, hogy ezen különböző irányu és szellemű Rendeleteket süker egyaránt nem követte, szükségesnek vélte 1796-ban az egyes Törvényhatóságokat aziránti véleményöknek beküldésére fel-szöllittatni, miként lehetne kieszközölni, hogy a Czigányok állandólag megtelepíttethessenek. Miután a Törvényhatóságok illető nyilatkozataikat nagyobbára felküldötték, a Kir. Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt egy terjedelmes munkát terjesztett a Felső eleibe, melyben a Czigányok megtelepítésére nézve igen szigoru rendszabályokat ajánl...

...ezen Fő Kormányzèki munkálatban igen helyes és czélarányos határozatok is tétettek. Igy a többek között azon meggyözödsébből indulva ki, miszerént a Czigányok megtelepítésére nézve a legüdvösebb rendszabályok sem vezethetnek célra, ha az illető Elöljárók és Tisztviselők azokat pontosan meg nem tartják és tartatják, azon javaslatot teszi, hogy mindazon Tisztek, kik ebbéli kötelességöknek eleget nem tesznek, hivatásuktól ideiglen vagy terhelő Körülmények között örökre is elmozdittatassanak.

Ugyan ezen felterjesztésében nyíltan kijelenti, hogy a Czigányok megtelepítésének ügye a Törvényhozó hatalom Köréhez tartozik, és a felajánlott pontokat csakis addig ohajtaná életbe léptetni, mig az Ország Rendei Ö Felsőégének kegyes megegyezése mellett ez ügyet törvények által elintézendik...

A CZIGÁNYOK ÜGYÉBEN TÖRVÉNYHÓZÁS UTJÁN TETT LÉPÉSEK

Az 1791-beli 64-dik törvény Czikk által kinevezett közigazgatási Bizotmány 1794-ben többek közt e tárgyat is vizsgálat alá véve nézetét *Opinio de Domiciliatione et regulatione Zingarorum* [Vélemény a cigányok letelepítéséről és megrendszabályozásáról] munkálatában kifejtette, melly kinyomtatattván köztudatra jutott.

Ezen munkálat az 1810/11-beli Országgyűlésen felvétellett és vélemény adás végett Báró Bánffy Pálnak kiadatott, ki illető előterjesztését még azon Országgyűlés folyama alatt beadta. [1810/11. T. K. 694–698.] melynek következtében hozatott az 1810/11-beli 40-dik Törv. Czikk. Ezen törvényjavaslatban említés tétetik az e tárgyban költ és tellyesedésbe veendő normális rendeletről... s hogy ezen normális rendelések alatt a Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt felküldött munkálat értetik kitettzik B. Bánffy Pálnak fellyebb említett előterjesztéséből [1810/11. T. K. 694–698 és 941–943.]

Ezen 40-dik Törvényjavaslat a többiekkel együtt megerősítés végett felküldetett, megemlitve egyszersmind az illető felterjesztésben a megte-

lepittésnek azon akadályát is, miszerént léteznek sok kóbor Czigányok, kik hól Erdélyben, hól a Testvér magyar hónban tartozkodnak s meg kérve a Rendek Ő Felségét, hogy kegyeskednék Magyar honban oly rendelést tételni, miszerént az Utilevél nélkül kóborló Czigányok ne szenvedtessenek meg, hanem kísértessenek vissza oda a honnan kiszármoztak [1810/11-beli T. K. 892. l.] De a felküldött Törvényjavaslatra az Országnek Rendei 1837-ben a következő véletlen és sajnos választ kapták: *quum objectum Domiciliationis Zingarorum immediate ad Spheram executivae potestatis pertineat proposito eatenus articulo – – confirmari nequeunte via Dicasteriali necessaria disponemus, ut oberantes Zingari mediis efficacibus fixis Sedibus affigantur* [1837/8 Törvény Könyv 69-dik lap.] [Mivel a cigányok letelepítésének tárgya közvetlenül a végrehajtó hatalom körébe esik, amíg a javasolt cikkely ... meg nem erősíthetjük kormányászéki úton tesszük meg a szükséges intézkedéseket, hogy a kóbor cigányok hatékony eszközökkel állandó lakhelyhez köttessenek.]

A fellyebbiekből kitettzik, hogy a Czigányok ügyének elrendezése jöllehet annak szükséges voltát mind a Kormány mind a Rendek elősmerték és kimondták, eddigelé sem political, sem Törvényhozási uton létre nem jöhetett. Ezen anomáliának egyik általános oka a szemközt álló magány érdekeknek titkos erejében rejlik, mellyet Erdélyben eddigelé nem csak rendeletek, de sőt Országos Törvények is alig képesek legyözni. Ugyan is habár a kóbor Czigányoknak rendetlen élet módja a közrend fenntartását és Közigazgatás folytatását több tekintetekben akadályozza, mind a mellett nem csak a Birtokosok, de sőt még a Tisztviselők közül is sokan léteztek, és léteznek kik e rendtelenséget saját közvetlen hasznukra igen jól fel tudják használni – léteztek közüllök minden időben, kik néhány silány napszámokért vagy taksafizetésért a kóbor Czigányokat oltalmuk alá vették, bizonyítja ezt a Fő Ispányi, Fő Biroi, Vice Ispányi Czigányok nevezete, melly mái napig is ösmeretes. Továbbá az anomáliának másik általános oka az aranyász és Taksát fizető Fiscalis Czigányoknak még hatalmasabb pártfogás alatti állása, melly hogy milly sok rendtelenségekre nyujtott okot, s mennyire adott alkalmat arra, hogy a többi Czigányok is magokat a megtelepedés alóll kivonják, az az említett opinio de Zingarorum Domiciliatione [vélemény a cigányok letelepítéséről] czimű munkálatból valamint az 1810/11-beli Országgyűlés Jegyző Könyvének 94-dik lapjából kitettzik.

Hogy az említett általános okok mellett a Czigányok ügyét political uton még kevésbé lehet elrendelni igen természetes, s habár a tett Rendeletek a legczélszerűbbek is lettek volna, azok eredményre nem vezethetnének, mert a fellyebb említett magány érdekeket csak hatalmas fellépés és kemény büntetések által vala lehetséges legyözni, illy büntető Törvények kiszabására pedig főleg midőn nemes Birtokosok és Tisztviselők fékezéséről van szó, nállunk a Végrehajtó hatalom felhatalmazva

nincs valamint alkotmányos országban felhatalmazva általában nem is lehet.

Egyedüli út tehát, melyen a Czigányok megtelepítését kieszközölni lehet, nem más, mint a Törvényhozásnak útja. Annál fájdalmasabb tehát hogy a Rendek a fellyebb említett legfelsőbb határozat által az egyedüli úttól elzárattak. Azonban valamint egyfelől a Czigányok megtelepítésének ügyében a megkivántató rendszabályokat és szükséges büntetéseket kirekesztőleg a törvényhozó Testület hozhatja létre, úgy másfelől ezen Törvényeknek tellyesedésbe vétele a Végrehajtó hatalom cselekvendőségei közé tartozik, s lehet reményleni, hogy a Kormány is csak ily értelemben sorolya a Czigányok megtelepítésének ügyét a Végrehajtó hatalom körébe.

A fellyebbiek előbocsáttása után rendszeres albizotmányunk illető javaslatát a következőkben bátorcodik megtenni:

1-ször/ Fejeztessék ki Törvény által, miszerént az állandólag megtelepedett és rendes élet modot folytató Czigányok a többi Földnépével minden megkülömböztetés nélkül ugyan azon helyzetben és viszonyban állanak, – ellenben a Czigányokra nézve határozottassék meg.

2-ször/ hogy az illető Törvény Czikk köz hirrétételeitől számítva egy év alatt kötelesek vagy megtelepedni, vagy Erdélyből végképpen kiköltözni.

3-ször/ A Kobor Czigányok ezen Törvény Czikk közhirrétele után a közigazgatásnak hírével és felügyelete alatt Erdélyből a szomszéd idegen Tartományokba akadálytalanul kiköltözhetnek.

4-szer/ E törvény kihirdetése napjától kezdve Sátoros és Lapedős Czigányok sem a szomszéd idegen Tartományokból, sem a Testvér Magyarhónból Erdélybe semmi szín és ürügy alatt többé tellyességgel bénebocsáttassanak, egyszersmind kéressék meg Ő Felsége kegyeskednék Magyar hónra nézve öly Rendeléseket tétetni, miszerént valamint Erdélyben a Sátoros Czigányok a Magyar hónba leendő kiutázás végett úti levelet nem nyerendenek, úgy viszont Magyar hónban is az Erdélyben szándékozó kobor Czigányoknak úti levél ne adassék.

5-ör/ Az első évnek eltelése után azon Sátoros Czigányok kik magoknak állandó lakhelyet még nem szerezve Sátrak alatt tanyáznak, az illető Elöljárók által elfogatván kísértessenek a közigazgatás által kijelelt helyekre, honnan a végre hajtó hatalom rendelkezése szerént vagy rögtön kísértetnek a szomszéd idegen Tartományokba, vagy illő tartás és fizetés mellett közmunkák tételére használtatnak mind addig mig alkalmuk lesz megtelepedni vagy az Országból kiköltözni.

6-ször/ A Sátoros Czigányok megtelepedésöktől számítva három évek lefolyta alatt minden adófizetéstől mentesek, a mint ez egy 1783-ban költ legfelsőbb Rendeletben, valamint az említett 40-dik Törvényjavaslat 8-dik pontjában meg is állitatott.

7-szer/ A Végrehajtó hatalom az illető Elöljárók által ügyeltessen fel

arra, hogy valamint a megtelepedett, úgy a megtelepítendő Czigányok házassági egybenkötetésben éljenek, gyermekeiket kereszteltessék meg, s általában azon Vallásnak melyhez tartoznak szertartásait hűn kövessék.

8-szor/ A melly Földes Ur vagy Közönség az első év bételése után a kobar Czigányoknak elfogatását és illő helyre való kísértetését nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mind annyszor mennyiszor 24 pengő forinttal büntetessék, sőt ha e büntetés felvételésének kirendelése után az ily kobar Czigányokat meg nem szünne pártfogása alatt tartani, és azokat Tiszti felszólítás után sem bocsátaná el, mind addig míg őket magánál tartaná, köteleztessék a 24 pengő forint büntetést naponként lefizetni.

9-szer/ Ha az első év bételése után a Czigányok kobarlását valamely Tisztviselő venné oltalma alá, és az ily kobar Czigányoknak elfogatását nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mind annyszor mennyiszor 200 pengő forinttal büntetessék, sőt terhelő körülmények közt e mellett közkereset alá vettvén hivatalától is elmozdittassék.

10-szer/ Ha az első év bételése után az illető helységeek Birái a határon tanyászó Sátoros Czigányokat el nem fogatják vagy elfogatván Tiszti kézbe nem adják, körülmények szerint kemény büntetés alá, sőt terhelő esetekben Fogságra is tétessenek.

11-szer/ A mely Tisztviselő Falusbirák vagy mások által értesítette, a Sátoros Czigányok elfogatását az első év bételte után elhanyagolná, mind annyszor mennyiszor 24 pp. frtal büntetessék.

12-szer/ A fellyebb elősorolt pénzbeli büntetések azon legrövidebb módon felveendő, mellyen a Constitutionalis büntetések vétetnek fel.

13-szor/ Minden fellyebbi rendelkezések a Földes Uri oltalom alatt lévő, az Aranyász és a Taksát fizető Fiscalis Czigányokra egyaránt illenek. E mellett a Közigazgatás figyelmét fordítsa arra, miszerént az Aranyász Czigányok ha elkerülhetetlen lenne Aranymosás végett egy határról más határra utazniok, mindég utilevelet tartsanak magoknál s azt az illető Elöljáróknak kötelesek legyenek mindenütt bemutatni és velek aláíratni. A mely Aranyász Czigányok pedig Utilevél nélkül járnának utaznának úgy tekintessenek mint kobar Czigányok, és mint illyenek az 5-dik pont értelmében kísértessenek a kijelölt helyekre.

14-szer/ Hogy pedig az ideiglenesen megállandositott Czigányok újra kobarlásra magokat ne adhassák e tekintetben Rendszeres albizotmányunk szükségesnek véli elhatároztatni, miszerént azon sem kézmivességet nem folytató, sem Urbéres Telken nem lako Családos Czigányok, kik kunyhokban lakva Földes Urat szolgálnak, lakhelyeket a szerint mint az Urbéri Bizotmány már elhatározta akadálytalanul változtathassák ugyan, de csak a Közigazgatásnak hírével, és nem előbb, mint miután az illető Tisztviselők előtt bébizonyították hogy állandó lakhelyre költöznek át, magában értetik azonban hogy a Felügyelet nem a Földes Urakat hanem kirekesztőleg a Közigazgatást illeti, minélfogva egy Földes Urnak sem lesz hatalmában illy ürügy alatt Czigányainak elköltözését maga részéről akadályozni.

AZ 1841/43-I ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS KÖZIGAZGATÁSI BIZOTTMÁNYÁNAK TÖRVÉNYJAVASLATAI

Ő Felsége kegyes helybenhagyásának hozzájárultával a' kobar Czigányoknak megtelepítésére nézve ezen törvény czikkek erejénél fogva következő rendeletek tételnek.

1-SŐ TÖRVÉNYJAVASLAT.

Az állandólag megtelepedett és rendes élet modot folytató Czigányok a' többi föld népével minden megkülömböztetés nélkül ugyan azon helyzetben és viszonyban állanak.

2-IK TÖRVÉNYJAVASLAT.

1. §. Ezen törvény Czikk közhirrétéletétől számítva egy év alatt kötelesek minden Sátoros Czigányok vagy megtelepedni, vagy Erdélyből végképen kiköltözni.

KIVONAT AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS URBÉRI BIZOTTMÁNYÁNAK JEGYZŐKÖNYVÉBŐL 1844

Ezen cziknek a cigányokról szollo pontja megvitatása alkalmával ki tűnvén, hogy az Urbéri Bizottmány ezen Nemzetnek csupán azon egyéneiről rendelkezhetne, kik meg telepedvén földös Urat szolgálnak, és így Urbéri viszonyokban vannak; azokról ellenben, kik földös Urat nem ösmerve szabadon kobarolják öszve az országot, határozni ezen Bizottmány hatáskörét felyül haladja. Szükségesnek találtatott, Elnök ur Méltóságát megkérni, szállítaná fel a Publico politicumok [államjogi tárgyak] kidolgozására választott Bizottmányt, hogy ezen tárgyat fontolóra vévén, az ugynevezett Sátoros cigányok lehető megtelepítésére, és vándorló életek módjának (mely sok rendetlenségekre szolgáltat alkalmat) megszüntetésére célra vezető modokrol gondoskodnék.

Az Urbéri Bizottmány jegyzőkönyvéből Kolosvárt Mártius 10-ik napján kiadta Zeyk Josef tollvivő.

[1844 március 6., JKV 41. ülés 68.]

AZ ELŐÍTÉLETEK KIALAKULÁSA

A cigányságra vonatkozó előítéletes gondolkodás megjelenésének idejét hazánkban pontosan megjelölni nem lehet, a társadalmi feltételek változásai alapján azonban valószínűsíthető a XVIII. század. A prejudicium kialakulása nem köthető semmiféle konkrét eseményhez, a cigányság életében nem léteztek nagy „törések”, a lakosságba fölszívódó attitűdnek írásos nyoma nem maradt. Az előítélet egyfajta csoportközi jelenség: közösségek tagjainak egymásról alkotott sajátos és általánosított véleménye.

Véleményünk szerint a markáns elkülönülés, a körvonalazható különbségek, képzelet szülte és valóságos összeütközések lehetőségének kialakulása az a pont, ahonnan a különbségek eltulozása, ellenszenvé változása datálható. Tehát ott kell keresnünk a cigányokkal kapcsolatos előítéletek forrását, ahol a cigánykumpánia mint közösség kerül szembe a magyar társadalom csoportjaival: a falu lakosságával, a polgárokkal, a hivatalos szervekkel. Ez az időszak pedig egyértelműen a XVIII. század eleje-közepé: a török hódoltság fölszámolása, a függetlenségi háborúk leverése – vagyis a közbiztonsági viszonyok rendeződése. A társadalom szerkezetében anakronizmussá vált a kóborló cigányközösségek jelenléte, a kumpániák sajátos életmódja.

A cigányságról a lakosságnak – de még a kormányzati szerveknek, a helyi hatóságoknak is – minimális információja volt. A legkézenfekvőbb ismeret volt, ami külsőségként rögzíthető: a ruházkodás, a viselkedés, foglalkozások, egyáltalán: az életmód. Ez pedig egyre nagyobb mértékben távolodott a polgárosodó társadalom irányába tartó elképzelések modelljétől. A korabeli leírások jelentős részében tapasztalhatjuk, hogy az ismeretinséget ellensúlyozandó, a szerzők a legkülsődlegesebb jellemzőket vázolták. Az egyszerű külső szemlélődő számára a kumpániákból hiányoztak az akkori kor elfogadott értékei. Ezek után már csak szikrára volt szükség; bármilyen aprócska nézeteltérés elegendő volt a cigányellenes hangulat lángra lobban-tásához.

A cigányokkal szembeni előítéletnek mégsem ez az igazi korszaka. A megkezdődő tudományos kutatások, a felvilágosodás hazánkban megkészt, de sokáig ható eszméi, a cigányokat támogatók emberséges hangja jellemzőbb a XIX. század első felére, mint a prejudicium korlátlan érvényesülése. Egyes kutatók a reformkorban már kifejezet rokonszenvről ír-

nak. A magyar népnek a cigány iránt érzett rokonszenvét tehát politikai érzelmei is befolyásolták.¹ A későbbi korok előítéletét azonban kétségtelenül innen eredeztethetjük.

Az előítélet csíráinak szemléltetésére elegendő lenne közölnünk a cigányok meglepedését elérni szándékozó királyi rendeletek preambulumbát, melyeken minden jó szándék ellenére áttetszik a prejudicium.

Alábbiakban idézzük Oláh Miklós, az előkelő román származású neves humanista, a Jagellók udvarának tisztségviselője, Ferdinánd kegyencének művéből, a Hungáriából azon részletet, melyben bemutatja a simándi cigányokat. [N. Olahus: Hungaria-Athila. Bp. 1938. A részlet a Sinkovics István szerkesztette szöveggyűjteményből származik, a fordítás Nagy Erzsébet munkája.]² Ő ugyan nem kifejezetten cigányokról szól, a történeti kutatás³ azonban valószínűsítette az állítást. Maga a leírás alkalmas példa az előítélet-alkotás akaratlanságára, arra, hogy milyen könnyen juthat el még a neves tudós is a túláltalánosított [következésképp téves] megállapításokig. Ugyanebbe a hibába esett Istvánffy Miklós, Oláh Miklós egykori tanítványa, a későbbi alnádor is, aki a XVII. század első évtizedéről beszámolva Historiarum de rebus Ungaricis libri című munkájában Lippai Balázs cselekedeteiről szól. [A magyarok történetéből. Bp. 1962. 454. o.] Ezek a XVI–XVII. század fordulóján lejegyzett nézetek azonban korántsem voltak elterjedtek mondhatók a nép körében. Negatív jelentőségük inkább későbbi hatásukban kereshető. A kialakulófélben levő előítéletek ellen szövegezt a XIX. század első harmadában Fábian Gábor, amikor megpróbálta értelmezni Oláh Miklós szavait. A szemelvényt nagy munkájából, az Arad vármegye leírása történelmi, geographiai és statisztikai tekintetben című mű első kötetéből [I. Historiai leírás. Buda, 1835. 158–160. o.] választottuk ki.

A kialakuló prejudiciumra az egyik legkülönösebb forrás segítségével szeretnénk rávilágítani. Ez pedig az oly sokat emlegetett kemenczei „konceptió” bűnper. A büntető eljárást 1782-ben, Hont vármegyében folytatták le. A vármegye hatóságai ugyanis őrizetbe vették egy 173 fős cigánykaraván tagjait, nagyobb lopásokkal és rablással vádolva őket. Időközben híre terjedt, hogy Kemencze, Bâth és Csáb községekben néhány embernek nyoma veszett. Az eltűnteket szintén a cigányokon kezdték keresni. A kihallgatások során előbb bevallották, hogy a keresett személyeket meggyilkolták, később pedig, mivel nem tudtak számot adni arról, hová tették az áldozatokat, azt is jegyzőkönyvbe mondták, megették őket. Az emberevő-per hatalmas port vert fel az országban. S bár egyetlenegy tanúvallomás sem állott

¹ Dömötör Sándor: Mióta muzsikuskok Magyarországon a cigányok? Ethnográfia, 1934. 166. o.

² Magyar történelmi szöveggyűjtemény II/1. 1526–1790. Szerkesztette Sinkovics István. Bp. 1968. 21. o.

³ Márki Sándor: Id. mű, 442–448. o. Fábian Gábor: Arad vármegye leírása. Buda 1835. 158–160. o.

a törvényszék rendelkezésére, saját magukra tett vallomásuk alapján nagy többségüket halálra ítélték, 41 fön | ebből 11 nön | végrehajtották a minősített halálbüntetést, a keréketörést, felnégyelést. A közvélemény hatására II. József fölfüggesztette a végrehajtást, eljárási szabályok megsértéséért a vármegye főispánját fölmentette tisztségéből, s a processus felülvizsgálatát rendelte el. A revízió eredményeként a fogva tartottak egy részét szabadon eresztették, többségük ítéletét megváltoztatták, más büntetést állapítottak meg számukra. Bécsi, hamburgi és frankfurti lapok pedig világgá röpitették a kicsikart vallomásokból semmi sem igaz!

Az igazság napjainkig sem derült ki. Kutatók sokat vitatkoztak arról, vajon miért vallottak magukra a cigányok? Számosan, így például Déry Gyula⁴ a kegyetlen ütlegelésnek és a tortúrának tudja be a „beismeréseket”. Vajna Károly⁵ arra hívta föl a figyelmet, hogy erőszakot csak néhány esetben alkalmaztak, tortúrára pedig csupán engedélyt kért a hatóság az egyik „makacskodó” vádlott kihallgatásához, amit azonban nem kapott meg. Ő az eljárást tortúramentesnek, a jegyzőkönyveket az említett néhány esettől eltekintve erőszak nélkül fölveti, hiteles dokumentumnak tekinti.

A perben jól látható a törekvés a meglepedett és a vándorcigányok együttes felelősségre vonására: a kóborló kumpánia a jegyzőkönyv szerint meglepedett cigány házában követte el a kegyetlenségeket. Alábbiakban Vajna Károly nyomán közöljük a jegyzőkönyvnek egy részét, majd az egyik ítéletlevelet, továbbá II. József leiratát és utasításait az ügyre vonatkozóan [i. h. 254–286. o.] .

A közvélemény élénken reagált az ügyre. Ezért tartottuk fontosnak, hogy a közvélemény alakításában ekkor már oly nagy szerepet játszó sajtó közleményeiből is citáljunk néhányat. Figyelemre méltó a Magyar Hirmondó humánus megközelítése. Bár az 1782-ben kelt híradások szerzője magán az ügyön elborzad, a cigányság problémájának megoldását nem büntető ügynek, nem rendészeti kérdésnek tekinti. [516., 523–533., 540–543. o.]

Végül idézünk egy reformkori véleményt is a másik pólus jellemzésére. A reformkor tudományos irodalmában nagy táborá alakult a cigánykérdést humánusan rendezni kívánóknak. Ezek közül egy hang Fáy István grófé, aki miközben reálisan mérlegelte a cigányközösségek és a helyi lakosság súrlódásait és nézeteltéréseit, jóindulatú, támogató szellemű írást publikált a Századunk hasábjain [V. évfolyam 1842. 32. sz. 253–256. o.] .

⁴ Déry Gyula: A cigányok Európában. 32. o.

⁵ Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Bp. 1907. 292–293. o.

OLÁH MIKLÓS A SIMÁNDI CIGÁNYOKRÓL

1536

...Van egy másik falu a Maros és a Fehér Körös között Erdélyen kívül, amelynek a neve az ilyen nevű és vele szomszédos mezővárosról Symand és amelynek majdnem minden lakója sánta, vak vagy hibás lábú vagy kezű ember, vagy más testi rútsággal bélyegzett. Ide ép embert nem engednek be, s úgy látszik, hogy erre, és arra, hogy testi csúfságban szembeötlőek, különösen büszkék, bár ezt nem a természet adta, hanem az, hogy hír szerint az újszülötteket a szülők megvakítják, vagy csontjaitkat és izületeiket kicsavarják, hogy testi csúfságban velük teljesen egyenlők legyenek. Ettől kezdve főleg azért, hogy miként testalkatban, éppen úgy nyelvükben is különbözzenek másoktól, maguknak az egymás közti beszéd céljára saját, csak saját falujukbéli által érthető nyelvet alakítottak ki, amelyet a mieink a vakok nyelvének neveznek. Az a kiváltságuk, hogy a többi magyarok más teherviselésétől mentesek, és az ország minden részében kolduló énekléssel biztosítanak maguknak és övéiknek megélhetést. Csúf, rossz hírű és minden kinszenvedésre méltó emberfajta, amely az emberi természet szépségét bűnös cselekedetével ékteleníti el. Ettől őket a mi uralkodóink nem tiltották el vagy azért, mert más fontosabb dolgokkal foglalkoznak, vagy azért, mert e terjedelmes országban ezt nem veszik észre, egyébként sem fogják az emberi nemre a rossz hírnév és csúfság bélyegét rásütöni...

Fordította: Nagy Erzsébet

ISTVÁNNFY MIKLÓS LIPPAI BALÁZSRÓL

1622

...Lippai Balázs Lippán, az emberek egy nemtelen és mocskos fajtájából született, melyet cigánynak neveznek. Hírhedt volt sok rablásáról, esküszegéseiről, lopásairól és árulásairól, s ezért a halálnak ezt a nemét mindenképpen megérdemelte volna, ha más valaki ölte volna meg, és nem Bocskai, akinek, ha gonosz is, de mégiscsak hasznos szolgálatokat tett utolsó árulásával és az adorjáni csatával. Felesége, miután a férjétől kegyetlenséggel felhalmozott zsákmánytól s azoktól az aranyláncoktól, melyeket szemérmetlenül, mert nem oly nyakra illettek, a nyakában hordott, megfosztották, előbbi szegény és szolgasorsú életre kényszerült visszatérni. Utóbb galád bűnéül rótták fel Lippainak, hogy Bastával és a németekkel titkos tárgyalásokat folytatott arról, hogy nekik Kassát átadja...

FÁBIÁN GÁBOR AZ ARAD MEGYEI CIGÁNYOKRÓL

1835

Azonban, bármely képtelenségeknek láttassanak is ezek: olly íróról, mint Oláh Miklós, feltennünk még sem szabad, hogy a' mit Simándról írt, azt – mint mondani szokták – egészen újából szopta volna. Valami kútfejenek, honnét leírását merítette, kellett lenni, ha mindjárt az ingadozó 's nagyított közhírnél egyéb nem igen lehetett is. Mi tehát e' tárgyban következőleg vélekedünk:

Oláh Miklós a' maga leírásában nem a' Simándon, hanem a' Simánd mellett lakókat értette; mire az *accola* szóval élés is nyilván mutat. Ezt már Kollár megjegyezte e' helyre, Bél Mátyás ellen, ki itt az *accola* [„mellét lakó”] szó alatt *incolát* [„benne lakó”] értetni akar. Ezek az *accolák*, minden körülményeket egybevetve, nem lehettek mások, mint Simánd alatt megtelepedett sátoros *Czigányok*. – Magyarországon a' Czigányok magokat a' 15 dig század' elején kezdvén mutatni először: igen hihető, hogy még Oláh Miklós' idejében, ki az említett század' végével született, nem voltak szerte ismeretesek annyira, hogy róluk, mint máig is megfoghatatlan sajátságú népről, mindenféle csudálatos hírek kelendők ne lettek volna; midőn felőlők, még nem olly régen is magunk sok borzasztó 's undorító dolgokat hallottunk és hittünk. Hogy olly szörnyűségek, millyeket Oláh a' Simánd melléki lakókról beszél, csak e' népről mondathattak, annál hihetőbb, mert azok, ha a' nagyításból, mellybe öltöztetve lenni látszanak, kivetkeztetnek: valóban mind rá is illenek. A' faluvégén lakás, család, koldulás, hangicsálás, máig megtartott életmódjuk a' Czigányoknak. Hogy közülök *némellyek*, vagy szánakozás-gerjesztés okáért, vagy olly muzsikusi előítéletből, minőt a' serbus köznépnél ma is uralkodni hallunk, gyermekeiket szemök'világától megfosztani képesek voltak: azt róluk bizvást feltehetjük; valamint azt is, hogy szinte koldulási kinézésből magokat mindnyájan bénákká *nem tették* ugyan, hanem azoknak *hazudták*, – mint ezen sok ravasz koldulót ma is rajt' kaphatnánk, ha kezéről, lábáról a' rongyokat letépnők. – Az, hogy illy testi lelki rútságtól szennyes csürhe nép közé becsületes magyar ember elegyedni nem kívánt, – és így ők egészen külön válva éltek tanyáikon, – 's ugyan ezért saját cigány nyelvöket is kívülöttök más nem értette, igen természetes. – Köz terhektől való mentességök sem szenved kétséget; mert azok alól ma is ki tudják 's szokták ők magokat lopni akárhol is. Végre az is bizonyos, hogy régen néhol a' Czigányok pártfogó és kiváltságos okleveleknek valósággal birokában voltak; mellyeket vagy magok ügyesen koholni tudtak, vagy némelly könnyen-hívó fejedelmektől, kik őket első beköltözésükkor a' szent földről jött zarándokoknak tartották, nyertek magoknak. Illyen levéllel ajándékozta meg őket neve-

zetesen Zsigmond királyunk is 1423 dik esztendőben. – Mind ezeket fontolóra véve, talán nem hibázunk, ha az Oláh Miklós által leirt Simánd-melléki különös lakókat valóságos Czigányoknak tartjuk.

RÉSZLETEK A KEMENCZEI BŰNPER VALLATÁSI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

...1782-ben július 31-ik napján a vizsgáló szék előtt

- Hogy hívnak? hány éves vagy? miféle vallású vagy?
- Bori Sárközi György körülbelül 60 éves. Katholikus.
- Hol lakol most?
- Tolmácson Bars megyében.
- Miért vagy fogva?
- Nem tudom.
- Ismered-e az itt fogva levő cigányokat?
- Ismerem őket, hogyne ismerném?
- Mivel ismered szintén velük kóboroltál?
- Igen is az ők bandájában voltam.
- Ott voltál-e a gyilkosságnál a pocsuvadlai erdőben, mikor egy napon kettőt gyilkoltak meg és a következő napon a Didi Miklós házában [mikor] a harmadikat meggyilkolták?
- Jelen voltam a három gyilkosságnál és a Didi Miklós házában temet-
tük el őket.
- Mondd meg nekünk, hány év óta vagy ebben a bandában?
- Hat vagy hét éve vagyok velük.
- Melyik volt az első gyilkosság?
- Tíz évvel ezelőtt Szöllössön egy utast gyilkoltam meg társaimmal.

Szembesítettett Didi Ferenczczel, Zsigárd Mihálylyal és Bojsza András-
sal, mivel valamennyi haramiának főnöke és vezére volt, kinek a szemébe
mondták.

— Te voltál a mi kapitányunk és minden rosszra fölbujtónk és únszo-
lónk?

György beismeri hogy társuk volt, de nem kapitányuk.
24 általa is véghez vitt gyilkosságnak a többi vallomásokkal megegyező-
leg való megtörténtét megerősíti.

- Van-e feleséged, és meg vagy-e vele esküdvé?
- Van, de nem vagyok vele megesküdvé, már nincs azonban nálam.
- Ebben az évben hány embert gyilkoltatok meg?

- Hatot.
- Mond meg nekünk a Didi Miklós házában egy vagy három embert gyilkoltatok-e meg?
- Hármat gyilkoltunk meg ottan úgy hogy sokan voltunk és megfogtuk őket és kalapácsokkal a fejüket ütve gyilkoltuk meg. Az asszonyoknak azt mondtuk hogy ott künn kiabáljanak és énekeljenek hogy a falusi emberek ne hallják.
- Az a véres kő milyen?
- Az a, melyen a meggyilkolt ember fejét, lábát, kezét levágtuk.
- Megmutatnád-e a helyet, hol a kiásott testet máskor eltemettétek és elástátok?
- Megmutatnám, nem messze a falutól az erdő alatt egy fiatal tölgyfa mellett nem messze a patakocskától.
- Milyen az a véres deszka, a mely a Didi Miklós házában találtatott?
- Azoknak a meggyilkolt embereknek a vére volt.

Szembesítettett Porontyival az iránt hogy a leölt emberek húsát megfőzték és megették, kinek ugyanazon Porontyi a szemébe mondta:

- Már hiában, Te összevagdaltad, és az asszonyok nevezetesen Tököli Katalin megfőzte és nekünk adta és így mi mindnyájan ettünk belőle.
- Igaz én is, mint valamennyien, megettük azt, és én azt a többiekkel fölvágtam, megfőztem és megettem. A csontokat megégettük és még a víz mellett szétszórtuk.
- Mondjad, egy mészáros meggyilkoltatok-e, és hol?
- Meggyilkoltunk egy mészáros a pocsuvadlai erdőben, elég szálás [ember] volt, középkorú, zöld mellrealója volt és kék nadrágja, volt nála 5 frt. ez a gyilkosság Szt. György napja után történt az idén.
- Még is azt a mészáros azután gyilkoltatok meg hogy Zsigárdék a börtönben voltak?
- Az ördög vett rá minket erre, igen is abban az időben gyilkoltuk meg, mikor már Zsigárdék a börtönben voltak.

Fordítva Littassy József törvényszéki főjegyző által...

1782-ben július 30-án a vizsg. szék előtt

Tököly István, mintegy 30 éves, szőlősi származású, prandorfi lakos. Botozás alatt vallott.

- Mikor [az itt fogva levő cigányok] bandájában voltál, ott voltál-e mikor azt az embert a pocsuvadlai erdőben meggyilkolták?
- Ott, én is ütöttem őt.
- És a malomnál a másik embert, és a harmadikat a Didi Miklós házában. Te is gyilkoltad?

— Igen is ott is jelen voltam, én is tanácsoltam, hogy meg kell gyilkolni.

Augusztus 6-án folytatottatott.

— A holttesteket főzve megettétek?

— Igen is megettük, az asszonyok megfőzték.

— Hova tettétek a csontokat?

— Elégették azokat, és egy zsákban a Didi Miklós házának födele alá tették és hogy hova tették azok porát nem tudom.

— Azonban azóta hogy Zsigárdék a börtönben vannak még egy embert meggyilkoltatok, és miféle ember volt az?

— Igaz is meggyilkoltunk egy mészárosost...

1782-ben június 6-án a gonosztevőket vizsg. szék előtt.

Zsigárd Mihály, körül-belül 20 éves, kath. Botozás alatt beismer 15 gyilkosságot.

Augusztus 7-én tovább kérdeztetett.

— Hát igaz-e: hogy ti azokat a hullákat főve megettétek?

— Megettük, és én is ettem.

— A csontokat és a fejeket hova tettétek?

— A csontokat a bori Györgynek kellett oda adnunk, hogy ne kapjanak rajta. Ő volt a mészáros orgazda, ki a meggyilkolt embereket felnégyelte, és a húst fölosztotta. Igen is a fejeket is középen ketté vágta és az agyvelőt megettük.

1782-ben június 8-án a gonosztevőket vizsg. szék előtt.

Didi Ferencz, körül-belül 30 éves.

— Miért fogtak el?

— Nem tudom.

Botozás után kérdeztetett [és bevallott 18 gyilkosságot].

— Így Te is ettél mint a többiek abból az emberhúsból?

— Igen is ettem, mindnyájan bűnösök vagyunk. Az asszonyok megfőzték azt a húst és valamennyiünknek a felesége ott volt.

— És hova tettétek a csontokat?

— Elégették és elégetvén a víz mellett elhányták.

1782. augusztus 6-án a Tek. Hont vármegye gonosztevőket vizsgáló

Kemencze községben megtartott székében vétetett föl jelen önkéntes vallatás.

Mihók András, darázi, mintegy 45 éves.

[Tagad]. Nehány botütés alatt is megmarad tagadásában.

Augusztus 7-én folytatott.

Szembesítések után is tagad.

Augusztus 22-én

— Rablógyilkosságot követtem el, már beismerem raboltam Almáson a Didi Miklós Házában, mikor egyszer 2 embert mészároltunk le, egyikük szövetárus volt. Én is ütöttem bottal. Mindenütt ott voltam, ahol gyilkoltak.

— Mit csináltak a meggyilkoltak hulláival?

— Szétmarcangoltuk, én szintén, aztán megfőztük és mindnyájan megettük.

— Hol tartottátok el az emberhust, amit nem tudtok megenni?

— A Didi Miklós házában, az ágy alatt.

— Hová tettétek a csontokat?

— A tűzbe tettük, hogy eméssze meg.

Fölvétetett jelen önkéntes vallomás 1782-ben augusztus 21-én Tek. Hont vármegyének Kemencze községben folytatólagosan megtartott gonosztevőket vizsgáló székében.

Ferencz József, mintegy 30 éves, kath. Domanik községből való cigány nemzetiségű.

— Ott voltam Almás községben a Didi Miklós házában, a hol 7 embert gyilkoltunk meg – én is közreműködtem a gyilkosságban.

— Mit csináltak ott az asszonyok?

— Énekeltek, kiabálást vittek végbe, ujjongtak, mert az öregebb cigányok részéről meg volt hagyva, hogy kiabáljanak a végből, nehogy történetesen a meggyilkoltak kiabálása a községbeli lakosokat fellármázza.

— Hová tettétek a meggyilkolt emberek holttestét?

— Szétmarcangoltuk, megfőztük és megettük.

— Hová tettétek csontjukat?

— Eldobtuk.

— Hol fosztogattatok még?

— A hodrusi és darázi erdőben a Slivne nevű helyen is elemésztettünk egy embert, azt is megettük.

A KEMENCZEI BÜNERBEN

1782. AUGUSZTUS 10-ÉN HOZOTT ÍTÉLET

1782-ik esztendőben Augusztus 10-ik napján Hont vármegye gonosztevéket vizsgáló székének alkalmatosságával Kemencze községében.

Fölveszi a pört nemes Huszár József tisztii főügyészi minőségben mint fölpörös

Zsigárd István és Mihály, Didy Ferencz... mint rablógyilkos bandabeli egyének s ennél fogva alpörösök ellen.

Ugyanezen fölpörös ügyészi kiváltságának és hatalmának jogánál fogva azon rendben a mint a vádlottak és vádlottnők fönnebb elésoroltatnak azoknak vallatását és vallomásait, 1–25. sz. a. a férfiakéit, 26–41 sz. a. pedig az asszonyokéit előterjeszti, a melyekkel kapcsolatban mint előadó hivatalos kötelességének ismeri, hogy minden egyes gonosztevő érdekében mindenekelőtt az enyhítő körülményeket kutassa és azokat a törvényszéknek a súlyosbítókkal való mérlegelésre ajánlja, mivel azonban semmi sincs a mi a rablógyilkosságnak ezen nemcsak igen sok gyilkossággal, hanem a meggyilkolt emberek húsának megevésével is megfertőztetett esetében ezeket a vádlottakat a legsúlyosabb büntetésekkel szemben mentené, annakokáért nekik ... a 15-ik czim 1-ső cikkelye és a Büntető Eljárás szerint való elítéltetését kéri.

A vasban itt álló alperes felek nevében nemes Náthy Ferencz tisztii ügyész... az ő észrevételeinek méltányos fontolóra vételét javasolja: ti. a gyilkosság megállapításához nemcsak a beismerés, vagy az erőszakos halál elbeszélése kívántatik meg, hanem szükségképp megkívántatik annak megállapításához a bűncselekményen való tettenérés.

Hasonló észrevétel forog fönn a meggyilkolt emberek kijelentett szétmarczangolását, az emberhús megfőzését és megevését illetőleg, hogy az nemcsak a czinkostársak kinyilatkoztatásából, hanem azon fölül kézzelfogható, látható jelekből t.i. a fönnmaradt csontokból vagy más hasonlókból tisztán kivilágosodjék, mivel azonban ezek egyike sem nyilvánvaló, a pörbeli büntettek pusztá vádja a szabályszerű büntetés kiszabásához nem lehet elegendő; de azon fölül a hány gyilkosság fölhozatik, annak bizonyítására szükségesnek véleményeztetik, hogy épen annyi meggyilkolt hiányozzék, az utóbbi időben azonban a pereszlényi mészárosot kivéve ezen tekintetes vármegye területén és annak szomszédságában alig hallatszott, hogy panaszkodtak volna a miatt hogy a helységek lakói közül más valaki elpusztult. Noha végre azt mondják, hogy a távolabbi tekintetes vármegyékben sokan hiányoznak a kik vagy kereskedés folytatása végett vagy munkát keresve lakó helyükről messzire eltávozván ismeretlen módon elpusztultak, ebből azonban kézzelfoghatólag nem következik, hogy ezek és az ilyen emberek ezen alperes felek által gyilkoltattak volna meg. Tehát ezen enyhítő körülmények forogván fönn a törvény színe előtt kihallgatott alperes felek által tett lehetetlen vallomásnak

hitelt kellene adni, ehhez járulna még a házassági köteléknél fogva férjeiket a megalakult banda czinkosaiként követő asszonyoknak enyhítésre, hogy ezen asszonyok az elkövetett gyilkosságokban épen nem működtek közre sőt inkább a gyilkosságokkal ellenkező cselekményeket követtek el és pedig a házon s a gyilkosság elkövetésének helyén kívül való éneklés és tánczolás által, a mely előre bocsátottak ha méltányos tekintetbe vétetnek, nincs semmi bűn, a mi miatt a vasban itt álló felek súlyos és szabályszerű halálbüntetéssel kellene hogy terheltessenek, a mennyiben tehát nemcsak a terhelő hanem a fönnforgó enyhítő körülmények is elbírálandók a tek. vizsgáló szék kegyességének igazságos és méltányos ítélet hozatalát ajánlja és terjeszti elő alázattal.

Itéltetett.

Az itt álló vádlottak a kik először csak a vizokai mészárszék és az almási kerekas kamarájának éjjeli föltörésével összekötött lopások gyanujával terheltettek és a kik 1-5 sz. a. bevallották, hogy ebben s több kisebbben de egy ostrom alakjában elkövetett gyilkosságban is czinkostársak és beismerték végre...ezen és Bars vármegye erdeinek különös alattomos gyülekezet alkalmával alakított bandában való megszállását és pedig Sárközy György beismert általában 24 gyilkosságot, mások pedig beismerték különféle helyeken különböző időben többféle foglalkozású utasoknak a meggyilkolását... és ebbeli töredelmes vallomásukban állhatatosan megmaradtak, jóllehet ugyan az állittatik, hogy ez a banda mult évi Szt. József napján alakult, mivel azonban Zsigmond Mihály azt vallja, hogy 3 vagy 4, Sándor Mihály hogy körül-belül 5 és Koncsek Gáspár hogy 5 vagy 6, Vörös Mihály hogy 8 év óta volt annak tagja, Sárközy György azt említi, hogy a szőlői gyilkosság 10 évvel ezelőtt követetett el, Bojca András úgy nyilatkozik, hogy ő 12 év óta űzi a rablógyilkosságot, Kurályi Mária a nemcsényi erdőbeli 3 gyilkosságot 20 évre teszi, előbb említett Vörös Mihály szerint nevezett Sárközy Györgynek egész nemzetsége... már ezelőtt kötéllal irtatott ki, ő maga Didy Ferencz czinkostársa előtt apró lopásokkal dicsekedett, inkább föltehető tehát, hogy ezen 60 év körül levő, általában valamennyi czinkostársa által főnöknek nyilvánítatott rablógyilkosnak a bandája az ő férfi korával egyidős és minden tél végén összeszokott gyűlni és tömörülni semmint hogy az a fönnemlitett Szt. József napján történetesen került volna össze.

Jóllehet...abból, hogy ezek a vádlottak ezen vidék háziállatainak lopásától azok gondosabban való nyomozását tudván, mint ravaszh söpredék tartózkodtak és az utasok közül is csak a messziről való idegeneket vagy bánya-munkásokat, a kik egyébként különböző halállal pusztultak el, kerítették hatalmukba úgy: hogy innét egyedül a pünkösdi ünnepek körül hazulról eltávozott pereszlenyi mészáros van most is oda, a kinek életben léte vagy halála, a felesége által ezen törvényszékhez bejelentett

ruháinak a már ezen a tavaszon a Zsigárdi czinkostársai elfogatása után a pocsuvadlai erdőben a Tököly István, Boisza András, Sárközy György és Gáspár Károly által meggyilkolni állított mészároséitól való különbözőségénél fogva bizonytalan, az álnoksággal oly rég óta és rendkívül titokban tartott valamennyi bűncselekmény nem volt nyomozandó, mivel több...vallomásból bizonyosan tudva van, hogy ez a mészáros újabbban és kevéssel ezelőtt Almáson a még szökésben levő Didy Miklós házában meggyilkoltatott harmadmagával egyszerre; miután a szemmel megvizsgálható hulláknak kiásását és megmutatását önkényt ígérő különböző czinkostársak a helyszínére négy izben kivitettek, ott az elszökésre való alkalmon kívül semmit sem kerestek és így a fáradság kárba veszvéen visszakisértettek és úgy ezek valamint a többiek mindnyájan arra kérdésre, hogy mit műveltek a holttestekkel? jó szántukból és önként beismerték a Didy Miklós háza tűzhelyének négy szögű kövén...az ott meggyilkoltaknak összedarabolását...és ezeknek és az erdőben kegyetlenül legyilkoltaknak szétmarczangolását, megfőzését és a nekik nem undorító, de a gyakori vele való élés által megszokott, sőt inkább élvezetes, mert a 10 és 34 sz. a. szerint még haza is vitt emberhúsnak barbár fölfalását: valóban szembe ötlő, hogy Hluchy Mátyás nagyot halló és nagyon hebegő beszédű,...midőn azonban az az ember czinkostársával távolabb állva szembesítettetett, úgy észleltetett, hogy annak nem annyira hangos beszédét a szék színe előtt megértette és neki egyenesen és helyesen válaszolt, azon kívül a testeknek Didy házában való kiásását és más hova szállítását koholván, azoknak megmutatását alkalmas jelekkel s eléggé érthető szóval a megszökés reményében ígérte és a helyszínére kivittetvén a biztost és a segédkező almási lakosokat az erdő felé megelőzvéen, karjáról a kötelet ledobván tényleg szökést kísérlt meg s ennél és vallomásánál fogva bűnösnek tartandó, végül czinkosságát és az emberhús evést jelekkel és hasonlóképen szóval kifejezve beismerte. A feleségeknek pedig a házassági kötelék sem, annál kevésbé szolgál a magában bűnös ágyasság akár az egyszerű annál inkább az olyan hosszú időn át való és olyan sok gyilkossággal megfertőztetett rablógyilkosságnak mentéségéül, a kik ezen esetben nemcsak követték a férfiakat hanem a ...[vallomások] szerint a Felső és Alsó annyira összefüggő hogy egy helységnek tekinthető két község között középen levő Didy féle házban a meggyilkolandók túllármázásában a férfiak meghagyásából hegedűszó mellett való éneklés, tánczolás és össze-vissza kiabálás által közreműködtek. Annakokaért ezek az asszonyok és előbb nevezett Hluchy Mátyás a többi férfiak mindnyájával a halálbüntetésre és pedig a férfiak a súlyosbitott halálbüntetésre méltóknak nyilvánítottak.

Mivelhogy tehát a férfiak az asszonyoktól, a vezetők az első és másodrendű alárendeltektől, az öregebbek a fiataloktól a mint a merészségre nézve [különböznek] azonképen a büntetés elszenvedésére nézve az erősebbek a gyöngébbektől elválasztandók. Ennélfogva a vád szerint fölso-

rolt Revaj Anna, Kurályi Mária, a Didy Ferencz felesége Mária, Szonszky Katalin, a Geczi Márton felesége Ilona, Farkas Róza, a Jónás Tamás felesége Sára, Balás Erzsébet, Sárközy Czéczília, a Sándor Mihály felesége Mária, a Jónás Ferencz felesége Zsuzsánna, Jónás Mária, Kállainé Radics Mária, Polyákné a másik Radics Mária, az Istók Tamás két özvegye Ilona és Krisztina, és Szarka Ilona a Sárközy György ágyasa pallósra [ítéltetik] akként, hogy ezek lenyakazását a fölakasztandó férfiak, a férfiak közül pedig Zsigárd Mihály, Didy Ferencz, Antuss Jónás, Geczy másként Kuka József, Laczy Miklós, Geczy Márton, Dobecz Ferencz, Gáspár Károly, Hluchy Mátyás, Sándor Mihály, Didy Pál, Id. Jónás Mihály, Jónás Márton, Koncsek Gáspár, Zsigmond Mihály és Belaj Samú kötélre akként: hogy ezek felakasztását a kerékbetörendők végig nézzék, azután Zsigárd István, Porontyi István, Tökölyi István, Bojsza András, Jónás Ferencz, és darási Jónás Mihály alúlról kezdendő kerékbetöresre akként: hogy ezek összetörését a fölnégyelendők végig nézzék. Végre Sárközy György, Vörös Mihály és Koncsek Ferencz fölnégyelésre ítéltetik és a bűnösöknek és a büntetésnek ezen osztályozása által az emberhús förtelmes evése által [elkövetett] és a hazai törvényekben s a Büntető Eljárásban ezen ország fönnállása óta ilyen eset nem fordulván elő ismeretlen bűn büntetésének nagyobb intó példájára elrendeltetik hogy az előre bocsátottak végrehajtása [ez azonban és az ítélet kihirdetése, a mennyiben a 28 és 41 sz. alatt levő asszonyok terhesek... a szülésig fölfüggesztetvén] Kemenczén, Báthon és Csábon, ezen vármegyec legnagyobb útja mellett részletekben, a mennyiben lehet három részletben történjék meg, hogy az erdei rablásoknak kivált a jelen időben gyakori híre lévén egyik test negyedrésze a lelédi hid szomszédságában, a másiké pedig és mindkettő feje visszatartatván Drégely területén és Nagy-Oroszi vidéken szégyen-ozlopra szegeztessek ki.

A TÖRVÉNYSZÉK FÖLTERJESZTÉSE

A HELYTARTÓTANÁCSHOZ

1782

Tiszti ügyészünk pörét hivatkozott, tót nyelvről latinra fordított [ügyirataival] idemellékelvén a legalázatosabban fölterjesztjük, a melyben a nemcsak sok gyilkossággal hanem holttestek szétmarczangolásával és emberhús fölfalásával és ezen europaiaknál hallatlan gonosztettel [magukat] megbecstelenített cigány banda elítéltetett.

...Minthogy az ügyiratokból kiderült hogy az eddig szabadon volt banda ebben az évben Almáson egy cigány házban három utast s aztán mikor már a banda tagjainak egy része fogva volt a többi még szabadon koborló egy mézáróst a pocsuvádlai erdőben meggyilkolt, miután ennek a 4 holttestnek a megszemlélése szükségesnek találtatván, az azok meg-

mutatását ígérő ezen banda tagjait a helyszínére kivittük... de ott az erdőben egyébbel nem törődtek minthogy miképen szökjenek meg, mire keményebben bántunk velük míg, a testeket megmutatni lehetetlen lévén, azok megevését önként és anélkül hogy csak egy bot vagy korbácsütéssel bántottuk volna őket, jó szántukból megvallották.

Valamennyi közül egyedül Mihó András darázi cigány többekkel való szembesítése alkalmával és bot alatt való vallatás alatt is a bandát sőt azt is állhatatosan tagadta hogy a czinkostársakat ismeri. ...A kit további vizsgálatra azért is visszatartottunk mivel ezen banda több zinkosa még elmenekülve lappang sőt az antali cigányoknak még egy másik bandáját fődöztük föl, a kiknek valamennyinek a letartóztatása iránt újabban intézkedést tettünk. És mivel könnyen megtörténhetik, hogy ezek közt is fogunk megátalkodottakat találni, ezért az ilyenek és jelesen a nevezett Mihó András ellen való szigorúbb, kín-vallatásra alázattal engedélyt kérünk, kiváltkép a jelen időbeli körülmények között, mikor a kín-vallatás el lévén tiltva, az attól való félelem megszűntével a gonosztevők is fölszaporodnak és vélt biztonságukban vakmerőbbek, mivel az emberek ezen söpredéke között az a hír hogy többé bármilyen nagy gonosztevőt sem fognak halállal büntetni.

Egyébként kegyes királyi szándék és a cigányok rendbeszedésére üdvös helyt. tanácsi rendeletek léteznek. Végrehajtottuk azokat az adófizetők sok költségével és sok fáradsággal folytatjuk, hogy azonban ezek javításának kevés sikere van, mutatja ez a banda, a mely... a gyermekeket is...rablásból és emberhússal táplálja.

A cigányoknak jobb magaviseletre való visszatérítése szándékából rendeltetett a többek közt először: hogy azok alkalmasabb gyermekei ipar-tanulásra helyeztessenek el. Másodsor: hogy azoknak a nősülés nem engedélyeztetik a míg egyik fél nem bizonyítja be hogy parasztnál szolgálatot teljesített és a mezei munkát megszokta. De, az 1-sőhöz: ...többeket átadtunk selmeczi iparosoknak, honnan ők mindannyiszor megszöktek. Alárendeltjeink a megszökött fiukat, őket visszafogadó szüleikkel háromszor négyszer úgy meg verették hogy végre félve hogy a verés halált okoz, a fenytéssel hamarább föl kellett hagyjanak mintsem a cigány gyermekekből az ipar mellett való valamelyes állandóságot birtak volna kicsikarni. A 2-ikhoz: Ebben a bandában kettőről, Sárközyről és Zsigárd Mihályról tudtuk meg hogy vadházások; bizonyos hogy többen vannak imitt-amott; és mivel egy nőtlen ifjú két és három leánnyal is meg özvegygyel elhál, így sokkal több fattyú gyermeket szaporít mintha egy nővel lépne házasságra. Ha általában ... a cigányok fajtalanságáról kérdeztetnénk? Mivel télen többnyire kunyhókban az apák leányaikkal, az anyák fiaikkal, fiutestvérek már fölserdült nőtestvéreikkel, az apósok menyecikkel, a sógorasszonyok sógoraikkal ugyanazon fekvőhelyen félmeztelenül hálnak barmokhoz hasonlóan, nem kételkedünk hogy

nemcsak az oldalági hanem a föl-és lemenő ágbeli rokonok között is vérfertőzést követnek el.

Magas Kir. Helytartó Tanács! Mivel ettől a veszedelmes söpredéktől a német és más műveltebb országok valamennyien mentek, nem látjuk át mi akadályozza azt hogy az ebből az országból is kiüzessék és visszatérése halálbüntetés alatt megtiltassák?...

Kelt a mi Kemenczén megtartott gonosztevőket vizsgáló székünkben a 1782-ik esztendőben augusztus hó 10-ik napján. ...

A MAGYAR HÍRMONDÓ TUDÓSÍTÁSAI A HONT VÁRMEGYEI CIGÁNYOK PERÉRŐL

1782

A mi Tzigányokat illeti, ezeket valóban a szükség viszi efféle gonosz-
ságra.

Az bizonyos, hogy nem elég az embereket valamelly élet nemére és munkára kényszeríteni, hanem szükség avagy-tsak eleinte a munkára meg-kívántatott eszközökkel és eleséggel-is azokat meg-segéteni...

Magyar országban. Ennek nagy része, a mint-is másszor emlitém, most egész latrok barlangjává lett. De szükség, valahára egyszer annak a köz hírnek ellenmondani, melly azon latrokat nagyobbára haza bocsátott katonáknak hazudozza. Ugyan-is valakikről még eddig ezen levelekbenn jelentés tétetett, azok között afféle egygy sem találkozott. De ha találtatott volna-is a sok között imitt amott egygy két szökevény katona, nagy méltatlanság, azért az haza bocsátott katonákat okozni. – Hanem a menynyire a dolgok eddig ki-nyilatkoztanak, tudjuk, hogy azon gonosz-tévők, egygy felől a rozs szomszédságból, a Török birtokából által jövő Haramiák [Kikért-is a méltó bosszúállás el-nem múlik]; más felől az erdőkön és pusztákon már régolta lappangó gyülevész kondások, juhászok, gulyások s egyéb paraszt jobbágyok; harmad rendbenn pedig ama mindeneknél leg-alább-való Tzigányok. –

Szinte ezek közül valók azok az ember-hús evő gonosz-tévők, kiket közelebb Nagy-Hont Vármegyében meg-fogtanak. Némellyek ugyan szörnyű halállal meg-is büntetődtek, kik azon gonosztságot már 12 esztendőktől fogva gyakorlották. Bátoron ennek a hónapnak 22-dik napján 13-at vesztek, kik mind Tzigányok voltak. Négye asszony vala: ezeknek, fejek vétetett. Hata fel-akasztatott. Kettejét alól kezdve kerékbe törték. A leg-gonoszabbik pedig, elevenen felnégyeltetett.

Imhol tehát azok ellen való bizonyosság, a kik tagadják, vagy leg-alább kételkednek fölöle, hogy az ember, utolsó szükségenn hívül, ember-hús evésre vetemedhessék! De azt nem lehet eléggé fájlalnunk, hogy ennek az irtóztató szomorú igazságnak Magyar országból kell bizonyosodnia.

Sok egyéb gyilkosságokat írtozom elő-is beszélni. Mellyek-is Nemzetünk szégyenére mind tsak azt bizonyítják, hogy a közöséges házi nevelés és a köz népnek oktatása még igen sok híjjával vagyon minálunk...

Ama gonosz-tévő vad Tzigány seregnak Nagy Hont-Vármegyében lött vesztese felől a mit az utólb költ Levélbenn jelentettem, tsak harmad része a megtörtént dolog valóságának. Mindenestől tudni-illik szinte 41en vesztek három külömb-külmöb helyekenn: úgy mint a Bádi Járásbann, Bát várossa határánn, múlt Kis-Aszszony havának 22dik napján, 13-an, azonképpen, a mint a minap emlétettem; továbbá a Selymetzi Járásban Kementze határánn azon hónapnak 24dikénn, 15-en, 7 aszszonynak feje vétetvén, a férjfiaknak pedig 5-e felakasztatván, ketteje kerékbe töretvén, egygyike négy-felé vágatván; végezetre a Bozoki Járásbann Csáb határánn ugyan azon hónapnak 26dikánn ismét 13-ann, először 7 aszszonynak feje szedetvén, az-után a férjfiak közül 4 felakasztatván, kettő pedig kerékbe töretvén. – Mind ezek már 10 eszten-döktől fogva, embereket fosztottak s ölte; a meg-öletteknek húsát sülve, főzve, meg-ették, a tsontokat pedig, hogy az ő iszonyú tselekedetek valahogy ki-ne tudódnék, rész szerént meg-égették rész szerént öszve-tördelték és a folyó vizekbe hányták, rész szerént pedig a kutyák eleibe hajgálták. Egygyik Elöl-járójok egyszer-s-mind Papjok gyanánt-is volt: egygy egygy Forint fizetésért házasulandókat eskettetett, házasokat elváltasztott, s több afféléket tselekedett. Ez többekkel egygyütt most-is fogva vagyon.

Méltó példa-vételnek okaért, az körül belől lévő Tzigányság, kisdedek öregek mind öszve hajtattak a büntetésnek helyeire; s azoknak kellett a Hohérnak segítségére lenni, tudni-illik a lajtorját az akasztófánn egygy helyről másakra fordítani, és a feje-vétetteket [mert a többeknek testeik kerékre tétettek] kezekkel kapa nélkül sírba háyni s el-temetni. Mellyet nagy jajgatással vittek véghez. – Noha pedig azon el-vesztett gonosz-tévők már mint-egygy hozzá szoktanak volt az ember-öléshez; még-is találkozott az aszszonyok között egygy, a ki midőn a büntető-helyre vitetett, a sok ki-ontott vért látván, el-ájul vala. Melly dolog a gondolkozó embernek külömb-külmöfőle elmélkedésekre szolgálthat alkalmatosságot. – Mindnyájoknak gyermekeik Paraszt gazdák gond-viselésére bizattattak.

Még ötvennél-is többen vagynak hátra, kik közül sokan hasonló tselekedeteket önként meg-vallottak s már halálra-is íteltettek. Söt napról napra számosok vallanak és Nógrád-Vármegyében lévő Tzigány seregek is vallanak. – A Méltóságos Fő-ispányi Tiszt-viselő Erdődi József Gróf Ur ő Nagysága az előbb tartattott ítélő Székekenn mindenkor jelen volt, s ezen beálló hónapnak közepe tájbann ismét oda szándékozik menni.

REFORMKORI TUDÓSÍTÁS A CIGÁNYOKRÓL

1842

Érzem és tudom, lesznek sokan, kik akár nyilvánosan akár keblökben agyarkodni fognak és eszméimet roszellani, hogy magyar földünkön barangoló Phárao fiait pártolom. Igaz uraim, hogy ezen, kősziklaüregekben, vadonban, sűrű erdő lombjai és elhagyatott váromladékok között, de gyakran pusztákon, város és faluk szélén is tengő India fiai nem érdemlik meg a különös vagy összes részvétet; de hiszen a zsidóság is a világ minden részeiben szétszorva századok lealacsonyító bélyegét hordozza, s most is nyilvánítja; mindamellett a zsidók pártoltatnak, a liberális lapok egymásra halmozzák a szép stylussal felczifrázott emberi és emberiségi argumentumokat, bajnok viták történnek a zsidóság honosítása mellett, és a szegény cigányok, kik soha senkinek sem vétettek, és szinte csak emberek, azok iránt kevés vagy éppen semmi figyelem nincsen, pedig ha számukat vesszük, Magyar-és Erdélyhonban bizonyosan több lakik 230,000nél, holott szigorú statistikai számítás szerint számuk bizonyosan jóval többre ütne ki. E nagy szám valóban megdöbbentő! s mégis ezekről nem beszélünk semmit, pedig az emberiség elvei szerint talán ők jobban megérdemlenék a pártolást, minekutána az inségnek nyomoru kinjai között élük el napjaikat.

A megyék, sőt József császár és Mária Therezia alatt a kormány által is tétettek lépések ezen szerencsétlen embertársainknak polgárosítása iránt, sikere persze nem volt, de nem is lehet, hacsak a kormány az országgal kezet nem fogván, rendes törvényes alapon épült szigorúsággal a tárgyhoz nem fog; eleinte a dolog nem fog másképp menni mint kemény módokkal, mert egy beduin módjára élő népet munkásságra, rendre és polgári szellemre szoktatni, valóban nem kis feladat, de idővel könnyen megtörténhetik. Legfőbb alapja a dolognak az, hogy a szökődés és bitangolás teljességgel meg ne engedtéssék, és akármellyik cigány, hacsak 3ik faluban is utilevél nélkül tapasztaltatik, azonnal elfogattassék és megbüntetéssék. József császár szigoruan nyulván a dologhoz, már kezdett a cigányság polgárosodni; a cigányok látván, hogy már ezután dolgozniok csak kell, hogy ezt elkerülhessék, szökődöni kezdetek, mit a vgyék is megunván, és József császár bele halván, előbbi vadságokba visszásülyedeztek.

Nekem magamnak Fájban számosan lévén cigányjaim, télre, midőn fára szükségök van, mind rám szorulnak s hozzám jönnek, de tavaszkor, mihelyt a hó olvadván a föld zöld bársonya diszlik az ember szeme eleibe, akkor mindjárt nagyobb részint mint a vándormadarak elszöknek, mindenfelé bitangolnak, s szüret után megint compareálnak [megérkeznek]; többször tettem már nekik azon ajánlást, hogy nálam egész nyáron által pénzért keresetjök lesz, sőt hogy szorgalmatosabbaknak földeket is fogok kiosztani, de mindezek mellett is a dologtól irtózásuk olly nagy, hogy

készebbek voltak elszökni, mint sorsokon segíteni; látszik ebből is, hogy egyesek iparkodása e dologban mind haszontalan, és csak hogy úgy lehet itten művelődés, ha törvényesen az egész ország e valóban nem kis tömeg embert polgárosodásra fogja szorítani. Hiába küldjük őket iskolába, hiába iratnak össze szolgabírák által neveik, hiába minden óvás: e népből sohasem lesz semmi, míg a bitangolásnak, kóborlásnak és szökődésnek elejét nem vesszük; és épen a kóborlás által fajulnak el ezen emberek leginkább. Emlékezem, hogy mikor mint aljegyző t. ns Abaúj vmegyét szolgálni szerencsém volt, akkor a nmlgu kir. H. Tanácsnak egy igen szigorú parancsát olvastam fel a kóborló oláhczigányok iránt, de mindamelllett is e rosznak azért eleje nem vétetett; innen történt, hogy most két esztendeje egy négy szekérből álló oláhczigány csapat falumba rögtön jöven, s egy jobbágyom házába bemenvén, a háziasszonyt lefogták s megfojtani akarták; a bíró a notariussal együtt a szőlőkben lévén, nagyobb része a parasztnak a mezőn, több házakban tetemes lopásokat tettek, és a fen nevezett asszonyt már bizonyosan megfojtották volna, ha én szerencsére épen arra lovagolván az udvarba be nem rugtatok, mire a cigányság széjel szaladt, s én a házba bemenvén, az asszonyt már egészen megkékülve találtam, hirtelen lármát ütöttem ugyan, de míg a lakosok összeszaladtak, a cigányság mind eltűnt. – Ime uraim ez következése illy kóborló életmódnak. Kivált az erdélyországi ugynevezett oláhczigányok felette lopnak, kóborló utazásaikon persze kedvesebb nekik a gyűrűkkel, pléhekkal, vasmunkával, asszonyaiknak pedig kártyahányással és haszontalan jóslatokkal élőlősködni, mint otthon dolgozni és polgári életet folytatni. Elszomorodik az emberi szív, ha némelly rengeteg sűrű erdőnek vadonjaiban vadász és utaz, és hol medvék, hol farkasoktól elhagyatott barlangban talál egy cigány familiát, mellynek egy pipa, egy összetörött fazék és néha egy hegedű egész boldogsága; ha ehhez az ember meggondolja lelki és testi tisztátalanságukat, mikint Istenről, religioról nem is álmodnak, de végre ha meggondolja az ember, hogy ennyi tengernép csak haszontalanul teng az országban, akkor melltán elszomorodik az emberbarát. De máskép is ez valóban érdekes egy nép, mint régisége miatt, mind mivel romanticában nagy szerepet játszott; sokan irtak már rólok, több tudósok igen buvárkodtak és igyekeztek kipuhatolni eredetöket, Európába lett kiköltözöködésöknek okait, de még senki historikusaink közül a kérdésnek eleget nem tett; annyi bizonyos, hogy Zsigmond alatt jöttek Magyarországba...

Talentomuk a muzsikában kitünő; már Károly császár idejében is Magyarországon igen jeles muzsikások keletkeztek belőlök, jelesen egy leány köztök, valami Czinka Panna nevezetű, olly jelesen hegedült, hogy az akkori esztergomi primás gróf Csáky azon cigány leányt atyjával együtt az akkori híres Pozzo festő által leportretiroztatta, ugy szinte gróf Gvadányi József teszen említést a mult század Hiripi és Sógár két igen jeles muzsikusáról; újabb időben pedig tudjuk, hogy a Csóri, Lóczi,

Gyuritza, Tyutyu, Boka, Bunkó, Árvai, Purdsi, Tejfalusi és egyéb bandák milly jelesen tüntették ki magokat, s végre ezek közt a magyar muzsikának dicsőített királya a halhatatlan Bihari, kinek már csak egy lelkes tanítványa él még, a Gömör vármegye dicső karai által nagyilekűen pártolt példás magaviseletű és igaz tiszta magyar érzéssel játszó Radits Márton Harkácson...

A talentom bennök tagadhatatlan; hajlandók nagyon a rajzolásra is, és milly ügyességgel viszik Erdélyben az aranymosást, köztudomásul van. Hölgyeik között néha nagy szépségek találatnak; szóval, ha Indiának ezen tévelygő fiai pártolás alá vétetnek, de perse országos rendelkezések által, ugy mind a haza, mind az emberiség sokat nyerhet velök. A fő alap leginkább az, a kóborlásnak eleit venni, ugy aztán őket iskolába küldeni, és mesterségek, paraszti gazdálkodás és egyebekre jó móddal, de azért még is szigoruan kényszeríteni, akkor minden salak és rosszaság természetökből ki fog esni, és a status [állam] e sok embernek még hasznát veheti. Palliativus [itt: gyengekező] módokhoz inkább ne nyuljunk, mert ez ismét eltűnik, mint az úgynevezett fata morgánák [déliabók], de gyökerestül kell a dolgot orvosolni, mert valóban nem mindegyik muzsikusz, se nem aranymosó közülök, hanem nagyobb része csak pusztákon és hegyen völgyön barangoló naplopó, a vásárokon ló- és egyéb lopásokban főmesterek, szóval a józan emberi kebelnek csak botránkozására vannak.

Azért hazámfiak, ne csak a szegény nemesség jogaival tépelődjünk mindig, ugyszinte ne tépelődjünk mindig a parasztokkal és zsidókkal, mert azok a földesuri jogok mellett mindig élhetnek, hanem terjedjen ki figyelmünk már a földnép ezen legszegényebbére is, melly hátramarádását egy részt annak is köszönheti, hogy bár mennyi felsőbb rendelkezés érkezett is iránta, mégis minden oldalról csak megvetéssel illetetik, s aztán az egész tömegben előli a lélek minden legkisebb felemelkedését. Emberek ők is; azért hogy nem telkes parasztozok, az egekből hulló jöltévő eső is valamint táplálja a mosolygó tulipánt és a szelid rózsát, ugy szinte meg nem vonja magát a nem is annyira szép pipacstól vagy ibolyától, de azért ezt ugy mint amazt élteti áldott nedveivel. Azért hazafiak! terjedjen ki figyelmünk hazánk e szegényire is, kik sokkal számosabbak, mintsem hogy mindig a vadság setét üregjeiben legyenek századról századra elfelejtve.

Gr. Fay István
az uralkodó máltai rend vitéze.

A TUDOMÁNYOS KUTATÁS KEZDETEI

A cigányság körüli vizsgálódások, életük tudományos kutatása – különösen a munkálatok kezdeti periódusában – lényegében három irány köré épült: az eredet, a nyelv és az életmód feltérképezése foglalkoztatta a laikusokat és a hozzáértőket egyaránt. Az eredetet illetően sokáig pusztá találgatásokra hagyatkozhattak csak a kutatók. Egy dologban egyeztek csupán a nézetek: valahol keleten keresték a cigányság őshazáját. Ezen belül azonban a legkülönbözőbb álláspontok alakultak ki, Egyiptomtól Indiáig behatárolva a származási körzetet. Nem véletlen, hogy egyik magyar elnevezésük éppen „fáraó fia”, „egyiptusok” volt.

A XVIII. század második felében a nyelvi összehasonlító vizsgálatok segítettek előrelépni e kérdésben; egy magyar teológus, az utrecht-i és leydeni egyetem debreceni hallgatója vetette egybe az általa megismert indiai szó-készletet a győri cigányok nyelvével, s számos azonosságra bukkant.¹ Az eredményt Székely Sámuel tette közzé 1776-ban², s ezzel hosszú időre meghatározta a kutatások irányát. Életmódjuk, mely az 1700-as évekre már szembetűnően eltérő a magyar lakosságétól, egyre jobban érdekelte a kutatókat és az újságolvasókat. A XVIII. század végén, de különösen a XIX. század első felében a különböző lapok, tudományos és népszerű kiadványok rendszeres témájává vált a cigányság élete, szokásainak leírása. Mint azt a bevezető tanulmányban kifejtettük, a polgárosodás felé tartó magyar társadalom hajlott arra, hogy kuriózumként kezelje a cigányságot, romantikus történeteket írjon vagy olvasson róla. Ez az attitűd az előítéletes gondolkodás terjedésével lassan háttérbe szorult, hogy átadja helyét a negatív prejudiciumtól terhes megítélésnek. Ügyszólván ezzel egy időben megindultak a küzdelmek is a humánus nevében szót emelő, a cigányságot védelmükbe vevő gondolkodók, és a hátrányos megkülönböztetés talaján álló, ellenséges indulatokat tápláló cigányellenes álláspontok képviselői között.

A cigányság iránt ébredező tudományos érdeklődést fokozta az abszolút

¹ Wáli István felfedezésének jelentőségéről vö. *Vekerdi József: A magyarországi cigány-kutatások története. Folklor és etnográfia 7.*, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen 1982. 25. o.

² Allergnädigst-privilegierte Anzeigen, aus sammtlich-kaiserlich-königlichen Erblanden, herausgegeben von einer Gesellschaft, Jahrgang VI. Seite 87.

államhatalom megkülönböztetett figyelme is.³ A Habsburg államvezetés mint potenciális adóalanyokat tekintette a cigányokat, s így kezelte ügyüket is. Az adóztatás elsődleges feltétele a megbízható nyilvántartás és a számon tartható munkavégzés. Az udvar szerint az út a megoldáshoz [a megadóztatáshoz] a megtelepítésen keresztül vezetett. A helyhez kötött, jobbgáyságba olvadó cigányság „eszményképe” lebegett a bécsi politikusok szeme előtt. Támogattak tehát minden olyan politikai és tudományos kezdeményezést és törekvést, amelyek révén közelebb érezték céljukat. Elsősorban nyilvánvalóan az életmódkutatás eredményeit alkalmazhatták az adminisztratív igazgatásban és a jogalkotásban.

Az egész világ cigánykutatásában élen jártak a magyar tudósok s az érdeklődő műkedvelők: tudományos értékű leírásokat és közleményeket adtak közre már a XVIII. század közepe táján. Nem véletlen, hogy H. M. G. Grellmann alapműnek számító feldolgozása, a „Die Zigeuner” elsősorban magyarországi és erdélyi adatokból táplálkozva illusztrálja a cigány életmódot. Ezért döntöttünk úgy, hogy a tudományos kezdeteket illusztráló első szemelvényünk Grellmann művének egy részlete legyen. A fejezetben [Über die Duldung der Zigeuner im Staat – A cigányok megtűréséről az államon belül] a szerző rövid európai körkép és történeti összefoglalás után értékelt az államok intézkedéseit, választa a megítélése szerint leginkább célravezető alternatívát a kor szemüvegén keresztül, ámde tagadhatatlan szimpátiával a magyar megoldás iránt. A Magyarországon, Erdélyben s mellette Oroszországban alkalmazott békés telepítést tekintette a jövő útjának. Humánus megközelítése a segíteni akarás korabeli példája lehetett. Az idézett részlet művének második kiadásából származik [Historischer Versuch über die Zigeuner. Göttingen, 1786.], annak 14. fejezetét képezi. A fordítás Erdész Lászlóné munkája.

Cigányságtörténeti kutatásoknak ez idő tájt nagyon homályos nyomai vannak csak: a nyelvtudósok, az életmódkutatók meglegedtek az eredet halvány vázlatával. Valamennyien néhány adatot ismertetnek visszavisszatérő módon, több-kevesebb pontatlansággal. Az adalékok fő forrása Gellmann könyve s az általa közölt vagy hivatkozott dokumentumok. Ezek nagy része a különféle hatalmak által kiadott rendelkezések, törvények sora, magukról a cigányokról vajmi keveset tudhatunk meg belőlük. S mivel a cigányok írásbeliségéről nem beszélhetünk, saját dokumentumok az utókorra nem maradtak, rendkívüli értékűek a kortárs leírások, még ha kissé torz, akár előítéletes szemszögből tudósítanak is a cigányság életéről.

A történeti kutatások megindulásának szemléltetésére az ismereteink szerint legelső magyar nyelvű, összefoglaló munkát választottuk ki [Enesei György: A tzigán nemzetnek igaz eredete, nyelve, történetei most leg-először hosszas feledékenységből világosságra hozattak és rendben sze-

³ Vágh Mária: A romológiai kutatások története. Cigányok. 25. o.

ettek E. G. Nagy-Győr vidéki Magyar által Komáromban, Weinmüller Bálint betűivel. 1798.], amely véleményünk szerint hű tükrö a gyermekcipőben járó tudományos kutatás csetlés-botlásainak, jól példázza az adathiányosság fantáziával történő pótlását. Ezen túl Enessei „teljes” művet igyekezett írni: szólt a nyelv mellett az életmódról, az eredet kérdésében is állást foglalt, közölt néhány történeti dokumentumot is a cigányok történetéhez.

Alábbiakban kisebb részletek elhagyásával adjuk közre az eredeti munkát. Értelmetlennek véltük föltüntetni Enessei jegyzetei között az állandó bibliai hivatkozásokat, továbbá a szöveg folyamatosságát széttördelő, a mai olvasó számára közömbös bibliográfiai utalásokat. Ugyancsak mellőztük a könyve kiegészítéseként publikált „A tzigán nyelvről toldalék E. G. Nagy-Győr Vidéki Magyar által, Steribig József betűivel, 1800” című nyelvi fejtegetéseit.

A reformkori tudományos irodalomból egy a Tudományos Gyűjtemény [1822. II. 125. o.] lapjain napvilágot látott közleményt választottunk ki, amelynek gondolatai összecsengenek az e fejezetben közölt Grellmann-idezet utolsó mondataival: „...a felvilágosodott keresztények ekkoráig a magok térítőit az egész világon szerte széjjel küldözték, s amellet egy indiai népről, mely köztök lakik, elfelejtkeztek...”

A CIGÁNYOKKAL SZEMBENI TÜRELEMRŐL

H. M. G. Grellmann művének tizennegyedik fejezete
1786

A cigányoknak feljebb ismertetett veszedelmes tulajdonságai miatt felmerül hát a kérdés, mit tegyen velük az államhatalom. Hosszú ideje annak, hogy először fontolóra vették az államok olyan eszközök igénybevételét, amelyek szavatolhatták közbiztonságukat a cigánysággal szemben. Mivel az elmúlt időkben az országból való kikergetésen túl más lehetőség nemigen adódott, semmi sem volt természetesebb annál, mint hogy a cigányoknál is ehhez folyamodtak. Lelkészek és az államtudományok művelői egyforma erővel prédikáltak ezeknek az embereknek a megtűrése ellen, Európa legtöbb országában pedig a száműzetésüket is elhatározták és ezt többször megismételték.

Spanyolország kezdte már a tizenötödik század végén: mert Ferdinánd király, aki jó cselekedetnek tartotta, hogy válaslevelet adjon hasznos és használható alattvalóknak, sokkal kevésbé habozott, hogy hozzányúljon a cigányok ártalmas fajához. [Egyébként ő kezdte meg, amit III. Fülöp fejezett be és elűzött 70 000 családot, nemcsak zsidókat, hanem mórokat is.] 1492-ben adták ki a parancsot a cigányok kiűzésére. Ámde azok ahelyett, hogy az ország határai felé mentek volna, eldugott helyekre vonultak és nem sokkal utána ugyanolyan sokat lehetett belőlük látni

mindenfelé. V. Károly császár szintén üldözte őket, ugyanezt tette II. Fülöp is. Azóta megint befészkeltek magukat Spanyolországba és nyugatlomban voltak a legújabb időkig. A jelenlegi király alatt újabb vihar fenyegette őket. Ez azonban megint elvonult, mielőtt kitört volna: az erőszakos eltávolítás helyett az államhatalom megjavításukat tűzte célul.

Franciaországban I. Ferenc adta ki az első rendeletet elűzésükre. Az 1561-es orléans-i országgyűlésben előírták minden városi hatóságnak, hogy akár tüzzel-vassal üldözzék a cigányokat. A továbbiakban mindazonáltal megint úgy összegyülekeztek és megsokasodtak, hogy 1612-ben újból elrendelték a kiirtásukat.

A Svájci Államszövetségből 1510-ben száműzték őket és akasztás terhe mellett tiltották meg számukra a visszatérést.

Olaszországban éppoly kevésbé volt biztonságos tartózkodásuk és maradandó helyük. 1572-ben el kellett hagyniok a milánói és a pármai tartományokat, miután régebben már velencei rendeletek is üldözték őket. Hasonló történt Nápoly területén is. Itt napvilágot láttak mind egyházi, mind világi rendelkezések. Az 1576. évi nápolyi és az 1596-os salernói szinódus eretnokség és hitetlenség címén hozott ellenük végzést. Egy 1560-as világi parancs viszont mint tolvajokat, csalókat és a törökök ügynökeit száműzte őket a birodalomból. Ezt a rendelkezést 1569-ben és 1586-ban ismételten megújították. Mivel azonban nyomatékos végrehajtásuk elmaradt, az előbbi szinódus-határozatokkal együtt észrevehető eredmény nélkül maradt.

Anglia VIII. Henrik uralkodása alatt próbált először megszabadulni tőlük. Az evégből megfogalmazott parlamenti rendeletet csakhamar hatályon kívül helyezték, és új végzés született Erzsében királyné országlása idején.

Dánia sem engedett nekik szabad tartózkodást. A dán törvénykönyv kimondta: a tatárokat [cigányokat], akik mindenfelé kóborolnak és hazugságaikkal, tolvajlásaikkal és fekete mágiával kárt okoznak az embereknek, minden hatóságnak le kell tartóztatnia.

Nem volt elnézőbb Svédország sem, amelyik három különböző alkalommal gyötörte őket. Egy szigorú rendelkezést, amely az elűzésükre irányult, az 1662. évben foganatosítottak. A második határozatot 1723-ban hozta az országgyűlés, s ezt az 1727. évi megismételte, a már meglévők megszigorításával.

Hasonló volt a sorsuk Lengyelországban is. Egy 1578-ból származó törvény még azt is elrendelte, hogy ugyancsak az országból való kiűzetéssel büntetessék az, aki csak egy cigánynak is oltalmat vagy szállást ad.

Németalföldről halálbüntetés terhe mellett tiltotta ki őket V. Károly. Ezt követően – 1582-ben, 1588-ban, 1590-ben – több ízben ugyanezt tették az Egyesült Provinciák. Sőt *Mathaus* megemlíti az utrechti udvarnak egy olyan birói határozatát, amelyben egy cigányt, akit az országból való kiutasítási parancs ellenére elfogtak, arra ítélték, hogy véresre kor-

bácsolják, orrát két oldalán felhasítsák, a haját lenyírják, a szakállát levágják, és így toloncolják ki örök időkre az országból.

Végezetül megemlítendő, hogy Németországban adták ki ellenük a legtöbb száműzési parancsot. Szigorúan kezelték ennek a népnek az elkergetését úgy a birodalmi határozatok, mint külön-külön, több ízben is az egyes fejedelmek. 1496-ban és 1497-ben a lindai birodalmi gyűlésen került először szóba a cigányok kikergetésének a dolga, akiket ekkor a törökkel való áruló egyetértéssel gyanúsítottak. Ezt a döntést azután megismételte az 1498-as freiburgi birodalmi gyűlés. Mivel az itt hozott rendelkezésnek nem volt meg a kellő hatása, I. Miksa a rendekkel együtt Augsburgban, 1500-ban újólag a következő birodalmi határozatot fogalmazta meg: „Azok miatt, akik cigányoknak nevezik magukat és az országban ide-oda vándorolnak, edictum publicum [nyilvános rendelet] útján a birodalom minden rendjének komolyan megparancsoltatik ama kötelességük szerint, amellyel nekünk és a magas Birodalomnak tartoznak, ne engedjék az országukban, területükön vagy fennhatóságuk alatt, vagy ezeken keresztül, vándorolni mostantól fogva ezeket a cigányokat, minthogy hihető bizonyíték van arra, hogy hírszerzők, kémek és ügynökök, akik a keresztények országait elárulják a töröknek, tilos továbbá ezeknek maguknak biztonságot vagy védőkíséretet adni. Szabaduljanak meg tőlük, hogy a legközelebbi húsvéttól fogva a cigányok a német nemzet földjéről eltűnjenek, ott többé ne találtassanak. Mert ahol ezek után megjelennek és valaki tetteleg lépne fel velük szemben, azt emiatt senki se tekintse bűnösnek vagy jogtalanságot elkövetőnek.” Ugyanez foglalkoztatta az 1530-as, az 1544-es, az 1548-as és az 1551-es országgyűléseket is; a tiltásokat és büntetéseket tovább szigorította Frankfurtban az 1577-es Polizei-Ordnung [rendészeti előírás].

Némely fejedelem a maga országában olyan kevésbé igazodott ezekhez a birodalmi rendelkezésekhez, hogy inkább útleveleket és menleveleket adott a cigányoknak ahelyett, hogy teljes erővel hozzálátott volna a kiűzésükhöz. A többiek – és messzemenően ezek voltak többségben – a leggondosabban igyekeztek megtisztítani államukat ettől a csöcseléktől, és ezt az igyekezetüket részben a mai napig folytatták.

Mindebből kiderül tehát, hogy milyen általános volt az egyetértés: a cigányok kártékonyágával szemben semmivel sem lehet jobban biztosítani magukat, mint a kiűzésükkel. Kivétel csak Magyarország, Erdély és Oroszország, ahol a cigányok háborítatlanul engedélyt kaptak arra, hogy látogassák a vásárokat, és egyáltalán sokkal szerencsésebbek, mint Németországban. A német vásárokon ezt a szabadságot – a zsidókhhoz hasonlóan – egy bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében kapják meg. Így tehát minden civilizált állam megkísérelte velük szemben az országból való kiutasítás eszközét alkalmazni. Nagyon kétséges viszont, hogy ez az eszköz éppen olyan jó volna, mint ahogyan eddig általánosan vélekedtek róla.

Először is azért, mert túl keveset segített és csak egy időre állta útját a bajnak. Ha egyszerre üzték volna is ki a cigányokat valamennyi civilizált államból, akkor sem lettek volna kikergethetők Európából mindaddig, amíg Törökország a gyűjtőhelyük. Törökország pedig az maradt, mert az oszmán birodalom mindenféle népet megtűr a határain belül. Márpedig ahogy a tapasztalat bizonyítja, egyetlen országban sem örködnek egyforma figyelemmel a rendelkezés szigorú betartásán, ezért előbb-utóbb belopóztak volna a szomszédos országokba. Ezekből pedig másokba, és éppen ott folytatták volna, ahol azelőtt abba hagyták. Ámde egyöntetű kiűzetésük sohasem történt meg. Az egyik országban száműzésről hoztak végzéseket olyankor, amikor vele közvetlenül határos országban egyáltalán nem foglalkoztak ezzel, vagy az esetleg már meglévő rendelkezések elavultak, feledésbe merültek. Tehát tulajdonképpen ebbe a közeli államba küldték át a derék vendégeket, és átengedték a gondot a szomszédnak mindaddig, amíg ott is hozzá nem fogtak egy alapos tisztogatáshoz. A menekültek persze az előző országba szaladtak vissza, vagy annál inkább tömörültek egy harmadik államban. És így megmaradt az örökös körforgás.

Másodszor: nagyon *elsietett* volt ez az eszköz. Azzal, hogy a cigányok elűzésére törekedtek, éppen úgy tettek, ahogy az az orvos, aki azonnal le akarja vágni az emberi test egy tagját azért, mert az beteg és zavarja a többi testrészek egészségét. Hiszen úgy kell az első kérdést föltenni: a baj valóban olyan természetű-e, hogy azt nem lehet megszüntetni a beteg tag teljes leválasztása nélkül? Az ilyesmi a kétségbeesés eszköze, amihez csak akkor nyúlnak, ha máshoz nem akarnak hozzáfogni. Ha mégolyan sok bajt okoztak is eddig a cigányok, mégsem volt önmagában véve lehetetlen, hogy egyszer felhagynak az ilyen általánosan káros étellel. Legalábbis nem történt sehol semmiféle kísérlet, amiből kiderült volna ennek a lehetetlensége. Az emberből minden lehet. Ha alkalmazták volna megjavításukra a megfelelő eszközöket, akkor bizonyára bebizonyította volna a tapasztalat, hogy nem javíthatatlanok. Hiszen itt-ott többen maguktól is kiemelkedtek vadságukból. Mennyivel inkább megváltoztak volna a többiek is, ha szükségleteiknek megfelelően ebben segítettek volna nekik. Ámde egyenesen kiutasítani őket az országból önmagában véve nemcsak elhamarkodott intézkedés volt, hanem

harmadsorban pazarlás is. Ez talán különösen hangzik, de tagadhatatlan mindaddig, amíg az államtudomány azt a tételt tanítja, hogy a nagyobb néptömeg jobb, mint a kisebb. Semmit sem veszít persze egyetlen állam sem a cigánnyal *mint cigánnyal*, inkább nyer az eltávolításukkal azáltal, hogy ezt az általános jólétet fenyegető problémát megszünteti. Itt azonban nem az ilyen esetről van szó. Minden embernek vannak képességei, erői, és éppen nem a legkisebb mértékben a cigányoknak. Csak éppen nem tudták ezeket megfelelően kiaknázni. Hát tanítsa meg képességeik hasznos felhasználására őket az állam. Tartsa őket addig a jársza-

lagján, amíg el nem éri a kívánt célt. Ha a romlás gyökerei túl mélyen vannak is az első nemzedékben ahhoz, hogy ezeket mindjárt kezdetben ki lehessen tépni, az állandó fáradozás ki fog fizetődni a második vagy a harmadik generációnál. És most képzeljük el azt a cigányt, aki megszűnt *cigány* lenni. Képzeljük el a termelékenységét és mindazt a sok leszármazottját, akit hasznos polgárrá alakítottak át. Érezni fogjuk, hogy milyen kevéssé volt gazdaságos úgy eldobni őket, mint a salakot.

Már régebbi írók is leírtak hasonló megfigyeléseket. Legalábbis annyiban egyetértenek az imént elmondottakkal, hogy elfogadják a próbát a cigányokkal. Alkalmatlannak látszik viszont az eszköz, amelyet ebből a célból javasolnak. Úgy vélik, hogy az állam közrabszolgákká vagy fegyencekké tehetné ezeket az embereket, és így mindenféle munkát végeztethetne velük. A fegyencek azonban – még ha oly jól tudnák is foglalkoztatni őket – mindig csak bajt és terhet jelentenének az állam számára. És mivel ebben a javaslatban nem számoltak gondolkodásmódjuk megjavításával, nem maradna más, mint hogy ki kellene pusztítani őket, esetleg minden nemzedéküket fegyencsorban kellene tartani. Az első természetesen nem következhet be, hiszen akkor az állam nem húzhatna többé hasznot belőlük; meg kell tehát engedni szaporodásukat. De végül mit kezdenének ezen embertömeggel és ivadékaikkal? Nem kellene-e némely kormányoknak egész városokat felépítenie csak azért, hogy bebörtönözzön sok ezer ilyen nyomorultat? És micsoda költséget és kényelmetlenséget okozna ezek felügyelete! Ezért bármilyen „jónak” tűnik is ez a javaslat, nem állja ki a próbát, ha közelebbről megvizsgáljuk.

Tehát nem az országból való kiutasítást kellett volna alkalmazni, és nem a fegyenc- és gályakényszert kellett volna rájuk vonatkozóan tanácsolni, hanem az értelmük felvilágosítására és a szívük megjavítására irányuló törekvést szorgalmazni.

Ami mindeddig nem történt meg, ahhoz még mindig van idő. Egyetlen állam sincs úgy megtisztítva a cigányoktól [a nagyobbakban ilyenről beszélni sem lehet], hogy ne lehetne itt-ott több százat, némely országban több ezret számlálni. Azok az idők, amelyekből az e népre vonatkozó első kiüzetési parancsok származnak, kevéssé voltak filozofikusak ahhoz, hogy valamiféle jobb intézkedést tehettek volna. Ámde illő, hogy az új felvilágosodás további intézkedésekhez nyúljon.

Apostolokat küldenek ki Keletre és Nyugatra, a világ legtávolabbi tájaira, hogy megvilágosítsanak olyan népeket, amelyek nem ismerik az Istent. Nem összeférhetetlen-e, hogy olyanokkal törődünk, akik kívül vannak határainkon, ezzel szemben eltaszítjuk magunktól az ugyanolyan nyomorultakat, akik bolyongásukban hozzánk vetődtek?

Fordította: Erdész Lászlóné

ENESSEI GYÖRGY:
A TZIGÁN NEMZETNEK IGAZI EREDETE,
NYELVE, TÖRTÉNETEI

1798

Részletek

Jámbor Olvasó Barátunk!

Ezen Dsédán, vagyis az úgy nevezett ma Dzigán Nemzet, jóllehet az ő meg romlott Természetére, és benne meg rögzött szemtelen szokásaira nézvest; Egy azon fölöttébb meg vettetett és alá való Népnél láttassék-is; mindazonáltal első Eredetére, egy azon Ember minden más egyéb Emberi áttal; E' végre szánakodásra méltó inkább az ő sorsa, és nem gúnyúlásra... ..Mellynek-is Eredete, nyelve, és egyéb Élete folytárul, büvebben fog szölli, im' ezen tsekély Írásunk. – – Isten éltetvén, és erőt 's egészséget engedvén; azon lészünk, hogy kedves szülött Hazánk, ama Nemes Győr Vármegyének, ritka, és emlékezetes Régiségeit [Antiquitates Memorabilia Comitatus Jaurinenses] közre botsássuk; Költ 1797-ben.

amaz nevünket viselő Curialis Helységben.

Enessei György [m. p.]

4

Fent irattakból az-is ki tezik, hogy az mái Dzigánok, azon régi Kána-neusoknak, és Aegyptombélieknek valósgos atyokfija. – Hogy pedig a' Dzigánok, Farahó Népeinek-is, némellyektől hivattnak; oka lehet az, hogy el felejtkezvén az Emberi Nemzet azon fölötté régen történt Zsodomának [Szodomának], és véle el sülyedett Várossaknak veszedelmeirül; Farahó Aegyptomi Királynak¹ pedig, és véle lévő Népnél a' Vörös Tengerben lett bele veszése; a' mellynek-is meg maradt részét, a Dzigán Nemzetet voltnak lenni némellyek képzellik, közelebb időkben esvén, és már akkoron jobban-is elszaporodván, az egész Emberi Nemzet; frissebb emlékezetben fent maradhatott mind ez ideiglen. De más-képpen-is a' Dzigán Nemzet, mint régi atyafiai között Aegyptomban-is lakhatott; anyival inkább, minthogy azon Rómimek, [Emimek] Lakhelyeket, úgymint a' Zsoár-földjét, és melette lévő hegyes és völgyes Tartományt, adá az Jehova Lóth fíjainak örökségül, a' kiknek maradéki voltnak az Moabiták és Amoniták, azon Rómimek, emezektől Zanzumim [Dzunczámi] néven is hivattnak. – Aegyptomból idővel szomszéd Arabiában, és más Országokra természeti szokások szerint el széled-

¹ Farahó [Amenofis vagyis Hámán Faraun] Aegyptomnak Királya pedig, a' Vörös Tengerben veszett. Annak mái emlékezete az Araboknál, mely azon helyet Birkét Faraun nevezik. Egyéberánt az Aegyptomi Királyok különösen Farahó néven voltak esméretesek, ugyan azon okból Farahó Népe, vagy Aegyptomnak lakossa az régieknél mind egy volt.

hettének; különösen Aegyptomnak Nabugodonozor által meg esett utolsó el pusztítása alkalmatosságával. Herodotus Görög Író, emlékezik már Lybiában az az Afrikában lakozó Zigán nevezetű népekrül (De populis Zigantibus)...

6

Ezen Ázsiai Dzigán barna Sereg, Magyarországban kezdett bé szivároggni először-is 2-dik András Király idejében, talán azon Jerusalemi hadakozásából, 1219-dik Eszt. tájban, Királyunknak hazájában lett vizsgálva térése alkalmatosságával; kész szolgálatját ajánlván, az ő szokott kovátsuló Mesterségének; – Meg-is szaporodtanak Kun vagyis 4-dik László Király alatt 1274-dik Eszt. tájban Neugar (Niger, vagyis Barna és Móhr) nevezet alatt; talán Koromandéliának [Elő-Indiának a Bengáliai-öböllel határos partja] Biz-nagar részeibül, mellyis másképpen Dsándeger neveztetik, a' hol-is vagyon Nagarchoj nevü Város; – De leg számassabban tolakodtanak Európának Vidékjeire 1411-dik és 1417-dik Esztendők között, Zsigmond Ts. és M Király idejében, ama Dsédán vagyis Dzigán esmértető nevezett alatt, ugyan-is Arabiának tágos pusztáirul; Ottan vagyon Dsida Várossa-is és Lóhéja Várossak; Sátorjaiknak Magyar, Erdély, és Oláh Országokban hely engedtetett, a' Váross és Faluk végein.

7

Bizonyos, hogy a' Dzigán, mint hajdan meg átkoztatott Khámnak, való-ságos egyik maradékja. Igen meg-vettetett, 's alávaló Nép széles a' Világon, szinte máiglan – 's éppen nem-is Vadra, vagyis kardra való Nemzet. – Az mái tapasztalásokon fölül; példák a' többi között Országunkban az 1534-dik Eszt. nem külömben 1557-ben Nagy Idánál, és 1709-ben Marmarosban, a' Dzigánok Siralmának emlékezete. Hasonló okbul azon nagy számu, Török Birodalom alatt lakozó Dzigánoknak-is, nem más az kötelességek háboru alkalmatosságával; Egyedül az utaknak igazgatása, és egyéb hól 's mi Eszközöknek, Bagázsianak, az Tábor után való hordogatása 's Konfuerozása; alkalmatlanoknak tapasztaltattván az kard fogásra – Az ő élete módja többnyire piszkos; gyakori бүдös hussal való élés; koplalás; henyélés; lopás; Varáslás; Világ szélt-bujdosás; tserelés, tsalás; 's a' többi. – Ruházattya ringy-rongy; e' mellett még-is kevély. – Sokak közülök a' kovátsulást, mint szokott régi mesterségjeket; Egy némellyek az Hegedülést; mint a'tisztessébb Törököknél, Perzsáknál, és Araboknál; máiglan-is leg alábbvalóságot; üzni-üzni látzatnak. – Nálunk az Hegedülésben a' többiek között híressé tették magokat; ama Szepessi Barna Mihály; és azon Gömöri Dzinka Panna Aszony személy. – Az Hegedü neve nálók, Schátra; inend eredhetett Dzudar tsuf nevezetek-is, némelly helyeken az Magyaroknál – Nemes Ember, vagyis Úr neve nálók, Raj; innend Rajkó fijak, anyit tészen mint Úr-fijak. – Egyéb-

eránt köz néven az magok fiúgyermekait Rákló nevezik. -- Az ő Testeknek ingatása vagyis játéka különös; melly-is abban áll, hogy egész Testeket kezeikre eregettven kerék formára, ide 's tova, meszebb-is, fel 's alá hánykódva hömbölgetik; melly ezen kerek forgatásak; Dzigán kerék hányásnak nálunk mondatik. -- Felső Mária Theresia M. Országunk kegyes Királynéja volt az, ki ezen kóborló idegen Nemzetet, bizonyos Életnek rendihez kívánta volna szoktatattni; adván reájok 1768-dik Eszt. Új. Polgár² nevezetet; az 1773-dik Eszt. pedig barna gyermekeik el szedetettvén; még az régi nyelvek-is keményen meg tiltatott. -- De mind haszontalan: a' Dzigán tsak Dzigán marad mind öröké. -- Valamint a' Farkasbul, soha nem leszen Bárány; Olvashatod a' Dzigánok végső romlásárul írott Magyar Verseket, az 1768-dik N. Győri Kalendáriumnak végén -- Nagy János Nyájas Muzsájában, a' kesergő Dzigán Énekét -- az 1798-dik Eszt Váczi M. Kalendáriumban a' Dzigán Elizocumról való Tzikkelyt. 's a' t.

8

Magyar Orzágnak mostanyi Vidékjein meg-telepedett Sátoros Dzigánokrul; Emlékezetes 2-dik Uladislaus Magyar Királynak azon 1496. Eszt. költ Szabad-Utazó Levele [Salvus Conductus] bizonyos Dzigán Sátoros Felekezetnek részére...

9

Az Erdély Orzági Dzigánokrul; -- Ugyan is az Erdélyi Fejedelmeknek; különösen Néhai Zápolya János özvedj Királynénak a' Dzigán Sereg eránt tett Rendelése, vagyis Patens Levelei... Meg jegyzésre méltó még az is, hogy Erdélyben bizonyos Dzigán Társóság, az ottan lévő folyóvizeknek fővényeiből bizonyos Contractus mellett, aranyat szokott ki mosni, nem kevés haszonnal. -- Többnyire sokan közülük Vándorló pötsét-nyomó-metszők; Kolompárok mind ezek mellett lopnak is. Hasonló egy azon természettel és Eredettel birván, fent le irtt Magyar Orzági Dzigán Barna Sereggel.

A CIGÁNYSÁG EREDETE

1822

A Morgenblatt szerint Angliában több vagyon 18 000 kóborló cigánynál. Ez hihetetlennek látszik, midőn azt meggondoljuk, milyen nagyot képzel a külföld Angliának polgári állapotjáról. Most a belső misszióknak kiválasztottjai kezdenek Angliában azon csudálatos népnek megszelidítésén

² Deákul, Neo-rusticus, úgyszinte Neo-Colonus, némethül pedig: Neu Bauer, nevezettnek immáron.

munkálkodni, mert igen okosan jegyzik meg, hogy a felvilágosodott keresztények ekkoráig a magok térítőit az egész világon szerte széjjel küldözték, s amellet egy indiai népről, amely köztök lakik, elfelejtkeztek. Ezen kiválasztottak tudniillik tökéletes valóságnak veszik sok tudósok azon vélekedését, hogy a cigányok a szudok törzsökéhez, egy indiai kaszthoz tartoznak, mely 1408-ban Timur hadakozásai által széjjelverett, s egy részint kiirtatott. Az ő nyelvek csekély különbségeket kivéven, egész Európában, melyben még több mint 700 000 ilyen idegen széjjel-szórva lakik, mindenütt ugyanazon egy, s az ő néhai földiek mostani nyelvével tökéletesen megegyezők. Az ő képzésekre oskolákat szándékoznak felállítani, s őket főképpen Ázsiában a térítés dolgában használni. Minden keresztény kéretik, hogy ezen dicséretes szándékot előmozdítsa.

Th. [Thaisz András]

BURZSOÁ KORSZAK

A CIGÁNYSÁG ÉLETMÓDJA A BURZSOÁ MAGYARORSZÁGON

Annak ellenére, hogy a cigányság mindennapjairól aránylag bőségen található források, mégsem könnyű erről a témáról rövid néhány oldalon áttekintést adni. Dolgunkat elsősorban az nehezíti, hogy a burzsoá korszakban mindössze egyetlen olyan cigányösszeírás történt, amely alapos előkészítés, majd gondos-aprólékos számlálás után viszonylag megbízható adatokkal szolgált a magyarországi cigányság életmódjáról. Viszonylag megbízható, hiszen, mint az eredményeket tartalmazó kötet első fejezetében olvasható, néhány vármegyénk és nagyvárosunk adatait fenntartással kell fogadnunk, mi több, Budapesten nem is volt összeírás.¹ „A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei” [szerk.: Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1895. 98+81. o.] című munka részletes-szines képet fest a századforduló magyarországi cigányságáról, életviteléről. Terjedelmi korlátok miatt természetesen nem idézhettük valamennyi lényeges megállapítását, számadatát, de az adatgazdag, összegző jellegű részletek nagy vonalakban mégiscsak jellemzik az akkori cigányok életét.

Hasonló áttekintést nyújt – igaz, nem az országos, hanem csak a helyi viszonyokról – a 15.000/1916., illetve a 151.041/1917. B. M. számú rendeletek okán született két ügyirat. A kiskunhalasi polgármestertől és a vasvári járás főszolgabírójától származó jelentések [megtalálhatók: OL K 148–1916–34–8070 (17203/1916), illetve VmL IV–405–VII–12761/921 (07971/918)] közül különösen az előbbi érdemel figyelmet, hiszen segítségével egy cigánytelep kialakulásáról vagy akár a cigányság integrálódási-asszimilálódási folyamatáról is értesülhetünk.

Bevezető tanulmányunkban említettük, hogy a burzsoá korszakban sem szakadt meg a vándorcigányok letelepülésének lassú folyamata. A beilleszkedés természetesen nem ment egy csapásra, de már az is haladásnak számított, ha a kóborlók egy része az országutakról a községek szélére került. Az ilyen, „a falu végén látható” cigányok szépitették ugyan a statisztikai értékeket, mégis, a napi életben súlyos társadalmi feszültségeket okoztak. Szépitették annyiban, hogy egyre kevesebb vándorcigány miatt kellett pirul-

¹ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. 15. o.

nia a két világháború közötti magyar államszerveknek, mert hiszen – miként egy csendőrségi átirat mondja – a 15.000/1916. B.M. sz. rendelet „1. és 4. §-át alapul véve jelenleg kóborcigány az országban nincs, mert nyilvántartásba vannak véve és le vannak telepítve.”²

Ám a papíron letelepített, tehát állandó lakóhellyel rendelkező cigányok súlyos gondokat okoztak az őket befogadó községeknek: a helyi önkormányzatok ugyanis – igaz, a lehetőségek nyújtotta szerény keretek között – külső segítség nélkül voltak kötelesek gondoskodni a községek nincstelenjeiről, betegeiről, a munkanélküliekről, a munkaképtelenekekről. Ugyanígy védőszárnyaik alá kellett venniük a letelepülő cigányokat is, jöllehet „méltánytalan és igazságtalan az a körülmény, hogy egy-egy nyomorult, egy-két ezer lakosú község tartson el ingyenélőként 50–60 főnyi cigánykaravánt, amikor magának sincs miből megélnie”.³

E valós társadalmi problémát van hivatva illusztrálni a Nemzeti Egység községi szervezetének rövid feljegyzése [VmL IV-405 911/935 (590/934)]. Az ondódi cigányiskola felállítását támogató irat – még ha elfogultan is – kétségtelenül igazolja, hogy egy-egy község nagyobb cigánynépessége komoly gazdasági-pénzügyi nehézségeket jelentett a helyi önkormányzati szerveknek.

Mint bevezető tanulmányunkban említettük, a cigánylakosság bünözése gondot okozott a magyarországi burzsoá társadalomnak. Szerettük volna ezt statisztikai adatokkal is alátámasztani, ám erre nincs módunk, részint mert a kifejezetten a cigányok kriminalitását taglaló statisztikai kimutatások nem készültek, részint pedig, mert az országban élő népcsoportok bünözését bemutató táblázatok anyanyelvi bontásban adják meg a deliktumok nagyságát, így ezek az adatok is félrevezetőek. Ezért és ehelyett idézzük a legtekintélyesebb korabeli szaklap, a Jogtudományi Közlöny 1907. évi 33. számában megjelent cikket, amely a dánosi rablógyilkosság apropóján elemzi a cigányság kriminalitását is.

A MAGYARORSZÁGBAN 1893. JANUÁR 31-ÉN VÉGREHAJTOTT CIGÁNYÖSSZEÍRÁS EREDMÉNYEI

[Részletek]

A CZIGÁNYOK ÖSSZES LÉTSZÁMA

... A cigánylakta községek számának az összes községekével való összevetése megýenkint igen különböző arányokat tüntet fel. Míg a Duna két partján némely megyében, mint: Árva, Liptó, Somogy, Vas, Veszprém, Zala vármegyében a cigánylakta községek egy harmadát sem teszik az

² VmL IV-405-8369/932

³ PmL IV-408-b 30005/942 [52353/938]

összes községeknek, addig a többi országrészben ilyen alacsony arány sehol sem található; sőt a Tisza bal partján három megyében [a kevés községű Békés és Hajdú, továbbá Szabolcs], a Duna–Tisza közén a legkevesebb községű Csongrád megyében és a sokczigányú Erdély hét megyéjében [Beszterce–Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Szeben] tiznél kevesebb azon községek száma, melyekben cigány egyáltalán nem találtatott. Nagy-Küküllő megyében hol a cigányok száma úgy magában véve, mint viszonylagosan tekintve a legnagyobb, mind a 125 községben voltak cigányok, még pedig két várost kivéve, mindenikben mind a három fajtából.

...Az összeírás számadatait tekintve mindenekelőtt meglepő a cigányok általános nagy száma: 274 940, a mi háromszorosa annak, ahány cigány anyanyelvűt az 1890-iki népszámlálás megállapított. De a népszámlálás csak a cigány anyanyelvűeket vette számba, a cigány összeírás pedig a cigány származásúakat. Anyanyelv szerint ezek közt csak 82 405 volt cigány, tehát valami 10%-kal kevesebb, mint amennyit az utolsó népszámlálás kimutatott.

... Az összes cigányok nagy számának [274 940] majdnem $\frac{1}{10}$ -e [243 432] állandóan letelepedettnek vétetett fel; aránylag nem nagy százalék [valami $7\frac{1}{2}$] esik a huzamosb ideig tartózkodóknak bizonytalan kategóriájára [20 406], míg a határozottan vándorcigányoknak összeírtak immár nem mutatnak valami ijesztő számot [8938].

A CZIGÁNYOK ÁLTALÁNOS VISZONYAI

...Az ország 12 693 községe közül a cigányösszeírás 7962-ben talált cigányokat és 7220-ban letelepedetteket. Ezek 3750-ben külön laktak, 2874-ben a többi lakosság közt és 596-ban részint külön, részint vegyesen. Az első szám közel 52%-a, a második közel 40%-a, a harmadik kevéssel több mint 8%-a az összes cigánylakta községeknek. Egészen más arányokat találunk nemcsak az egyes járásokban és megyékben, hanem már az egyes országrészekben is.

...A letelepedettség főkritériuma a lakás jellege mellett a földhöz való viszony, különösen a földbirtok. Magyarországon összesen 3439 állandóan letelepedett cigánynak van 3176 $\frac{3}{4}$ hold földbirtoka és 3876-nak 677 $\frac{1}{4}$ hold kertbirtoka. Ezenkívül 1685 cigány 1433 $\frac{3}{4}$ hold földet és 1088 cigány 150 $\frac{1}{4}$ hold kertet tart bérben. 10 088 cigány tehát összesen mintegy 5238 holdat mivel a maga számára, ami az egész hazai termőföldnek csak 0,011 százaléka, míg maguk a cigányok az ország összes népességének több mint 1,8%-át teszik.

... Csakhogy a cigányok rendes iskolázása, illetve az általános tankötelességnek reájuk való teljes kiterjesztése igazán nem könnyen és egyszerűen foganatosítható. Az egész és félkóbor cigányokat nem lehet gyermekeik rendes iskoláztatására bírni. Ily módon a huzamosabb ideig

egy helyen tartózkodó cigányoknak 4293 6–14 éves, tehát iskolaköteles és 1377 4–6 éves, tehát óvóköteles gyermeke, a vándorcigányoknak pedig 2251 6–14 éves és 696 4–6 éves gyermeke nem élvezi az iskola és óvóintézet áldását, pedig különösen az utóbbira éppen nekik volna a legnagyobb szükségük. Ez állandó kijátszása a népoktatási és a kisdudóvásáról szóló törvényeknek, pedig az államhatalomnak kötelessége azoknak érvényt szerezni úgy a maga tekintélye, mint a polgárok jóléte érdekében. Ez azonban a kóbor cigányoknál csak kényszereszközökkel érhető el. Egy kis kegyetlenséget el kell követni a humanitás nevében. Az egyéni szabadság némi korlátozására kell magát elszánni az államhatalomnak, hogy igazi emberi szabadságra neveljen egy jelenleg vadállat módjára szabad fajt...

... A vándor cigányokat illetően fontosak és jellemzők a karavánok viszonyai s a folytonos költözködés és időleges hajlékalkotás eszközei. A vándorcigányoknak összeírt 8938 egyén közül csak 8002-t vettek fel az 1026 karaván tagjából. A tulajdonképpeni vándorcigány jellegéhez pedig hozzátartozik a karavánnak nevezett, sajátos szerveztű csapatokban való élés. E csapatok különböznek a voltaképpeni karavánoktól, az egyszeri, többnyire kereskedelmi utazásra egybeállott egyének csoportjaitól; a vándorcigányok karavánjai állandó és szoros nemzeti, törzsbeli, vagy családi kötelékbe tartozó társak szerves társasága. Bizonyos ideig együtt kóborló cigányok még nem karaván. Gyakran megtörténik azonban, hogy a karaván egy része elválik egy időre, anélkül, hogy külön új karavánt alkotna. A rendes társadalmi szervezeten kívül álló, s karavánhoz nem tartozó, akár magánosan, akár párosan vagy kisebb csoportokban kóborló cigányok tulajdonképpen nem tekinthetők szoros értelemben vett vándorcigányoknak, hanem közönséges csavargók, melyeknek minden fajtól kerülnek.

... 7962 községben a három kategóriájú cigányok összesen 10 430 esetben különböztettek meg s ezek közül a magaviselet ki van mutatva 8018-ban. Ebből kifogástalannak minősítettett 5406, azaz 67,4%, tűrhetőnek 2187, azaz 27,3% és rossznak 425, azaz 5,3%. A kategóriákat külön véve, az állandóan letelepedettek a községek 68,3%-ban kifogástalan, 27,2%-ban tűrhető és 4,5%-ában rossz viseletűek. A huzamosb ideig tartózkodóknál az arányok ugyanazon sorrendben: 68,6, 26,6, és 4,8, a vándoroknál: 45,6, 32,9, és 21,5. Az arányok természetesen az állandóan letelepedettekénél a legkedvezőbbek, de a huzamosb tartózkodásúak nem mutatnak nagy eltéréseket sem ezekkel, sem az átlaggal szemben. A vándor cigányokról aránylag kevés kimutatás van, s ezek közt sok a kedvezőtlen ítélet. A vándor cigányok tartózkodásuk rövid ideje alatt hamar és sommásan járnak el a helyzet kizsákmányolásában, míg a huzamosb tartózkodásúak többnyire abban igyekeznek, hogy a tilos cselekedeteket lehetőleg ne a huzamosb tartózkodás helyén kövessék el.

A CZIGÁNYOK NYELVISMERETI ÉS NEMZETISÉGI VISZONYAI

... A hazai cigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátos pregnánsága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív kulturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiségekhez és a nemzettesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonyait. Mint főeredményt mindenkéltől kiemeljük azt, hogy az összes cigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigány nyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általán távolodik eredeti fajától és közeledik a nemzet többi eleméhez. Noha e tekintetben nem rendelkezünk biztos számadatokkal, mégis állíthatjuk, hogy a cigányul nem tudó cigányok aránya nálunk nagyobb, mint más államokban.

... A vándor cigányoknak pregnans cigány nemzetisége, kivált a félkóborokkal szemben, kitűnik a cigány anyanyelvűek nagy arányszámából, mely mellett még jelentősen kiemelkedik a magyar anyanyelvűeknek aránylag igen jelentékeny és az oláh anyanyelvűek viszonylag igen csekély százaléka. Anyanyelvre nézve tehát éppen nem fedezi egymást a nép körében oly gyakran synonym értelemben használt oláh és vándor cigány kifejezés; megjegyzendő azonban, hogy a cigány anyanyelvű vándorok közt igen sokan tudnak oláhu.

A CZIGÁNYOK OLVASNI-ÍRNI TUDÁSA

... Az első táblázat adatai a főbb viszonyoknak nem az alapszámokhoz, hanem egymáshoz való vonatkozásaiban általános megegyezést mutatnak az összes népesség megfelelő viszonylataival. Az összes népességeknek olvasni-írni tudó százaléka a férfiaknál 7-szer, a nőknél meg éppen 10-szer haladja meg a cigányokét. De az írni-olvasni tudó férfiak százaléka a cigányoknál is nagyobb mint a nőké, csak hogy még fokozottabb arányban. Mert az összes népességben az olvasni-írni tudókból 100 férfira 77 nő esik, a cigányoknál azonban csak 54. A cigányoknál is a csak olvasni tudók rovatában a nők jóval nagyobb százalékban szerepelnek. E mozzanatra nézve azonban az összes népességnél nagyobb az eltérés; a cigányoknál a csak olvasni tudókból 100 nőre 77 férfi jut, az

összes népességben pedig 100 nőre csak 28 férfi. A sem olvasni, sem írni nem tudók közt az előbbieket követve a cigányoknál is nagyobb a nők %-a, mint a férfiaké. A műveltségi állapot ki nem deríthetéseinek eseteit a népszámlálási táblázat nem mutatja ki; a cigányoknál az esetek száma aránylag csekély, csak a vándor férfiaknál haladja meg valamivel az 1%-ot.

Ha a cigányok három kategóriáját hasonlítjuk össze, természetesen az állandóan letelepedetteknel találjuk a legkedvezőbb műveltségi viszonyokat, amelyekben a telepedetteknek döntő száma következtében az összes cigányok átlag-viszonyai igen közel állanak. Az egy helyen csak huzamos ideig tartózkodóknak még kevesebb alkalmuk van megszerezni az állapottal ellentétben a csak olvasni tudóknál, t. i. a rendes demográfiai mutatókat. Az előbbieket viszonyozva úgy a nőknél, mint a férfiaknál másfélszer akkora, mint az utóbbiaké. Roppantul hanyatlanak az összes műveltségi viszonyok a vándor cigányoknál, akik közül átlag csak minden 333-dik tud olvasni-írni. Feltűnő itt a nemek közötti nagy különbség is, amennyiben 100 olvasni-írni tudó férfira csak 38 nő jut. Még feltűnőbb az arány a csak olvasni tudóknál, t. i. a rendes demográfiai állapottal ellentétben a csak olvasni tudó férfiak százaléka éppen kétszer akkora, mint a nőké. Magyarországon csak a csekély műveltségű Maramaros, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és aránylag legoláhobb Fogaras megyében nagyobb a csak olvasni tudó nők viszonyozása, mint a férfiaké, Horvátországban pedig Lika-Krbava vármegye éppen azokat a viszonyozásokat mutatja, mint a vándorcigányok. Ezeknek szembeötlő műveltségi viszonyai elég hangosan mellett szólnak, hogy a cigány-ügy rendezésének sarkpontja – az iskola.

A CZIGÁNYOK FOGLALKOZÁSA

... A cigányok tehát mai állapotukban nálunk tetemes nemzetgazdasági deficitet jelentenek, mégpedig két tekintetben: mert többet fogyasztanak, mint amennyit termelnek, többet költenek, mint amennyit keresnek, s mert igen sok termelésre képes tehetséget hevertetnek paragon és erejüket nem a köz és a maguk igaz javára használják, hanem mondhatni a társadalom elleni küzdelemre vesztegetik...

... Mindenekelőtt feltűnő az értelmiség csekély száma, amely semmi arányban sem áll azzal az értelmességgel, mellyel a cigányok jó része bír. E visszasság oka az elemi oktatás hiányossága, a közép- és felsőbbfokú iskolázás ritkasága, és mint a testi, úgy a komolyabb, állandó, megerősítő szellemi munkától való idegenkedés, a kitartás és a nemesebb ambíció hiánya és némileg talán köztársadalmunk elfogultsága is, mely a cigányt nem tartja úrnak valónak.

... Bányászattal és kohászattal összesen csak 115 férfi és 5 nő foglalkozik; ezeknek 2/3-a két erdélyi megyére esik, az alsó-fehér-megyei érc-

és a hunyadmegyei vas- és szénbányászatra. Régebben az aranymosó cigányok kiváló szabadalmakkal ellátott nagyszámú és jelentékeny osztály voltak Erdélyben. Jelenleg már igen kevesen foglalkoznak az aranymosással, az ércznerés e primitív műveletével. Bányászoknak a cigányok nem valók, de kohókban talán nagyobb számban lehetne alkalmazni e vulkanikus elemet.

A cigány elég alkalmas ipari foglalkozásra. Ügyes kezű, leleményes, fortélyos. Bármilyen primitív szerszámmal tud bänni, bármilyen anyagot értékesíteni. Változtatja munkahelyét, de nem mint a tulajdonképeni vándoriparos, folyton vándorolva, hanem egy-egy alkalmas helyen több-kevesebb ideig megállapodva; megelégszik kevés haszonnal; házalva maga árusítja termékeit. Így elteng oly helyzetben és körülmények közt is, hol a rendes iparos nem volna képes megélni s e tekintetben munkálkodása ritkán mehet versenyszámba, mely le- és kiszorítaná a rendes iparost, mint ahogy e czéhesek régebben elég gyakran panaszkodtak. Maga is kevés igényű lévén, valahogy ki bírja elégíteni bizonyos vidékek és rétegek szerény ipari szükségleteit. A cigány nálunk igen nagy számmal szolgálja alsóbb fokon az anyagi culturát, és sok olyan anyagot értékesít, mely különben kárba veszne. A cigányok ipari foglalkozása nemzetgazdasági tekintetben tehát némi haszonnal jár. De nagyon sok az árnyoldal. A feldolgozandó nyersanyagot [nevezetesen a fát] nemritkán lopja és gyakran prédálja. Az iparüzés gyakran nem rendes, állandó, serény foglalkozás, hanem csak menedék a végszükségben; nemritkán a tétlenséget leplezi, sőt meg nem engedett foglalkozásokat palástol. Az iparos munka keresése és primitív termékeinek elárúsítása gyakran ürügy a legtölgelődőbb koldulásra és furfangos lopásra, gyakran pedig ezt, sőt a rablást előkészítő kémszemle.

... Az ipari foglalkozások közt a fémmunka áll legelső helyen, nemcsak az azzal foglalkozók száma szerint, hanem jellemző voltára nézve és gazdasági fontosságánál fogva is. A cigányok előszeretettel foglalkoznak nálunk is a vassal és ennek primitív eszközökkel való feldolgozásában nagy ügyességet fejtenek ki.

Legtöbben vannak a kovácsok, akik az iparral foglalkozó cigány férfiak 36,5%-át teszik, de az ország összes kovácsainak is 22,5%-át. Századok óta üzük itt kivált a gazdára nézve nélkülözhetetlen mesterségöket. Városokban sokat perlekedtek ellenök a czéhbeli kovácsok, de falun, főleg szegényebb vidékeken, egyelőre alig volnának pótolhatók. Sok helyen a községnek szerződéses, kommcenziós kovácsai vannak s a községi kovácsházban laknak. A kimutatott 379 nőnél sokkal több foglalkozik kovácsággal, társa lévén a családfőnek a munkában s többnyire annak mellék műveleteit végezvén; amiben korán segítségökre vannak gyermekeik is. A zenészek mellett a kovácsok a cigányság legnépszerűbb és legrokonszenvesebb alakjai s a leghasznosabb és legtisztességesebb elemnek tekinthetök.

... Fontos a cigány indusztriára nézve a famunkával foglalkozók csoportja is, mely szám tekintetében a harmadik, az építkezési ágak után következvén. Az ide sorolt munkások erdős vidékeken, többnyire a fatermés színhelyén, primitív eszközökkel kezdetleges alakú faedényeket és eszközöket készítenek alsóbb fokú kulturszükségletek számára. Tevékenységek közhasznú annyiban, hogy sok olyan helyen, ahová nehezen lehet férni és ahonnan szál- vagy hasábfát alig lehetne haszonnal szállítani, értékesítik az erdőterményt, ezért méltányos árt vagy más ellenértéket adnak a tulajdonosoknak és munkájok után többnyire elég becsületesen megélnék. Sok kárt is tesznek azonban gyakori faorzással és néha szertelen anyagpazarlással. Úgy az egyes birtokosoknak, mint a közgazdaságnak, de az illető cigányoknak is érdekökben volna, alkalmas helyen famunkás cigány-telepek berendezése. Nem volna felette nehéz megadni nekik a képzést és alkalmat, hogy mennyiségre és értékre nézve fokozzák a termelést; őket esetleg fagyári vállalatoknál alkalmazni; általában a munkát rendszeresen beosztani, arra felügyelni és az értékesítésről gondoskodni. Az ilyen telepítés valószínűleg maradandóbb sikerrel járna, mint a mezőgazdasági telepítési kísérletek.

... A IV. csoportba soroztuk az építkezésre vonatkozó foglalkozásokat, melyek az építő anyagot készítik [tégla- és cserépegető, vályogvető] vagy az épületet emelik és kiformalják [kőműves, tapasztó]. A cigányok az építőipar alsóbb fokain munkálkodnak nagy számmal s a kőművességig aránylag kevesen emelkednek. Az itt fölhozottakon kívül mint napszamosok is számosan dolgoznak az építkezések körül, különösen Erdélyben. Az építőiparban való közreműködésök aránya vidékenként bizonyos mértékig összefügg a népesség építkezési módjának s az inkább használt építő anyagnak földrajzi elterjedésével. Az, hogy nálunk szinte 11 000 cigány foglalkozik sármunkával, igen kedvezőtlen adat építkezési viszonyainkra nézve.

... A 33 930 férfi iparos közül állandóan letelepedett 79,78%, huzamosabb tartózkodású 11,95%, vándor 5,70%, katonaságnál van 0,94%, le van tartóztatva 1,63%; a 16 576 nő közül állandóan letelepedett 83,99%, huzamosabb tartózkodású 12,09%, vándor 3,58%, letartóztatott 0,34%.

... Magyarországon az iparral foglalkozók az összes népességnek 5,45%-át teszik, és 1000 iparos férfira 171 nő jut. Az iparral foglalkozó cigány férfiak az összes férfi cigányok 24,57%-át, tehát majdnem egynegyedét teszik; a nők viszonyszáma ennek a fele, 12,11, együttes viszonyszámuk pedig 18,40. 1000 cigány iparos férfira 487 nő esik. Ez arányok 3-4-szerte kedvezőbbek, mint az összes népességnél. Mindamellett, hogy a cigány összéírás az ipart nagyon tág értelemben fogta fel, eredményei mégis általában megerősítik azt a tudomást, hogy a cigány munka főképp az iparra van utalva, s hogy ez elsősorban jön tekintetbe a cigányügy rendezésénél.

... A napszamosokból telik ki a legszamosabb tagú osztály. Az egész

czigány népességnek majdnem egynegyedét teszik; $\frac{3}{5}$ -ük Erdélyre esik, $\frac{1}{7}$ -ök a Tisza-Maros szögére. A férfiak aránya a nőkhöz = 4:5. A napszamosok térképén az ország közepét elfoglaló világosabb terület északkeletre Ung és Bereg, északra Árva és Szepes, nyugatra Zala és Somogy megyék felé terjed; a legsötétebb Erdély. A nők térképe nagyjából hasonló viszonyokat mutat, csak hogy többnyire még egy árnyalattal sötétebben. Erdélyt, három megye kivételével, a legsötétebb árnyalat borítja [35 és több %].

... Igen fontos táblázat a foglalkozás nélküliek kimutatása. A 15 éven aluliak száma 100 000. A 15 éven felülieknél a foglalkozás nélküli cigányok kimutatott száma nem valami ijesztően nagy; körülbelül $\frac{7}{10}$ részök nő, $\frac{2}{10}$ férfi. Számba kell azonban venni, hogy a bevallott és kimutatott foglalkozás igen sok esetben csak fictiv, s hogy tényleg többen vannak törvényesen megengedett kereset nélkül.

A 15 éven felüli foglalkozás nélküli cigányok keresetforrásait a három kategória szerint és együttesen is feltüntető táblázat a cigány élet legsötétebb, de egyúttal legjellegzetesebb zugaira, vonásaira enged mélyre ható tekintetet vetnünk. A meg nem engedett keresetforrások adatai igen érdekesek; a csavargás maga azonban nem közvetlen keresetforrás. Természetes, hogy a felsorolt tiltott keresetforrásokból élőknek aránylag csak kis részét lehetett constatálni. Hozzá tartozók által aránylag felette kevesen tartatnak el, a község által csak elenyésző szám, 44 segélyezettett. Az ismeretlen keresetforrásuk száma [mintegy 3000, közel $\frac{2}{3}$ nő] a fentebbiek szerint valószínűleg tetemesebb az itt kimutatottnál.

A KISKUNHALASI CIGÁNYOK ÉLETVISZONYAIRÓL

1916

Kis-Kun-Halas r.t. város polgármesterétől
7423/1916. sz.

Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Úr!

15.000/1916. Eln. számú rendeletre jelentem a következőket:

Városunk területén van a nőkkel és gyermekekkel együtt mintegy 100 főből álló olyan cigány, akik a sátoros cigányok fogalma alá sorozhatók.

Ezen cigányoknak elődjai azonban még a múlt század 60-as éveiben az abszolút kormány idejében s annak intézkedésének kifolyásaképp városunk területén kényszereszközök alkalmazásával letelepítettek, úgy, hogy a mostani cigányok mint a letelepített cigányoknak leszármazói, már mind itt születtek, születésük alapján itteni illetőségűek, születési eseteik is rendszeren anyakönyvezve vannak, és a helyi hatóság előtt mindannyian ismeretesek.

A város mellett fekvő közterületeken tartózkodnak állandóan oly mó-

don, hogy egy nagyobb részük ezen a közterületeken a hatóság engedélyével saját költségükön épített lakházakban, egy kisebb részük pedig ezen lakházak mellett felállított sátorokban laknak, a cigányok ezen kisebb része is azért lakik sátorokban, mivel még nem rendelkezik a házfelépítéséhez szükséges anyagi eszközökkel, de minden igyekezetük oda terjed, hogy ők is házat építsenek, és a sátorok elhagyásával, lakházakban helyezkedhessenek el, úgy hogy a város közvetlen közelségében épített úgynevezett „Cigánysor” évenként egy-két felépített lakházzal mindig szaporodik, s így tehát nem messze már a jövő, midőn az itteni cigányok a sátorok teljes elhagyásával, mindannyian lakházakban fognak elhelyezkedni.

Cigányaink mint itteni születésűek és illetőségűek minden tekintetben kifogástalan magaviseletet tanúsítanak, kora tavasztól késő őszig nem csak a férfiak, de a nők, sőt a munkaképes gyermekek is állandóan mint napszámosok mezei munkával foglalkoznak és dolgoznak, sőt vannak közöttük többen, akik mint gazdasági cselédek állanak szolgálatban, a téli napszámos munkák teljesítéséből is becsületesen kiveszik részüket.

Minden cigány családnak van a város határában 2–3 holdnyi terjedelmű feles vagy harmados használatban birt tengeri és burgonyavetése, amely termény vetéseket rendszeren megmunkálják, leszedik, behordják és a terményből nekik jutó részeket a család élelmezésére fordítják, úgy, hogy ily úton közsegély vagy anyagi támogatás nélkül fenn tartják magukat.

A vagyon- és személybiztonságot egyáltalán nem veszélyeztetik, amennyiben ezen cigányokhoz tartozók közül idegen vagyon vagy személy ellen irányzott büntetendő cselekményt emberemlékezet óta nem követett el senki.

Himlő ellen beoltva, katonai kötelezettségüknek immár évtizedek óta pontosan eleget tesznek, amennyiben a múltban a rendes sorozásokon, most a háború alatti népfőlkelő bemutató szemléken minden kényszer alkalmazása nélkül pontosan megjelennek, úgy, hogy a közülük mintegy 20–25-en besorozva, legnagyobb része a harctereken teljesít katonai szolgálatot.

Kocsijaik, lovaik nincsenek, állandóan és rendszeren a város területének határában dolgoznak, a város területéről eltávozni vagy elkóborolni nem szoktak soha, kivéve, a szomszédos községekben tartott országos vásárokat, ahova közülök néha egy-kettő el szokott látogatni, de a távozás előtt az illetők mindig a rendőrhatóságnál jelentkeznek és a vásárt külön e célra és pár napi határidőre kiállított rendőrhatósági igazolvánnyal látogatják meg, és az igazolványi határidő lejártá előtt ide mindig pontosan visszatérnek.

Ha a város határában idegen sátoros cigány megjelenését észlelik, erről rendszeren értesíteni szokták a rendőrhatóságot, mint jelzik azért, hogy azok a város határából eltávolíttassanak, s nehogy az azok által netán

elkövetendő büntetendő cselekmények miatt ők zaklattassanak vagy gyanúsítottassanak.

Szóval, a fent előadottak s a tényállásnak mindenben megfelelőek szerint az itt lévő, itt született, s itteni illetőséggel is bíró cigányok a sátoros cigányok fogalma alá sorozhatók ugyan, de kóbor cigányoknak egyáltalán nem tekinthetők, tisztességes, s a mezőgazdaságra csak előnnyel bíró földmivelő munkások s mint ilyenek, letelepült, a helyi hatóság előtt ismeretes és rendes lak-, illetve tartózkodási hellyel bíró cigányoknak tekintendők. Ezek előterjesztése és jelentése után mivel a fentforgó viszonyok között úgy én, mint a rendőrhatalóság is, a mi cigányainkkal szemben a 15.000/1916. Eln. számú rendeletben foglalt intézkedések alkalmazását indokolatlannak, sőt közszempontból határozottan hátrányosnak tartjuk, az ügy sürgősségére tekintettel közvetlen Nagyméltóságodhoz azon felterjesztéssel járulok, miszerint arról, hogy az itteni cigányokkal szemben a hivatkozott rendeletben foglalt rendőrhatalósági intézkedések szintén foganatosítottassanak-e, rendeletileg értesíteni kegyeskedjék.

Kiskunhalas, 1916. évi május hó 29-én.

h. polgármester.

A CIGÁNYOK ÉLETE VAS MEGYEI KÖZSÉGEKBE 1918

Vasvári járás főszolgabírájától
285/918 szám

Alispán Úr!

30.305/917 számú rendeletre, a letelepített vándor cigányokra vonatkozó kimutatások betérjesztése mellett jelentem, hogy letelepített cigányok Csehimindszent és Mikosszéplak községekben tartózkodnak.

A letelepített cigányok családonként külön vályogfalból épített kunyhókban laknak. Egészségi állapotuk kifogástalan, élelmezésükről úgy történik gondoskodás, hogy lisztet, burgonyát és hüvelyeseket az előljáróságtól természetben kapnak, egyéb aprólékos beszerzésre pedig készpénzt ad nekik az előljáróság. Ruházatuk a legnehezebb, amennyiben azt beszerezni a nagy drágaság miatt nem lehet, illetve fedezet nem áll rendelkezésre. Új ruhával és lábbelivel nem érdemes ellátni őket, mert azt készpénzért vagy dohányért eladják, s újra ruháért jelentkeznek.

Dolgoztatni nem lehet velük, mert daczára a több rendbeli kísérletnek, ½ napnál tovább állandó munkára egyet sem lehetett alkalmazni, főfoglalkozásuk ugyanis a teknővájás, és mivel a környéken már az összes nyírfákat feldolgozták, sorban szöknek el oly vidékre, hol ebbeli tevé-

kenységüket folytathatják. Szökéseket az éjjeli órákban hajtják végre, daczára, hogy a csendőrség és az előljáróság ellenőrzi őket.

A cigány gyermekek iskoláztatására szintén történt kísérlet, de eredménytelenül.

Nézetem szerint oly helyeken volnának letelepítendőek, hol állandó faragó és famunkára volnának alkalmazhatók, mert a mezőgazdaságban teljesen használhatatlanok.

Vasvár, 1918. febr. 28.

főszolgabíró

AZ ONDÓDI CIGÁNYKÉRDÉS RÖVID MEGVILÁGÍTÁSA

1933

Nemzeti Egység községi szervezetétől.

Kőszeg, 1933. december hó

A 80-as évek elején Ondód község csak 25–30 házból állott, amelyekből 3 kisebb kúria, 19 jobbágy és néhány zsellérház volt. Az összlakosság 120 lélek körül mozgott. A község határa a kataszteri összesítés szerint 965 hold, amelyből 643 szántó, 43 kert, 90 rét, 25 legelő, 116 erdő, 48 pedig hasznavehetetlen vízmosásos árok állami kezelésben. Ebből 203 hold középbirtok, 250 hold vidéki lakosoké, míg a helybeliek 464 holdon termelnek, illetve kezelnek. A feltüntetett 120 lélekkel szemben ma Ondód községben 1064 lélek lakik. Ezekből 500 cigány, 300 napszámos, 50 iparos, míg a fennmaradó csekély rész tartozik a községet fenntartó kis- és törpebirtokos családhoz.

Az a rohamos 50 év alatti 800%-os fejlődés legélénkebben bizonyítja a község jelenlegi nyomorúságát, mert a közintézményeken kívül ezt a cigánytömeget is el kell tartania a község néhány kisgazdájának. A rohamos további szaporodás éppen a cigányoknál mutatkozik. Egy-egy családban 8–14 gyermek is van. Szegénységük és hallatlan szaporaságuk, ha ez így folytatódik, teljes nyomorba és fizetéseképtelenségbe dönti majd a községet. A születések évi arányszáma 60–70, míg a halálozás dacára az erős fertőző és veneréas [nemi] népbetegségeknek, csak ezrelékben fejezhető ki. Ennek magyarázata talán a község szerencsés fekvésében és jó alpesi levegőjében lelheti magyarázatát.

Az 1870-es évekig Ondód, Torony, Dozmat közösen tartottak iskolát fenn Dozmaton. 1874-től Ondód és Torony községi iskolát szerveztek Toronyban, melynek személyi és dologi kiadásait az 5%-os iskolai pótdó keretéig közösen viselték. 1905-ben az ondódi cigánytelepülés hatásként Toronyban újabb tanítói állás vált szükségessé és 1914-ben már 3 tanerőre volt szükség. 1922-ben Torony, Ondód az iskolaközösséget

megszüntette és 1923-tól Ondódban két tanerős iskola van túlszűfolt osztályokkal.

Az eddigieket összefoglalva kitűnik, hogy Ondód község a cigányok letelepülésével a vele iskolát közösen tartó Dozmat és Torony községek lakosságát 2,5 szeresen, a tankötelesek számát pedig háromszorosan túlhaladta. Figyelembe veendő, hogy Ondód község pótagó alapul szolgáló adója P.3862,78 összeg, amely után kiróható 50%-os pótagó. A 2–3 ezer pengős iskolai kiadásokat, fenntartási díjat és egyéb szükségleteit is csak a folyó évre belügyminiszteri engedéllyel kirótt 70%-os pótagóval és államsegéllyel tudja fedezni. Érthető tehát az az elkeseredés és nyomorúság, ami e faluban a gazdaközönseget eltölti, mert hisz éppen a cigányság nevelése és ellátása érdekében kell csekély vagyonnal [a legtöbb kisgazda 2–5 hold földdel rendelkezik és csak 3 gazdának van 14 vagy ennél nagyobb holdja] rendelkező gazdáknak nélkülözni és családjuktól a cigányok miatt mindent elvonni.

Ha nem történik e községben a cigánykérdés végleges rendezésére valamilyen megoldás, akkor ez a lehetetlen társadalmi rétegződés a legelkeseredettebb ellentétekben fog majd megnyilvánulni. De ez nem is csoda, mert az a lehetetlen helyzet állott elő Ondódon, hogy a község 1000 lakosának majd minden szükségletét 25–30 törpegazdának kell kielégíteni. A cigánykérdés megoldása országos ügy, állami feladat kell, hogy legyen. A község sohasem fog kilábolni a bajokból és a nagytömegű letelepülő a közterhekhez semmivel sem járul hozzá. Még a kéményseprési díjakat is a cigányok után is a kisgazdáknak kell viselni. Az ondódi cigányok egy kisebb része zenélésből él, legnagyobb része koldulással foglalkozik s emellett az enyém-tied-övé világnézet mellett társadalmi és valláserkölcsei szempontból is olyan óriási romboló munkát végeznek, hogy erre adandó alkalommal részletesen külön fogunk még reámutatni.

A DÁNOSI ESET

1907

A dánosi gyilkosság két régi igazságügyi problémát vetett felszínre: a csendörkinzásoknak és a cigánykriminalitás ellen való védekezésnek kérdését ... A csendörkinzásokkal szemben való védekezés módjaira nézve nem igen hallottunk reformjavaslatokat. Annál több eszme merült fel a cigánykriminalitás meggátlása érdekében. Nemcsak a napilapok részéről, hanem szakjogászai részről is hangoztatták a cigányokkal szemben való legkiméletlenebb küzdelemnek, statáriális eljárásnak szükségességét. Különösen azt a kriminálpolitikai követelést hangsúlyozták, hogy az összes kóbor cigányokat össze kell fogni és életfogytiglan kényszer-munkában tartani.

Mikor a büntető törvényekben foglalt alkotmányjogi garanciák ilyen

félretételéről van szó, mindenekelőtt vizsgálnunk kell, hogy vajjon egyáltalán fölmerüle valamely kivételes intézkedésnek szükségessége. Mindenesetre furcsa, hogy ilyen kivételes rendszabályokat éveken át nem követeltek és velük csak most lépnek fel. Maga ez az egy körülmény is valószínűsíti, hogy a cigánykriminalitás rémét egy pár büntett okozta ideges félelem festette csupán a falra. A büntető statisztika adatai szerint a cigányok bűncselekményei a magyarországi kriminalitás tömegének igen kis részét teszik ki. A cigányok bűncselekményei az emberi életet alig veszélyeztetik, elsősorban a vagyonbiztonság ellen irányulnak. Erőszakos, kegyetlen intézkedések tehát semmi esetre sem támaszkodhatnak az állami végszükség mentségére.

A javíthatatlan csavargók, a lopást iparszerűen űző kisebb tolvajok életfogytiglan való internálásának eszméje nem nálunk merült fel először. Sarkalatos része ez az újabb irányok egyik szárnya által vallott követeléseknek. De az a kívánság, hogy egy egész néposztályt bűncselekmény rábizonyítása nélkül, a javíthatatlanság kritériumának gondos bírói megállapítása nélkül személyes szabadságától megfosszanak, a kriminálpolitikai követelések terén tudomásunk szerint egyes-egyedül áll.

A kőborcigányok kriminalitásában rejlő veszély megakadályozásának egyik leghathatósabb eszköze a rendőri munka pontossága és jósága. Bárkik is követték legyen el a legutóbbi idők tömeges bűncselekményeit, azok közbiztonságunkra nem a legjobb fényt vetik. Európai színvonalon álló bűnügyi rendőrség lehetetlenné tenné az emberi élet ellen irányuló bűncselekmények nálunk oly gyakori felléptét. Felesleges kegyetlenségeknél sokkal hathatósabb meggátolója a bűncselekményeknek a modern készülségű, központosított állami bűnügyi rendőrség.

Schwartner említi a XVIII. század végén írott statisztikájában, hogy a legkegyetlenebb rendszabályokkal sem sikerült megakadályozni a cigányok csavargását. A mai büntetőjogtudománynak egyik alapvető tételle, hogy a bűncselekmények ellen való küzdelemben nem a büntető intézkedéseké a főszerep. A közigazgatási és a szociális politika terén kell megtörténniök azoknak a reformoknak, amelyek kriminalitásuknak általában és így a cigánykriminalitásnak is csökkenését fogják eredményezni. A cigánykérdés egyik legjobb ismerője, Herman Antal mondja, hogy e kérdés megoldásának kulcsa a gyermekek oktatásában, az iskolában rejlik. Amíg a cigányok kevés kivétellel mind helyet foglalnak a magyarországi analfabéták nagy tömegében, addig kegyetlen megtorló intézkedéseknek sem értelme, sem jogosultsága nincsen.

A CIGÁNYÜGY A KÉPVISELŐHÁZ, ILLETVE A KORMÁNY ELŐTT A BURZSOÁ KORSZAKBAN

Miként bevezető tanulmányunkban említettük, a képviselőház és a minisztertanács vajmi keveset törődött a cigánykérdéssel. Ezért lehetséges, hogy még e kötet szűkös terjedelmi korlátai között is, az ide vonatkozó, általunk ismert források java részét be tudjuk mutatni.

A cigányügy kétféle módon kerülhetett napirendre a képviselőházban: vagy vármegyei feliratok sürgették a kérdés rendezését vagy valamelyik képviselő hangsúlyozta ugyanennek a fontosságát. Az előbbire jó példa részint az 1885-ből származó s a probléma okait is kutató veszprémi felirat [PmL IV-408-b 127/880 (15294/885)], részint az 1907-es kérvénydömpingről szóló naplórészlet [Képviselőházi Napló, 1906-11., VII. kötet, 130. o.], amely azonban már arra is bizonyíték, hogy a dánosi eset mekkora riadalmat keltett az országban.

A képviselői véleményekből is kettőt idézünk, már csak azért is, mert mindegyik jól jellemzi annak az időszaknak a cigánysággal kapcsolatos közgondolkodását, amelyben elhangzott: Nagy István 1885-ös hozzászólásában még törvényi rendezést sürget [Képviselőházi Napló, 1887-92., V. köt. 20. o.], Samassa János Dános után pár héttel statáriumot követel [Képviselőházi Napló, 1906-11., III. kötet, 133. o.]. A kép teljessége kedvéért közöljük az igazságügyi miniszternek Samassa interpellációjára adott válaszát is [Képviselőházi Napló, 1906-11., V. kötet, 160. o.]

A minisztertanács 1907. december 6-i ülésén Wekerle Sándor miniszterelnök előadta, hogy a „cigányügynek országos érvényű, gyökeres rendezése” érdekében Joanovich Sándort, Temes vármegye alispánját cigányügyi kormánybiztossá kívánja kinevezni.¹ Három nap múlva Andrassy Gyula aláírta a kinevezést.² Joanovich tevékenységéről – adatok híján – semmit sem tudunk. Munkájában a törvényhatóságok nem segítettek. Emiatt született meg a 14.461/1909. B.M. sz. körrendelet, amelyben a belügyminiszter a kormánybiztos támogatására utasítja a megyéket. A következő irat már felmentéséről tudósít: 1910. augusztus 4-ével keltezték.³

Két nappal később Feszty Bélát bizták meg a kormánybiztosi teendők

¹ Országos Levéltár [a továbbiakban: OL] K 148-1937-11-1580 [14/908]

² OL K 148-1937-11-1580[7436/907]

³ OL K 148-1937-11-1580[5164/910]

ellátásával, akit 1911 végén a minisztériumba rendeltek szolgálattételre.⁴ Feladatát egyébként hanyagul látta el, eljárást indítottak ellene, mert sűrűn kimaradt hivatalából.⁵ Azt, hogy Feszty meddig maradt hivatalában, nem tudjuk pontosan. Valószínű azonban, hogy egészen a Monarchia felbomlásáig tevékenykedett e funkcióban.

A minisztertanács által kreált cigányügyi kormánybiztosi tisztség tehát – a források hiánya sugallja ezt – aligha volt több hivalkodó címmel és magas fizetésnél. De hogy mégis essék szó erről az intézményről is, közrebocsátjuk a 14.461/1909. B. M. számú körrendeletet [Belügyi Közlöny, 1909/8. szám, 100. o.], amelyben Andrassy Gyula belügyminiszter a kormánybiztos támogatására utasítja a helyi közigazgatási szerveket. A kormány tevékenységével kapcsolatos másik irat érdemibb: a minisztertanács 1916. május 5-i üléséről készített jegyzőkönyvből vett részlet [Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918. Összeállította: Iványi Emma. Bp. 1960. 217–218. o.] Sándor János belügyminiszter nagyszabású rendezési tervének okait és célját ismerteti.

VESZPRÉM MEGYEI FELIRAT A KÉPVISELŐHÁZHOZ

1885

Veszprém vármegye közönségétől
232 jk.

9234/885

Mélyen tisztelt Képviselőház!

Alulírott napon tartott megye bizottsági rendes közgyűlésünkben tett indítvány folytán – tanácskozásunk tárgyává tettük azon – jogállamban páratlanul álló, de sajnos nálunk mégis létező állapotot, hogy egy egész, habár csekély számú népfaj – az oláh cigányok – megtelepitve nincsen, hanem kóborol, kóborol községről községre, országrészről országrészbe, s mivel a népfaj tagjainak vagyona nincsen, – rendes foglalkozása nincsen, s a szellemi ismeretek legcsekélyebb része is idegen előtte, mi sem természetesebb, mint hogy erkölcsében teljesen alásüllyed, sőt erkölcsről fogalommal sem bír, s az enyém és tied közti különbséget felfogni, azt tiszteletben tartani nem akarja.

S azon intézkedések, amelyek eddig a célból tétettek, hogy az oláh

⁴ OL K 148-1940-8-451[6119/911]

⁵ Az OL B.M.-elnöki mutatókönyvek 1488. kötetében olvasható: „Feszty Béla hivatalából való gyakori kimaradása miatt folyamatba tett eljárás.” Az irat elkallódott.

czigányok kóborlása megszüntetessék, eredményre nem vezettek, de eredményre nem is vezethettek, mert arra alkalmasok sem voltak.

Ugyanis mivel általánosan ismert és számtalan hivatalos adattal is igazolható tény, hogy az oláh cigányok kóborlásaik közben mihelyt arra mód és alkalom kínálkozott, bűntényeket követtek el, az oláh cigányok megjelenését minden vidéken csapásnak tekintik s védekeznek ellenük akképen, hogy őket a községben meg nem tűrik, s ha engednek is nekik pihenési időt egy vagy két napra a község határában, de a községen kívül, iparkodnak mihelyt lehet, esetleg hivatalos kényszer útján is a község határából őket mielőbb eltávolítani.

Nem szükséges bizonyítani, hogy ezen eljárás mindenre lehet alkalmas és célravezető, csak arra nem, hogy az oláh cigányok nomád életmódját megszüntesse, azokat rendszeres munkához szoktassa s bizonyos helyhez kösse.

Egyéb intézkedést pedig egyes törvényhatóság saját hatáskörében nem tehet, mint azt, amit az imént előadni szerencsénk volt, és pedig annál kevésbé, mert a népfaj kóborlásban született és fölnevelkedett egyes tagjai illetőségének megállapítása, s így a kóborlóknak illetőségi községükbe tolonczozása leggyakrabban a lehetetlenségek sorába tartozik.

Mivel tehát, mint előterjeszteni és indokolni szerencsénk volt, az oláh cigányokkal szemben eddig követett eljárás azok kóborlását és bűnös üzelmeit megszüntetni soha nem fogja, s mivel egyes törvényhatóság a legjobb szándék és leggondosabb fölügyelet daczára sincs azon helyzetben, hogy az általánosan ismert bajt megszüntesse vagy azt csak enyhítse is, hanem az csak országos és pedig gyökeres intézkedések által tehető, hazafiúi bizalommal kérjük a mélyen tisztelt képviselőházat, hogy a kir. kormányt utasítani méltóztassék, mikép az oláh cigányok nomád és közbiztonságot nagyban veszélyeztető kóbor életmódjának megszüntetése s illetőleg azok állandó megtelepítése iránt mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő.

Kelt Veszprémben 1885. évi június hó 1-én és folytatva tartott megye bizottsági rendes közgyűlésünkben

Veszprém vármegye közönsége nevében
Véghely Dezső s. k. alispán.

VÁRMEGYEI KÉRVÉNYEK A KÉPVISELŐHÁZ ELŐTT

1907

...*Darányi Ferencz jegyző olvassa*: Sáros vármegye, Borsod vármegye, Temes vármegye, Torontál vármegye, Szeben vármegye, Ung vármegye, Turócz vármegye, Sopron vármegye, Trencsén vármegye, Zemplén

vármegye, Baranya vármegye, Bács-Bodrog vármegye, Hont vármegye, Gömör-Kishont vármegye, Szilágy vármegye, Vas vármegye, Udvarhely vármegye, Esztergom vármegye, Abauj-Torna vármegye, Moson vármegye, Tolna vármegye, Hajdu vármegye, Fejér vármegye, Liptó vármegye, Nyitra vármegye, Bars vármegye, Békés vármegye, Máramaros vármegye, Arad vármegye a vándor cigányhordák [u.n. oláh-cigányok] garázdálkodásának megfékezése céljából törvényhozási intézkedéseket sürgetnek.

Elnök: Az előadó urat illeti a szó.

Zakariás János előadó: T. ház! A törvényhatóságok és városok ezen kérvényekben előadják azt a köztudomású tényt, hogy a vándor cigányok, az u.n. oláh-cigányok garázdálkodása a vármegyékben és a községekben veszélyezteti a közbiztonságot, sőt a közegészségügyet és az állategészségügyet is. Ezen hordák 20–30 szekérrel, putrikban haladnak faluról falura, letelepednek a falu végén és miután más jövedelmük nincs, nagyrészt lopásból tartják fenn magukat és veszélyeztetik ez által a közbiztonságot.

Az egyes törvényhatóságok szabályrendeletileg igyekeztek ugyan ezen a bajon segíteni, és hoztak is különféle rendelkezéseket, de ezek kellő hatálylyal nem bírtak, miután csak egyes vármegyék területére terjedtek ki. Ép ezért kéri e vármegyék, hogy ezen ügy országosan rendeztessék. A kérvényi bizottság javasolja, hogy e kérvények pótlólag adassanak ki a kormánynak.

Elnök: Szólni senki sem kíván. Kérem a t. házat: méltóztatik-e a kérvényi bizottság javaslatához hozzájárulni, igen, vagy nem? *Igen!* Ha igen, akkor azt elfogadottnak jelentem ki.

NAGY ISTVÁN KÉPVISELŐ FELSZÓLALÁSA A CIGÁNYKÉRDÉS TÁRGYÁBAN

1885

...*Nagy István:* T. ház! Sopronmegye közönségének tárgyalás alatt levő kérvényéhez legyen szabad röviden hozzászólanom.

Szükségtelen nekem itt a t. házban a kóbor cigányokról, azok életmódjáról, foglalkozásaikról hosszabban értekezni. Ismeri e fajt számos hibáival mindenki. Tudjuk, t. ház, hogy a teknőkesztő és a fazéklövő cigányok kivételével, az u.n. kóbor cigányok mind foglalkozás nélküli csavargók, kik csalás, kuruzslás, lopás és újabb időkben már igen gyakran rablásból is élnek. E fajnak egyetlen tagja sem teljesíti polgári kötelességét; nincs vallásuk, mely őket kötelemre figyelmeztetné; erkölcsstelenségük, mely alapját szintén vállaltalanságukban leli, kivetkőzti őket emberi alakjukból, munka nélkül járják be a falvakat, hogy valóságos rémei legyenek a békés társadalmi kötelékben élő, törvények

által kormányzott polgároknak. Hogy mit jelent az, ha egy ilyen cigánybanda a községben megjelenik, azt csak azok tudhatják, kik kisebb községekben laknak. Valóságos ostromállapot áll ott be! Mindenki abbahagyja foglalkozását, hogy hazasiessen megmenteni ingó vagyonát azok ellenében, kik a tárgyak elrejtésében oly bámulatós ügyességgel bírnak, hogy a legéberebb örködés sem képes megakadályozni, hogy a gazda, vagy a gazdaasszony jelenlétében is kisebb tárgyakat el ne lopjanak; ha pedig egyszer már elloptak és elrejtettek valamit, akkor azután ugyancsak ügyes ember legyen, ki azt náluk megtalálja. Sőt újabban már majdnem kivétel nélkül el lévén látva fegyverekkel is, ma már nemcsak a vagyon, de a személybiztonságot is a legnagyobb mérvben veszélyeztetik. [*Igaz! Úgy van!*] Számptalan példa volt arra, hogy ők utasokat megtámadtak és kiraboltak. Legyen szabad csak azon hajmeresztő kegyetlenséggel végrehajtott rablógyilkosságot egyetlen példa gyanánt felhoznom, melyet a téli hónapokban Veszprém megyében Pápa vidékén [*Halljuk! Halljuk!*] egy ily kóbor cigánycsapat hajtott végre.

Számptalan példa van arra is, sőt mondhatnám, hogy az mindig megtörténik, hogy ők, ha valamely bűntény elkövetése miatt üldözöbe vétetnek és magukat az üldözésekre kiküldött rendőri közegeknél erősebbeknek érzik, úgy ellentállnak minden eszközzel, még fegyverrel is készek az illető üldözőket megölni is. E garázdálkodást, t. ház, tovább tűrni már csakugyan nem lehet. Itt az ideje, hogy e garázdálkodás további folytatását megakadályozzuk és intézkedjünk, hogy ezen abnormis állapot valahára megszűnjék. [*Helyeslés a baloldalon.*] Mert csakugyan szegényfolt ez a mai társadalomra nézve, midőn milliókat költünk személyünk és vagyonunk biztosítására, milliókat költünk avégből, hogy hazánkat az európai műveltséggel bíró civilizált államok sorába emeljük, hogy még létezhetik manapság egy elenyészőleg csekély valódi nomád-népfaj, mely a műveltségről és erkölcsiségről sejtelemmel sem bír, melynek nincs fogalma a törvényről, daczol minden nemesebb törekvéssel és egyedüli célja, kóborolva járni be a világot, lopással, rablással tengetni életét és valóságos ostora lenni a társadalomnak.

Ezen abnormis állapotok létezését, de egyúttal azoknak tarthatatlanságát is, úgy hiszem, senki nem tagadhatja. Azok orvoslása tehát a legégetőbb szükség, de egyúttal elodázhatlan kötelessége azoknak, kik a polgárok erkölcsi, szellemi és anyagi jólétének emelésére és előmozdítására vannak elsősorban hivatva. Csakhogy ezen állapotok gyökeres orvoslására érvényben levő rendőri törvényeink és az egyes megyék által e tárgyban hozott szabályrendeletek, a mint ezt könnyű leendő bebizonyítanom, teljesen elégteleneknek bizonyultak. Senki nem állíthatja, hogy ezen állapotok megszüntetése és mérséklésére az egyes törvényhatóságok minden lehető meg ne tennének. Csakhogy, fájdalom, erőik gyengéknek, az eszközök alkalmatlanoknak bizonyultak, tehát célhoz sem vezethettek; mégpedig azért nem, mert e baj nem egyes vidékeket sújtó, hanem

országos baj lévén, azon csak nagyobb szabású, gyökeres orvoslást ígérő rendszabályokkal lehet, de kell is segíteni; mert arról is van itt szó, hogy a művelt társadalmat veszélyeztető, de egyébként tagadhatatlanul élet-erős népfaj ragadtassék ki oly mélyre sülyedt állapotából, nyeressék meg a műveltségnek, tétessék emberré és a társadalom hasznos tagjává. Azonban a vándor cigányok kóborlásának és garázdálkodásaiknak meggátlására az államhatalom által nyújtott és az egyes municipiumok által fogantatba vett eszközök nemcsak alkalmatlanok az általam említett kettős cél elérésére, hanem a helyzetet még rosszabbá is teszik. Ezen intézkedések értelmében egyes kóbor cigányok, vagy azoknak egész csapatjai a helységben meg nem türetnek, hanem illetőségi helyökre tolonczolandók; az illetőségi község pedig köteles azoknak munkával ellátásáról és fentartásukról gondoskodni és őket rendes munkához szoktatni. Hát így elméletben, t. ház, ez mind igen szépen hangzik; csakhogy a gyakorlatban azok az illetőségi községek sehogy sem bírnak ezen igényeknek megfelelni. Tudjuk először, hogy az e fajta kóbor cigányok illetőségi helyének megállapítása a lehetetlenséggel határos; hogy az 100 eset közül egyszer sikerül; tudjuk, mily tetemes és e mellett egészen céltalan költségek merülnek fel az ily illetőségi ügyek tárgyalásának folyama alatt, valamint a tolonczolásból is és azután az egész vesződéses és költséges eljárásnak vége mindig mégiscsak az, hogy a községek az ily kóbor cigányokat, mert a községbe nem tartoznak, illetőségük meg nem állapítható, határ-ukból elűzik más határba, itt hasonlóan bánnak el velük és így megy ez községből községre, megyéből megyére, az ország egyik szélétől a másikig, az országból ki és az országba ismét be. Ez által ezen, a rosszra egyébként is hajlandó népfaj kényszerítve van az emberi társadalmat kerülni, fentartásáról pedig úgy és ott gondoskodni, a mint és a hol ezt kényszerhelyzete engedi. Végre az ekként vad módjára üldözött csoport sehol nyugalmat nem találva, kikerül a külföldi államokba is, hol életét szinte csak a már ismert módon lévén kénytelen tengetni, végre mint magyar alattvaló kerül a külföldi hatóságok kezeibe és ott a külföldnek közigazgatásunk és közbiztonságunk iránt táplált amúgy sem valami igen hizelgő véleményét megerősíti és azután mint a külföld által úgy is igen sürűen emlegettetni szokott ázsiai állapotaink élő tanúira történik e szerencsétlenekre ott hivatkozás. Ha pedig igen ritkán sikerül ily cigány családnak egy községre való utalása, ez által csupán azért, mert a véletlen úgy hozta magával, hogy az a cigány ott szülessék, oly terhet róvnak az illető községre és oly kötelezettség elvállalására kényszerítjük azt, melynek az megfelelni sehogy sem bír.

A község nem bírja az ily cigány családot eltartani, mert a község önfentartása, valamint az önhibájukon kívül községélyre szoruló, községi szegények eltartása is túlságos, majdnem elviselhetetlen terhet ró. Munkát pedig hogyan adjon a község neki, hogyan szoktassa őt rendes mun-

kára, mikor a község lakosainak nagy része maga is munka hiánya miatt teng és mások könyörületére van utalva?

De ha volna is a községben munkás kézre szükség, a csekély erkölcsi és anyagi erővel rendelkező község hogyan szorítson munkára oly népet, miképen törje meg e faj makacsságát akkor, midőn velük szemben – eddig legalább – az államhatalom törekvései is teljesen sikertelenek maradtak? Mivel tehát ezen bajok – mint már említettem – nemcsak egyes vidékeken, de az egész országban megvannak és félő, hogy alapjaiban fog közbiztonságunk megrendíttetni, ha eleje nem vétetik az oly fenyegető irányban és oly rohamosan növekvő bajnak, mivel a baj oly általános, olyannyira elmérgesedett, hogy az ellen védekezni lehetetlen és a törvényhatóságok annak saját hatáskörükben leendő megszüntetésére avagy csak mérséklésére is legjobb akaratuk daczára is tehetetlenek, miként ezt kimutatni is bátorkodtam; azért a kérvényező megye közönségének a t. házhoz intézett kérelme és óhaja annál jogosultabb, mert mint határszéli megye a kóbor cigányok gyakori látogatásainak kellemetlen és veszélyes következményeit sokkal súlyosabban érzi, mint a határtól beljebb és messzebb fekvő más megyék és innét van az, t. ház, hogy e csapás által kétszeresen sújtott határszéli megyének e baj orvoslását kérő petitioival már a múlt századtól fogva van alkalmunk minduntalan találkozhatnunk.

Mindezek alapján a tárgynak, úgy hiszem, mindnyájunk által érzett személy- és vagyonsbiztossági nagy fontosságánál fogva a t. kérvényi bizottság határozati javaslatával szemben, mely ezen fontos kérvényt a t. belügyministernek egyszerűen csak kiadni javasolja, a következő határozati javaslatom elfogadására bátorodom a t. házat tisztelettel felkérni [olvassa]:

„Határozati javaslat. [Halljuk!] Tekintve, hogy a vándor vagy oláh cigányok mint foglalkozás nélküli csavargók, a személy- és vagyonsbiztosságot legnagyobb mérvben veszélyeztetik, tekintve, hogy ezen nomád népfaj ügyeinek szabályozása egyedül czélszerű országos intézkedések foganatosításától várható: –

Jelen kérvény a belügyminister úrnak azon utasítással adatik ki, hogy azt tanulmány tárgyává téve, az ügynevezett vándor vagy oláh cigányok kóborlását és üzelmek megszüntetését czélzó törvényjavaslatot a jelen országgyűlés második ülészakának tartama alatt terjeszsen a ház elé.”

Bátorodom e határozati javaslatnak elfogadását kérni. [Élénk helyeslés bal felől.]

Elnök: Fel fog olvastatni a határozati javaslat.

Törs Kálmán jegyző [olvassa Nagy István határozati javaslatát].

Kállay Zoltán előadó: T. képviselőház! Az előttem szólott t. képviselő úr előadására röviden csak annyit kívánok megjegyezni, hogy igenis a kérvényi bizottságnak minden egyes tagja tudatában volt annak, hogy az országban a kóborló cigányok olyan visszaéléseket szoktak elkövetni, melyeknek megakadályozására a szükséges intézkedések megtétele óhaj-

tandó. Azt is tudtuk, t. ház, hogy úgy az egyes megyei törvényhatóságok, mint a belügyministerium részéről ez irányban már számos intézkedés történt és hogy azon álláspontnál fogva, melyet a bizottság elfoglalt, e kérvény ügyében a további intézkedések is megtörténhetnek, erre mutat épen az, hogy a kérvényt nem utaltuk a ház irattárába, hanem igenis a szükséges intézkedések megtétele végett kiadatni véleményeztük a belügyministerium vezetésével megbízott ő Felsege személye körüli miniszternek, mint legilletékesebb hatóságnak arra nézve, hogy az országban e kérdést tanulmányozza és az iránt a szükséges intézkedéseket megtehesse.

Ezzel az indokolással bátorkodom a kérvényi bizottság határozati javaslatát elfogadásra ajánlani. [*Helyeslés jobbfelől.*]

Elnök: T. ház! A kérvényre vonatkozólag két határozati javaslat van beadva. Az egyik a kérvényi bizottságé, mely azt mondja, hogy a kérvény kiadatik a belügyministerium vezetésével megbízott ő Felsege személye körüli magyar királyi miniszternek; ezzel szemben áll a Nagy István képviselő úr által beadott határozati javaslat, mely ugyanezt erősebben hangoztatja és egyszersmind kijelöli azon utat, melyen a kérdés elintézését eszközöltetni kívánja. Az első kérdés az lesz: elfogadja-e a ház a kérvényi bizottság határozati javaslatát, igen vagy nem? Ha ez elfogadtatik, akkor Nagy István képviselő úr határozati javaslata elesik; ha pedig nem fogadtatik el, akkor utána azt a kérdést teszem fel, hogy elfogadja-e a ház Nagy István képviselő úr határozati javaslatát. Kérem tehát, méltóztatik-e a t. ház a kérvényi bizottság határozati javaslatát elfogadni, igen vagy nem? Kérem azon képviselő urakat, a kik azt elfogadják, hogy méltóztassanak felállani. [*Megtörténik.*] A ház többsége elfogadta és így Nagy István képviselő úr határozati javaslata elesett.

SAMASSA JÁNOS INTERPELLÁCIÓJA

1907

... *Samassa János:* T. ház! Mostan, midőn a t. kormány szociális kérdésekkel foglalkozó törvényjavaslatoknak egész sorozatát teszi le a ház asztalára és az ezekre vonatkozó ígéreteit beváltja, szükségesnek vélem, hogy bizonyos irányban egy szociális kérdést, az oláh cigányok kérdését is a t. ház elé hozzam, illetve felhívjam rá az illetékes miniszter úr figyelmét. [*Halljuk!*]

T. ház! Nemzeti kormányok, a milyent eddig, sajnos, csak kivételképen ismertünk, politikai intencziójukat kell, hogy odairányítsák, hogy a nemzet összes rétegeinek, a honpolgárok valamennyi osztályának összes erkölcsi és anyagi érdekeit felkarolják. Ilyen érdekről van itt szó. Mondhatnók, hogy a világ minden részében el van terjedve az oláh cigányság, ez a fegyelmetlen tömeg, de nálunk épenséggel oly arányokban, oly

féktelenül garázdálkodik, a milyenre egyhamar példát nem is lehet találni.

E szabadon csatangoló dúvadnak a részletesebb jellemzésébe felesleges belebocsátkoznom, különösen felesleges azon főindokoknál fogva, melyek engem felszólalásomra indítottak. Bár sokszor hallottuk főbb vonásaikban azokat az indító okokat, amelyek már többször felvetették ezt a kérdést, mindazonáltal a kép teljessége kedvéért és interpellációim alapos megokolása végett szükséges, hogy egyes indokokat mégis felemlítsek *(Halljuk! Halljuk!)*, és azt hiszem, ha a többit elhallgatom is – bár tudom, hogy a t. kormány önmagától is hajlandó ezt a kérdést a maga részéről gondjai alá venni –, az általam felhozandó indokok elegendő anyagot fognak képezni arra, hogy mégis sürgősebb intézkedés történjék a kérdés megoldására. Tudom azt is, t. ház, hogy egy bizottság létezett, amely e kérdéssel foglalkozott; vajjon e bizottság létezik-e, vagy ha létezett, működik-e, nem tudom, nem is keresem. Most csak arra kérem a t. belügyminiszter urat, hogy amíg e nehéz dolog törvényben fog szabályoztatni, szigorú ideiglenes intézkedést tegyen e tárgyban.

Tudjuk, hogy e karavánok ide-oda járnak, különösen aratáskor, szőlő-éréskor, vagy szüret alkalmával; tudjuk, hogy ott a legszemérmertlenebb módon garázdálkodnak. Sok példa van erre. Hogy csak egyet említsek: nemrég Heves és Borsod vármegye határában egy földbirtokost, a ki kocsin ment, feleségével, kocsisával együtt a legszivtelenebb módon legyilkoltak. Megtámadják a szegény embereket, midőn terményeiket a hetivásárra viszik, kifosztják őket és ha ellenszegülnek, nem irtóznak a legkegyetlenebb gyilkolástól sem. Talán három esztendő előtt történt, ha jól emlékezem, hogy egy nagy szőlőbe betört egy ilyen cigánybanda. A körülbelül 30 főnyi tömeggel szemben a csősz képtelen volt természetesen védekezni és bemenekült a kunyhóba. Már-már kihúzták volna, midőn a véletlen úgy hozta magával, hogy felesége kiszökvén hátul a kunyhóból, beszaladt a községbe és csendőrségséget hívott. Azonban csak egy csendőr volt otthon, mindannak daczára ez az egy ember is felszerelte magát, kiment és szembeszállt a cigányokkal. Emberfeletti munkát végzett az a csendőr. Szerencsére a feléje irányzott számtalan lövést kikerülhette és elég hidegvérrel rendelkezvén, több sikeres lövést irányíthatott a tömeg ellen.

Időközben segítséget is kapván, leszerelte őket és a községházára kísérte. És mi történt? A mi humánus törvényeink intézkedése következtében csodálatos módon a vizsgálat főképen a csendőr ellen irányult. Egy hétnél tovább tartott a vizsgálat. Én, minthogy kerületemben történt a dolog, gyakrabban meglátogattam ezt a cigánytömeget a községházán, ott jólétben, gondtalanul, orvosi kezelés alatt – a mi természetes is, mert meg voltak sebezve – találtam őket, vígan éltek napjaikat, míg a csendőr csak egy-két órát pihenhetett: büntetésből oda volt rendelve nap-nap után, hogy őrizze ezt a karavánt, úgy hogy már alig lézengett, alig tudott

a lábain állani s így szólott hozzám: „Uram, ez a köszönet azért, amiért a kötelességemet teljesítettem!”

Az akkori politikai viszonyok nem engedték meg, hogy ezt a kérdést felvessem. Szolgálhatnék még több ilyen példával, de feleslegesnek tartom. E tömeg, e zabolátlan csorda elhelyezkedik egyes vidékeken, nem respektál semmi tulajdonjogot, erdőben halomra vágja a fát, tüzet rak, egyszerűen pusztít; adót nem fizetnek, nem katonáskodnak, hanem ellenkezőleg, a vagyonukat, vérüket feláldozó becsületes polgárok véréből élnek.

Ha egy szegény ember egy kis fát lop, ha azért, mert családja éhezik, kényszerűségből kis burgonyát lop a szomszéd földről, vagy a lovának egy kis takarmányt, egy kis fűvet vág le az út széléről, szigorúan megbüntetik. Kérdem: történik-e aránylag ezekkel az emberekkel az igazságszolgáltatás terén kellő szatiszfakció [elégtétel]? Nem!

Az oláh cigányok által elkövetett borzasztó esetek, bűntények kriminál-szociológiai minőségét vizsgálva, a kriminál-antropológia tudományára támaszkodva, azt hiszem, megköczkázthatom azt a kijelentést, hogy nagyon is szigorú, radikális módszerek végrehajtását kell kívánunk az oláh cigányok megzabolozására. *[Helyeslés.]* Ezen minden tekintetben különálló, szabadon rabló és gyilkoló tömeget drákói rendszerrel kell az államélet korlátai közé szorítani, és ha ez nem sikerül, speciális nemzetközi alapon kell megfékezni garázdálkodásaikat. Hogy milyen módon, majd annak idején, ha esetleg csekélységem felszólíttatik az illetékes tényezők részéről, néhány adattal szívesen szolgálok ebben a tekintetben is. Bár az oláh cigányok nem érdemlik meg, hogy a törvények humánus szelleme lengje át azokat az intézkedéseket, amelyek az ő megfékezésükre szolgálhatnának, ebben a perczen én sem óhajtok eltérni ettől a humánus szellemtől, hanem addigra is kérem elsősorban a t. belügyminiszter urat, hogy szíveskedjék megfelelő ideiglenes intézkedésekkel odahatni, hogy ezek bizonyos mértékben megzaboláztassanak. *[Helyeslés.]*

Épen ebből a szempontból úgy a belügyminiszter úrhoz, mint az igazságügyminiszter úrhoz a következő interpellációt intézem *[olvasva]*:

„Interpelláció a belügy- és igazságügyminiszter urakhoz az oláh cigányok törvény útján való szigorú megrendszabályozása tárgyában:

Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-

miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?”

Elnök: A házszabályok értelmében az interpelláció kiadatik a belügyi és igazságügyi ministereknek.

POLÓNYI GÉZA IGAZSÁGÜGYMINISZTER VÁLASZA SAMASSA INTERPELLÁCIÓJÁRA

1907

...*Elnök:* Az ülést újból megnyitom. Következik az igazságügyminiszter úrnak válasza Samassa János képviselő úrnak október hó 24-én hozzáintézett interpellációjára.

Polónyi Géza igazságügyminiszter: T. képviselőház! Samassa János képviselő úr a képviselőháznak október 24-én tartott ülésén az oláh cigányok, illetőleg a vándorcigányok kérdésével kapcsolatosan a belügyminiszter úrhoz és az igazságügyminiszterhez interpellációt intézett része a következőképen hangzik /olvassa/:

„Tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügyminiszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?”

Hát, t. képviselőház, az iránt kétség nem lehet, hogy ez a vándorcigány-kérdés a személyes vagyónbiztonságot lényeges mértékben veszélyezteti. Az iránt sem lehet köztünk véleményeltérés, hogy óhajtandó és szükséges volna, hogy a személy- és vagyónbiztonság szempontjából ezen vándorcsoportokkal szemben a megfelelő intézkedések hatályosan megtehetőek legyenek. Tudomásom szerint a belügyi kormányzat az, melynek feladata a prevenczió. Azon a téren meg is teszi kötelességét, de lehetetlen elhallgatnom azt, hogy az intézkedések hatályossága részben megakadályoztatik az által, hogy ezek a vándorcsoportok e szerint iparigazolvánnyal ellátott iparosokként járják be az országot. Iparigazolványuk nem magyar, hanem külföldi hatóságok által lévén kiállítva, a vámszövettségben biztosított recziprocitásnál fogva a magyar hatóságok kénytelenek ezeknek az iparigazolványoknak hitelt adni. Már most a prevenczióra vonatkozó intézkedések taglalásába én nem bocsátkozom, mert ez az igen t. belügyminiszter úr hatáskörébe tartozik. Azt hiszem, a t. képviselőház is teljes megnyugvással veszi azt a nyilatkozatot, hogy a belügyi kormány e tekintetben pontosan és hűségesen teljesíti kötelességét.

Ami az igazságügyi kormányzatot illeti, a hova a megtorlás és pedig a törvény korlátai között való megtorlás tartozik, mást nem válaszolhatok, mint azt, hogy valahányszor a személy- és vagyónbiztonság ellen intézett támadás konkrét bejelentés tárgyává tétetik, az illető királyi

ügyészségek és bíróságok kötelességszerűen, hatáskörüknek megfelelő módon járnak el.

Ami a t. képviselő úrnak azt a kívánságát illeti, hogy én a magyar korona országainak területére statáriumot rendeljek el, erre nézve mély sajnálattal, nemlegesen kell válaszolnom. Erre én nem vállalkozhatom, t. képviselőház, és pedíg két okból. Mind a két oknak ismeretesnek kellene lennie a t. képviselő úr előtt. Az első az, hogy az igazságügyminiszternek hatásköre a magyar korona országainak egész területére ki nem terjed, csak Magyarországra; Horvátország igazságszolgáltatás dolgában autonóm. A másik – és ez a legfőbb –, hogy a t. képviselő úr elfeledkezett arról, hogy Magyarországon statárium nincs; vagyis a büntető perrendtartás a régi időkben fennálló statáriumot eltörölte és így törvényes hatáskör hiányában oly intézkedést, amelyet a törvényhozás mint anakronizmust feleslegesnek tart, én életbe nem léptethetek. Nagyon lekötelezne egyébként a t. képviselő úr, ha tájékoztatna az iránt, hogy milyen törvény alapján lennék én abban a helyzetben, hogy statáriumot rendelhessek el.

Ez tehát az én válaszom a t. képviselő úrnak: azon a területen, ahol személyes hatásköröm fennáll, a legnagyobb készséggel kijelentem, hogy minden a személy- és vagyónbiztonság ellen intézett merénylettel szemben, ha tudomásomra jut, a megtorló intézkedést magam is szorgalmazni fogom; a statárium elrendelésének útjában azonban törvényes akadály van. Tisztelettel kérem, méltóztassék válaszat tudomásul venni. *[Helyeslés.]*

Elnök: Kérdem a t. házat: méltóztatik-e a miniszter úr válaszat tudomásul venni, igen vagy nem? *[Igen!]* Akkor kijelentem, hogy a ház a miniszter úr válaszat tudomásul veszi.

A CIGÁNYÜGYI KORMÁNYBIZTOS TÁMOGATÁSÁRA UTASÍTÓ 14.461/1909. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A cigányügy országos rendezésével megbízott Joanovich Sándor c. ministeri tanácsos, kormánybiztosnak e teendőiben való hatósági támogatásra való felhívás.

[Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.¹⁾

A cigányügyet országszerte véglegesen rendezni öhajtván, az e körüli teendők ellátásával kormánybiztosi minőségben Joanovich Sándor c. ministeri tanácsost biztam meg.

A kormánybiztos címe: „a cigányügy országos rendezésével megbízott kormánybiztos”, ideiglenes irodája a magyar kir. belügyministeriumban van.

¹ Ez a körrendelet Fiuméra is kiterjed.

A kormánybiztos működését már megkezdvén, mindenekelőtt szükséges, hogy a cigányfaj számára, valamint a cigányok életmódjára, foglalkozására, kulturális és egyéb viszonyaira nézve megfelelő adatok álljanak rendelkezésére.

Evégből a m. kir. központi statisztikai hivatal az összes községi előljárásságokhoz, valamint az összes városokhoz a tudomás végett idezart² kérdőívekkel azonos kérdőíveket fog szétküldeni.

[Csak a vármegyei alispánoknak]

Ügyszintén felhívom, hogy a főszolgabirákat utasítsa arra nézve, hogy közvetlen rendelkezési joguk érvényesítésével is a legéberebb felügyeletet és ellenőrzést gyakorolják az iránt, hogy a községi előljárásságok a statisztikai hivatal útján közvetlenül hozzájuk küldött kérdőíveket helyesen, szabatosan, a tényleges állapotnak megfelelőleg töltsék ki, s azokat a kézhez vételtől számítandó 8 napon belül az illetékes főszolgabírákhoz beküldjék.

Végül felhívom, kötelezze a főszolgabirákat, hogy az egész járásból hozzájuk megfelelően kitöltve beérkezett kérdőíveket saját véleményükkel is ellátva, újabb 8 nap alatt a m. kir. központi statisztikai hivatalhoz felterjesszék.

[Csak a th. városi polgármestereknek.]

Ügyszintén felhívom, hogy a Cimednek alárendelt hatóságokat utasítsa arra nézve, hogy a statisztikai hivatal útján közvetlenül hozzájuk küldött kérdőíveket helyesen, szabatosan, a tényleges állapotnak megfelelőleg, a legnagyobb körültekintéssel és lelkiismeretes gondossággal töltsék ki, s azokat a kézhezvételtől számítandó 8 napon belül a m. kir. központi statisztikai hivatalhoz felterjesszék.

Budapesten, 1909. évi február hó 1-én.

Andrássy s.k.

RENDELETTERVEZET A KÓBOR CIGÁNYOK ÜGYÉBEN

Mínisztertanácsi jegyzőkönyv, 1916. május 5.

A belügyminiszter úr szóba hozza a kóbor cigányok megfékezésének és letelepítésének kérdését, amely évtizedek óta okoz gondot a kormánynak és amelyre az első lépés megtételét ez idő szerint nemcsak az indokolja, hogy a foganatosítandó intézkedések némelyikére a kivételes törvények nyújtanak alapot, hanem szükségessé is teszi a kóbor cigányok részéről

² A kérdőív csupán a törvényhatóságok részére hivatalból szétküldött mellékletes lap-példányokhoz csatolattik.

mind gyakoribb erőszakoskodások megakadályozhatása. A háború okozta drágaság ugyanis megnehezítette a cigányoknak életszükségleti cikkeik megszerzését, evégből aztán igen gyakran folyamodnak erőszakoskodáshoz, főleg miután a községek férfilakossága távol van és így erőteljesebb ellenállástól kevésbé kell tartaniok.

A tervbe vett intézkedések, amelyeket előadó miniszter úr főbb vonásaikban a földművelésügyi, a honvédelmi és az igazságügyi miniszter urakkal, illetőleg kiküldöttjeikkel állapított meg, azt célozzák, hogy a kóbor cigányok a toloncsabályzat alapján egy meghatározott rövid időközön belül az ország egész területén egyszerre állíttassanak elő, közülük a katonai, vagy a hadi személyes szolgálatra alkalmasak erre a célra vétessenek igénybe, a többiek pedig előállítási helyeiken, illetőleg az e célra kijelölt községekben helyeztessenek el, szoríttassanak munkára és tartassanak őrizet alatt mindaddig, amíg községi illetőségük megállapítást nyer, vagy letelepítésükre a végleges intézkedés megtörténik.

Az erőteljes férficigányok eltávolításán kívül fontos, hogy a cigányoktól vonóállataik és szekereik, mint szökésüknek legfontosabb eszközei, elvétessenek, ami a hadiszolgáltatási törvény alapján a katonaság részére van tervbe véve, akként, hogy a katonaság valamennyi cigányfogatot igénybe venné, az alkalmasokat katonai vagy mezőgazdasági munkára tényleg felhasználná, a többit pedig árverés útján értékesítené. A megszerzési és az eladási ár közt esetleg mutatkozó különbözetet természetesen a hadügyminiszteri tárca javára meg kellene téríteni.

A honvédelmi miniszter úr szíves volt elvállalni, hogy ez iránt a hadügyminiszter úrral a szükséges megállapodást létesíti.

Jövőre nézve vonóállatokat a kóbor cigányok csak hatósági engedéllyel szerezhetnének.

A községekben [városokban] őrizet alá vett kóbor cigányok foglalkoztatása és munkára szorítása a hatóságoknak lesz feladata, amelyek a cigányoknak nyilvántartására, egészségügyi ellenőrzésére, legkivált pedig az elhelyezésükről és ételmezésükről való gondoskodásra lesznek kötelesek. Az ezzel járó költségek legnagyobb részének a cigányok saját kerestetéből és az egyeseknek járó hadisegélyből kell megtérülnie, a fedezetlen részt egyelőre a tolonckiadások terhére kellene elszámolni.

Magát a rendeletet, amelynek tervezetét előadó miniszter úr a miniszter urakkal már közölte, saját rendeleteként szándékozik kiadni, tekintettel azonban arra, hogy annak sikeres foganatosítása több kormányzati ág összehangzó együttműködését feltételezi, és hogy némely vonatkozásban a kivételes törvények alkalmazása is szükséges, előadó miniszter úr azzal a kéréssel fordul a minisztertanácshoz, hogy a kóbor cigányokról szóló rendeletének kiadásához hozzájárulni méltóztassék.

A minisztertanács hozzájárul.

A BURZSOÁ KÖZIGAZGATÁS ÉS A CIGÁNYKÉRDÉS

Azáltal, hogy a minisztertanács nem szentelt elég figyelmet a problémának, a parlament által adminisztratív feladattá degradált cigánykérdés rendezésének kísérleteiben a korszak egész ideje alatt a belügyminisztérium játszott főszerepet. A belügyi kormányzat tevékenysége mellett – mint majd látni fogjuk – a társmisztériumok amolyan „kiszolgáló szolgálatot” láttak csak el, míg a közigazgatás helyi szerveinek munkája javarészt kimerült abban, hogy több-kevesebb sikerrel érvényt próbáltak szerezni a központi jogszabályoknak.

1. A belügyi igazgatás területén a leteleítésre irányuló, illetve a cigányok vándorló életvitelének megakadályozását célul kitűző elképzelések már a dualizmus első éveiben is tetten érhetők, amint azt a 1.442/1867. vagy a 16.451/1871. B.M. számú körrendeletek is bizonyítják [megtalálhatók: PmL IV-408-b 127/880 (2895/881)]. Az első igazi csomópont azonban a világégés idejére tehető. Sándor János belügyminiszter ekkor bocsátotta ki a vándorcigányok leteleítését szabályozó 15.000/1916. B.M. eln. számú rendeletet [PmL IV-408-b 12 989/1919 (161/916)], azt a jogszabályt, amelyre – fontosságánál fogva – majd harminc éven át hivatkoztak a cigányügy kapcsán. De mutatja ennek a rendeletnek a jelentőségét az is, hogy több társmisztériumi rendelkezés kapcsolódott hozzá. Így például az 1916. május 27-én kiadott 9200/eln. 18-1916 számú honvédelmi miniszteri rendelet, amely arra utasította a törvényhatóságokat, hogy az 1865 és 1898 között született kóbor cigányokat állítsák katonai szemlebizottság elé. Azt pedig, hogy az előirt sorozások rendre megtörténtek, bizonyítja Nagykőrös polgármesterének július 3-ával keltezett – a megye alispánjának küldött – levele.¹

A belügyminiszteri jogszabály azon paragrafusával kapcsolatban, amely elvenni rendelte a cigányok lovait, két honvédelmi miniszteri rendelet is született. A korábbi [május 23-án keltezték] a lovak „haladéktalan” elvételére adott parancsot², a második pedig úgy rendelkezett, hogy a kóbor cigányok birtokában talált lovakra vonatkozó előírások „az ő birtokukban lévő szamarakra, öszvérekre és öszvérszamarakra is értelemszerűen alkal-

¹ PmL IV-408-b 12 989/919 [9707]

² 9300/eln. 20-b 1916. sz. H.M. rendelet, PmL IV/408-b 12 989/919 [19097]

mazandók”.³ A cigányok igavonó állatainak kisajátítása révén kevés lóhoz juthatott a hadsereg. Borsod megye mind az öt járásából maradt fenn idevágó adat: a mezőcsáti járásban például egyetlen lovat sem foglaltak le, a szentpéteriben egyet, de az „katonai szolgálatra nem alkalmas”, az edelényiben ötöt, amiből egy elpusztult, a többi alkalmatlan,⁴ az ózdiban szintén nem foglaltak le és a miskolciban sem.⁵

A 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet további végrehajtását illusztráló iratok közül a pozsonyi alispán jelentése [OL K 148–1916–34–8070 (17 092/916)] azért is került gyűjteményünkbe, mert a somorjai internálótáborról is közöl információkat, a kiskőrösi főszolgabíró beszámolója [PmL IV–408–b 12 989/1919 (161/1916)] pedig szemlélteti azt az elképesztő nemtörődömséget, amely akkori közigazgatási szerveinkre egyébként is jellemző volt. Ugyancsak a hanyag végrehajtásra enged következtetni a 101.052/1916. B.M. számú körrendelet is [Belügyi Közlöny, 1916/32. szám, 747. o.]. Végül a 151.041/1917. B.M. számú körrendelet zárja a sort [PmL IV–408–b 12 989/1919 (56 141/1917)], amely már nemcsak az 1916-os jogszabály végrehajtásáról, hanem további lépésekről, új elképzelésekről is tudósít.

A Horthy-korszak ide vonatkozó írásos emlékeiből már kihallani az agresszív lett idők szavát: a 257.000/1928. B.M. számú körrendelet [Magyarországi Rendeletek Tára, 1928., 1026–1027. o.] azon homályos ígérten kívül, hogy a belügyminiszter „minden részletre kiterjedően újból szabályozni” fogja a cigánykérdéssel kapcsolatos területeket, valamennyi forrásunkban csak tiltásról, korlátozásról, a cigányok jogainak megnyirbálásáról olvashatni. Letelepítés, munkalehetőségek teremtése helyett félévenként-évenként cigányrazziákat tartottak, miként az a veszprémi [VmL IV–405 3604/946 (7609/942)] és a zalai alispán jelentéséből [VmL IV–405 3604/946 (2676/943)] látható, sok esetben feleslegesen zaklatva ezzel cigánycsaládokat [a kiskőrösi főszolgabíró jelentése cigányrazzia tartásáról: PmL IV–408–b 699/1941 (34 514/1940)]. Ezeknek a razziáknak a sikeressége egyébként is megkérdőjelezhető. Volt ugyanis olyan ellenőrzés, amikor megyényi területen mindössze 4 vándorcigányt találtak, míg más alkalommal száznál is többet. Ekkora különbségeket pedig aligha lehet csak és kizárólag a vándorlók sajátos életvitelével magyarázni.⁶

A II. világháború sem hozott változást a formákban: a déli hadműveleti terület kormánybiztosának leírata továbbra is diszkriminatív módon szabályozta a cigányok életviszonyait [VmL IV–405 3604/946 (6605/944)]. Két utolsó forrásunk pedig mintegy összegzi a Horthy-rendszer negyedszáz-

³ 12 712/eln. 20–b–1916. sz. H.M. rendelet, PmL uo.

⁴ BmL 2020/922 [5981/916]

⁵ BmL 2020/922 [5930/916]

⁶ Vö. a PmL IV/408–b 14 399/944, illetve a VmL IV–405 3604/946 alapszám alatti található iratokkal.

zada alatt a cigánykérdésben bekövetkezett változásokat. A vasvári [VmL IV-405 8369/932], illetve a sárvári [VmL IV-405 3604/946 (15 004/942)] főszolgabíró – meglehet, más-más szavakkal – ugyanazt jelentik alispánjuknak: a cigányok pedig továbbra is kóborolnak, azaz minden maradt a régiben.

2. Az indirekt szabályozási formák köréből sajnálatos módon elenyésző mennyiségű anyag maradt fenn, ezért inkább csak jelzészerűen utalhatunk az egyes intézkedési területekre, anélkül, hogy a rendezés folyamatát felvázolhatnánk. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért tárgyuk szerint csoportosítottuk az ide vonatkozó forrásokat. Ebből a szempontból mindjárt elsőként a cigányok vándoripari és házalási tevékenységét korlátozó jogszabályokat: a cigányok helyhezkötését diszkriminatív rendelkezésekkel elérni kívánó 141.113/1931. kereskedelemügyi miniszteri, az ehhez kapcsolódó 192.304/1931. B.M. számú rendeletet [megtalálhatók: Magyarországi Rendeletek Tára, 1931., 515., ill. 1222. o.], valamint az ezeket a jogszabályokat kritizáló újságcikket mutathatjuk be [Lucidus: A cigányok vándoriparának gyakorlása. Magyar Közigazgatás, 1931/40. szám, 4. o.].

3. A gyermekvédelem kapcsán citált forrásaink azt bizonyítják, hogy Mária Terézia humanusnak cseppet sem nevezhető rendezési elképzelései még a XX. század elején is kísértettek [az elvi jelentőségű miniszteri határozat a Belügyi Közlöny 1909/16. számában, a 212–213. oldalon olvasható, az 1916-os rendelet feltalálási helye pedig PmL IV-408-b 12.989/1919 (24.223/1916)].

4. Ahogy az több forrásunkból is kitűnik, a cigánykérdés rendeződését sokan az iskola hatásától várták, amiként a nagysároi plébános [OL K 150-1870-III-R-1-4330] és a pankaszi képviselőtestület is [VmL IV-405 731/942].

5. A törvényhatóságoknak a cigánykérdéshez való viszonyát determinálta az a tény, hogy önmaguk erejéből nem tudták, nem is tudhatták – még saját illetékességi területükön sem – rendezni a problémát. Ennek megfelelően a vármegyei szabályozásban az indirekt módszerek primátusa érvényesült: a nem kifejezetten a cigányokra hozott szabályrendeleteket rájuk is alkalmazták. E statútumok közül gyűjteményünkben kettőt mutatunk be: a koldulásról rendelkező 1869-es Esztergom megyei [OL K 150-1870-III-R-1-202 (3088/870)] és a toloncolás intézményével kapcsolatos 1876-os veszprémi [OL K 150-1876-III-1-53 526] szabályrendeleteket.

Belügyi igazgatás

KIEGYZÉS KÖRNYÉKI BELÜGYMINISZTERI RENDELETEK A CIGÁNYOK KÓBORLÁSÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSÁRÓL

1871, 1867

MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTER VALAMENNYI TÖRVÉNYHATÓSÁGNAK

A bécsi császári királyi belügyminisztérium folyó évi július 15-én 9935. sz.a. kelt átiratában azon gyakori panasznak ad ismételt kifejezést, hogy a magyarországi hatóságok a cigányok kóborlásainak megszüntetését célzó itteni szabályokat újabb időben ismét nem alkalmazván kellő szigorral, magyarországi cigányok igazolási jegyek nélkül, vagy pedig szabályellenesen, egész családokra szóló igazolási jeggyel ellátva, tömegesen lépnek át a birodalmi tanácsban képviselt országokba és tartományokba, hol összefogatnak és Magyarországra vissza tolonczoztatnak.

Miután ezen vissza tolonczoztatások pénzbe és fáradságba kerülnek, másrészt pedig azon körülmény, hogy ezen botrányos kóborlások, daczára a fennálló rendszabályoknak, meg nem szűnnek, hazai közigazgatásunkra homályt vet; ezennel szigorú kötelességévé teszem a törvényhatóságnak, hogy a cigányok kóborlásainak megszüntetése érdekében addig is, míg ezen ügy végleg szabályoztatnék, minden kitelhető törvényes intézkedést tegyen meg, különösen pedig illető közegeit az e tárgyban 1867. évi július hó 9-én 1442.R. sz.a. kelt s. /^o alatt másolatban ide csatolt belügyminiszteri rendelet pontozatainak figyelemben tartására – személyes felelősségök hangsúlyozása mellett utasítsa.

Budán, 1871. évi augusztus hó 14-én.

Tóth Vilmos s.k.

A MAGY. KIR. BELÜGYMINISZTERTŐL 1442. R./1867. B.M. KÖRRENDELET

Körrendelet. Köztudomás szerint az országban még mindig számos vándorcigány találtatik, kik családostól, nagyobb csapatokba egyesülve, országszerte kóborolnak. Köztudomású az is, hogy ezen kóborlások célja rendszerint munkakerülés, koldulás, sőt lopás, csalás és mások tulajdona ellen irányzott egyéb törvénytelen tettek, mi által a közbiztonság nagy mérvben veszélyeztetvén, nemcsak a hazai közönségnek, de mennyiben e kóbor cigánycsapatok sokszor az ország határain is túl mennek, a szomszéd ország hatóságainak is alapos panaszokra szolgáltatik ok, azon felül pedig az állam is jelentékeny tolonczozási költséggel terheltetik. Nem szándékoltatik ugyan valamely hazai polgár személyi szabadsága, csak azért, mert cigány, korlátoztatni, de a közérkölciség, a közbizton-

ság érdekével meg nem férő életmód ezen néposztálynak sem engedtet-
hetvén meg: a Kormánynak és minden törvényhatóságnak egyébiránt
jogában és kötelességében áll, ezen tűrhetlen állapot orvoslásáról gon-
doskodni. Ennélfogva felhívom az ország összes törvényhatóságait, mi-
szerint a cigányok ilyenmű kóborlásainak megszüntetése végett terüle-
teiken czélszerű intézkedéseket tegyenek, s végrehajtó közegeiket azok-
nak pontos foganatosítására kötelezzék. Különösen pedig addig is, míg
ezen ügy véglegesen szabályoztathatnék, intézkedés teendő: 1^{ször}/ hogy
az ottani illetőségű cigányok lehetőleg a törvényhatóság saját területén
hasznos munkával foglalkoztassanak, tisztos munkássághoz és állandó
lakhelyhez szoktattassanak, s ez által a munkás polgárok száma neveltes-
sék; 2/ hogy biztos keresetet kimutatni nem tudó vagy rovott életű
cigányoknak útlevél általában semmi szín alatt se adassanak; 3/ hogy
a biztos és tisztos keresetmóddal bíró és feddhetetlen életű cigánynak
is *rendszerint* csak az ő személyére, de nem egyszersmind családjára szóló
útlevél adassék; 4/ hogy a törvényhatóság területén útlevél nélkül talá-
landó idegen cigányok azonnal felfogadtassanak, és illetőségük helyére
eltolonczoztassanak, s a toloncz rendszer ezen néposztályra nézve kiváló
gonddal és pontossággal kezeltessek; 5/ A határszéli törvényhatóságok
különösen intézkedjenek, hogy területeikről kellő útlevéllel el nem látott
cigányok a szomszédországokba ne menjenek át, és az onnan kiutasítottak
oda vissza ne térhessenek, s viszont, hogy a más országból Magyaror-
szág területére jövő ily cigányok nyomban vissza utasíttassanak.

Budán, 1867. évi július 9-én

Br. Wenkheim Béla s.k.

A másolat hitelül:
Baltay Gusztáv s.k. kiadói igazgató

A CIGÁNYOK LETEPÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ 15.000/1916. B.M. ELN. SZÁMÚ RENDELET

A KÓBOR [SÁTOROS] CIGÁNYOK

A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy min-
denki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit.

A kóbor [sátoros] cigányok a béke idején is általában csak szórványo-
san felelnek meg állampolgári kötelességeiknek. Jórészt kivonják magu-
kat a katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyont gyarapításához
csak elvétele járulnak munkájukkal és szükségleteiket csak kis mértékben
fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek
könyöradományyaiból, sőt – mint a tapasztalat mutatja – igen gyakran
tiltott módon jutnak.

A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkultak, – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.

Addig is tehát, amíg a cigánykérdés megoldására a további intézkedések megtehetőek lesznek, szigorú intézkedésekkel kell gondoskodni arról, hogy a kóbor cigányok a haza védelméből és a közérdekű munkákból éppúgy kivegyék részüket, mint az államnak minden más polgára és hogy a személy- és vagyonbiztonságot ne veszélyeztessék.

Ehhez képest a jelen rendeletben foglalt intézkedéseknek az a céljuk, hogy egyrészt megszüntessék azt a veszélyt, amelyet a kóborcigányok a közbiztonságra ezidőszerint jelentenek, másrészt, hogy mindazoknak a törvényes rendelkezéseknek, amelyek az állam minden polgárára egyaránt kötelezők, a kóbor cigányokkal szemben is érvényesülést biztosítsanak.

Minthogy a kóbor cigányok részéről a közbiztonságot fenyegető veszedelem elsősorban állandó lakóhelyük hiányából és ezzel kapcsolatban abból származik, hogy mindenütt kisiklanak a hatóságok és a rendőrközegek ellenőrzése alól és ugyancsak e kóbor életmódjukkal hiúsítják meg azt is, hogy a hatóságok a törvényes rendelkezéseknek velük szemben érvényt szerezzenek, legfontosabb feladat a kóborcigányok szokásos kóborlásának a megakadályozása.

Jogalapot nyújt erre már a toloncszabályzat is. Kétségtelen ugyanis, hogy a kóbor cigányok olyan gyanús személyek, akik abban a községben, ahol találatnak, nem bírnak illetőséggel és rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet csak a legritkább esetben tudnak kimutatni, tehát a 9.389/1885. B. M. sz. alatt kiadott toloncszabályzat 2.§ a) pontja alapján eltoloncolhatók és ugyane szabályzat 28. §-a értelmében állandó tartózkodásra kényszerítve, munkára szoríthatók. Ugyanezt a célt szolgálja a jelen rendelet is, figyelembevételével azoknak a különleges kivánalmaknak, amelyek e feladat megvalósítása körül a kóborcigányoknál felmerülnek.

Ez okból alkalmazni kell az alábbi rendelkezéseket olyan kóbor cigányokra is, akik a fenntartásukra szükséges anyagi eszközökkel rendelkeznek, vagy valaminő foglalkozást igazolnak. Nem vonatkoznak azonban ezek a rendelkezések a letelepült cigányokra, vagyis azokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek.

Kiemelem továbbá, hogy az a nagy jelentőség, amely a célbavett intézkedések lelkiismeretes és szigorú, de egyúttal tapintatos keresztülviteléhez fűződik, fokozottan kötelességévé teszi minden hatósági közegnek, hogy feladatait buzgó odaadással és azzal az emberséges érzéssel teljesítse, amely a sikernek egyik fontos tényezője. E körül, különösen a

nyilvántartásba vétel gyors és pontos megvalósításának sikere érdekében szükség esetén a helybeli értelmiség támogatását is ki lehet kérni.

A karhatalmi közegektől is elvárom, hogy határozott és erélyes föllépésük közben, ami a cél elérése végett föltétlenül szükséges, túlzásoktól tartózkodni fognak.

Mindezek előrebocsátása után, a minisztérium felhatalmazása alapján, a következőket rendelem:

1.§

A cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak.

Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.

Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kísérteti.

2.§

A községi előljáráóság a járási főszolgabírótól vett utasításra és az ez által közölt határidőben köteles a község határában található kóborcigányokat előállítani és ha a község nem járási székhely, vagy nincs kóborcigányok tartózkodási helyeül kijelölve, szigorú őrizet alatt a járás székhelyére vagy a tartózkodási helyeül kijelölt más községbe kísértetni. Az e végből szükséges rendőri és csendőri karhatalomról idejében kell gondoskodni.

A r. t. vgy. thj. város határában talált kóborcigányok előállítása iránt a polgármester által megállapított határidőben a város rendőrkapitánya intézkedik.

3.§

A kóborcigányok tartózkodó helyeül kijelölt község előljáráósága, vagy a városi hatóság köteles az odakisért, illetőleg az előállított kóborcigányok elhelyezéséről, élelmezéséről és őrzéséről – szükség esetében a csendőrség vagy a városi rendőrség megfelelő megerősítésével – gondoskodni. A községi előljáráóság a csendőrség megerősítése végett az illetékes hatósághoz fordul. A község előljáráósága kóborcigányoknak megtörtént előállításáról [oda kíséréséről], a további intézkedések megtétele végett, a járási főszolgabíró haladéktalanul értesíti.

A községi előljáráóság [városi hatóság] az odakisért, illetőleg előállított kóborcigányoktól igazoló okmányokat, értéktárgyaikat, fegyvereiket vagy fegyverül használható tárgyaikat, vonóállataikat és járműveiket – elismervény mellett – elveszi és őrizetbe helyezi.

A kóborcigányok vonóállatait az elhelyezésüktől távolabb eső elkülönített helyen kell további intézkedésig őrizet alatt tartani. Állataikat, különösen lovaikat sürgősen szigorú állatorvosi vizsgálat alá kell vonni.

A községi előljáráóság [városi hatóság] köteles a kóborcigányoknak

ragályos betegségben nem szenvedő lovait, a katonaság részére hadiszolgáltatásképpen leendő igénybevétel végett, a rendőrhatóság utasításához képest előállítani. Az előállítás körül felmerülő költségeket a 17. és 18.§ értelmében kell fedezni.

E rendelet hatálybaléptétől kezdve lovat, öszvért vagy szamarat kóborcigány csak különösen indokolt esetben és csak az elsőfokú rendőrhatóság engedélyével szerezhet és azokra vonatkozó marhalevelet kóborcigány nevére csak rendőrhatósági engedély alapján szabad kiállítani vagy átírni.

4.§

A kóborcigányok tartózkodási helyeül kijelölt község előljárósága [városi hatósága] az elsőfokú rendőrhatóság közbenjöttével minden kóborcigányt az odakisérés, illetőleg előállítás alkalmával tüstént nyilvántartásba foglal. Ez alkalommal minden lehető el kell követni, hogy a bemondott név, kor és egyéb személyi adatok a valóságnak megfeleljenek.

A nyilvántartásban a kóborcigányokat lehetőleg családonként kell csoportosítani.

A családhoz tartozóként kell nyilvántartásba foglalni – tekintet nélkül a törvényes házassági kötelékre – a családfőt és mindazokat, akikről eddig a családfő gondoskodott.

Figyelmeztetni kell a cigányokat, hogy családonként való összeírásuk főleg a segélyezésre való jogosultságuk megállapítása végett történik. Saját érdekükben áll tehát, hogy családi összetartozásukat a valóságnak megfelelően adják elő.

Minden egyes családról, az *1. sz. mintának* megfelelő úrlapon külön nyilvántartó ívet kell kiállítani és a községi előljáróságnál [városi hatóságnál] gondosan megőrizni.

Azokat a cigányokat, akiknek családtagjaik nincsenek, sem valamelyik családhoz nem tartoznak, egyenként külön összeírási ívekbe kell fölvenni.

A rendőrhatóság [városi hatóság] a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány-gyermekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt intézkedik.

5.§

A nyilvántartásba vétel befejezése, továbbá az egészségügyi vizsgálat megtörténte után az elsőfokú rendőrhatóság intézkedik, hogy a nyilvántartásba vett 18–50 éves, vagy ilyen korúaknak látszó férfi cigányok, a honvédelmi minster úr 9.200/1916. eln. számú rendelete értelmében, népfőlkelő bemutató szemle elé állíttassanak, olyan községből pedig, amely nem járási székhely, ugyanily célból – kellő fedezet mellett – a járás székhelyére kísértessenek.

A községi előljáróság [városi hatóság] az elkisérendő mindenikéről az összeírási ívnek reávonatkozó adatait feltüntető külön kivonatot / 2. sz.

*mint*a] állít ki; a népfölkelő bemutató szemle, illetőleg a sorozóbizottság elé állítás végett történt továbbításukat pedig összeírású ívük megjegyzés rovatában feljegyzi.

6.§

Azokat a nyilvántartásba vett cigány férfiakat, akiket a népfölkelő szemlén katonai szolgálatra alkalmatlanoknak találtak, és személyes hadi szolgálattásra sem vettek igénybe, oda kell visszakisértetni, ahol őket nyilvántartásba foglalták.

A községi előljáróság [városi hatóság] köteles a visszakisértek összeírású ívének jegyzet-rovatában visszatérésüket feljegyezni és velük szemben a többi nyilvántartott cigánnyal egyezően eljárni.

7.§

A főszolgabíró [városi hatóság] köteles gondoskodni, hogy a nyilvántartásba felvett, de szemle elé nem kerülő minden kőborcigányt himlő ellen haladéktalanul beoltssanak még ha már be is lett volna oltva.

A végből, hogy a beoltásból vagy újraoltásból a megtörtént nyilvántartásba vétel bármikor megállapítható legyen, a beoltás fent a bal vállon, háromszöget alkotó három oltással [+ + +] történjék.

A beoltást végző orvos egyidejűleg mindenik cigányt gondosan megvizsgálja, hogy nem szenved-e valaminő ragályos betegségben, különösen hólyagos himlőben, venereás bajban vagy tuberkulózisban. Vizsgálatának eredményét jegyzékbe foglalja. A nyilvántartó lap [9.§.] megfelelő rovatait ennek a jegyzéknek az alapján kell kitölteni.

A hevenyfertőző betegségben szenvedőket el kell különíteni és lehetőleg járványkórházban vagy közkórházban kell elhelyezni.

8.§

A 2–7. §-ok rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni mindazokkal a kőborcigányokkal szemben, akik a megállapítandó határidő eltelte után – akár egyenkint, akár csoportosan – jutnak a hatóságok vagy a közbiztonsági közegek kezére, és akikről kiderül, hogy nyilvántartásba vételük még nem történt meg.

9.§

A községi előljáróság [városi hatóság] a nyilvántartásba felvett minden cigányról – a 3. sz. *mintának* megfelelő űrlapon – külön nyilvántartólapot állít ki két példányban.

A nyilvántartó-lapok egyik példányát közvetlenül a m.kir. Központi Statisztikai Hivatalhoz kell haladéktalanul beküldeni, másik példányát a nevek betűsoros rendjében kell gondosan megőrizni és állandóan ki kell egészíteni.

Azokat a változásokat, amelyek a nyilvántartott cigányok személyi

adatai tekintetében utóbb derülnek ki vagy következnek be, mind az összeírási íveken, mind pedig a nyilvántartó-lapokon gondosan és haladék nélkül fel kell tüntetni.

10.§

A községi előljáróság [városi hatóság] a nyilvántartott cigányok mindenkét – a községi [kör]orvos útján – állandó szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.

11.§

Köteles a községi előljáróság [városi hatóság] minden olyan nyilvántartott cigánynak [férfinak, nőnek], aki tizenkettedik életévét betöltötte, vagy ilyen korúnak látszik, névre szóló és személyleírását is tartalmazó cigányigazolványt /4. sz. minta/ díjtalanul kiállítani.

Ezt az igazolványt a nyilvántartott cigány köteles gondosan megőrizni és állandóan magánál hordani, ha pedig elvesztené, helyette haladéktalanul másodlatot kérni.

12.§

Magánosok kőborcigányt igazolvány nélkül semminő munkára sem alkalmazhatnak.

Minden nyilvántartott cigányt csak annak a községnek a határában szabad munkára alkalmazni, amelynek területére szóló hatállyal igazolványát kiállították. Más község határában a nyilvántartott cigány csak hatósági rendeletre vagy engedély alapján vállalhat munkát és alkalmazható munkára.

A rendőrközegek ellenőrzés céljából a nyilvántartott cigánytól igazolványának felmutatását bármikor követelhetik.

13.§

A községi előljáróság [városi hatóság] vagy a rendőrhatalóság engedély nélkül a nyilvántartott cigány nem hagyhatja el annak a községnek a belterületét, illetőleg munkateljesítés esetében határát, amelyet tartózkodó helyeül kijelöltek, és ahol nyilvántartják. Ha ezt mégis megtenné, köteles őt a rendőrhatalóság a tartózkodási helyeül kijelölt községbe, esetleg toloncúton, megfelelő kísérettel haladéktalanul visszavitetni.

Ha a tartózkodó helyeül kijelölt község nem volna kipuhatolható, őt újra nyilvántartásba kell venni, összeírási ívén és nyilvántartó lapján azonban feltűnő módon fel kell jegyezni, hogy ismeretlen helyen már egyszer nyilvántartásba volt véve.

Ha valamelyik nyilvántartott cigány a hatósági [községi előljárósági]

intézkedéseknek megátalkodottan ellene szegül, vagy békétlen természet, megrögzött bűnözési hajlama, avagy gyakori szökési kísérletei által a többi nyilvántartott cigányra vagy a lakosságra veszedelmesnek bizonyul, annak állami kényszermunka-telepbe utalása [internálása] iránt a járási [városi] hatóság – felettes hatósága útján – a belügyministerhez indokolt felterjesztést tehet.

14.§

A nyilvántartott cigányt azokért a munkákért és szolgáltatásokért, amelyekre őt törvény alapján kötelezték, végzett munkájával arányban álló munkadíj vagy térítés illeti meg.

E munkadíjat vagy térítést nem a cigánynak, hanem a községi előjáróság [városi hatóság] által a kezeléssel megbízott egyénnek kell fizetni, aki arról – a munkaadó és a cigány nevének, a végzett munka nemének és az átvett munkadíj összegének megjelölésével – a befizetőnek elismervényt állít ki, az átvett összeget pedig az illető cigány jegyzékébe bevezeti és ez összeget a 17.§ rendelkezései szerint kezeli.

Az elismervény másolatát – kívánatra – a cigánynak is ki kell adni.

15.§

A községi előjáróság [városi hatóság] köteles a nyilvántartásba vétellel egyidejűleg megvizsgálni, hogy a nyilvántartott cigányok közül kit illet meg a hatályban álló jogszabályok szerint hadisegély.

Meg kell állapítani azt is, hogy a nyilvántartott cigányok közt kik azok a munkaképtelenek, akik közellátásra szorulnak.

16.§

A nyilvántartott cigányoknak elhelyezéséről és a feltétlenül szükséges életszükségleti tárgyakkal való ellátásukról további intézkedésig annak a községnek az előjárósága [városi hatósága] gondoskodik, ahol azokat nyilvántartásba foglalták, illetőleg amelyet részükre tartózkodó helyül kijelöltek. Más község [város] a nyilvántartott cigányokról csak akkor gondoskodik, ha ez a községnek [városnak] területére a hatóság vagy a nyilvántartó községi előjáróság engedélyével vagy intézkedése következtében jutott.

A község [város] gondoskodása attól az időponttól kezdődik, amikor ott a cigányt előállították vagy odakisérték [2.§], és – a korra s a munkaképességre való tekintet nélkül – minden nyilvántartott cigányra kiterjed.

A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségeik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre [só, fű-

szer, dohány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.

17.§

A nyilvántartott cigányokra fordított elhelyezési és ellátási költségeket a község [város] elsősorban az illető cigánynak vagy annak, aki eltartásáról gondoskodni köteles, munkakeresményéből és az őt esetleg megillető térítésből vagy hadisegélyből kapja meg.

Az egyes nyilvántartott cigányt megillető munkadíjakat, térítéseket vagy hadisegélyeket a községi előljáróság [városi tanács] által a kezeléssel megbízott egyén [14.§] veszi kézhez.

A községi előljáróság [városi tanács] által a kezeléssel megbízott egyén minden egyes nyilvántartott cigányra nézve az 5. sz. *mintának* megfelelő külön számadást vezet; ebbe egyfelől a cigány javára befolyt összegeket, másfelől az illető cigánynak és azon hozzátartozóinak, akiknek eltartásáról gondoskodni köteles, természetben kiszolgáltatott tárgyak beszerzési költségeit, esetleg a nekik kiadott pénzösszegeket bevezeti, a felesleget pedig a cigány javára kezeli. E feleslegre nézve a 16.§ utolsó bekezdésének rendelkezései irányadók.

18.§

Ha a nyilvántartott cigányok valamelyike munkaalkalom hiánya, betegség vagy állandó munkaképtelenség okából nem képes az ellátására fordított összegeket a javára befolyt bevételekből [17.§] megtéríteni, a hiányt egyelőre a tolonckiadások terhére kell elszámolni.

Azok a községek, amelyek a nyilvántartott cigányok ellátási költségeinek előlegezésére kellő fedezettel nem rendelkeznek, erre a célra – a közigazgatási hatóság útján tett indokolt felterjesztésükre – a belügyministertől megfelelő előlegben részesülnek.

19.§

E rendelet rendelkezéseinek megtartását a közigazgatási hatóságok, községekben különösen a járási főszolgabírák kötelesek szigorúan ellenőrizni. Kötelesek továbbá a nyilvántartott cigányokat illető bevételekről és a javukra teljesített kiadásokról vezetett számadásokat szakközegeik útján megvizsgáltatni.

20.§

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és tizenöt napig terjedhető elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az a cigány, aki e rendeletet megszegi, vagy e rendelet alapján tett hatósági intézkedésnek nem engedelmeskedik, vagy az ily intézkedést bármily módon megghiúsítani törekszik, ha cselekményével a közrendet vagy a közbiztonságot veszélyezteti.

21.§

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.

Budapesten, 1916. évi május hó 17-én,

Sándor János s.k.

**A CIGÁNYOK LETELEPÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ
B.M. RENDELET VÉGREHAJTÁSA POZSONY VÁRMEGYÉBEN
1916**

Pozsony vármegye alispánjától.

Szám 11370/1916

Határidő: Sürgős

A válaszirat alapjául szolgáló jelentés,
megkeresés, rendelet stb. száma: 15001 eln.916

Tárgy: A kóbor cigányok előállítására
vonatkozó utasítás.–

Belügyminiszter Úr!

Jelentem, hogy a kóbor cigányok előállításához szükséges első intézkedéseket megtettem. Ennek bejelentése mellett, kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a cs. és kir. hadügyminiszter úrral, valamint a pozsonyi cs. és kir. katonai parancsnoksággal érintkezésbe lépni az iránt, hogy a somorjai vagy a dunaszerdahelyi fogolytáboroknak üresen álló barakjai a június 5–15 közötti időben összegyűjtött kóbor cigányok elhelyezésére június 16^{tól} kezdődőleg kijelöltessenek. A most nevezett fogolytáborok ugyanis 60–80 000 fogoly befogadására készültek, a valóságban azonban üresen állanak, mert alig 6–8000 fogoly lakja az illető táborokat. A kóbor cigányok őrzésével s élelmezésével járó nehézségeknek elkerülése céljából különösen alkalmas volna a most jelzett tervem megvalósítása, miért is azt Nagyméltóságod legmelegebb figyelmébe ajánlani bátorodom. –

Pozsony, 1916. május 29.^{én}

Az alispán helyett:
Bartal vm.aljegyző.

**A CIGÁNYOK LETELEPÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ
B.M. RENDELET VÉGREHAJTÁSA A KISKÖRÖSI JÁRÁSBAN
1916**

A kiskörösi járás főszolgabírája
5760/kg. 1916.szám
SÜRGŐS

Alispán Úr!

A folyó évi ad: 161/biz. számú rendeletre való hivatkozással, – van szerencsém a kóbor cigányok letelepítése tárgyában kelt rendeletre való hivatkozással, – bejelenteni, miszerint a kiskörösi járás területén sem a bajaszentistváni, sem a császártöltési, sem a kiskörösi tartózkodási helyül kijelölt községben egyetlen cigány sem őriztetik.

Bajaszentistván községben egyetlenegy sem volt internálva. –

Kiskörös községben előállított cigányok bemondásaik alapján az illető-ségi községekben azonnal előállítottak.

Egyedül Császártöltés községben volt 29 cigány, nyilvántartásba véve, és őrizet alatt tartva; ezekből azonban csakis egy volt férfi, aki 60 éves volt, a többi asszony és gyermek. Folyó évi június hó 24-én szombaton az asszonyokat és 15-nél idősebb leányokat köteleztem aratási kettőzömunkákra, a 10 éves cigánygyereket pedig kirendeltem lövezetőnek kapáláshoz. Ezt a munkát ígérték is hogy teljesítik, és folyó hó 25-én éjjel, amikor már munkába kellett volna állniok, a község ház udvarán levő férőhelyükről elszöktek. Egyes-egyedül egy 15 éves cigány-leányt hagytak vissza a temető árkában betegen feküdve, – miután ez velük nem tudott elmenni. A község ház udvarában napokon keresztül csendörök őrizték, – miután azonban a csendöröket létszámon alul apasztották, a község ház udvarában a községi szolgák vigyáztak a cigányokra, ott aludtak a méneskatonák, fogolyörök és a községi szolgák, és senki sem vette észre azt, hogy az a csomó asszony gyerekestül az udvarból kiosont. – A tegnapi nap folyamán Császártöltésen személyesen intézkedtem, hogy a csendőrség a legszélesebbkörű nyomozást azonnal foganatosítsa. A kóbor cigányoktól elvett 5 drb. lovat kocsival együtt a kecskeméti közös hadseregbeli lovassági pöttesthez előállítottam. Az onnan érkezendő lóvételárakat a 15000. számú B.M. rendelet értelmében fogom kezelteni.

Kiskörösön, 1916. évi június hó 29-én.

h. főszolgabíró

**A CIGÁNYOKNAK ILLETŐSÉGI
VAGY LAKÓHELYÜKRE VALÓ UTASÍTÁSÁRÓL SZÓLÓ
101.052/1916. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET**

[Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.]

Felmerült esetekből tapasztaltam, hogy egyes rendőrhatóságok a kóbor cigányokra vonatkozólag kiadott 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet¹ rendelkezéseit tévesen értelmezve, míhelyt valószínűsítve látszott, hogy az előállított cigányok valamely községben rendes lakóhellyel bírnak, anélkül, hogy erről meggyőződést szereztek volna, őket az illető községbe utasították, illetőleg toloncoltatták.

A fentidézett rendelet célja elsősorban az volt, hogy a kóbor cigányok kóborlása megakadályoztassék és ideiglenesen meghatározott helyhez kötve, nyilvántartásba vétessenek, későbbi időre hagyatván illetőségük szabályszerű megállapítása.

Nehogy a rendőrhatóságok téves eljárása a kóbor cigányok pontos nyilvántartásba vételét megnehezítse, a következőket rendelem:

A 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezései a bevezető részben foglaltak szerint nem vonatkoznak a letelepült vagyis azokra a cigányokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek. Az eljáró rendőrhatóságoknak mindenkor gondos feladatát képezze annak megvizsgálása és megállapítása, hogy a rendelet kikkel szemben alkalmazandó, nehogy a letelepült, nem kóbor cigányok a fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak és sok esetben súlyos anyagi károsodásnak legyenek kitéve.

Az előállított kóbor cigányok egyelőre a részükre tartózkodási helyül kijelölt községben hagyandók és velük ott, a többször idézett 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseihez képest kell eljárni. Az illetőségi községbe való utalás és a velük való mikénti elbánás iránt később – ha már a beérkezett jelentésekből teljes áttekintést nyertem – fogok intézkedni.

Az illetőség megállapítása iránti eljárás azonban már most megindítható.

Budapesten, 1916. évi július hó 10-én.

Sándor János s.k.

¹ B. K. 1916. évf. 567. lapon.

A NYILVÁNTARTOTT CIGÁNYOKKAL VALÓ ELJÁRÁSRÓL SZÓLÓ 151.041/1917. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

[Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.]¹

Hivatali elődöm a kóborcigányok rendszabályozásáról szóló 15.000/1916. B.M. eln. számú rendeletében², illetőleg az ennek kiegészítéseként a cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utalása tárgyában kiadott 101.052/1916. B.M. számú rendeletében³ jelezte, hogy az előállított kóborcigányoknak községeikbe való utalása és a velük való mikénti elbánás iránt később – ha már a beérkezett jelentésekből áttekintés lesz nyerhető – fog intézkedés tétetni.

Tekintettel egyrészt a beérkezett jelentésekben foglaltakra, másrészt arra, hogy a cigányok kóborlásának megszüntetése iránt eddig tett alapvető lépések meg ne hiúsuljanak, felhívom a hatóságokat, hogy ott, ahol ez még nem történt meg, a cigányok elhelyezése, munkáltatása és általában a velük való elbánás iránt – addig is, amíg a tervezett további lépések alkalmas időpontban megtehetőek lesznek – megfelelő ideiglenes intézkedéseket tegyenek, és az alábbiakban közölt kiegészítő rendelkezéseket lelkiismeretes pontossággal hajtsák végre.

Annál inkább elvárhatom ezt, mert a beérkezett jelentésekből megledéssel szereztem tudomást arról, hogy a hatóságok az előidézett rendelet végrehajtása körül általában a célul tűzött feladat helyes értékelésével, megfelelő odaadással jártak el.

I. ILLETŐSÉGI ÉS ÁLLANDÓ LAKÓHELYRE VALÓ UTALÁS

Hangsúlyozni kívánom, hogy a 15.000/1916. eln. szám alatt kiadott rendelet nyilvánvaló célzata az, hogy a cigánykérdés végleges megoldása megkezdődjék és evégből mindenekelőtt az állandó lakóhellyel nem bíró, kóborló cigányok csavargásának vége vessenek, azok a hatóságok állandó ellenőrzése mellett helyhez köttessenek, utóbb pedig állandó letelepülés mellett a munkástársadalomba véglegesen beolvadjanak.

Az idézett rendelet tehát kizárólag a kóborcigányokra szorítkozik és ezért állapítja meg 1.§-ának második bekezdésében, hogy kóborcigányoknak e rendelet szempontjából csak azokat kell és lehet tekinteni, akik rendes lakóhelyet nem tudnak igazolni.

A letelepült cigányokról az 1.§ harmadik bekezdése akként rendelkezik, hogy a rendőrhatalóság a letelepült cigányt is rendes lakóhelyére

¹ Ez a körrendelet Fiuméra is kiterjed.

² B. K. 1916. évf. 567. lapon.

³ B. K. 1916. évf. 747. lapon.

utasíthatja, esetleg toloncúton oda kísértetheti, ha idegen helyen tartózkodását nem látja kellően indokoltnak.

Több esetben megtörtént, hogy egyes rendőrhatóságok a kóborcigányokra vonatkozólag a fentidézett 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseit tévesen értelmezve, mihelyt valószínűnek látszott, hogy az előállított cigányok valamely községben rendes lakóhellyel bírnak, anélkül, hogy erről vagy az azt igazoló okmányok tárgyi és személyi valódiságáról körültekintő meggyőződést szereztek volna – őket a megállapítottak vélt, állítólagos állandó lakóhelyükre utasították, illetőleg toloncolták. Ezáltal a cigányokat – eltekintve attól, hogy a rendelet célzatával merőben ellentétes eredményt értek el, – indokolatlan zaklatásnak tették ki, a társhatóságoknak pedig hiába való munkát okoztak.

Erre való tekintettel elrendelem, hogy a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet 1–4.§-ai alapján nyilvántartásba vett és a 8.§ értelmében folytatólag nyilvántartásba veendő, kóborlason ért cigányok csak abban az esetben toloncolhatók, illetőleg utasíthatók az idézett 15.000/1916. B.M. eln.számú rendelet 1.§-ának utolsó bekezdése értelmében rendes lakóhelyükre, ha *a rendes lakóhely kétséget kizárólag megállapított* és ha az idegen helyen tartózkodást a rendőrhatóság az idézett rendelet szempontjából *nem látja kellően indokoltnak*.

Az illetőségi községbe azonban, ennek szabályszerű megállapítása után is a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseinél fogva csak abban az esetben utasíthatók, vagy toloncolhatók, ha az illetőségi község egyszersmind megállapított rendes lakóhelyük. Igen gyakran megtörténik ugyanis, hogy a cigány abban a községben, amely illetőségi helyeül kimondatott, teljesen ismeretlen s ott egész életén át alig, vagy egyáltalán nem fordult meg.

A rendes lakóhelyre, avagy az illetőségre vonatkozó megkeresésekre a választ soronkívül kell megadni.

II. FOLYTATÓLAGOS NYILVÁNTARTÁSBA VÉTEL

Sok esetben megállapítható volt, hogy kóborcigányok, illetőleg kóborcigány családok egyáltalán nem lettek és most sincsenek nyilvántartásba véve. Ezek valamely módon elkerülték a múlt év június hó 5. és 15-ike között végrehajtott általános előállítás alkalmával a nyilvántartásba való vételt.

Ugyancsak megállapítottam, hogy a nyilvántartásba vett cigányok közül igen sokan engedély nélkül elhagyják kijelölt tartózkodási helyüket és előző szokásos kóboréletüket folytatják.

A nyilvántartott cigányok a 15.000/1916. B.M. eln. rendelet 13.§-a értelmében a tartózkodási helyeül kijelölt község határát engedély nélkül el nem hagyhatják s ha ezt mégis megteszik, a hatóság köteles őket

haladék nélkül visszavitetni. Ha pedig a tartózkodási helyül kijelölt község nem volna kipuhatolható, őket újra nyilvántartásba kell venni.

Ezt az eljárást állandóan, illetőleg minden egyes esetben következetesen kell alkalmazni. Amennyiben pedig valamely nyilvántartott cigány a hatósági intézkedéseknek megátalkodottan ellenszegülne vagy szökési kísérleteit megismételne, vele szemben alkalmazandó a rendelet 13.§-ában előirt eljárás.

Azokkal a cigányokkal szemben, akik az előállításukra a múlt év folyamán megállapított határidő [junius hó 5–15.] után akár egyenkint, akár csoportosan jutnak a hatóságok vagy a közbiztonsági közegek kezére és akikről kiderül, hogy nyilvántartásba vételük nem történt meg, – a rendelet 8.§-a értelmében a 2–7. szakaszok rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni.

Ebből folyik, hogy a kóborcigányok előállítása és velük szemben az előirt megfelelő eljárás a hatóságnak állandó és meg nem szűnő kötelessége.

Teljesen téves és elhibázott tehát az a felfogás, amely az ilyen előállítást és ennek alapján az eljárást csak a múlt év junius hó 5–15-ike közötti időre korlátozottnak véli.

Minthogy a siker egyik biztosítója abban rejlik, ha a hatóság úgy a kijelölt tartózkodási helyekről engedély nélkül eltávozott, mint az eddig nyilvántartásba nem vett cigányokkal szemben szüntelenül eljárnak, éppen ezért elvárom, hogy a megvalósítandó cél érdekében a megállapított rendelkezések végrehajtása körül törvényes hatáskörükben mindent el fognak követni.

Tájékoztatásul közlöm, hogy a csendőrkerületi parancsnokságokat a kóborlásban talált cigányok folytonos igazoltatása, illetőleg előállítása iránt megfelelőleg utasítottam.

III. HADISEGÉLYBEN RÉSZESÍTÉS

A nyilvántartásba vett cigánycsaládok hadisegélyben részesítése a legtöbb helyen ugyan rendben folyik, de megtörténik, hogy a jogosultak segélyben nem részesülnek s ily esetek különösen a vadházasságokban élőknel fordulnak elő. Megtörténik az is, hogy arra nem jogosultak élvezetében vannak a hadisegélynek.

Amily nagy súlyt helyezek arra, hogy a hadisegélyben minden jogosult részesüljön, ép oly eréllyel kell az e körül észlelhető esetleges visszaéléseket megszüntetni.

Kívánatosnak mutatkozik az is, hogy a hatóságok igyekezzenek lehetőleg odahatni, hogy a vadházasságban élők, mihelyt arra alkalom nyílik, törvényes házasságra lépjenek.

IV. ZÁLOGTÁRGYAK, NÉPRAJZI TÁRGYAK

A kóborcigányoknak szokásuk, hogy értéktárgyaikat, különösen arany és ezüst kelyheket, serlegeket, botokat, gombokat, csattokat, ékszerül használt érmekeket stb., amelyek között értékes műbeccsel bíró darabok is vannak, kóborlásaik alatt biztonságba helyezik és rendszerint zálogba teszik. Ennélfogva a hatóságok különösen gondot fordítsanak arra, hogy a cigányok által zálogba tett értékekről szóló és a többször idézett rendelet 3.§-a értelmében őrizetbe vett zálogcédulák – amennyiben azok tulajdonosai megfelelő pénzüsszeggel rendelkeznek – idejében meghosszabbíttassanak vagy kiváltassanak. A meghosszabbított zálogcédulák vagy a kiváltott értékek a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet értelmében megőrizendők.

Amennyiben pedig a zálogban levő értékek a tulajdonosok vagyonából ki nem válthatók, illetőleg a zálogcédulák meg nem hosszabbíthatók, az e célra szükséges összeget kellő időben a rendelet 18.§-a nyomán az illető község előlegezi.

Ilyen esetben a szóban levő értéktárgy közelebbi megjelölése mellett az előleg megtérítése és esetleges további intézkedhetés végett hozzám kéredelem nélkül jelentés teendő.

A jelenleg hatósági őrizetben levő ilyen tárgyak továbbra is gondosan megőrizendők és erről szintén jelentés teendő.

Itt megjegyezni kívánom, hogy a cigányoknál sok oly tárgy található, amely saját életviszonyaikkal, foglalkozásaikkal, babonás felfogásukkal kapcsolatban van [az általuk készített kezdetleges használati és dísz tárgyak, varázsló és kuruzsló eszközök és szerek, amulettek, szerszámok]. Ezek többnyire jelentéktelen értékűek, sőt anyagi értékük nincs is, de néprajzi és művelődéstörténeti szempontból jelentősek és azoknak a tudomány számára való megmentése a jelzett szempontból kívánatos lévén, igyekezzenek a hatóságok azokat megfelelő kárpótlás mellett megszerezni és hozzám felterjeszteni.

V. ELHELYEZÉS

A beérkezett jelentésekből az tűnik ki, hogy a nyilvántartott cigányok elhelyezéséről nem mindenütt történt kielégítő gondoskodás.

Több helyen megtörtént ugyanis, hogy a cigányok teljesen elrongyolódott sátrak alatt tartatnak. Ez nemcsak a humanizmus kívánalmainak, de a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet célzatának sem felel meg, mert a sátrakban való elhelyezés legkevésbé alkalmas arra, hogy a cigányt az egy helyen való lakásra hajlandóvá tegye, sőt ellenkezőleg, a cigányban a kóborlás ösztönét folyton ébrentartja. Ennélfogva a sátorlakásokat meg kell szüntetni és elhelyezésükről más megfelelő módon, szükség esetén bérhelyiségek útján kell gondoskodni.

VI. RUHÁZAT

A nyilvántartott cigányok ruházattal való ellátására vonatkozólag megelégedéssel vettem tudomásul, hogy sok helyen a cigányok [nemcsak a gyermekek, de a felnőttek is] – és pedig leginkább a közönség jóakarató áldozatkészségéből – úgy felsőruhával, mint fehérneművel eddig is ellátattak.

A téli időszak alatt ebben az irányban fokozottabb feladat hárul a hatóságokra.

Ahol másként nem lehetséges és ahol a szükséges ruházat költsége a cigányok keresményeiből és a 15.000/1916. B.M. eln. rendelet 3.§-a értelmében a hatóságok által őrizetbe vett pénz és értéktárgyakból fedezhető nem volna, a nélkülözhetetlen és a közérkölciség szempontjából elkerülhetetlenül szükséges ruhaneműekről a hatóság tartozik gondoskodni. E részben irányadóul szolgál az 1885. évi 9.389. B.M. számú toloncszabályzat [20.§].

VII. MUNKÁLTATÁS, MUNKATELEPEK

Ami a nyilvántartott cigányok foglalkoztatását illeti, a hozzám érkezett jelentésekből azt a benyomást merítettem, hogy egyrészt helyesen alkalmazott szigorral, másrészt jóakarató és tervszerű eljárással a cigányokat a munkára általában hajlandóvá lehet tenni, a fiatalját pedig nagyobb nehézség nélkül rendes polgári foglalkozásra lehet nevelni.

Mihelyt a cigányok munkája kellő eredményt mutat fel, annak igénybevételelől a lakosság sem fog idegenkedni. A munkáltatással elérni kívánt cél érdekében kívánatos lenne, ha a hatóságok odahatnának, hogy az egyes gazdaságok, uradalmak, gyárak, ipartelepek, egyes iparosok és gazdák stb. a munkaképes cigányokat a hajlamaiknak és képességeiknek megfelelő munkára alkalmazzák.

Azoknak a nyilvántartásba vett cigányoknak, akik időlegesen helyhez kötött, rendes vándor-foglalkozást űznek, mint a teknővájók, favágók, kosárfonók, szénégetők és egyéb hasonló munkásoknak, minden lehető módon segítségére kell lenni, hogy a tél folyamán foglalkozásukat – megfelelő igazolvánnyal ellátva – kellő ellenőrzés mellett akadály nélkül folytathassák.

Általában nagy gondot kell fordítani arra, hogy a cigányok a legnagyobb eréllyel munkára szoríttassanak, mert ezzel nemcsak helyhez kötetnek, hanem a polgárosult állapothoz közelebb vezetnek s keresményükből élmezésük, ruházódásuk és egyéb szükségletük is fedeztetet talál.

Amennyiben foglalkoztatásuk kívánatossá tenné, hogy az annak idején kijelölt tartózkodási helyük – feltéve, hogy illetőségi avagy rendes lakóhelyük még nincs megállapítva – más, alkalmasabb, de az illető hatóság

hatásköre alá eső újabb tartózkodási hellyel cseréltessek fel, ez ellen nincs kifogásom. Sőt célszerűnek tartanám, hogy amennyiben erre a járás, illetőleg a törvényhatóság területén kiválóan alkalmas hely kínálkoznék, itt a járásbeli, illetőleg a törvényhatóságbeli nyilvántartott, de illetőségi avagy rendes lakóhelyükre még nem utalható cigányok megfelelő munkáltatás mellett átmenetileg a munkaalkalom, ellátás és felügyelet megkönnyítése céljából összpontosítva elhelyeztessenek. Nem zárkozom el az elől sem, hogy ilyen telepek létesítésére és fenntartására – amennyiben tervbevett helyeket célszerűnek és alkalmasnak találnám – állami segélyt engedélyezzek.

Meg vagyok róla győződve, hogy a hatóságok a cigányügy rendezésénél a jövőben is országshoz azzal a buzgósággal és körültekintéssel oldják meg a reájuk háruló feladatokat, mint aminővel a legtöbb helyen eddig is találkoztam.

A cigányügy sikeres megoldhatásához azonban még további lépések is szükségesek lévén, hogy ezek mielőbb megtörténhessenek, evégből

Alispán
Polgármester

urat a következőkre hívom fel:

1. Járásonkint csoportosítva, másolatban terjessze fel minden olyan községre vonatkozólag, ahol összeírás történt, a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet 4-ik §-ában előírt 1. számú minta szerint készített cigányösszeírási ívet, azokkal a kiegészítésekkel és változásokkal, amelyek a múlt évi összeírás óta a létszámban [születés, halálozás, megszökés, kóbor minősítés alóli feloldás, áttelepítés folytán] előállottak.

2. A nyilvántartott cigányok részére [3.§] tartózkodási helyül kijelölt minden egyes községre nézve külön-külön részletes jelentés teendő

a/ a cigányok elhelyezéséről [sátor, putri, bérelt ház, tömeglakás];
b/ élelmezésükről és ruházódásukról, továbbá egészségi állapotukról;
c/ vagyoni és kereseti viszonyaikról, foglalkoztatásukról és ennek eredményéről;

d/ a felügyelet és ellenőrzés gyakorlásáról és ennek eredményéről [hiányos felügyelet, megszökés stb.];

e/ a nyilvántartott cigányok érdekét szolgáló szociális tevékenységéről.

Az ügy érdekében azt is kívánatosnak tartom, hogy Alispán
Polgármester
a bekívánt jelentés felterjesztése alkalmával a cigányügy általános rendezésére vonatkozó észleleteit is, esetleges konkrét javaslataival együtt adja elő.

Végül az ügy sürgősségére való tekintettel felhívom, hogy jelentését legkésőbb 1918. évi február hó 1-ig tegye meg.

Budapesten, 1917. évi december hó 16-án.

Ugron Gábor s.k.

**A KÓBOR CIGÁNYOK HATÉKONYABB
MEGRENSZABÁLYOZÁSÁRÓL
ÉS ÚJABB ADATGYŰJTÉS ELRENDELÉSÉRŐL SZÓLÓ
257.000/1928. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET**

A kóbor cigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmeinek meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat.

Ezért elhatároztam, hogy e kérdést – az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre sem hajtott közrendészeti rendelkezések egyidejű hatályon kívül helyezése mellett – minden részletre kiterjedően újból szabályozni, illetőleg véglegesen rendezni fogom.

Ebből a célból a szabályozást előkészítő tárgyalások az ez ügyben érdekelt társhatóságokkal már megindultak. Egyrészt e tárgyalásokhoz szükséges újabb adatok összegyűjtése végett, másrészt a végből, hogy a rendőrhatóságoknak a végleges szabályozás megtörténteig is módjuk legyen a kóbor cigányokra vonatkozó eddigi közrendészeti rendelkezéseknél hatékonyabb intézkedésekkel a kóborlás nagyobbarányú fejlődését megakadályozni, illetőleg a közre ebből háramló veszélyeket a rendelkezésre álló törvényes eszközökkel lehetőleg elhárítani, a következőket rendelem.

1. A rendőrhatóságoknak kötelességévé teszem, hogy az országban tartózkodó kóbor cigányok felkutatása iránt a szükséges intézkedéseket hatóságuk területén haladéktalanul tegyék meg. Ezeket az intézkedéseket a szükséghez képest időnkint meg kell ismételni.

2. A kóborló cigányokat, akár munkakerülsézből úzik a vándorlást, akár munkakeresés, vagy valamely foglalkozás címe alatt teszik azt, kötelesek a közbiztonsági szervek, bárhol találják is őket, azonnal feltartóztatni, és fegyveres kísérettel a legközelebbi rendőrhatósághoz előállítani.

3. Kóborló cigányok, és hasonló elbírálás alá eső más elemek csoportjainak az ország határán való belépését, vagy egyenkint beszivárgását – bárhol kíséreljék is meg azt – feltétlenül meg kell akadályozni.

A határőrizet kijátszásával az ország területére bejutott ily csoportokat, ha a határhoz közel kerülnek kézre, rövid úton fegyveres kísérettel lehetőleg ugyanazon az úton kell az országból eltávolítani, amelyen bejöttek. A határtól távolabb eső helyen feltartóztatott ily csoportok tagjaival szemben, ha magyar állampolgárságuk nincs kellően igazolva, a szükséges egészségügyi és büntetőintézkedések megtétele és végrehajtása után az 1903: V. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott 200.000/1925. B.M. sz. rendelet [Magy. Rend. Tára 1925. évf. 179. o.] 15. és 16. §-ai, továbbá a 201.000/1925. B.M. sz. rendelet [Magy. Rend. Tára 1925. évf. 195. o.] 5. pontja szerint kell eljárni.

Ha pedig a kóborlás miatt előállított cigányok, vagy más személyek

íteni illetőségi, vagy lakóhelye kétségtelenül megállapítható, a rendőrhatalóság a tolonczszabályzat alapján kíséret mellett illetőségi, vagy lakóhelyükre való toloncolásukat köteles elrendelni.

4. A kóborlás miatt előállított cigányok és más személyek közül azokat, akiket akár az 1913: XXI. t.-c.-ben, akár más jogszabályban meghatározott büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani.

Azokat a terhelteket, akiket dologházba nem utaltak, vagy akiknek javítónevelését nem rendelték el, a büntető eljárás befejezte, illetőleg a büntetés elszenvedése után az illetékes rendőrhatalóság további közigazgatási eljárás alá vonja.

5. A rendőrhatalóság elé állított kóborcigányokkal szemben egyébként a 15.000/1916. B.M. sz. rendelet [Magy. Rend. Tára 1916. évf. 138. o.] rendelkezéseit kell a változott viszonyoknak megfelelően alkalmazni. A velük szemben foganasítandó egészségügyi óvintézkedések [fertőtlenítés, tetvetlenítés stb.] tekintetében pedig kiváltképpen az 53.088/1923., 114.464/1923. és a 47.083/1924. [Magy. Rend. Tára 1924. évf. 935. o.] N.M.M. sz. rendeletek értelmében kell eljárni.

6. A rendőrhatalóságoknak és közbiztonsági szerveknek köz- és állategészségügyi szempontból különös gondot kell fordítaniok arra is, hogy a kóbor cigányok, vagy más kóborló csoportok a vásároknak még csak közelébe se juthassanak.

7. Kötelességévé teszem a másodfokú rendőrhatalóságok vezetőinek, hogy az I. pont értelmében teendő intézkedésekkel [szükség esetén több törvényhatóság területén egyszerre foganasított razziákkal is] évenként állapítsák meg a hatóságuk területén talált kóbor cigányok számát, és azt ide jelentsék. E jelentésben a cigányügyet érintő egyéb körülményekre is részletesen ki kell terjeszkedni.

Az adatgyűjtés eredményét is feltűntető első ily jelentést 1929. évi január hó 1-ig kell hozzám megtenni.

Elvárom Cimedtől, hogy e rendeletem végrehajtására az alárendelt hatóságokat és hatósági közegeket haladéktalanul utasítja, és azonkívül időnkint személyesen is meg fog győződni a kiadott rendelkezések pontos végrehajtásáról.

Ismételem, hogy rendeletemnek lelkiismeretes, és minden tekintetben pontos és gondos végrehajtására különös súlyt helyezek, és ezért Címet is felelőssé teszem.

Budapesten, 1928. évi július hó 14-én.

A miniszter helyett:
Dr. Sztranyavszky Sándor s.k.
államtitkár

VESZPRÉM MEGYE ALISPÁNJÁNAK KÖRRENDELETE KÖZRENDÉSZETI ÉS CIGÁNYRAZZIA TÁRGYÁBAN

1942

A járások Főszolgabíráihoz

A m. kir. belügyminiszter úr 257.000/1928. számú rendeletének [Lásza Belügyi Közlöny 1928. évf. 677. oldalán] 3. pontja alapján, a kőbor cigányok és hasonló elbírálás alá eső egyéb gyanús egyének felkutatása, ilyenekről a szükséges adatok beszerzése, indokolt esetben a járás főszolgabírája elé állítása és megfelelő további intézkedés céljából a vármegye járásainak területére: *1942. évi május hó 23. napjára [szombat] reggel 6 órai kezdettel* általános razziát rendelék el.

A m. kir. rendőrség részéről történő közreműködés érdekében a veszprémi m. kir. Csendőrsztály Parancsnokságot, a m. kir. Rendőrség közreműködése érdekében pedig annak veszprémi és pápai Kapitányságát közvetlen keresem meg és egyben a szomszédos vármegyék Alispánjait is értesítem.

Főszolgabíró urat felhívom, intézkedjék aziránt, hogy a razzia napján az erre illetékes beosztott tisztviselő – ebédszünet leszámításával – a főszolgabírói hivatalban tartózkodjon, hogy az előállított egyének átvétele mellett, a további eljárás haladéktalanul foganatosítható legyen. *Szigorúan bizalmas intézkedés során* hasson oda Főszolgabíró úr, hogy a hatósága területén lévő községi előljáróságok a razziánál közreműködő közbiztonsági szerveket hathatósan támogassák.

Főszolgabíró úr – az előállított kőbor cigányokkal és egyéb gyanús egyénekkel szemben – járjon el a már fentebb hivatkozott B.M. rendelet értelmében.

A razzia eredményéről, az azt követő 15 napon belül Főszolgabíró úr jelentését elvárom.

Veszprém, 1942. évi május hó 12-n.

alispán

CIGÁNYRAZZIA ELRENDELÉSE ZALA MEGYÉBEN

1943

Zala vármegye alispánja.

19563 szám.

ni.1943.

Tárgy: Közrendészeti és cigányrazziák tartása.

Határozat

A m. kir. Belügyminiszter 257.000/1928. B.M. számú körrendelete alapján Zala vármegye területére általános közrendészeti és cigányrazzia tartását a következőképpen rendelem el:

Az alsólendvai, lentii, novai és zalaegerszegi járások, valamint a belatinci szolgabírói kirendeltség területére 1943. évi május 24-én hétfőn reggel 7 órai kezdettel;

A balatonfüredi, keszthelyi, sümegi, tapolcai és zalaszentgróti valamint pacsai járások területére 1943. évi május 27-én csütörtökön reggel 7 órai kezdettel;

A csáktornyai, letenyei, nagykanizsai és perlaki járások területére, 1943. évi május 29-én szombaton reggel 7 órai kezdettel.

Jelen határozatomat tudomás és a szükséges intézkedések megtétele végett közlöm a zalaegerszegi m. kir. Csendőrsztály parancsnoksággal, a nagykanizsai és zalaegerszegi m. kir. Rendőrkapitányságokkal, Zalaegerszeg és Nagykanizsa megyei városok Polgármestereivel, a leventeszervezetek közreműködése érdekében a 9. Könnyű Hadosztály Leventeparancsnokságot Nagykanizsán megkeresem, Vas, Veszprém és Somogy vármegyék Alispánját értesítem.

Valamennyi járás Főszolgabíráját felhívom, hogy a razziák napján az előállított egyének átvétele céljából, a szokásos ebédszünet beszámítása mellett, esti 8 óráig hivatali helyiségeikben tartózkodjanak.

Főszolgabíró Urak lépjenek érintkezésbe a járási Leventeparancsnokokkal, hogy a 9. Könnyű Hadosztály Leventeparancsnokságtól nyert utasítás alapján, a meghatározott idősebb korosztályt riadóztassák és az illetékes csendőrörsöt legmesszebbmenőleg támogassák.

Zalaegerszeg, 1943. május 18.

alispán

FŐSZOLGABÍRÓI JELENTÉS A KISKÖRÖSI JÁRÁSBAN VÉGREHAJTOTT CIGÁNYRAZZIÁRÓL

1940

A kiskörösi járás főszolgabírája.

2939 kig 1940 szám.

Tárgy: Kóbor cigányok hatékonyabb ellenőrzése.

Hiv. szám: 23.929 kig 1940 szám.

Méltóságos Alispán Úr!

Fenti számú rendeletre tisztelettel jelentem, hogy a járásom összes községeiben a rendeletben előírt időpontban a kóbor cigányok ellenőrzése megtörtént. A csendőrőrsparancsnokságok jelentése alapján tisztelettel jelentem, hogy a csengődi őr Horváth Dezső 16 éves tolnamözsei kóbor cigányt elfogta, kinél az igazolásnál kiderült, hogy Bodor Jenő akasztói lakos sérelmére lopást követett el, s ezért a kalocsai kir. törvényszék fiataalkorúak bíróságának át lett adva. A kiskörösi csendőrőrs pedig a razzia alkalmával 4 teknővájó cigány férfit [33, 34, 38 és 46 évesek], 2 cigány nőt [30 és 33 évesek], 8 cigány gyereket [2, 3, 4, 5, 6, 11, 12 és 15 évesek] vettek őrizetbe és vezették elő a községi előljáráshoz orvosi megvizsgálás és fertőtlenítés végett. Miután nevezettek kilétüket kétségtelen módon igazolták és a lovak marhalevelei is rendben voltak és az iratokból kitűnőleg a lovak május hóban állatorvossal is meglettek vizsgáltatva, a csendőrőrs szabadon bocsátotta nevezetteket. A járás egyéb községeiben kóbor cigányok nem találtattak.

A cigányügyre vonatkozólag tisztelettel a magam részéről javasolnám a cigányoknak munkatáborban való elhelyezését. Különösen Kecel községben van sok cigány, kik ha a munkatáborokban fegyelmet és munkaszeretetet szoknának meg, esetleg használható munkásokká válhatnak.

Kiskörös, 1940. évi június hó 8.

főszolgabíró

**A DÉLI HADMŰVELETI TERÜLET KORMÁNYBIZTOSÁNAK
UTASÍTÁSA A KÓBOR CIGÁNYOK
FOKOZOTTABB ELLENŐRZÉSE TÁRGYÁBAN**
1944

A Déli Hadműveleti Terület Kormánybiztosa
147/Hdm.korm.bizt/1944.

Tárgy: A kóbor cigányok fokozottabb megrendszabályozása.
Szombathely

Alispán Úr!

Az m. kir. pécsi IV. csendőrkerületi parancsnokság átirata szerint a munkaszolgálatra behívott, valamint egyes kir. ügyészségek által munkára kiadott cigányok közül többen megszöktek, s ezek valamint visszamaradt családtagjaik a közbiztonságra fokozottabb mérvben veszélyessé váltak, továbbá a cigányok az utóbbi időben sorozatos betöréses lopásokat követtek el, sőt egyesek fegyverrel felszerelt bandákba is verődtek és magatartásukkal oly látszatot kelthetnek, hogy partizánokhoz tartoznak, – ezért a vagyon és személybiztonság érdekében az 1.500/1944. M. E. számú rendelet 7.§-ának (4) bekezdése alapján a déli hadműveleti területre vonatkozólag az alábbiakat rendelem el:

1. A cigányok állandó tartózkodási helyüket nem hagyhatják el.

2. A községi előljáróságok [:polgármesterek:] ezen rendelkezésemet a cigányok előtt tegyék közhírré.

3. A községi előljáróság [:polgármester:] cigányok részére állandó tartózkodási helyük elhagyására, ha a nála előterjesztett ily irányú kérelem teljesítését feltétlenül szükségesnek és indokoltnak találja, egyes esetekben kivételesen engedélyt adhat. Az engedélyben fel kell tüntetni, hogy annak tulajdonosa mikor, honnan és hova jogosult menni, használat után pedig az igazolványt a kiállító községi előljáróságnak [:polgármesterek:] vissza kell szolgáltatni, – amennyiben a cigány új lakhelyre költözne, azt az új lakhely szerinti községi előljáróság [:polgármester:] vonja be és küldje vissza a kiállító előljáróságnak, vagy polgármesternek.

4. Minden cigány, aki állandó tartózkodási helyét a községi előljáróság [:polgármester:] engedélye nélkül elhagyja, kihágást követ el és az 1.500/1944. M.E. számú rendelet 8.§-ának (1) bekezdése alapján büntetendő, továbbá a büntetésen kívül internálandó is.

Felhivom Alispán Urat, hogy ezen rendelkezésem végrehajtása érdekében szükséges intézkedéseket törvényhatóságának a déli hadműveleti területéhez tartozó részén haladéktalanul megtenni sziveskedjék.

Végül értesítem, hogy hasonló értelemben utasítottam a megyei városok rendőrkapitányságait, valamint az érdekelt csendőrkerületi parancs-

nokságokat a csendőrség megfelelő utasítása végett egyidejűleg megke-
restem.

Pécs, 1944. október 16.

a déli hadműveleti terület
kormánybiztosa helyett:
Molnár György
4. honvéd Kg. parancsnok.

A VASVÁRI JÁRÁS FŐSZOLGABÍRÓJÁNAK JELENTÉSE A CIGÁNYOK KÓBORLÁSÁRÓL

1932

A vasvári járás Főszolgabírájától
3862/1932.sz.

Tárgy: Cigányok kóborlásának megakadályozása.

R.sz: 8369/1932.sz.

Szombathely

Alispán Úrnak

Jelentem, hogy bár járásom területén letelepedett cigányok vannak, mégis gyakran észlelem, hogy többször vonulnak át elég nagy számú cigány-karavánok.

A kóborlás megakadályozása szerény véleményem szerint kizárólag csak úgy volna megakadályozható, ha a cigányoktól a ló-tartás teljesen megvonatnék. Célravezetőnek látnám ha azok a letelepedett cigányok, akik az állataik eltartását biztosítani tudják, az illetékes községi elöljáróságok által egy oly igazolvánnyal lennének ellátva, amelyben fel lenne tüntetve az, hogy az igazolvány tulajdonosa hány darab állatját mi módon tartja el. Amennyiben az ilyen igazolvánnyal ellátott cigány mégis mezőrendőri kihágást követ el, az ilyenek állatai vétessenek el tőlük és az elöljáróság által árvereztessenek el és bizonyítványaik bevonása mellett a további állattartástól tiltassanak el.

A kóbor cigányok elleni védekezés hatályos csak akkor lenne valóban, ha a csendőrörsök létszáma szaporítatnék, mivel a kóbor cigány azt a helyet, ahol gyakran fordul meg csendőrijárőr rendszerint nem keresi fel.

Vasvár, 1932. október 4.

főszolgabíró.

SÁRVÁRI FŐSZOLGABÍRÓI JELENTÉS A CIGÁNYOK KÓBORLÁSAIRÓL 1941

Sárvári járás főszolgabírája.
83/1941.

Tárgy: Kóbor cigányok ellenőrzése.
V.r.sz: 10848/1937-4/1937
Szombathely

Alispán Úr.

Jelentem, hogy kóbor cigányok járásom területén az ismételt és fokozott ellenőrzés dacára állandóan csavarognak és állatbetegségekkel fertőzik keresztül az egész járás és vármegye területét, velük szemben az alkalmazható intézkedések egyáltalán nem biztosítják a közrend fenn tartását, mert állandóan más helyekre, viszont más helyről ide csavarognak hasonló kóbor cigányok, akik legtöbbször a bűnözés következményei elől bujkálnak el.

Ezen kérdés gyökeres megoldása a kóborcigányok munkatáborba való szállításával és felügyelet alatt való dolgoztatásával volna csak megoldható, melynek keresztülvitele érdekében kérem a szükséges intézkedések szíves megtételét.

Sárvár, 1941. dec. 12.

tb. főszolgabíró

Kereskedelemügyi igazgatás

A LETELEPÜLT CIGÁNYOK VÁNDORIPARI ÉS HÁZALÁSI TEVÉKENYSÉGÉNEK KORLÁTOZÁSÁRÓL SZÓLÓ 141.113/1931. K.M. SZÁMÚ RENDELET

A cigányok kóborlásával járó közbiztonsági szempontokból jelentős veszélyekre való tekintettel, és hogy a kóbor cigányok letelepedését célzó rendelkezések által elérhető eredmény ne kisebbitessék, kívánatos, hogy a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenysége bizonyos korlátok közé szoríttassék.

Ennélfogva mihez tartás, továbbá az I. fokú iparhatóságok megfelelő utasítása végett a következőket közlöm Címmel:

1. Cigányok részére jövőre vándoripari és házalási engedély csupán annak a vármegyei törvényhatóságnak területére korlátozva adható meg, amely törvényhatóság területén az illetőnek rendes lakóhelye van. Önként értetődik, hogy ha a vándoripari, vagy házalási engedélyt kérelmező

cigány törvényhatósági joggal felruházott városban lakik, a vándoripari, vagy házalási engedély, amennyiben az említett tevékenység a város területén meg van engedve, e város területére, és egyben azon vármegyei törvényhatóság területére is vonatkozik, amely vármegyében az illető város fekszik.

2. A vándoripari, vagy házalási engedéllyel rendelkező cigányok foglalkozásuk gyakorlása közben csupán egyedül járhatnak, segédet még a házalócigányok sem tarthatnak, családtagjaikat nem vihetik magukkal, és foglalkozásuk gyakorlása céljából járóművet nem használhatnak.

Egyben felhívom Cím figyelmét a vándoripar és a házalás gyakorlása, és az említett engedélyek meghosszabbítása tekintetében közbiztonsági szempontból figyelembe jövő azoknak a követelményeknek szigorú érvényesítésére is, amelyeknek a már ezidőszerint fennálló rendelkezések értelmében érvényt kell szerezni.

Budapesten, 1931. évi április hó 27-én.

A miniszter rendeletéből:
Morvay s. k.
h. államtitkár.

A CIGÁNYOK VÁNDORIPARI ÉS HÁZALÁSI ENGEDÉLYÉRŐL SZÓLÓ 192.304/1931. B.M. SZÁMÚ RENDELET

Az m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr 141.113/1931. K.M. sz. körrendeletével [Rt. 1931. 515. o.] a cigányok vándoripari és házalási tevékenységének olyan korlátokat szabott, melyek alkalmasak lesznek arra, hogy a jövőben egyes cigánycsaládoknak és csoportoknak ily jogosítványokra alapított, és a közrend szempontjából aggályos kóborlását lehetetlenné tegyék.

Felhívom Cimedet, hogy az alárendelt hatóságoknak és közegeknek tegye szigorú kötelességévé az említett rendeletben foglaltaknak ellenőrzését, és utasítsa azokat, hogy ha a tiltott kóborláson ért cigányoknál vándoripari vagy házalási engedélyt találnak, azt tőlük minden esetben vonják be, továbbítsák a kiállító hatósághoz, és javasolják ott az engedély visszavonását.

Budapesten, 1931. évi augusztus hó 24-én.

A miniszter rendeletéből.
Dr. Kontz s. k.
miniszteri tanácsos

LUCIDUS:

A CIGÁNYOK VÁNDORIPARÁNAK GYAKORLÁSA

1931

Köztudomású dolog, hogy a cigányok a közbiztonságnak legnagyobb veszélyeztetői. Alacsony intelligenciájuk, nomád életük, a rendszeres munkától való irtózásuk egyenesen predesztinálja őket a bűnöző életre. Ha őket meg lehetne telepíteni és rendszeres munkára szoktatni, meg vagyok győződve, hogy a bűnözés percentszáma országos viszonylatban is javulna.

A kérdés megoldása természetesen igen nehéz és be kell vallanunk, hogy programunk sincsen. Hébe-korba jönnek ki részrendelkezések, amelyeket bizonyára a legjobb szándék vezérel; de az ügynek a gyökeréhez ezek egyáltalában nem férköznek és sokszor nemhogy javítanak a helyzeten, hanem inkább ártanak.

Nézzük például a kereskedelemügyi miniszternek 141.113/1931. K. M. számú legutóbbi körrendeletét a „Cigányok részére vándoripari és házalási engedély kiadásá”-ról.

Ennek a rendeletnek első szakasza igen helyesen intézkedik, midőn azt mondja, hogy cigányok részére a jövőben vándoripari és házalási engedély csupán annak a vármegyei törvényhatóságnak területére korlátozva adható meg, amely törvényhatóság területén az illetőnek rendes lakóhelye van.

A 2. szakasz így intézkedik: „A vándoripari vagy házalási engedéllyel rendelkező cigányok foglalkozásuk gyakorlása közben csupán egyedül járhatnak, segédet még a házaló cigányok sem tarthatnak, családtagjaikat nem vihetik magukkal és foglalkozásuk gyakorlása céljából járművet nem használhatnak.”

Amilyen helyes az az intézkedés, hogy a cigányok vándoriparát a lakóhely törvényhatóságára korlátozzák, épp oly aggodalmas annak eltiltása, hogy családtagjaikat és járművüket magukkal vihessék. Hisz már magának a vándoriparnak a természetével jár, hogy jármű használatával végezzék, különösen az olyan egyének, akik a kocsin való járásra és táborozásra be vannak rendezve. Az ilyenek természetesen nem azért tartanak kocsit, lovat, hogy gyalog járjanak, vagy vasúti költséget fizessenek. Nem azért van feleségük, hogy vándorútjaik idején korcsmában éljenek és a csekély keresetüket ott elköltsék, esetleg eligyák. Szállásért sem akarnak fizetni, jó nekik a tábor, a kocsi. Mozgó háztartások ezek, amelyek a kereseti lehetőségek nyomában mozognak és mihelyt ebben megakadályoztatnak, az egész család gazdasági létében meg van rendítve.

Nem tartozom azok közé, akik a cigányok vándorlását, még ha az vándoripar gyakorlása céljából történik is, közbiztonsági szempontból valami nagyon kívánatosnak tartanák. De ha ennek gyakorlását megengedjük, akkor azokat az eszközöket, amelyek azt lehetővé teszik, kizár-

nunk nem szabad. A rendelet is mutatja a fejlődés irányát. Tilos az ország egész területén a cigányoknak a vándoripar gyakorlása. Ha ezidőszerint még meg van engedve a lakóhely törvényhatósága területén, a jövőben esetleg ezt is eltilthatjuk. Amíg azonban meg van engedve, az emberieségi szempontok a nomádozás fenntartását javallják. Lehet-e egy cirkusz-igazgatónak foglalkozása gyakorlását úgy megengedni, hogy kocsjait, szerelékeit ne vigye magával?

Az üstfoltozó, fűrökészítő, patkó- és patkószeg-előállító cigányoknak is magukkal kell vinniök szerszámjaikat, szerelékeit, nem is szólva családjukról, feleségükről, aki főz.

Hatóságom területén egy vándoriparos cigánykovács az osztálymérnökségnek szokott fűrököt készíteni. Mindig igazolja munkáját. Az új rendelkezés kellemetlenül érintette. De nem jött zavarba. Újabb eljöttkor igazolta, hogy vasúton jött és váltig erősítette, hogy kocsi nélkül jött. Még aznap kiküldtem a cigánytelepre, hogy megállapíttassam, hogy igazat mondott-e. Úgy volt! A kocsi a családdal nem volt ott. Nem úgy azonban három nap múlva, mikor már megérkezett a mozgó lakás aszszonnyal, gyermekekkel.

Ezt bizony kénytelenek vagyunk eltűrni, mert különben még rosszabb a helyzet, a cigány még jobban elvadul.

Nehéz a cigánykérdés, de a megoldásnak olyan módon való elősegítése, hogy a cigányt hajszoljuk, megélhetését megnehezítjük, őt elvadítjuk, eldurvitjuk, a kétségbeesésbe kergetjük: céljátvesztett. Csakis életviszonyainak figyelembevételével, sajátosságainak megértésével lehet nagy óvatossággal a leépítés nagy munkájához fogni, amely a végleges megtelepedéshez vezet.

Gyermekvédelemmel kapcsolatos intézkedések

ELVI JELENTŐSÉGŰ MINISTERI HATÁROZAT A CIGÁNYGYERMEKEK ELHAGYOTTÁ NYILVÁNÍTÁSÁRÓL

[A belügyminiszternek 76.334/1908. sz. a. Sz. vármegye közig. bizottságához intézett rendelete.]

Kiskorú M. József, Papinka, Kircsa, Péter, Záli, József, Boris, Anna, József, Mária, Julis, Anna, János, Júlia és József elhagyottá nyilvánítása iránt folyamatba tett ügyben a vármegye árszékének véghatározatát és M. Teréz és társai fellebbezésére a [cím] gyámügyi felebbviteli küldöttségének véghatározatát felebbezőknek az ez iránt beadott kérelme folytán felülvizsgálván, következőleg határoztam: Az idézett, érdemben egybehangzó véghatározatokat, amelyekkel az m-i állami gyermekmenhelyben gondozott kiskorú M. József, Papinka, Kircsa, Péter, Záli, József, Boris,

Anna, József, Mária, Julis, Anna, János, Júlia és József kóbor cigány-gyermekek elhagyottakká nyilvánítottak, az 1909: XX. t.-c. 3.§-a alapján megsemmisitem és új eljárást rendelék el.

Indokolás: Az idézett alsófokú véghatározatokat megsemmisítettem, mert a tényállás kellően kiderítve nem lett s ekként hiányzik a szóban levő gyermekek elhagyottá nyilvánításának törvényes alapja. Ugyanis az elhagyott gyermekek védelméről alkotott 1/1903. sz. itteni szabályzat 1. §-ának második bekezdése szerint azokat a 15 éven alul levő vagyontalan gyermekeket kell elhagyottnak nyilvánítani, akiknek eltartásra és nevelésre köteles és képes hozzátartozói nincsenek stb. Az iratok tanúsága szerint azonban az eljárás során épen az a körülmény, hogy a szóban levő kiskorúakat a tartásra köteles hozzátartozóik képesek-e eltartani és felnevelni? vizsgálat tárgyává nem is téteget, holott az édes anyák, kik gyermekeik feletti gyámság viselésében a gyámhatóság által megerősítettek, az alsó fokú határozatok ellen beadott jogorvoslataikban kijelentették, hogy gyermekeiket nem csak készek, de képesek is eltartani és felnevelni. Minthogy ezek szerint a tényállás kellően kiderítve nem lett, az alsó fokú határozatokat megsemmisítenem és új eljárást elrendelnem kellett. Erről [címet] a felterjesztett iratok visszaküldése mellett további eljárás végett, amikor értesítem, egyben a következőket jelentem ki: a gyámhatóságot az elhagyottság kérdésének elbírálásánál az előbb említett főjelentőségű szempont figyelmen kívül hagyására nyilvánvalóan az a téves nézet vezette, hogy a cigány-kérdést a jelenlegi állami gyermekvédelem keretében lehet és kell megoldani. Ez a szempont azonban meg nem állhat, mert elsőben is a cigány-kérdés csak egész terjedelmében, és nem részletesen oldható meg. De az állami gyermekvédelem jelenlegi rendszerében, amely teljesen jogi alapon nyugszik, a cigány-kérdés alig kerülhet megoldás alá. És habár gyermekvédelmi intézkedések is kétségtelenül szükségesek lesznek a kérdés megoldásánál, azoknak a cigány-faj egészen sajátos jellegéhez kell alkalmazkodniok.

A KÓBOR CIGÁNYOK GYERMEKEINEK ÁLLAMI GYERMEKMENHELYEKBE VALÓ ELHELYEZÉSÉRŐL SZÓLÓ

86.471/1916. B.M. SZÁMÚ RENDELET

[Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének és valamennyi árvaszéknek.]

A kóbor [sátoros] cigányokról szóló 15.000/1916. B.M. számú rendelet¹ 4.§-a szerint: „A rendőrhatóság [városi hatóság] a kellő gondozás

¹ B. K. 1916. évf. 567. lapon.

alatt nem álló 7 éven aluli kóbor cigánygyermeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt gondoskodik.”

Ezt a rendelkezést némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóbor cigányoknak valamennyi vagy legalább is legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelybe kellene küldeni még akkor is, amikor azoknak a kóbor cigányok életmódjához viszonyított kellő gondozása kétségtelen.

Azonban a fentidézett rendeletnek nincs ilyen célzata és rendelkezései sem tartalmazzanak olyan felhatalmazást, hogy a kóbor cigányok vagy gyermekeik indokolatlanul erőszakos vagy a szülei érzést ok nélkül sértő elbánásban részesíttessenek, minthogy semmi olyanra nem irányul a rendelet, ami a kóbor cigányok megtelepülését hátrányosan befolyásolhatná.

Már pedig a cigánycsaládoknak gyermekeiktől való indokolatlan és erőszakos megfosztása bennük az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki és őket a társadalmi rend ellen való harcra, nem pedig az ahhoz való alkalmazkodásra ösztönözné.

Azonkívül ez az eljárás az állami gyermekmenhelyeket kóbor cigánygyermekkel aránylag túlságosan megnépesítené, ami a valóban reáutalt egyéb gyermekek rovására és hátrányára is esnék.

Felhívom ennél fogva

[Csak a törvényhatóság első tisztviselőjének.]

Alispán

Polgármester urat, utasítsa az illetékes hatóságokat, hogy a kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelybe utalása alkalmával a fentebbi szempontokat szigorúan tartsák szem előtt és a gyermekmenhelyekbe csak olyanokat utaljanak, akiket a kóbor cigányok viszonyai szerint is elhagyottaknak kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná, más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvétel nélkül életük forogna közvetlen veszedelemben.

[Csak az árvaszékeknek]

az árvaszékeket, hogy a kóbor cigánygyermek elhagyottakká nyilvánítása alkalmával a fentebbi szempontokat tartsák szem előtt és csak olyan kóbor cigánygyermekket nyilvánítsanak elhagyottakká, akiket a kóbor cigányok viszonyai szerint is ilyeneknek kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná, más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvétel nélkül életük forogna közvetlen veszedelemben.

Budapesten, 1916. évi június hó 28-án

Sándor János s.k.

Oktatásügyi igazgatás

MINISTERI ÁTIRAT A NAGYSÁRÓI PLÉBÁNOS KÉRELME TÁRGYÁBAN

1870

Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium
13481 szám.

Nagyméltóságú Rajner Pál,
magyar királyi belügyminister úrnak.

Nagyméltóságú királyi minister úr,
Galambos Kálmán bars megyebeli nagysároi plebános, a közvetlenül hozzám benyújtott ... folyamodványában előadván azon körülményt, hogy a 880 lelket számláló község egy nyolcad részét a legnagyobb mérvben rest és minden tekintetben elfajult cigányok képezik, kik csak nem ugyanannyi koldusként özönlik el az egész helységet, minthogy neveltetésükre irányzott törekvései, tisztátalanságuk s' erkölcstelen magaviseletük a többi gyermekeket az iskolából visszariasztván mindannyiszor megghiúsultak, s' ezért méltán attól tarthatni, hogy idővel az egész községet demoralizálják, részökre, hogy maguknak házakat építhessenek s' gyermekeiket illően ruházhatván, a többi községbeli gyermekekkel együtt taníttathassanak államsegélyért esedezik. –

A civilisatiónek egyik alapfeltétele az illő ruházkodás és lakható helyiségekbeni elhelyezkedés; míg az országban, de különösen nevezett községben annyira elszaporodott cigányok egész eréllyel arra nem fognak szoríttatni, hogy maguknak földalatti gunyhók helyett és pedig záros határidő alatt, – házakat építsenek, s' kellőleg ruházkodjanak, egyrésztől neveltetésükre irányzott minden törekvéseim megghiúsulnak, másrésztől ismét méltán attól lehet tartani, hogy mint a jelen esetben is, hol egy 880 lélekből álló község majdan egy nyolcad részét képezik, idővel az egész községet, de sőt a vidéket is veszélyessé fogják tenni.

Van szerencsém ennélfogva Nagyméltóságodat tiszteletteljesen felkérni, miszerint a kérdéses irányban saját bölcs belátásához képest a kellő intézkedéseket megtételni, s az eredményről engem értesíteni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. –

Budán 1870 évi Junius hó 29^{én}

Minister úr meghagyásából:
az államtitkár.

HATÁROZAT A PANKASZI CIGÁNYISKOLA FELÁLLÍTÁSÁRÓL

1942

731/1942 szám

Tárgy: Pankasz község képviselőtestületének
1941. évi augusztus hó 11. napján hozott határozata
a cigánytanulók részére
külön iskola felállítása tárgyában.

Véghatározat

Vas vármegye törvényhatósági kisgyűlése ezen szabályszerűen hozott, kellőképpen kihirdetett és felebbezással meg nem támadott képviselőtestületi határozatot, melyben Pankasz község képviselőtestülete kimondotta, hogy a cigánytanulók iskoláztatására Mónok Dezső pankaszi lakostól külön tantermet bérel és az évi 250 P bérösszeg fedezetéről a községi költségvetésben gondoskodik, jóváhagyja és a jóváhagyási záradék rávezetését elrendeli.

Ezen véghatározat ellen a kézbesítéstől számított 15 napon belül a m.kir. belügyminiszter úrhoz felülvizsgálati kérelem intézhető, mely a nagyrákosi körjegyzőnél nyújtandó be.

Miről a határozat egy példánya, valamint iratok kapcsán a vármegye alispánját, a községi határozat 2 példányának és megfelelő iratok kiadásával a körmendi járási főszolgabíró útján 15 napon belül betérjesztendő vétív mellett Pankasz községet, a m. kir. tanfelügyelőséget közvetlenül a 28/1942 számra, valamint a vármegyei számvevőséget értesíti.

Kelt Vas vármegye törvényhatósági kisgyűlésének Szombathelyen, 1942. évi május hó 11. napján tartott havi rendes ülésében.

Jegyezte és kiadta:
vármegyei aljegyző

Vármegyei szabályozás

A KOLDULÁSNAK MEGYESZERTE LEENDŐ MEGSZÜNTETÉSE IRÁNTI JAVASLAT

Esztergom
1869

A koldulás megszüntetése, és a koldulásból és kéregetésből eredő mindennapi visszaélések meggátolása a nagyméltóságú magyar királyi belügyministeriumnak 1867-ik évi october 28^{án} 4682 szám alatt kelt intézvényé-

vel elrendelve lévén, ezen mind erkölcsi, mind emberbaráti szempontból felette üdvös rendelet kiviteléül, több testvérmegyét e részbeni intézkedéseinek tekintetbe vételével következő „Koldulási rend” hozatik az e végből kiküldött bizottság véleményes jelentése alapján javaslatba.

1.§

A koldulás, úgy házankint, mint utczákon, országutakon, vásárokon stb – ideértve a sajnálattal vegyes undort szülő, testileg megcsönkult s fekélyes koldusoknak búcsújárások és vásárok alkalmávali kitételét is, – 1870^{ik} évi január 1^{től} kezdve Esztergom megye területén, végleg is határozottan szigorúan tiltatik, kivétel egyedül a szerzetes rendek küldöttjei, s más jótékony intézetek kellő igazolvánnyal ellátott megbízottaira nézve tétetvén.

2.§

Minden község köteles kebelbeli munkaképtelen és segélyre szoruló szegényeit és koldusait maga eltartani, és szigorúan felügyelni, hogy a községbeli koldusok koldulás végett más községbe ne menjenek.

3.§

A munkaképtelen és segélyre vagy eltartásra szoruló községi lakosok közé következők tartoznak:

1^{or} Kik oly testi fogyatkozásban szenvednek, hogy sem kézi munkát, sem járással egybekötött dolgot teljesíteni nem képesek.

2^{or} A tökéletesen vakok.

3^{or} Az elmeháborodottak.

4^{or} Azon aggastyánok kik házi vagy egyéb könnyű munkára képtelenek.

5^{or} Oly betegségben sinlődők, kik bármilyen munkára képtelenek.

6^{or} Végre az elősoroltakon kívül azon tehetetlenek, kik a község által olyanokká felismertettek.

Magától értetvén, hogy ez ezen pontok alatt felsorolt szerencsétleneknek teljes vagyontalansága és kenyérhiánya, valamint azon körülmény, miszerint eltartásuk, rokonaik vagy más lakostársaik útján nem biztosíthatott begyőzve legyen.

4.§

Ezek figyelemben tartása mellett, minden község munkaképtelen és segélyre szoruló szegényeit évenként összeírni és a járási orvos által megvizsgáltatni köteles.

A szegényeknek ily módon megállapítandó lajstromát két példányban szerkesztendő, melyek egyike a községnél marad, másika pedig az illető kerületi szolgabírárnak beterjesztendő, kik a községek intézkedései felett örökdéssel bizatnak meg.

Ha a munkaképtelen szegények összeírása által akár a község, akár az

illető munkaképtelen koldus terhelve érzik magukat, ügyöket megvizsgálás végett, a járási fő- és alszolgabíró urakhoz, innét pedig a megyei közgyűléshez fellebbezhetik.

5.§

A községbeli valódi szegények segélyezése céljából a rendes adóláb arányában, a községi pótlékon kívül „szegénységi pótlék” czime alatt pótható kivetésének van helye, mely évenként az előleges költségvetésbe befoglaltatván, felülvizsgálat és jóváhagyás végett a megyei számvevőséghez beterjesztendő, és a házi [községi] adóval egyszerre behajtandó.

Nehogy azonban előleges alap hiányában jelen rendszabály életbeléptetése az egyes községekben fennakadást szenvedjen a jövő 1869-ik évre az e részbeni előirányzat azonnal elkészítendő, 's a szegénységi pótlék a szükségnek megfelelő mérvben már jó előre biztosítandó.

6.§

A községekre ez által háramlandó terhek könnyítésére egyébként következő eszközök jelöltetnek ki:

1^{or} A község által nyújtandó, vagy egyeseknél szerzendő oly munka, melyre a kitartandó szegények testi állapotjuk 's erejükhöz képest alkalmasak, 's melyeknek díjai vagy közvetlenül az ő kezeikhez, vagy az alábbi 9-ik § értelmében alakítandó választmánynál együttes kezelés végett lesznek vezetendők.

E pontnál megjegyeztetik, miszerint egyáltalában kívánatos, hogy a segélyezendők, a mennyire lehetséges erejük és tehetségükhöz mért és mérsékelt munkára alkalmaztassanak.

2^{or} Egyesek szabad adakozásai, mely célra a templomokban zárral ellátott pörsölyök is alkalmazandók.

3^{or} E célra rendezett egyszerű vagy sorsolással egybekötött mulatságok, zeneestélyek, színésztársulatok vagy művészek előadásai engedélyezése alkalmával kötelezendő bevételi százalék, vagy e célra tartandó előadás, új évi köszöntések megváltása, végrendeletileg e célra tett hagyományok beszédése, 's ily hagyományokrai serkentés. Különösen városban, jótékony nőegyletek alakítása.

4^{or} Vagyonosabb községekben vagy közbirtokosságokban, a községi vagy közbirtokossági jövedelmeknek részben vagy egészben felajánlása.

5^{or} Bírósági büntetések, melyek a községi előljáróságok által saját hatáskörükben, vagy melyek a kerületi tisztviselő urak által az illető község javára kimondatnak.

Ezen bírságoknak a szegény alap javára való bevételezése a kerületi tisztviselő urak által pontosan eszközözendő.

7.§

Hol a bevétel az évi szükségletet túlhaladná, ott a fölösleg „szegényalap” cím alatt, oly célból tőkésítendő, hogy az időjárával felszaporodván, kamatai által minden egyéb kútforrások igénybevételét mellőzhetővé tegye.

8.§

Ellenben azon községek istápolására, hol a községi szegények segélyezése, illetőleg eltartása végett követendő szegénységi adópótlék, a szegények nagy száma, és a községi lakosság csekélysége és kevésbé vagyonos voltánál fogva, ez utóbbiakat szerfölött súlyosan és aránytalanul terhelné, a megyei közigazgatási hatóság, vagy a megyei törvényszék által kimondandó bírságokból, úgy az e célra megyeileg rendezett vagy engedélyezett multságok és előadások jövedelmeiből, a megyei pénztárnak kezelése alatt, *központi szegényalap* alakítandó, melyből a megye bizottmánya, az illetén túlterhelt községeknek, a körülmények számbavétele mellett, kitelhető segélyösszegeket utalványozni van feljogosítva.

9.§

A szegénységi ügyek községenkinti kezelése tekintetéből, a megye területén levő összes községekben járási fő és alszolgabíró urak közbejöttével, azonnal külön „szegényügyi választmányok” alakítandók, mely választmányok 6–12 tagból állván, azok állandó tagjai legyenek a községi előljárók, helybeli minden vallásfelekezeti lelkészek, ’s ezeken kívül a közbizalom által kijelölt becsületes és értelmesebb egyének minden vallásfelekezet, s úgy a vagyonosabb mint szegényebb osztályokból.

10.§

E választmány feladata a helybeli alamizsnára szorult, ’s így koldulni kényszerített lakosokat összeírni, orvosilag megvizsgáltatni, azoknak a segélyezendőek lajstromába leendő felvétele fölött, a körülmények lélekismeretes megvizsgálása mellett, elsőfolyamodásilag határozni, ’s részben vagy egészbéli munkaképtelenségek szerint a szegények lajstromába felvetteket osztályozván, azok életfentartási szükségleteit a helyviszonyok tekintetbe vételével kinyomozni, ’s évi állagokban meghatározván, azokat az 5. és 6.§ -ban körülírt források igénybevételével előállítani.

E választmány kezeli az e célra begyűlt pénzeket, osztja a segélyeket, fedezi a folyó kiadásokat, intézkedik a netalán felmaradt tőke elhelyezése, vagy a 8.§ esetében a megyei központi szegény alapból a megyei bizottmánytól kieszközölni segély iránt, ’s évenként szoros felelőség terhe alatt számadásait a községnek közgyűlésen bemutatja, mely számadások innét felülvizsgálat végett a megyei számvevőségnek betérjesztetnek.

11.§

Hol elemi csapások által okozott nagyobb szerű károsodások következtében számosabban és nagyobb mérvben vennék igénybe felebarátaik segélyét, úgy hogy az egyes község erejét túlhaladva, szükségessé válnék, hogy a könyöradományoknak nagyobb területeken leendő gyűjtése engedélyeztessen, 's az ily engedélyek az illető járás területére annak főszolgabírája, a megye területére a megyei állandó bizottmány által, 's így tovább a szabályszerű módokon adandók vagy eszközöndők, a községek előljárai azonban ilynemű engedélyek vagy bizonyítványok kiállításától eltiltatnak.

Ámde az ilynemű engedélyek sem jogosítanak fel senkit sem személyes kéregetésre, hanem azt az illető jogosítottak részére minden járás területén a járási szolgabíró, annak nevével ellátott aláírási vagy segélyezési ívek kibocsájtása mellett, községenként a szegényügyi választmány által eszközölje.

12.§

Utasok vétlen szerencsétlenség esetében, ha felebaráti segélyezésre szorulnak, a községi szegényügyi választmányhoz, illetőleg a községi bírókhoz tartoznak segélyért járulni, kik a körülmények gondos megvizsgálása nyomán az e czélra előirányzott 's a szegényügyi választmány által kezelt öszvegből a legszükségesebb segélyt kiutalni jogosítvák.

13.§

A' vétlen szerencsétlenség következtében segélyre szorult utasok közé azonban a más községből átbarangolt koldusok vagy munkakerülő csavargók nem számíthatók, 's ezeket a tolonczozásra fenálló szabályok legszigorúbb és kérlelhetlen alkalmazása által a községi bírák illetőségök helyére utasítani kötelesek.

14.§

A kolduló gyermekeket illetőleg kötelességül tétetik a községi előljárásgoknak, hogy kipuhatolván az ily gyermekek szülőit, ha azok munkaképesek, őket gyermekeik iskolába küldésére szorítsák, ha pedig az ily gyermekeknek szülői életben nem volnának, vagy azok munkaképtelneknek találtatnának, ily esetben a gyermekek eltartása és iskoláztatásáról a község gondoskodni tartozik.

15.§

A községi előljárásgoknak szigorú személyes felelősség, sőt esetenként 5–10 ft-ig terjedhető és az illető községi szegény alap javára fordítandó bírság büntetése alatt is meghagyatik, miszerint az 1.§-ban kitűzött határnaptól fogva jelen rendszabályok megtartására szorosan felügyeljenek, 's ha a tilalmat helybeli szegény szegné meg, azt, kiszabott napi vagy heti

illetményének kevesbitése vagy személyének letartóztatása által büntes-
sék.

16.§

Minden helység végpontjain, a helység nevét mutató táblára egyszers-
mind a koldulási tilalom is azon megjegyzéssel függesztendő ki: misze-
rint a valódi szegények a községi bírónál jelentsék magukat.

17.§

Ezen határozatok foganatosításával a járási fő és alszolgabíró urak bizat-
ván meg, életbeléptetésökről a szomszéd megyék is tudósítandók.

Brinkmann Antal
esztergommegyei tszk-i ülnök
mint bizottsági előadó

VESZPRÉM MEGYEI STATÚTUM A TOLONCOLÁSRÓL

1876

8809

Ki.876

Veszprém Vmegye alispáni hivatalától

A legutolsó időben a köz's a vagyon biztonságának a megye területén igen gyakori és vakmerő módon lett veszélyeztetése azon agály telyes és szomorú meggyőződésre vezettek, hogy a közbiztonsági közegek kötel-
mököt nem eléggé buzgón teljesítik, másrésről a községek előljároi is nem alkalmazzák azon óvrend szabályokat, melyeknek, a közbiztonsági közegek eljárásávali összhangzásba hozatala által az ily merényleteket már eleve megghiúsítani lehetne, – 's tekintettel azon körülményre, hogy a jelenleg már is veszélyeztetett közbiztonság a téli időben előforduló keresethiány következtében még inkább veszélyesebbé válhatna, – de legfőkép figyelembe tartva, hogy a megyei összes lakóság személy és vagyon bátorságát biztosítani a hatóságoknak legfőbb és legszentebb feladata, – felhívom a megyei összes szolgabírói úgy Veszprém és Pápa városok polgármesteri hivatalait, mégis Rosos Antal pandurfőhadnagy és Balogh Dávid alhadnagyot, hogy összes alárendelt közegeikkel a veszélyeztetett közbiztonság helyre állítását most már minden kitelhető módon 's a legnagyobb eréllyel foganatosítsák, – 's miután alapos gyanu ok van azon következtetésre, hogy a gyakori ház és bolt feltörések, sőt maga a zirczi posta rablás is kóbor cigányok által eszközöltetett, – szükségesnek vélem a megyebeli összes községi előljároságoknak elren-
delni, – 's szoros büntetés terhe alatt meghagyni, hogy kóbor cigányokat

a már különben is fent álló rendelet alapján a községben vagy annak határában megtelepedni ne engedjenek, hanem azok megjelenése esetében azonnal a járás belüli szolgabíróshoz kellő őrizet alatt bekísértesse nek 's innét illetőségük helyére eltoloncoztassanak – hason eljárás köve tendő minden gyanus és igazolvány nélküli köborlókra is, továbbá a pásztorok lakásai és egyéb gyanus épületek leginkább éj idején gyakorta megvizsgáltassanak 's a hon nem talált pásztorok vagy netán náluk talált idegenek letartóztatassanak és ezek szintén a szolgabíróshoz kísérendők, a hon nem talált pásztor felelőségre vonandó, – 's minden felmerülő esetről jelentés teendő leszen, korcsmákban az éjjeli dorbézolás mely csak kihágásokra ad alkalmat betiltandó, az éjji örök mellé pedig ház sorszám szerint segédlet rendelendő, – végre a közbiztonsági közegek működése az előjáróság által is kellően ellen őrzendő, – 's minden felmerülő mulasztás vagy visszaélésről azonnal jelentés teendő leszen. –

Más részről a szolgabírói hivatalok felhívatnak, hogy a közbiztonsági közegeket kötelemük pontos teljesítésére szorítsák, – 's folytonos őrzáratok, czirkálások, – sőt a járásban vagy a másik járással összhangzó nagyobb hajtásokat teljesítsenek, – a pásztorok tanyáit gyakorta megvizsgáltassák, – 's az őrzáratokat ne csak az ország utakon 's községekben hanem puszták félre eső tanyák 's éj idején a csárdákban teljesítsék, – a kötelességet nem elég buzgósággal vagy éppen hanyagon teljesítő pandurt vagy megbüntessék, vagy pedig elmozdítása végett ide jelentést tegyenek, – ugyan ezek teljesítése és kellő ellenőrzése a pandur csapat fő- és altisztjeinek is szoros kötelemévé tétetvén, – okvetlen elvárom, hogy a hatóság, a községek előjárói és a közbiztonsági közegek buzgó, erélyes, kitartó és összhangzó eljárása által a megyébeni közbiztonság a legrövidebb idő alatt helyre állítatván a lakóság személy és vagyona biztosítva legyen.

Eljárásuk 's a tett intézkedések érdemébeni jelentést legfellebb október hó 15^{ik} múlhatatlanul elvárom. –

Jelen körrendelet a községekkel mihez tartás végett leendő közlés tekintetéből, a Veszprém hivatalos értesítőben is közzé teendő leszen

Veszprém September 16^{án} 1876

alispán.

MEGOLDÁSI JAVASLATOK? – ELŐÍTÉLETEK

A cigánykérdés kapcsán szavukat hallató szakemberek vagy laikusok egy dologban feltétlenül egyetértettek, abban, hogy a cigányügyet meg kell oldani. Ennek módzatait azonban egymástól nagyon is eltérően látták. Ebben a fejezetben ezekből az elképzelésekből gyűjtöttünk össze egy csokorra valót, lehetőségeink határain belül ügyelve arra is, hogy – egy-egy képviselője által – valamennyi irányzat képviseltethesse magát.

Barabás Péter gyermekmenhelyi irodavezető például a cigánycsaládok szétszakításával, a cigánygyermekек állami gondozásba vételével látta megoldhatónak a problémát [Barabás Péter: A cigány-ügy rendezése ember-séges szigorral. Bp. 1911. 5., 6. és 8. o.]. A radikális „megoldás” hívei közül Porzsolt Kálmánt kell elsőként említenünk, aki 1907-ben egyenesen az oláh-cigányok kiirtását követelte [Zsolt (Porzsolt Kálmán): A mi cigány hírünk. Pesti Hírlap, 1907. augusztus 6.]. Hasonlókat későbbi időkből is olvashatunk, többek között Endre László [Endre László: A kőborcigány-kérdés rendezése. Magyar Közigazgatás, 1934|16. szám, 5. o.] és Gesztelyi Nagy László [Gesztelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét 1940. 27–31. o.] tollából, azzal a különbséggel, hogy az utóbbiak a kétes hangzású „kiirtás” szó helyett az akkor még nem nagyon ismert „koncentrációs tábor” használták. E két példát azért emeltük be dokumentumgyűjteményünkbe a sok hasonló hangnemű közül, hogy bemutassuk két teljesen különböző indítatású szerző [az Ébredő Magyarok közül Prónaytól induló nyilas Endre és a mezőgazdaság korszerűsítését szorgalmazó, a mezőgazdasági munkásság felemelkedését segítő Gesztelyi Nagy] álláspontját, amelyek között a 30-as–40-es években már nincs lényegi különbség. Születtek persze objektív hangnemű írások is a korszakban: Bergstein Bélának a pelsőci viszonyokat bemutató-elemző cikke [Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása – Huszadik Század. 1910|9. szám, 186–190. o.] feltétlenül ide sorolandó.

BARABÁS PÉTER:

A CIGÁNY-ÜGY RENDEZÉSE EMBERSÉGES SZIGORRAL

[Részletek]

1911

...Nézetem szerint a munkát a gyermekvédelemről szóló 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek alapján kezdhethetjük el s az 1903. évi I. V. c. számú, Széll Kálmán által kibocsátott belügyminiszteri szabályzatban foglalt részletes utasítás szerint, az állami gyermekvédelem keretében, vaskövetkezetességgel *most már végre is hajthatjuk.*

...*A vándorcigány-gyermekek már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig – amint azt a törvény az elhagyott gyermekekre nézve már előírja – a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.* A menhely felügyelete alatt jóra való polgáremberekhez, vagy hajlamuknak, életkoruknak és a célnak legjobban megfelelő ipartelepekre és intézetekbe kell kitelepíteni a cigánygyerekeket, ahol csavargást, kóborlást, rendetlen, nyugtalan életmódot még híréből sem ismerhetik meg, sem azt meg nem tanulhatják és meg nem szokhatják. A már *növekvő* korában, különösen 7–10 éves korában bekerült gyermekeket pedig, ha annak szüksége mutatkozik – s ez gyakran fog előfordulni – életének 15-ik évén túl is állami gondozásba kell meghagyni; erre nézve azonban már külön intézkedések szükségeltetnek.

...*Elhagyottá kell nyilvánítani a vándorcigányok minden egyes 15 éven aluli gyermekét, a csecsemőket is,* hogy ezek az ország területén elosztott 17 állami gyermekmenhely – Arad, Budapest, Debrecen, Gyula, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Marosvásárhely, Munkács, Nagyvárad, Pécs, Rimaszombat, Szabadka, Szeged, Szombathely, Temesvár, Veszprém – legközelebbikébe beszállíttatván, mint új hajtás, már bölcsőjüktől kezdve nyugodt, rendes társadalmi légkörben ébredessenek s erősödjenek meg az élet küzdelmeire.

És itt az első pillanatra talán embertelenségnek látszó szigorú végrehajtástól ne rettenjünk vissza egy pillanatra sem, mert hiszen a csecsemőgyermeket azért még nem szakítjuk el az anyjától. Mert akár egészségi, akár más egyéb célszerűségi szempontokból, különösen pedig a gyermekével való megszökése és így újabb elszéledés meggátolása okából is, ha szükségesnek mutatkoznék, hogy gyermekét a cigányanya maga szoptassa ki, arra az esetre lehetővé kell tenni – de teszik is – ezen anyáknak intézeti gondoztatását.

ZSOLT [PORZSOLT KÁLMÁN]:

A MI CIGÁNY HÍRÜNK

1907

Az oláh cigány rablói-históriák megint alaposan megcsinálták a mi tekintélyünket a külföldön! Eddig is az volt a hírünk, hogy cigányok vagyunk; most aztán ráadásul még zshiványok és rablógyilkosok is vagyunk. A nyári idényre épen végszóra érkeztek ezek a rabló-históriák. Tessék most idegenforgalmat csinálni s a művelt idegeneket Magyarországra csábítani.

Azt hiszik önök talán, hogy ezek jelentéktelen kis dolgok? Nagyon tévednek. Ezek az apró kis szépséghibák teszik tönkre hírünket a külföldön.

Egy országra nézve pedig a híre, a renoméja nem olyan kis dolog, mint például a szép asszonyra nézve, aki rossz hír mellett is lehet tisztességes és boldog. Ha egy országnak rossz a híre, akkor az koldus marad. Annak az értékpapírjait sehol a világon nem veszik meg s annak a földjét kikerüli az idegen ember és az idegen pénz.

Budapesten ontjuk a vezércikkeket, hogy be kell csábítani az idegen tőkét, hogy idegenforgalmat kell csinálni, hogy növelni kell tekintélyünket az értékpapírjaink külföldi elhelyezése érdekében; – s íme, egy pár távirat az oláh cigány rablógyilkosságokról leront mindent.

Nagyon is közvetlen tapasztalataim vannak. Pár hete svájci és francia table d'hôte-oknál étkezve naponta harminc-negyven idegen utazó zagyva karattyolását hallgatom. Orosz, angol, amerikai, spanyol, afrikai utasok keverednek össze; mindnek csak az a dolga, hogy a pénzét valahol elköltse s mind arról beszél, hogy merre utazik. Egyetlen egy embert nem találtam heteken át köztük, akinek az úti programjában, a körutazási szelvényei között Magyarország előfodult volna! *A világ összes utazási irodái kihagyják Magyarországot!* Ez rendszeres üldözés! Egy pétervári orosz családnak bécsi iroda állította össze a körutazását, belevette Abba-ziát, Pörtschachot, sőt Cillit [!] is, de egész Magyarországot kihagyta! Egy amerikai kereskedő mutatta a füzetjegyeit, hogy ő ellátogat a mi hazánkba is; megnéztem: Budapest helyett *Bukarestbe* küldötte a külföldi menetjegyiroda, még pedig nehogy Magyarországot érintse, hát Konstantinápolyon és Konstanván keresztül!

Kossuth Ferencnek és Sztérényinek ez ellen kellene valamit csinálni. *A külföldi utazási irodák csinálják az idegenforgalmat.* Ezekkel kell valami összekötetést keresni. S az idegen nyelvű, rólunk szóló képes reklámfüzetekkel el kell árasztani ezeket az irodákat, a hoteleket s a fürdő-casínókat. Szörnyen mérgesített a dolog, hogy minket oláhnak néznek, hát szóvá tettem a dolgot három helyen is, ahol dolgom volt: a párizsi Coocknál, a „Grande Voyage”-irodában s a Palyonnál, így hívják röviden a Párizs–Lyon–Mediterranée-vasúttársaság igazgatóságát [Zárjel

között megjegyzem, hogy Budapesten egyetlen francia szót ki nem vesz belőlem a hóhér sem; mert nincs összesen harminc ember egész Budapesten, aki igazán jól tudna franciául, de azért mind kineveti a – *másikat*, hogy *az* milyen rosszul beszél; Franciaországban bátran lehet rosszul is beszélni franciául, ott nem nevetik ki érte az embert.] Hanem a felelet, amit a panaszomra kaptam, egyhangú volt mind a három helyen.

– Hogyan irányíthatjuk mi a saját klienseinket olyan ország felé, amelyben nem állhatunk jól az életükért? Voilá! Olvassa ön a Matinben a tudósításokat a „pays des tzigans”-ból!

Szégyenkezve futottam ki s azóta egy hanggal sem merek tiltakozni, ha „autrichien”-nek mondanak; inkább tartsanak osztráknak, mint oláh cigánynak.

Hol van az az Ollendorff a világon, aki megértesse a franciákkal, hogy kultúrállam lehet az az ország, ahol egy tolvaj és rablógyilkos népfajt megtűrnek? Mert az oláh cigánynak ez jellegzetessége. És ebben igazuk is van a franciáknak. Kultúrállam az ilyen fajt a saját területéről – *kiirtja*.

Kiirtani! Igenis, ez az egyetlen mód.

Hiszen miből áll tulajdonképpen a civilizáció? *A civilizációra nem hajló és nem alkalmas emberfajoknak a kiirtásából!*

A legcivilizáltabb nemzetek Európán kívül mindenütt, Amerikában, Afrikában, Ázsiában és Ausztráliában is civilizálatlan és civilizálhatatlan emberfajokat irtanak ki. És az irtó háború állandó!

S mi Európa közepén magunk közül nem tudunk kiirtani egy emberfajt, mely minket rabol és gyilkol, a vándor oláh cigányt! Ez szégyene Magyarországnak!

Kétféle cigány van Magyarországon. *A magyar cigány*, amelyből a genialis cigány zenészek kerülnek ki. *Ezt a fajt pártfogolni s nevelni kell!* A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen *ki kell irtani!* Ha a magyar törvényhozás és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék.

A muzsikus cigány nem hoz szégyent Magyarországra, sehol, mert jól muzsikál. A magyar ember föl sem tudja fogni azt az Isten csodáját, hogy közöttünk él egy félvér magyar néptörzs, amely a természetes zenei tehetségével századokon át fentartja számunkra legerősebb nemzeti vonásunkat: a magyar dalt.

Külföldön száz zeneakadémiára s óriási állami segélyekre van szükség, hogy zenekarokat képezzenek s a nemzeti zene motívumait megőrizzék. Nálunk ezt elvégzi ingyen a falu végéről kikerülő cigány purdé. Ha a magyar muzsikus cigányok fenn nem tartották volna genialitásukkal s nemzeti érzésükkel a magyar zenei motívumokat, a dalban, a zenében a magyar érzést, ugyan honnan szednénk most azt össze?

Hála és tisztelet a magyar cigány zenei geniének! De hogyha a vándor

oláh cigányoktól nem tudják megtisztítani az országot végkép, akkor azt kell mondani, hogy a magyar törvényhozás és a közigazgatás urai igazán nem valók egyébre, mint szájhösködésre és hencsegre.

ENDRE LÁSZLÓ: A KÓBORCIGÁNY-KÉRDÉS RENDEZÉSE

[Részlet]

1934

... Szerény véleményem szerint a cigánykérdés megoldása nem községi, vagy törvényhatósági, hanem igen fontos állami feladat. Addig, amíg a cigánykérdés abból áll, hogy a vándorcigányokat az egyik járás vagy vármegye a másik járás vagy vármegye területére toloncoltatja és a fentebb idézett 1916. évi B. M. rendelet nemes intenciójú rendelkezései a már felsorolt okok folytán a gyakorlatban kivihetetlennek bizonyulnak, a kérdés megoldása komolyan alig remélhető. A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internálótáborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani. Méltánytalan és igazságtalan is volna, hogy egy-egy nyomorult egy-két ezer lakosú község tartson el ingyenélőként 50–60 főnyi cigánykaravánt, mikor magának sincs miből megélnie. Az állami koncentrációs táborokban a kiadások is a legalacsonyabbra csökkenthetők a tömegélelmezés útján, a közegészségügyi ellenőrzés is a leghatályosabb s keresztülvihető az az elengedhetetlenül szükséges eljárás, hogy a generációkon át kimutathatóan rovottmúltú, aljas ösztönökkel terhelt rablógyilkos, valamint vérbajos, tuberkulotikus stb. betegségben szenvedő cigányok sterilizáció, magtalanítás alá kerüljenek.

A Csonka-Magyarországnál sokszorta nagyobb Egyesült Államok területén, ahol még ma is százezer holdak hevernek kihasználatlanul, szükségesnek tartották az indiánoknak bizonyos territóriumokhoz való kötését. Pedig ott az indián az őslakosság és a fehér faj a betolakodott jövevény. Mi éppen fordítva állunk a cigányokkal, akik a Balkán legsötétebb zugaiból, főleg Oláhországból szivárogtak be Erdélybe, majd onnan az ország minden részébe, hogy sorozatos bűncselekmények elkövetésével bűnügyi statisztikánkat rontsák le. Nekik köszönhetjük azt, hogy a külföld nagy része bennünket – műveltségben, erkölcsi és szellemi értékekben magasan fölöttük álló kultúrnemzetet – ma is cigánykeveréknek,

az európai kultúrközösségbe nem tartozó alacsonyrendű népfajnak tart. Ez az állapot sokáig nem tűrhető és éppen azért elsőrendű feladata kell, hogy legyen kormányzatunknak a kérdés végleges, gyökeres és eredményes megoldása.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYKÉRDÉS RENDEZÉSE

[Részlet]

1940

... A cigánykérdés végleges, radikális és közmegnyugvást keltő elintézéséhez elsősorban szükséges a cigányság *számbeli megállapítása*, tehát statisztikai adatfelvételre van szükség, hogy az állandóan kóborló, letelepülés nélkül élő, helyüket napról-napra változtató és a társadalomra a legnagyobb veszélyt jelentő cigányság száma mennyit tesz ki. Külön kell számonvenni a cigányságnak azt a rétegét, amely bár letelepedve él falvak, városok mellett, de minden hasznos munka nélkül, kizárólag a dolgozó társadalom keresetére támaszkodva, koldul, kéreget, szükség esetén kényszerűség esetén lop is, bár nagyobb és súlyosabb beszámítás alá eső cselekmények elkövetésétől tartózkodik.

A számbavételre azért van szükség, hogy gondoskodás történhessék a kérdés radikális megoldásával járó költségek fedezéséről az államháztartás keretében, amely költségek számottevő, tekintélyes összeget fognak képviselni, ha a kérdés végleges és megelégedésre szolgáló intézését akarjuk az ország személyi és vagyoni biztonsága érdekében elérni.

Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk. Így hitte és remélte a kérdést megoldani néhai József főherceg is s éppen ez oknál fogva érte csalódás, mert az olyan emberi érzést nélkülöző, állatiasságig lealacsonyodva élő, minden, a legnagyobb és legelvetemültebb büntettek végrehajtására képes, tunya, dologtalan, buja, életkörülményeihez konokul ragaszkodó, számottevő népréteg egyéni átalakításához, átformálásához kimélet nélkül olyan szigorú eszközökhöz kell fordulni, amely a szív szavára nem hallgatva, a legradikálisabb eszközöktől sem riad vissza.

A kóbor cigányokat *koncentrációs munkatáborokba* kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. Hihetőleg ez utóbbi fog bekövetkezni, mert a szabad levegőhöz, szabad élethez szokott cigányság a tapasztalat

szerint, amikor addigi korlátlanul mozgó és a szabad levegőhöz szokott életétől elvonják, rendszerint tüdővészbe esik és elpusztul.

Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.

A cigánykérdés megoldásánál, a már letelepülve élő, de életük legnagyobb részét dologtalansággal töltő cigánysággal kapcsolatban feltétlenül szükségesnek mutatkozik az, hogy a kéregetéstől, a lóttartástól, ezek eladásával foglalkozástól a legnagyobb szigorúsággal eltiltassanak, még pedig olyan intézkedések foganatosításával, amely egyszersmindenkorra elejét veszi annak, hogy a dolgozók keresetéből lopjanak, vagy mások megkárosításából tartsák fenn magukat, annak adományaiból részesüljenek. Ha másként nem megy, büntetés alá kell vonni azokat is, akik nekik alamizsnát adnak, mert be kell látni a társadalomnak is, hogy adományával az egyébként is tunya, rest, dologtalan életük folytatását mozditja elő; ha alamizsnát nem kap, vagy munkára kényszerül vagy elpusztul. Ha pedig a megélhetésnek a még rendelkezésre álló módját, a lopást akarja igénybevenni, akkor az ilyenekkel szemben nem a törvények enyhe intézkedéseit kell alkalmazni, hanem internálásra kell ítélni s ezt rajta minden kimélet nélkül végrehajtani, úgyhogy többé gondolatban se legyen kedve dologtalanul, vagy lopásból élni.

A cigányság összeírásánál, számbavételénél ezeket külön kell összeszámolni, mert ezek esetleg kevésbé költséges és szigorú intézkedéssel – internálás nélkül is – munkára lesznek kényszeríthetők, de csak abban az esetben, ha a társadalom is megteszi a kötelességét és a cigánykérdés végleges rendezését célzó intézkedések legszigorúbb végrehajtásában a hivatalos tényezők segítségére lesz. A kiadott rendelkezéseket nemcsak magunknak kell megtartani, hanem azon kell lennünk, hogy azt mással is megtartassuk.

Az intézkedésre hivatott tényezőknek a kérdés megoldását már halogatni, a kérdés rendezését késleltetni nem szabad. A magyar társadalom e kényes, de annál veszedelmesebb fekélyét feltétlenül ki kell vágni, még pedig olyan metszéssel, amely a társadalmat a további rettenetes személyi és vagyoni károsodástól egyszersmindenkorra megszabadítja és örökre mentesíti.

Kivételes esetekre mindig alkottak kivételes törvényeket. A cigányság is kivételes, zabolázhatatlan rétege az emberi társadalomnak s miután egyéb polgári társadalomra érvényes rendelkezések rájuk történő alkalmazásával, sem egyéb úton, hosszú évekip tartó kísérletek tanúbizonyossága szerint sem sikerült más életmódra bírni, feltétlenül szükség van arra, hogy olyan kivételes intézkedések alkottassanak, amelyek hivatva lesznek végetvetni a minden emberi érzésből kivetkőzve élő, az egyéb polgári társadalomra veszélyes, csekélyszámú népréteg, hosszú éveken át elszen-

vedett garázdálkodásának. De azért is, mert sokszor ismétlődő bünesetek külföldi viszonylatban kedvezőtlen színben tüntetik fel az ország állapotát a bűnügyi statisztikai kimutatással.

Az előbb vázolt intézkedések tekintetében el kell fogadnunk Samassa János ... elgondolását, amely ... határozottan állást foglal a csakis a cigányságra alkalmazandó és megrendszabályozásukat biztosító külön törvény alkotása mellett.

Senki sem kétkelhet abban, hogy az államhatalomnak, mint minden emberi jogok és kötelezettségek letéteményesének nemcsak joga, de kötelessége is, az emberi életet nem élő cigánysággal szemben, még a személyes szabadságjog megsértésével is, olyan jogszabályokat alkotni, amelyeket a cigányságnak a jogrendben élő és az emberi jogoknak és kötelezettségeknek magát alávető békés, polgári társadalom személy- és vagyónbiztonságának rovására elkövetett embertelen garázdálkodását egyszerűen mindenkorra megszünteti.

Hogy a cigányság problémájának a rendezésére nézve miért javasoljuk e radikális eljárást, annak oka az, hogy a cigányság bizonyos nagyszámú rétege 500 éven át sem tudta levetkőzni a keletről hozott vadságát, kegyetlen, buja, dologtalan természetét. Nagyrészüket ma is azt az életet akarja élni, a dolgos, a szorgalmas, a munkástársadalom terhére, amit őshazájában élt, amit a békés emberek magyar társadalma már 500 éven át megünt és tovább túrni nem akar. Nem akarja, hogy egy haszontalan, munkakerülő társadalom az ő jövedelmének, fáradságos munkájának a terhére éljen.

Ha a cigányság 500 éven át nem tudott dolgos, hasznos és munkaszerező polgára lenni a magyar hazának, a legkevesebbé sem remélhető, hogy dologtalan alaptermészetét a legradikálisabb eszközök alkalmazása nélkül levetkőzi. Az eddigi kísérletek mindezt élénken bizonyítják és tanúsítják. A magyar mezőgazdaság, a magyar dolgozók társadalma pedig tovább túrni semmi esetre sem hajlandó, hogy ilyen, a személye és vagyona ellen minduntalan a legkiméetlenebb támadásokat intéző haszontalan népréteg tovább garázdálkodjék, hanem ragaszkodik, még áldozatok árán is, a cigánykérdés minél előbbi radikális, eredményes megoldásához. Itt további kísérletnek helye nem lehet, a humánus eljárások mindezideig csak eredménytelenségről tesznek élénk tanúbizonyságot.

Határozott meggyőződés az, hogy a cigányság megrendszabályozása tárgyában eddig megjelent rendeletek legteljesebb végrehajtása sem hozza meg a kérdés megoldását. Ennélfogva szükség van olyan törvényre, vagy rendelet kiadására, amely a fenti elgondolások szerint kérlelhetetlen szigorral fog intézkedni egyrészt a kéregetések, lopások megszüntetése, másrészt sok veszélyt jelentő kőborlásuk megakadályozása tekintetében.

Mintegy tíz éven át gyűjtöttem azokat az adatokat, amelyek az ország különböző lapjaiban jelentek meg a cigányok kegyetlenkedéseiről, embertelen, állatias viselkedéséről, ragályterjesztésükről, általában arról,

hogy mennyire törvényenkivülinek tekintik magukat és hogy eddig reájuk nézve semmiféle rendszabály nem volt hatással. Most, amikor a cigánykérdés megoldását akarjuk, kétségkívül meg kell állapítani, hogy csakis olyan eszközökkel lehet velük szemben eljárni, amilyen eszközöket ők szoktak használni a mindennapi életben. A legkeményebb, sokszor kegyetlenebb eszközökhöz kell fordulnunk, hogy azt a sok embertelen cselekedetet, rablást, gyilkolást, lopást, ragályterjesztést stb., amelyek a becsületes társadalmat állandóan veszélyben tartják, ki lehessen küszöbölni.

Csak azt említjük meg, hogy pl. Magyarország tbc. statisztikáját mennyire, milyen nagymértékben rontja a cigányok tbc. statisztikája, továbbá, mennyi rengeteg pénzbe kerül az államnak a cigány gyermekeknek a menhelyben tartása, azonkívül milyen sok pénzt emészt fel az ingyen gyógyszer a cigányok számára s hogy milyen sok baj származik abból, hogy ők járványt terjesztenek és megfertőznek egész környékeket és pusztulást hoznak a józan, rendes, adófizető polgárookra.

Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy reájuk nézve azok a rendeletek, szabályok, törvények, amelyek az emberi társadalom egyéb bűnözőire vonatkoznak, nem alkalmazhatók; reájuk különleges törvényt, különleges szabályt kell hozni, amelyekben azok az eszközök és módok legyenek uralkodók, amelyeket ők vesznek igénybe az emberi társadalom nyugalma, egészsége, vagyonbiztonsága és élete ellen. Ezekből a szabályokból nem kell kimaradni a bot-büntetésnek, sőt esetleg a kasztrálásnak sem, hogyha enélkül a kérdést megoldani nem lehet. Rendkívüli viszonyokhoz rendkívüli intézkedések kellenek, másképp a cigánykérdés sohasem fog megoldódni. Azok a kenetteljes szavak, amelyek jó szívvvel, megértéssel, humanizmussal, belátással kívánják a kérdést megoldani, már régen a múltéi, mind csődöt mondtak, tehát új rendszabályokat kell életbe léptetni, hogy a magyar társadalomnak ezt a rákfenéjét egyszer már véglegesen kiirtsuk. Szégyenünk, hogy mintegy százezer ember van ebben az országban olyan, akinek nincs rendes lakása, nincsen rendes foglalkozása, akik magukat rablásból, gyilkolásból, mások becsapásából, megcsalásából tartják fenn, ragályt terjesztenek, pusztulást hoznak sokszor egész vidékekre és ezt évtizedek óta tűrjük.

Ezt a szégyenfoltot minél előbb ki kell törölni a magyar nemzeti társadalom életéből.

BERGSTEIN BÉLA: A CIGÁNYKÉRDÉS MEGOLDÁSA

1910

Pelsőc igénytelen kis falu Gömör megyében. Lakosainak száma alig haladja meg a kétezret. S ez a kis falucska dicsekedhetik azzal a nagy dologgal, hogy a maga szűk határai között megoldotta a cigányproblémát, mellyel egész Magyarország tehetetlenül áll szemben. Pelsőcön körülbelül 18–20 cigánycsalád telepedett le s folytat ma békés, munkás életet. Másfélszázra rúg a cigányok száma, tehát a lakosságnak több mint 7%-a cigány. Ha Magyarország többi falvai csak felannyi cigányt tudnának felszívni, meg volna oldva a magyar cigánykérdés.

A pelsőci cigánytelep eredete messze évtizedekre nyúlik vissza. A falu legöregebb emberei már e cigányok őseiről is mint jóra való, munkás emberekről beszélnek, s azt mondják, hogy e cigányok nem a kóborlók „fajából” valók, s innen ered letelepedésük. Számos tény azonban kétségtelenné teszi, hogy ez a faji ok csak az emberek optikai csalódása, s hogy nem ez az alapoka a letelepedésnek. Ilyen tények: a faji ellentétek még ma is csaknem olyan nagyok a pelsőci cigányok és magyarok között, mint a kóbor cigányok és a többi magyarok között. A cigányok a falu egészen elkülönített részében, agyagból, fából összerótt putrikban laknak. Az érintkezés a magyarok és a cigányok között semmit sem veszített hidegségéből, sőt hét évvel ezelőtt egész jelentéktelen okból valóságos polgárháború ütött ki köztük, melyben a cigányok lakásait földülták, s magukat a cigányokat kiverték a faluból. A faji okok túlbecsülését bizonyítja az is, hogy a cigányok még ma is követnek el igen nagy számmal nagyon elleni bűntetteket. Érdekes az is, hogy 1877 telén, midőn a rossz esztendő folytán éhínség ütött ki a cigányok között s a falu szerény segélyezés árán megtiltotta nekik a koldulást, a cigányok egy része kiköltözött a szomszéd falvakba; viszont azóta a cigányok száma gyarapszik, új családok települnek a régiékhöz. Szóval kétségtelen, hogy a faji ok csak *deus ex machina*, mely nem bír konkrét tényeket bizonyító erővel. Ellenben azonnal világossá válik előttünk a letelepülés, mihelyt Pelsőc szociális viszonyait s a cigányok életmódját összevetjük.

Pelsőc tipikus kisbirtokos falu. A 10.208 holdra rúgó határ, melyben egyetlen uradalom sincsen, részint a község, részint a közbirtokosság és a kisbirtokosok tulajdona. A falu keresőinek nagy része kisbirtokos, s ezek teljesen lefoglalják maguknak a földnélküliek munkaerejét. Pelsőcön azonban még négy nagy iparvállalat is van, azonkívül nagy fakereskedelem is, s ez is, különösen a botfa és a cserfa kereskedés, sok munkást igényel. Pelsőcön tehát sok a munka, ellenben igen kevés a munkás. Nincs is számbavehető kivándorlás, de annál nagyobb a bevándorlás. Nemcsak a szomszéd vármegyék munkásai járnak Pelsőcre munkába, hanem a vállalkozók hoztak horvát, olasz, sőt macedón munkásokat is.

Pelsőcön áldják az emberi verejtéket, megbecsülik a munkáskezeket, mégha azok a cigányokéi is. Van munkakínálat bőven, kapnak a cigányok is munkát, amennyit csak akarnak, s ez az oka annak, hogy Pelsőcön letelepültek a cigányok, ott megmaradtak, hozzászoktak a békésebb munkásélethez, s ma már egyes tények az asszimilációs folyamat megindulását is mutatják, melynek eredménye a cigányoknak és a magyaroknak teljes összeolvadása lesz.

A cigányokat az év minden szakában elhalmozzák munkával, s aránylag elég jól is fizetik őket. Legrosszabb munkaadójuk maga a község. A község ugyanis a letelepülő cigányoknak a Sajó egyik szigetén ingyen adott egy kis területet, hol kunyhóikat összerótták. Kaptak azonkívül temetőt is, megadták nekik a község erdejében a faizás jogát, s mint községi szegényeket közköltségen temetik el őket. Mindezekért a cigányok valósággal jobbágyi szolgáltatokra vannak kötelezve. A cigányok kötelesek a község főterét s annak környékét hetenként egyszer fölseperni, télen a havat eltakarítani. Kötelesek a községi épületeket felsúrolni, a tűzoltószerszámokat rendben tartani, a hivatalos fogyasztásra szükséges fát felvágni. Ők a község küldöncei is, s a községi földeken dolgozó munkásoknak utasításokat, a szomszédos községeknek értesítéseket visznek. Fölhasználják őket toloncolások elintézésére is stb., s mindezekért legfeljebb egy kis pálinkát kapnak. A község tehát elég sok munkára szorítja a cigányokat, úgyhogy legutóbb, midőn még alkalmatlanabb helyre át is akarták telepíteni őket, kiköltözéssel fenyegetőztek.

A cigányok nem is telepedtek volna le Pelsőcön, ha csak a községgel volna dolguk. Szerencsére azonban a munkaszükséglet gazdasági ereje oly hatalmas, hogy az még a magyar közigazgatás hibáit is ellensúlyozza. Mint mondtuk, az évnek minden szakában van bőven munka. A cigányok kapnak sok mezei munkát. Elvértve közönséges mezei munkákat, kapálást, szénahordást, cséplést stb. is elvállalnak, azonban főszerepük a mezőgazdálkodásban az, hogy ők a mezőőrök. Szinte hihetetlen, hogy a cigányok, kik az enyém-tied fogalmával állandó konfliktusban állanak, vigyáznak a kisbirtokosok vagyona. A kisbirtokosok földje ugyanis végtelenül el van aprózva. Van olyan gazda, kinek 50–60 holdas földje kétszerannyi parcellában van. Minthogy pedig az elaprózás jogán minden ember össze-vissza járhatja a földeket, igazán cigány ravaszság szükséges ahhoz, hogy a földeken dolgozókat ellenőrizzék. Ez az ellenőrzés különösen fontos akkor, midőn a kapás növények érni kezdenek. Ilyenkor, július 15-e táján mennek ki a mezőkre a cigányok s kintmaradnak szeptember végéig, míg mindent be nem hordtak. A termés elejét természetesen a cigányok lopják el. Ezt mindenki tudja s ők maguk is bevallják. De még így is sokkal jobban járnak a kisbirtokosok, mintha mindannyian lopkodnának egymástól. Egy-egy cigány 50–100 holdat őriz s parcellánként 24–40 fillért és egy „ételsort”¹ kap, meg egy kosárral [15–20 l.] az

¹ Egy „ételsor” 1 kg lisztből, ugyanannyi kenyérből s ¼ kg zsiradékból áll.

őrzött terményből. Mikor szeptemberben a mezőkről hazatérnek, megkezdődik az erdei munka. Sok munkás szükséges a botvágáshoz. Ezt is megkísérelték már cigányokkal végeztetni, de a cigányok ehhez nem értenek. Ők csak a sok százezer levágott bot csomóbakötésével foglalkoznak, s ez igen nagy munkamennyiséget képvisel. Sok munkás szükséges a botfőzéshez, a sétatobotokhoz szükséges nyersanyag előállításához is, s ezt a munkát is igen szívesen bízzák a cigányokra. Egy pelsőci botkereskedő könyveiből megállapítottuk, hogy két cigánypár a múlt év október 6-tól ez év április 1-ig folytonos botfőzéssel másfélezer koronát keresett. Alig kezdődik azonban a tavasz, már is kezdetét veszi a *cservágás*, s itt ismét szükség van cigányokra. Ha azonban az erdei és mezei munka szünetel, ipari munka mindig van bőven. Egész jelentéktelen szerepet játszanak azok a régi cigányfoglalkozások, melyeket egy kis merészséggel az ipar fogalma alá sorozhatunk. Ilyenek némely alsóbbrendű munkák, mint az árnyékszékek tisztítása, a dögök eltakarítása. Ide sorozható a muzsikálás is, mely szintén teljesen jelentéktelen, mivel bent a faluban lakik egy, már teljesen asszimilálódott cigánybanda. A cigányasszonyok néha köteleket is fonnak. Sokkal érdekesebb egy öreg kovácmester, a cigányságnak talán legöregebb tagja, ki még a régi primitív módszerek szerint végzi mesterségét. A falubeliek elhalmozzák munkával, melyet ősi szokás szerint még mindig főképp természetbeni szolgáltatások fejében teljesít. Ha pedig néha nincs dolga, vaskapcsokat készít, melyeket a községbeli vaskereskedő szívesen megvásárol. Az az ipari foglalkozás, mely a cigányoknak állandó munkát és kenyeret ad, tulajdonképpen csak a kötörés és a téglagyártás. A községben két nagyobb gyár állandóan foglalkoztat kötörőket. Azonkívül sok kötörő munkát igényel az utak fentartása. Kötöréssel csaknem kizárólag cigányokat foglalkoztatnak s ők nagyon szeretik ezt a munkát, mert a minimális munkabér három korona, tehát a magyar viszonyokhoz mérten elég nagy összeg. Állandóan szükség van cigányokra a községben levő téglagyárban s a cigányokat általában mindenféle kőművesmunkára igen szívesen alkalmazzák. Mindezek a munkák a cigányoknak állandó foglalkozást biztosítanak. De munkába leginkább csak férfiak járnak, az asszonyok csak kiegészítő funkciókat teljesítenek. Az asszonyok főfoglalkozása a prostitúció. A községben, mint mondtuk, sok az idegen munkás. Ezek nem igen hoznak magukkal asszonynépet, nekik a különben is laza erkölcsű cigányasszonyok szállítják a szerelmet.

Az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet nyugodt, békés élethez szoktatta a pelsőci cigányokat. Ezzel egyidejűleg megindult az asszimilációs folyamat is. A cigányok ugyan még egymás között a cigánynyelvet beszélik, de azért már mindannyian tudnak tökéletesen magyarul. Még mindannyian putriban laknak, de azért egy már rendes házat épített magának. A ruhájuk is jórészt még cigányruha, de azért akad közöttük magyar ruhában járó is. Bár a nemi erkölcs a cigány-

ság keretén belül is a lehető leglazább, mégis rendes polgári házasságokat kötnek. A prostitúció pedig vérkeveredést idéz elő s a sok fekete gyermek között itt-ott már szőke is előfordul. Az asszimilációs folyamatot rendes iskoláztatással gyorsítani lehetne, de persze, Pelsőcön is szűk a római katolikus iskola s a cigánygyermekeket elhelyezni lehetetlen.

A pelsőci cigányok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet a cigányok letelepedését s folytonos asszimilálódását idézi elő. S ha ebből a tapasztalati tényből gondolatainkat tovább fűzzük, önmagától tolatodik föl az a fontos megismerés, hogy a cigányok letelepítésének sikertelensége s a kivándorlás egy közös okra vezethető vissza. A cigányok letelepítése ugyanis nem volna más, mint a falu munkaerejének a fokozása. Erre a fokozásra azonban ma nincs meg a gazdasági szükség. Ma több a falu munkaereje, mint amennyi a létező üzemszervezetek és gazdálkodási rendszerek mellett szükséges. Ezért van kivándorlás. S ha nem vagyunk képesek a fennálló viszonyok között a kivándorlást leküzdeni, hogyan tudnánk előidézni bevándorlást? A cigányok letelepítése pedig falvakba való bevándorlást jelentene.

A cigánykérdés alapja tehát ott van, ahol a kivándorlásé. A magyar föld ma nem tud annyi embernek munkát adni, mint amennyit produkál. Ezen kell legelőször változtatni s akkor megoldódik önmagától a cigánykérdés is. Igaz, hogy ma a cigányvadásztörvény is komplikálja a kérdést. Egy szabolicsmegyei csendőrőrmester e sorok írójának így magyarázta egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: „Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik csendőrőrs akad rá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.” Nos, a pelsőci példa meggyőzhet bennünket arról, hogy ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek változnak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel.

**A FELSZABADULÁSTÓL
NAPJAINKIG**

POLITIKAI HATÁROZATOK, ÁLLAMIGAZGATÁSI INTÉZKEDÉSEK ÉS HATÁSUK ÉRTÉKELÉSE

*A következőkben közzétett dokumentumok¹ a cigányság helyzetét, a roblé-
mait, fejlődését kísérik figyelemmel az utóbbi negyedszázadban. A válogatás
tartalmazza 25 év összes alapvető, nyilvánosságra került párt- és állami
határozatát, döntését, illetve egy, ezek megvalósulását értékelő írást.*

*1. A források olvasását követően az Olvasónak hiányérzete támadhat,
kérdések fogalmazódhatnak meg. Vajon miért ezeket és csak ezeket válogat-
tuk ki? A kérdés teljesen jogos. Összeállításunk közel sem teljes, meghozza
több szempontból. Egyrészt hiányoznak az 1945–1961 közötti időszakra
vonatkozó források, másrészt csupán a legfontosabb párt- és állami döntése-
ket, határozatokat, valamint az e határozatok végrehajtásának lehetőségeit
elemző tanulmányt tettük közzé. Válogatásunkat több dolog indokolta:*

*1945 és 1961 között alig találtunk a cigányságra vonatkozó forrást.
Összesen négy cikk és egy statisztikai kiadvány foglalkozik közvetlenül a
cigányokkal. Kálmán András tanulmánya² nem jellemző az adott korszak-*

¹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról [1961. június 20.]. Id. mű, 602–605. o.; Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól [1968. június]. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Kossuth Könyvkiadó 1974. 165–172. o.; Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről [1974. június 11.]. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó 1978. 781–796. o.; Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a magyarországi cigánylakosság helyzetéről [1979. április 18.]. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Kossuth Könyvkiadó 1983. 1003–1013. o.; „A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszerű feladatok” című jelentés e kötetben kerül először nyilvánosság elé; Irányelvek és módszertani ajánlások a cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez. Művelődésügyi Közlöny, 1977. 7. sz. 199–203. o.; A Minisztertanács 1016/1979. (VII. 12.) számú határozata a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. Magyar Közlöny, 1979. 47. sz. 683–684. o.; A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról a MÉM–TOT–MEDOSZ–ÉDOSZ együttes felhívása. Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Értesítő, 1979. 25. sz. 827–828. o.; *Kozák Istvánné dr.*: A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők. Szociálpolitikai Értesítő, 1984. 2. sz. 11–35. o.

² *Kálmán András*: A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1946. 8–9. sz. 656–658. o.

ban. [A cigányság problémáit ugyanis a nemzetiségi kérdések közé sorolja.] Galambos József cikkében³ csupán egészségügyi szempontból foglalkozik a cigányság helyzetével. Pogány György és Bán Géza közös tanulmányát⁴, bár először ad átfogó képet a magyarországi cigányság helyzetéről, sem célszerű közölnünk, mivel a közzétett adatok alapjául szolgáló módszertani eljárás megalapozottsága erősen vitatható. Pongrácz Zoltán cikke⁵ pedig egyáltalán nem közöl országos jellegű, hitelt érdemlő konkrét adatokat. A Központi Statisztikai Hivatal 1960. évi népszámlálásra vonatkozó adatai⁶ jelölik a magukat cigány anyanyelvűnek valló, illetve a nyelvet beszélők számát, de nem adja meg a magyar anyanyelvű cigánylakosság számát.

Az előzőekben említetteken túlmenően nem feledkezhetünk meg Erdős Kamill munkásságáról, hiszen ő a felszabadulás utáni modern, tudományos megalapozottságú ciganológia első hazai úttörője. Erdős ténylegesen, a hét-köznapok valóságában is, ismerte a cigányság helyzetét, problémáit. Ez a kitűnő tudós azonban elsősorban néprajzzal és nyelvészettel foglalkozott. A cigányság általános helyzetével, bizonyos problémáival kapcsolatos gondolatait részben idéztük a bevezetőben.

Joggal hiányolhatja az Olvasó azt, hogy legalább részleteket nem közöltünk a cigányság magyarországi helyzetével foglalkozó, az MTA Szociológiai Kutató Intézete által készített 1971-es vizsgálatból. Korábban már említettük, hogy a szakembereknek komoly fenntartásaik vannak a kutatás során alkalmazott mintavétellel, így az egész kutatás módszertanával kapcsolatban. Erre tekintettel eltekintettünk a kutatás eredményeinek részletes bemutatásától. A vizsgálat legfontosabb adatait és megállapításait egyébként a bevezetőben idéztük.

A dokumentumok, források összeállításánál messzemenően törekedtünk arra, hogy egyrészt országos és átfogó képet adjunk a cigányság helyzetéről, a velük kapcsolatos állami-politikai döntésekről, másrészt arra, hogy ez a kép objektív, tárgyilagos és elfogulatlan legyen. Ezért mellőztük a helyi jellegű vizsgálatok, cikkek, döntések, források, valamint – az egyébként szép számmal készült és többségükben igen színvonalas – riportok, szociográfiák közlését.

Külön figyelmet érdemelnek a jelentős néprajzi, nyelvészeti és ciganológiai kutatások is. Részutatásokról lévén szó, e tanulmányok közlése nem feladatunk, de a téma iránt érdeklődő olvasó olyan problémákkal szembesül-

³ Galambos József: A cigánykérdés megoldása. Orvosok lapja – Népegészségügy, 1947. 36. sz. 1446–1450. o.

⁴ Pogány György–Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. Budapest 1957. 31. o. Kézirat. [Országos Széchényi Könyvtár.]

⁵ Pongrácz Zoltán: A cigányság Magyarországon [Részlet egy készülő könyvből]. Al-föld, 1960. 4. sz. 130–133. o.

⁶ Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. Bp. Statisztikai Könyvkiadó 1961. V. kötet. Demográfiai adatok. 200. old., XII. kötet. Összefoglaló adatok. 39–334. o.

het, amelyek megoldása nagymértékben segítheti a cigányság életét.⁷ Olyan írásokra gondolunk itt, mint a cigánygyerekek kétnyelvűségével, az iskola-kezdéskor meglévő nyelvi hátrányainak csökkentésével foglalkozó cikkek [pl. Réger Zita: Cigánysztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében. Valóság, 1978. 8. sz.] stb.

A bevezetőben utaltunk arra, hogy 1968 óta működik a Tárcaközi Koordinációs Bizottság, illetve megyei [fővárosi] szinten a koordinációs bizottságok. Ezek rendszeresen beszámolnak a cigányok helyzetéről. E dokumentumok azonban nem nyilvánosak, így nem állt módunkban közölni őket. Az is igaz viszont, hogy a közzétett állami politikai döntések, határozatok figyelembe vették, feldolgozták és több helyen utaltak is ezekre a beszámolókra, és más vizsgálatokra is. Így a legfontosabb megállapításokat, adatokat tartalmazzák a kötetünkben szereplő források.

2. A dokumentumok átolvasásakor több fejlődési folyamat kísérhető figyelemmel.

Először is a cigányság társadalmi helyzetének – foglalkoztatottsági, iskolai végzettségi, jövedelmi szintjének, lakáshelyzetének – pozitív irányú változása. Egyben azt is érzékelhetjük, hogy mind a mai napig e tényezők alakulása jelenti a kérdéskör alfáját és omegáját.

Megfigyelhetjük, hogy a politikai döntések, az útmutatások is alapvetően ezekre a tényezőkre koncentrálnak. Az állami politika alakulásával kapcsolatban az is figyelemre méltó, hogy egyre árnyaltabbá, differenciáltabbá és sokszínűbbé válik. Erre utal például az is, ahogy a cigányok mint társadalmi csoport definiálásával kapcsolatos felfogás alakult, az a folyamat, melynek során a politikai felfogás eljutott a vitatható réteg fogalomtól az etnikai csoport kategóriájáig. Szintén ez a differenciálódás figyelhető meg a telepek felszámolását célzó politika, valamint az ezzel kapcsolatos jogszabályok változásánál is. Ma már az is teljesen egyértelmű, hogy a cigányság felemelkedésében döntő szerepe, feladata van a cigány értelmiségnek.

Az is lépten-nyomon felbukkan e határozatokban, hogy a cigányság felemelkedését egyik leginkább gátló társadalmi jelenség a még ma is makacsul továbbélő előítéletek rendszere.

Az elmúlt 25 év kétségtelenül történelmi jelentőségű változásokat hozott a cigányság helyzetében, dinamikus fejlődésnek lehettünk tanúi. A problémákat azonban még közel sem sikerült megoldani. A korábbi állami és politikai elképzelésekkel ellentétben ez az idő kevésnek bizonyult arra, hogy a cigányság évszázados elmaradottságát teljesen behozza. Például: a mai napig nem sikerült a telepeket teljesen felszámolni, a cigánygyerekek iskolai végzettségi szintje – a vitathatatlan eredmények ellenére – még jelentősen elmarad a társadalmi átlagtól, vagyis a felzárkózási folyamat még közel sem tekinthető befejezettnek. Óriási feladatok állnak még a társadalom előtt.

⁷ A téma bibliográfiáját lásd Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Tematikus szociológiai kisbibliográfiák sorozata IV., 15., 20. sz.

A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉNEK MEGJAVÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS EGYES FELADATOKRÓL

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata

1961. június 20.

I

1. Hazánkban mintegy 200 ezer cigány él az egész ország területén szétszórtan. Életmódjuk és a társadalomba való beilleszkedésük szerint három csoportot alkotnak:

a/ A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbára szétszórtan élnek. Ide tartozik a cigánylakosságnak kb. 30%-a.

b/ A beilleszkedésben levő cigányok [további 30%] külön telepeken, a falu vagy város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkát végeznek; kulturális színvonaluk igen alacsony.

c/ A be nem illeszkedett [félíg letelepedett és vándor] cigányok jelentős többsége egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, maró holnapra él, ill. a társadalom terhére élőködik. Lakóhelyüket gyakran változtatják, a legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek; túlnyomó többségük irástudatlan. – Ebbe a csoportba tartozik a cigánylakosság mintegy 40%-a. [Egyes megyékben, pl. Bács-Kiskun és Zala megyében 60–70%-a.]

2. A kapitalista társadalomban a cigányokat kiközösítették, kölcsönös bizalmatlanság és az előítéletek mély szakadéka keletkezett a cigányok és a nem cigány lakosság között. Hazánk felszabadulásával a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek, s a kedvező fejlődési feltételek pozitív hatással voltak a cigánylakosság leghaladottabb elemeire. Ezek száma azonban még igen kicsi, és csak lassan növekszik. Többségük még maig sem tudott megszabadulni a múlt terhes örökségétől.

Jogszabályaink ugyan nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely a cigánylakosság hátrányos megkülönböztetésére alapot adhatna, mégis – különösen falun – még mindig előítéletek falába ütköznek, s helyenként sok önkényeskedésnek vannak kitéve. A közhiedelem pl. azt tartja, hogy a cigányok többsége bűnöző, holott a bűnügyi statisztika tanúsága szerint csak alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között. Az emberek nagy része ma még szinte babonás idegenkedést érez a cigányokkal szemben. Sok szülő tiltakozik, ha gyermeke mellé cigánygyermeket ültetnek az iskolában.

A cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van. E két előfeltétel megteremtése azonban ma még igen sok akadályba ütközik.

A munkaképes cigánylakosságnak jelenleg kb. 33%-a van állandó, 32%-a alkalmi jellegű munkaviszonyban, 35%-a pedig egyáltalán nem

dolgozik. Többségüknek nincs szakképzettsége. A fiatalok nagy része csak két-három osztályt végzett, sok esetben még ennyit sem – így nincs lehetőségük szakma tanulására. A vállalatok és a szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal való együttes munkát. Előfordul, hogy egyes vállalatoknál, szövetkezeteknél a munka elosztása és bérézése, valamint más jogok gyakorlása terén is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.

A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen [erdők, mocsarak mentén] vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban – különösen vidéken – még gyakori a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen.

Nagyon nehezíti a beilleszkedést a kulturális elmaradottság is. Az írástudatlanok száma mintegy 60 ezerre tehető. A most folyó tanévben kb. 6 ezer cigánygyermek maradt távol az iskolától. A beiratkozott gyermekek közül csak mintegy 13% jutott el az általános iskola felső tagozatába. Igen nagy a túlkoros cigánytanulók száma, a hiányzási átlag magas, tanulmányi eredményük rendkívül alacsony. A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak. Ez annál is súlyosabb, mivel a fő figyelmet éppen a cigányfiatalok nevelésére kell fordítani, őket kell mielőbb kivonni a cigány életmódból. A fiatalok könnyebben megértik társadalmunk lényegét és helyzetük megváltoztatásának szükségességét.

3. A probléma megoldása iránt a társadalmi érdeklődés növekszik. Az utóbbi években a tanácsi végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor – esetenként – helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak. [Például Veszprém megyében.]

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – bár ért el bizonyos

eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervezetek figyelmét a problémákra irányítani – nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

II

A Politikai Bizottság a jelentést tudomásul vette, és az alábbi határozatot hozta:

I. A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése társadalmunkba – már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is – fontos társadalmi ügy. E folyamat meggyorsításához megvannak a feltételek, azonban ez a feladat ma még a párt-, az állami és az érdekelt társadalmi szervezet munkájában nem kapja meg a szükséges figyelmet.

A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzeti-ségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.

Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.

Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között. Ebben, valamint a cigányok politikai és kulturális nevelésében a Hazafias Népfront mellett vegyen részt a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Vöröskereszt, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint a sajtó, Rádió, Televízió is.

A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉNEK JAVÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS EGYES FELADATOK VÉGREHAJTÁSÁNAK TAPASZTALATAIRÓL

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása
1968. június

I

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1961. VI. 20-i határozata¹ megszabta a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatok elvi alapjait és a széles társadalmi összefogáson alapuló nevelő munka irányvonalát. A párthatározat nyomán az egyes államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálására létrehozott Társadalmi Bizottság különböző intézkedésekkel segítette elő az elmaradott cigányrétegek társadalomba való beilleszkedésének a meggyorsítását; a megyei és alsóbb szintű tanácsai és párt-vb-k intézkedési terveket készítettek; a 2014/1964. (V. 4.) sz. kormányhatározat megteremtette a cigánytelepek felszámolásának anyagi alapjait.²

Az elmúlt két-három évet az állami intézkedések, ezen belül is a telepek felszámolásával kapcsolatos felmérő és előkészítő munkák jellemzik. A munka súlypontja a tanácsoknál a művelődésügyi osztályokról az építésügyi osztályokra tevődött át. A tanácsok igen sokat tettek, de nem mozgósították eléggé a társadalmi erőket, így a társadalmi segítség, a nevelő munka nem tartott lépést az állami intézkedésekkel.

A társadalmi szervezetek közül főleg a Magyar Vöröskeleszt és a Nőtanács tevékenykedik, néhány helyen a Hazafias Népfront és a szak-szervezetek is. Legkevésbé aktivizálódott a KISZ; a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa eddig még nem foglalkozott a problémákkal.

A cigányokkal szembeni előítélet különböző megnyilvánulásai még mindig előfordulnak, a kétoldalú nevelő munka nem elég hatékony. A cigányok átnevelése, elmaradottságuk, több évszázados káros szokásaik, magatartásuk megváltoztatása az anyagi feltételek biztosítása mellett is hosszú, türelmes munkát kíván.

A különböző erőfeszítéseket a cigányok nem egyformán fogadják. A beilleszkedőben levő réteg élni kíván a lehetőségekkel, maga is részt öhajjt venni sorsának javításában. Sokan vannak azonban, akik passzív

¹ A határozatot lásd A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó 1973. Második, bővített kiadás. 519–521. o.

² A cigánytelepek felszámolását, a lakáshelyzet javítását szolgáló 2014/1964. (V. 4.) és a 2047/1967. Korm. sz. határozatban előírt kedvezményes lakóház-építési akció lebonyolításával [lásd Határozatok Tára 1964/7. sz., valamint ugyanott, 1967/27. sz.] eddig évente 800 lakás építéséhez biztosítottak pénzereteket.

szemléltői az érdeükben tett intézkedéseknek, sőt gátolják a helyes törekvéseket. Sok cigánycsalád fejlődése megindult, de többségük helyzetében lényeges változás még nem következett be.

II

1. a/ *A munkába helyezést* kedvezően befolyásolja a több munkaalkalom, a cigányok növekvő munkakészsége. A korábbi évekhez viszonyítva minden megyében többen jelentkeztek munkaközvetítésre, és nőtt az állandóan dolgozó cigányok száma. Az 1962–1963-as adatokhoz képest néhol 10%-os a növekedés.

Az arány ennek ellenére sem kielégítő, mert a nem dolgozók száma még mindig magas, sőt némely megyében az utóbbi években növekedett. Például Fejér megyében 1962-ben 21%, 1965-ben 17%, 1968-ban 24%; Békés megyében 1964-ben 18,2%, 1968-ban 20,9% a nem dolgozók aránya. Somogyban 35%, Veszprémben 37% nem dolgozik. A csak időszakosan dolgozók számaránya is igen magas. Békésben 60%, Borsodban 50,4%.

A munkába bevont dolgozók számának emelkedése nem jelenti a probléma megoldásának számottevő előrehaladását, mert az csak az évről évre munkaképes korba lépő fiatalok számarányát ellensúlyozza. Pest megyében például évi 2% átlagos munkaerő-növekedés van. Így, bár növekedés tapasztalható a rendszeresen dolgozók számában, a számbeli növekedés csak viszonylagos. Ugyanis az 1966-ban dolgozó 3865 fő a munkaképes férfiak 57,9%-a, s az 1968-ban dolgozó 4074 fő a munkaképes férfiak 57,7%-a; tehát a három év alatti 209 fős növekedés, a számarányok emelkedése miatt, 0,2%-os csökkenést jelent. Heves megyében évente átlag 1,8%, míg Szabolcsban évi 5,5% a keresőképeselek számának átlagos emelkedése.

b/ Az országszerte megnyilvánuló munkaerő-kereslet ellenére a cigányok munkába helyezése nem mutat kellő előrehaladást. Ennek okai:

– A cigány dolgozók többsége szakképzetlen. Nehéz fizikai munkára pedig egészségi állapotuk miatt nem alkalmasak. A szakképzettség aránya mindenütt igen kedvezőtlen: Győr megyében pl. 5909 munkaképes dolgozóból mindössze 84 fő, 1,4% szakképzett; Nógrád megyében 6,7% rendelkezik szakképzettséggel. Mezőgazdasági jellegű megyékben még rosszabb az arány. A fiatalok szakképzése hiányos iskolai végzettségük miatt nem lehetséges.

– Munkamoráljuk nem javul a kívánt mértékben. Sok a hiányzás, a kilépés. Igen sokan vannak, akik csak annyit dolgoznak, amennyi az SZTK és a családi pótlék jogosultságához szükséges.

– Az ipari, de főleg a mezőgazdasági üzemek egy része, korábbi rossz tapasztalataikra hivatkozva, elzárkózik a felvételük elől. A mezőgazdaságban dolgozó cigányok aránya igen alacsony. Komárom megyében pl.

az össz dolgozó cigányok 7%-a, Fejér megyében 11%, Szabolcs-Szatmárban pedig 25,4% dolgozik mindössze a mezőgazdaságban.

– Helyenként a munkalehetőségek korlátozottak, a mezőgazdaságban pedig jelenleg munkaerő-felesleg van, amely elsősorban a cigányokat sújtja.

– A cigány nők munkavállalási lehetőségei családi és egyéb körülmények miatt még kedvezőtlenebbek.

2. *A cigánytelepek felszámolását, a lakáshelyzet javítását* fokozott gonddal segíti az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az Országos Takarékpénztár a 2014/1964. (V. 4.) és a 2047/1967. sz. kormányhatározatban előírt kedvezményes lakóházépítési akció lebonyolításával.³ Eddig évente 800 lakás építéséhez biztosítottak pénzkeretet.

A kedvezményes akcióban 1965–1967-ig összesen 2170 ház épült, így évente a telepi lakosoknak 1,3%-a jutott lakáshoz. További 460 lakást juttattak az általános építési kölcsönakció keretében árvízkarosultság címén, bérlakás és szövetkezeti lakás kiutalásával. A fenti 2630 lakásnak mintegy felét kapták a cigányok.

A kezdeti fejlődés ellenére további problémák:

– A pontos felmérések szerint jóval több lakást [27 ezer helyett 49 ezret] kell felépíteni, mint azt az előzetes becslések jelezték. Az előzetes becslések a cigánytelepekre vonatkoztak, a későbbi felmérések pedig a más, hasonlóan rossz körülmények között élő lakosság lakásigényét is számba vették. Ennek alapján a jelenlegi ütem, vagyis az évi 800 lakás építése mellett 70 év kellene a telepek felszámolásához, ha az időközbeni népszaporulatot figyelmen kívül hagyjuk. A jelenleg épülő lakások csupán a természetes szaporulat igényeit ellensúlyozzák.

– Az előirányzott ütem tartásához, illetőleg fokozásához a szükséges feltételek [állandó munkahely, előtakarékoság, magatartás] hiányoznak.

– Állami bérlakások juttatásának a lehetősége rendkívül korlátozott.

– A későbbi időpontban lebontásra kerülő telepek közegészségügyi helyzetének [víz, út, vécé] javítására felszámolásukig kevés a lehetőség.

– A kedvezményes akciók eredeti célkitűzése a kiemelkedni akaró, arra érdemes cigánycsaládok egyéni elbírálás alapján történő anyagi támogatása.

Ez a célkitűzés bővült egy másik szemponttal: a városfejlesztési program megvalósítását akadályozó, fő közlekedési útvonalak, vasútvonalak, üdülőterületek, idegenforgalmi települések mentén levő telepek gyorsított ütemű felszámolásának az igényével, tekintet nélkül arra, hogy az ott lakók rendelkeznek-e a szükséges anyagi és társadalmi feltételekkel. Ez

³ Lásd e dokumentum 2. sz. jegyzetét.

86 telepen 2897 lakás felszámolását jelenti. Ez utóbbi telepek gyorsabb megszüntetése érdekében a 2047/1967. sz. kormányhatározat csökkentette a kedvezményes lakásépítési akció feltételeit. Az akció eredeti célkitűzéseinek, nevelő hatásának, mozgósítójének a megtartása érdekében szükséges lenne kettéválasztani az egyedi igények támogatását a tömegesen, válogatás nélkül áthelyezni szükséges telepi lakosok ügyeitől.

3. *Az egészségügyi és szociális helyzet* javítását az Egészségügyi Minisztérium és az egészségügyi szakterület állandóan napirenden tartja. A tanácsok igen nagyra értékelik a Magyar Vöröskereszt tevékenységét, mely kiterjedt hálózatán keresztül jelentős segítséget nyújt a cigánytelepek tisztasága, a telepen lakók egészségügyi felvilágosítása, szociális és családvédelmi problémáik megoldásában.

A sokoldalú intézkedések és a felvilágosító munka hatására akadnak már eredmények is: csökken a csecsemőhalandóság; az élveszületések száma igen kedvező; mindinkább igénybe veszik az egészségügyi szakszolgálatot, mind több gondot fordítanak a környezet- és személyi tisztaságra.

Néhol még bizalmatlanok az egészségügyi dolgozókkal, s a kötelező szűrővizsgálatokon, védőoltásokon nem jelennek meg, a KÖJÁL által biztosított tisztálkodási lehetőségeket nem veszik igénybe.

Az illetékes egészségügyi szervek minden erőfeszítése és segítségnyújtása ellenére továbbra sem kielégítő a telepek közegészségügyi állapota: rossz a vízellátás; nincs árnyékszék; szennyezett, rendezetlen a telepek környéke; a személyi tisztaságnak sokszor minimális lehetősége sincs, emiatt sok a fertőző megbetegedés.

Gyökeres változás csak a telepek felszámolásától várható. Addig is átmeneti intézkedésekkel még többet lehetne javítani, ha az egészségügyi szakterület javaslatait az egyes tanácsok anyagilag jobban támogatnák. Jó példa erre Bács-Kiskun megye, ahol minden KÖFA-alapból történő vízügyi beruházás 10%-át a cigánytelepek egészséges ivóvízellátásának a biztosítására fordítják.

Életkörülményeik arányszámukat jóval meghaladóan vetnek fel szociálpolitikai kérdéseket, a tanácsoknak súlyos gondot okozva. Ezek: a segélyezett nagy száma, ingyenes egészségügyi ellátás, az állami gondozottak kb. 25–30%-os, a nevelőotthonokban élő cigánygyerekek kb. 50%-os aránya, a bűncselekményekből eredő kártételek, a kolduló cigánynők és -gyerekek.

4. *A művelődés területén* a legfőbb probléma a cigánygyerekek beiskolázása, az általános iskola elvégeztetése, szakmai képzettség biztosítása.

A tanulók iskolába járását sok helyen – különböző szociális juttatásokkal, a cigány szülők szemléletének javításával – szorgalmazzák a tanácsok, a szülői munkaközösségek, a társadalmi szervezetek.

A fenti célkitűzések megvalósítását célozza a 112 598/1962., a 102 668/

1962. és a 18 435/1967. III. sz. művelődésügyi miniszteri utasítás.⁴ Az utasítások lehetővé teszik az átmeneti jellegű külön osztályok és térítés nélküli napközis csoportok szervezését, a térítésmentes óvodai csoportok, illetve az iskolás kor előtti feléves előkészítő tanfolyamok engedélyezését.

Az utasítás hatálybalépésekor a megyék több helyen szerveztek cigányosztályokat, azok száma a szükség szerint emelkedett. 1962-ben 70, 1963-ban 94 cigányosztály működött. Az ilyen osztályokban tanuló gyerekek tanulmányi eredményei jobbak, mert a pedagógusoknak módjuk van a tananyag más ütemezésére, az otthoni tanulás hiányának a figyelembevételére. A többéves tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ezek az osztályok eredményesek, fenntartásuk, és ahol szükséges, szervezésük továbbra is indokolt.

A tanácsok sok helyen, bár arra szükség volna, nem biztosítanak anyagi alapot a cigányosztályok működtetéséhez. Így rossz szociális helyzetük, a szülők nemtörődősége, az iskolák és a tanácsok engedékenysége miatt a cigánygyerekek legtöbbször az alsó tagozatban megreked. Ez további fejlődésüket, beilleszkedésüket, szakmatanulásukat akadályozza. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Békés megyében 1496 tanulóból 630 [44%] túlkoros. A tanulók 24,4%-a első osztályos, 4,5% jutott el a nyolcadik osztályig. Csongrádban 1967-ben 915 tankötelesből négy végzte el a nyolc osztályt; Győr megyében kb. 2%, Szabolcsban 1–2% jut el a nyolcadik osztályig. Tolnában az 1872 tankötelesből 68,8% alsó tagozatos. Megyénként rendkívül aránytalanok a gondok is: míg Csongrádban 915 tanköteles cigánygyerek van, Szabolcsban csaknem a tízszerese, 8250 cigánygyerek taníttatását kell megoldani.

Számbeli növekedésük miatt ez a probléma egyre súlyosabbá válik. A megyék eddigi akciói, kezdeményezései, a javuló tendenciák ellenére sem elegendők.

5. *Összefoglalva:* A párthatározat nyomán pozitív fejlődési folyamat indult meg, az elért eredmények azonban a megtett erőfeszítések ellenére

⁴ A művelődésügyi miniszter fenti utasításai részletesen szabályozzák a cigánygyerekek beiskolázása terén megoldandó teendőket. Azokon a helyeken, ahol egyes cigányszármazású tanulók iskoláztatása a normál osztályokban és az iskolai napközi otthoni csoportokban nem oldható meg, ott térítésmentesen, átmeneti jelleggel, osztályonként legalább 15 fő esetén külön tanulócsoporthoz, napközi otthoni csoportot kell szervezni. Ezek azt a célt szolgálják, hogy az abban tanuló gyermekek egy-két év után tanulmányaikat a normál osztályokban eredményesen folytathassák.

Az 1967. évi utasítás pedig többek között felhívja az illetékes helyi szervek figyelmét arra, hogy ezen a területen „az iskolai munka egyik legfőbb feladata legyen a cigány tanulóknak – a velük való differenciált foglalkozás alapján – az iskolai közösségbe való beillesztése, a hátrányos tanulmányi helyzet kiküszöbölése és a legalapvetőbb egyéni higiénia kialakítása. A külön osztályba és napközi csoportba való beosztáshoz az iskola minden esetben kérje a szülő hozzájárulását. Az utasítás a továbbiakban a helyi állami szerveknek e kérdéskörrel kapcsolatos feladatait tartalmazza.

sem kielégítőek. Változatlanul a szociális, egészségügyi, lakásügyi, kulturális problémák dominálnak, melyek megoldása rendszerint meghaladja a tanácsok lehetőségeit. Ennek főbb okai:

- a nagyfokú elmaradottság, melynek felszámolása évtizedeket igényel;

- növekvő számarányuk;

- az utóbbi években a koordináló tevékenység hiánya miatt az összehangolt akciók elmaradtak, ezért a kezdeti fejlődés üteme lecsökkent. A párthatározat végrehajtásának a számonkérése, ellenőrzése nem mindenütt rendszeres. A szükséges társadalmi összefogás sok helyen nem alakult ki;

- egyes rendeleteket, határozatokat nem hajtanak végre a helyi tanácsok, illetőleg a határidőket bizonytalan időre elhalasztják;

- nem elég rendszeres a politikai és a nevelési munka. A társadalmi szervezetek bekapcsolódása nem mindenütt általános.

Mindezek a problémák újbóli, hangsúlyozottabb felvetését indokolják.

III

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1961. VII. 20-i határozata helyesen szabta meg a cigánylakosság helyzetének megjavításával, a társadalomba való beilleszkedésük meggyorsításával kapcsolatos feladatokat. A határozat végrehajtása azonban az elért eredmények ellenére sem kielégítő. Társadalmunk egészének ütemes fejlődése és a cigányok elmaradottsága, a számbeli növekedésük közötti ellentmondás a problémákat egyre inkább elmélyítik és megoldásukat sürgetik.

Az eddigi gyakorlat tapasztalatai szerint a párthatározat végrehajtásában, a problémák megoldásában az irányítás ma még kulcskérdés, tehát a tanácsok irányító tevékenységének hatékonyságát és anyagi lehetőségeit tovább kell növelni.

A párthatározat következetesebb, egyöntetűbb, felelősebb végrehajtása néhány szervezeti és egyéb intézkedést tesz szükségessé:

1. Tekintettel a probléma sokoldalúságára, ezen belül a munkaügyi, építési, egészségügyi problémák növekedésére, valamint a tanácsai szervek jelentős szerepére ezek megoldásában, a Művelődésügyi Minisztérium mellett működő cigányügyi társadalmi bizottságot – értékelve eddigi tevékenységét – át kell szervezni. A Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya mellett egy társadalmi koordinációs bizottságot kell létrehozni, melynek segítségével a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya hangolná össze a tanácsok és a társadalmi szervezetek ez irányú munkáját.

A bizottságba a Pénzügyminisztérium, az Országos Tervhivatal, a Belügyminisztérium, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Munkaügyi Minisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjét célszerű bevonni.

2. A koordinációs bizottság vizsgálja meg, hogy az új gazdaságirányítási rendszer miben segíti elő és miben hátráltatja a cigányok helyzetének a javítását, és ennek tanulságai alapján készítsen egy, a népgazdasági tervhez kapcsolódó perspektivikus tervet, amely összehangolja a munkába állítás, a lakáshoz juttatás, az egészségügyi és a politikai, kulturális nevelő munka feladatait.

3. Fokozni kell a társadalmi és tömegszervezetek bevonását, illetőleg a pártszervezetek ellenőrző tevékenységét. A cigányfiatalok nevelésének ügyét fontos, felelősségteljes társadalmi feladatnak kell tekinteni, melyhez a szükséges feltételeket mindenütt biztosítani kell.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága erre kérje fel a társadalmi és mozgalmi szervezeteket.

4. A munkaügyi helyzet javítása érdekében szükséges az ipari és mezőgazdasági üzemek, vállalatok figyelmét ismételten felhívni a cigánydolgozók foglalkoztatására, munkába helyezésük politikai jelentőségére. A cigányok munkára nevelését az eddiginél jobban kell szorgalmazni.

5. A lakáshelyzet javítása, a telepek felszámolásának meggyorsítása érdekében meg kell vizsgálni, hogyan lehetne a gyorsított ütemben felszámolandó telepek lakóinak lakáshoz juttatását a kedvezményes lakóházépítési akción kívül más forrásokból megoldani, a következő ötéves tervben arra külön pénzügyi alapot teremteni.

Növelni kell a jelenlegi évi 800 lakáskeretszámot az egyes megyék igényei és lehetőségei alapján.

Az építési költsönösszeg terhére az eddiginél több eladó, beköltözhető lakóház vásárlását kell engedélyezni.

6. Az idevonatkozó határozatok betartásával, illetőleg további intézkedésekkel – túlkoros osztályok létesítésével és fenntartásával, ingyenes napközis ellátással, bentlakásos iparitanuló-otthoni férőhelyek növelésével – biztosítani kell a cigánytanulók szociális helyzetéből adódó hátrányok csökkentését az általános iskola elvégzése és a szakmai képzés biztosítása érdekében.

IV

Az Agitációs és Propaganda Bizottság a jelentést tudomásul veszi és megállapítja, hogy a Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozatának végrehajtása nem kielégítő mértékű. Különösen lassú az előrehaladás a cigánylakosság munkába állítása, letelepítése terén. A határozat végrehajtását gátolja, hogy a feladatok koordinálása nem a legalkalmasabb helyen, a tanácsokat irányító szervnél összpontosul. Az Agitációs és Propaganda Bizottság javasolja a Politikai Bizottságnak, hogy 1961. évi határozatát módosítva – mely a Művelődésügyi Minisztériumot tette felelőssé e munka összefogásáért –, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya mellett jöjjön létre egy tárcaközi koordinációs bizottság a taná-

csok és a társadalmi szervezetek tevékenységének irányítására a cigánykérdés megoldásában. A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály a Művelődésügyi Minisztérium közreműködésével egy hónapon belül terjeszti a Politikai Bizottság elé az erre vonatkozó javaslatot.

Az MTA Szociológiai Kutatócsoportja vegye feldolgozási programjába a cigányság helyzetének beható vizsgálatát, és egy éven belül tegyen jelentést az Agitációs és Propaganda Bizottságnak.⁵

A Művelődésügyi Minisztérium jelentését és javaslatait mint az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalását meg kell küldeni azoknak a megyei pártbizottságoknak, ahol nagyobb számban él cigánylakosság. Az Agitációs és Propaganda Bizottság felkéri a megyei párt- és tanácsirányító szerveket, hogy vizsgálják meg saját területükön a PB-határozat végrehajtásával kapcsolatos problémákat, és tegyenek szükséges intézkedéseket a helyzet javítására.⁶

A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉRŐL

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása
1974. június 11.

I

A Magyarországon élő cigánylakosság helyzetével a Politikai Bizottság utoljára 1961. június 20-án foglalkozott, s ennek nyomán megfelelő határozatot hozott.¹ E határozat megjelenése óta az egyre kedvezőbbé váló politikai, társadalmi és gazdasági helyzet hatására folyamatosan tovább javultak a cigánylakosság élet- és munkakörülményei. A legutóbbi reprezentatív felmérés mintegy 320 ezerre becsüli a jelenleg Magyarországon élő cigányok létszámát.² 1961-ben 200 ezer cigánylakos élt Magyarországon.

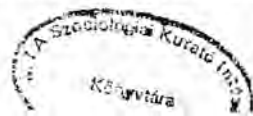
A Politikai Bizottság határozata és az annak nyomán született központi intézkedések kedvezően éreztették hatásukat a cigánylakosság helyzetének javításában.

⁵ Az MTA Szociológiai Kutatócsoportja széles körű vizsgálódásokat folytatott a fenti határozat szellemében. Az elemző munkálatok alapján kidolgozott javaslataikkal az illetékes állami szervek foglalkoznak. Ezek az ajánlások kiterjednek a települési viszonyok javítására, a munkához való viszony és a megfelelő munkahelyek javítására, illetve feltételeinek javítására, a cigánylakosság általános kulturáltságának növelésére, valamint a témával összefüggő egyéb társadalmi kérdésekre.

⁶ A dokumentum egyes pontjainál elhagytuk a feladat szervezeti megoldásáért felelős állami szervek, főhatóságok, intézmények jegyzékét.

¹ Lásd a Magyar Szocialista Munkáspárt határozatait és dokumentumait. 1956–1962. Könyvtár Kiadó 1973. Második, bővített kiadás. 519–521. o.

² 1976-ban mintegy 350 ezer volt a Magyarországon élő cigánylakosság száma.

A munkaképes cigánylakosság mind jelentősebb többsége ma már állandóan dolgozik; évente mintegy ezer cigánycsalád jut kedvezményes lakásépítéshez vagy házvásárláshoz; egyre több cigánygyermek vesz részt iskola-előkészítő tanfolyamon, jár óvodába, részesül ingyenes vagy igen kedvezményes általános iskolai napköziotthonos ellátásban. Ha nem is kielégítő mértékben, de növekszik az általános iskolát végzettek száma. Mind több arra rászoruló cigányember részesül rendszeres szociális segélyben vagy más szociális juttatásban, ellátásban; javulnak egészségügyi viszonyaik.

Fejlődik társadalmi beilleszkedésük. Növekszik azon cigány értelmiségi vagy más foglalkozású személyeknek a száma, akik elmaradott ember-társaik felemelkedését hajlandók segíteni; gyarapszik a közmegebecsülésben részesülő és a közéletben valamilyen formában részt vevő cigányok száma; tanácstaggá választják őket: a társadalmi szervek kollektív testületeiben is helyet kapnak; a különböző munkahelyeken kisebb-nagyobb vezetői posztokat töltenek be.

Csökkenő azoknak a munkahelyeknek a száma, ahol származásuk miatt hátrányos megkülönböztetésben részesítik őket. Egyre inkább csak az amorális vagy aszociális magatartású cigányszemélyeket ítélik, illetve marasztalják el, mérséklődik a cigányok általános elmarasztalása is.

A cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyelőre tovább növekednek, s egyre jelentékenyebb társadalmi hatásuk. Ennek oka abban található meg, hogy a szaporodásuk aránya jelentősen nagyobb, mint a helyzetük javítását célzó intézkedések hatása. A lakáskörülmények a cigánylakosság egészét tekintve alapjában véve ma sem jobbak, mert az új házak építésével és lakások vásárlásával csak e népesség szaporodásából eredő problémák csökkentését tudtuk elérni. Következésképpen legalább annyian élnek szociálisan nem megfelelő körülmények között ma is, mint tíz évvel ezelőtt. A keresőképeseek mintegy egyharmada változatlanul nem mozdul el a beilleszkedés irányába, 15–20%-uk nem dolgozik, sőt, kerüli a munkát, megtartja régi életformáját, életfelfogását, s mindinkább elszakad és egyre jobban szembekerül a társadalom haladó rétegeivel, kívül reked a társadalmi felemelkedésen, és úgyszólván naponta újratermeli saját maga nyomorát. E családokban legtöbb a gyermekek száma, legnagyobb az analfabetizmus, legrosszabbak a lakás- és életkörülmények, e családokból a gyermekek nem vagy rendszertelenül járnak iskolába, majd kimaradoznak onnan, e réteg tagjai gyakran vétének az állam írott és a társadalom íratlan törvényei ellen.

Nagymértékben nehezítik a cigánylakosság társadalmi helyzetét és beilleszkedését a még mindig meglévő kölcsönös előítéletek.

II. A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETE

1. Munkakörülményeik, foglalkoztatottságuk

A Politikai Bizottság 1961. évi határozata megállapítja, hogy a munkaképes cigánylakosság 33%-a állandó, 32%-a alkalmi jellegű munkaviszonyban áll, 35%-a egyáltalán nem dolgozik. Ehhez viszonyítva jelentős a fejlődés: jelenleg a 15–19 éves cigány férfiak háromnegyed része állandó, 5,7%-uk ideiglenes munkaviszonnyal van alkalmazásban. A nők foglalkoztatása is fejlődik, bár nem elég kedvezően: a 15–54 éves korú cigány nők 30%-a kereső.

A cigány keresők zöme [60%] az építőiparban, valamint rakodó- és szállítómunkásként, illetve takarító- és segédmunkásként, 13%-a a mezőgazdaságban dolgozik. Az összes mezőgazdaságban foglalkoztatott cigányok csupán 5%-a termelészövetkezeti tag.

A cigánylakosság 78%-a falun él, ahol a fő foglalkozási lehetőség a mezőgazdasági munka, ugyanakkor a termelészövetkezetek gyors ütemű technikai és technológiai fejlődése az időszakai alkalmazottak és alacsony szakmai műveltségük számának mintegy 40–50%-os csökkenését idézte elő, ezért a termelészövetkezetek cigányokat egyre nehezebben tudnak foglalkoztatni. A cigányok nagy része sem kötődik szívesen a termelészövetkezetekhez, különösen a gyenge adottságú termelészövetkezetek nem tudnak számukra állandó jövedelmet és szociális ellátást biztosítani. Továbbra is oka a cigányok többsége termelészövetkezetektől való távolmaradásának a termelészövetkezet vezetői és tagjai egy részének cigányokkal szembeni fenntartása, előítélete.

Az állami gazdaságokban, erdőgazdaságokban és az élelmiszeriparban növekszik az állandó munkaviszonyban levő cigányok száma. E helyeken szervezettebb, szociálisan jobb körülmények között dolgozhatnak, állandó keresethez jutnak, s a cigány dolgozók irányában inkább mutatkozik megértés.

Az elmúlt 10–12 év során a falun élő cigányok az ipari munkahelyek felé törekedtek, mert a megnyíló ipari munkaalkalmak a cigányoknak nemcsak a biztos jövedelmet jelentik, hanem az egyenjogúság elnyerésének jobb lehetőségét is.

E réteg gyorsabb ütemű iparba áramlását azonban főként a letelepedési nehézség hátráltatja, és hozzájárul az is, hogy a falusi cigányság nagy részénél a mezőgazdasági idénymunkából származó jövedelem viszonylag jelentős, és ezért nem törekszik lakóhelyétől távoli állandó munkahely vállalására. A falutól való elszakadás talajtalanná, gyökértelessé tenné őket.

Az állandó munkaviszonyban álló cigány munkások egy részéről a munkahelyek vezetőinek és a nem cigány munkatársak többségének jó a véleménye. Növekszik a cigány törzsgárdatagok száma, s a szocialista

brigádok némelyikében is ott található. Ugyanakkor sok kifogás alá esik az idénymunkát vállalók magatartása.

A cigányok foglalkoztatási nehézségeinek könnyítése érdekében a tanácsi munkaügyi szervek a munkaközvetítés során fokozottabban törődnek részükre munkaalkalmak biztosításával. A cigány foglalkoztatottak száma állandóan növekszik, de még sok személynél nincs meg a munkakészség, ezért kerüli a munkát. Sok a fizetés utáni hiányzó és a munkafejgyelmet megsértő közöttük. Gyakori az olyan eset is, hogy csak a családi pótlék fizetéséhez szükséges munkanapok számát dolgozzák le.

A velük szemben táplált előítélet miatt gyakran a munkahelyen nem segítik beilleszkedésüket, munkájukat, sőt egyes helyeken nem foglalkoztatják képzettségüknek megfelelő munkakörben sem.

2. A cigánylakosság települési viszonyai, lakás- és egészségügyi körülményei

A Politikai Bizottság határozatának megjelenése óta kedvezően fejlődtek a cigánylakosság egy részének lakás- és egészségügyi körülményei. Ezt nagyban segítették a kormánynak 1964-ben és az azt követő években a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében hozott határozatai. E határozatok azokat a kedvezményes feltételeket is megszabják, amelyek alapján e telepek lakói új ház építésével vagy vásárlásával megfelelő körülmények közé juthatnak.

A telepek felszámolása, illetve a szociális körülményeknek meg nem felelő lakásban lakó cigánycsaládok számára új lakások építése, illetve meglévő lakások vásárlása 1964-ben megkezdődött. A III. ötéves tervben évenként átlagban 800–1000 új lakás épült, illetve került megvásárlásra központi segítséggel.

A IV. ötéves tervidőszakra a kormány 10 000 [+ 10% tartalék] lakásépítési, illetve -vásárlási keretet biztosított központi erőforrásból. A 10% tartalékkeretet a kormány 1970-ben a Szamos menti árvízkarok helyreállítására bocsátotta rendelkezésre.

Az 1971–1973. években összesen 7484 központi keret állott a tanácsok rendelkezésére, s ebből új lakások építésével, illetve házvásárlással összesen 4855-öt létesítettek. A tanácsok ezenkívül saját erőforrásaik és kiutalások révén összesen 580 cigánycsalád számára tették lehetővé, hogy jobb lakásokba költözzenek.

A III. és IV. ötéves terv idején hazánkban mintegy 14 ezer–15 ezer, főként telepen élő család jutott jobb lakáshelyzetbe. Ez a mennyiség jóformán csak arra volt elegendő, hogy ellensúlyozza e népréteg természetes szaporulatát, hogy ne romoljanak tovább a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken lakók lakáskörülményei.

Ma már világosan látszik, hogy a kormánynak az a célkitűzése, hogy a 15 éves lakásépítési terv keretében a telepek felszámolást nyerjenek, a

jelenlegi konstrukció mellett még akkor sem lenne lehetséges, ha az előirányzatot minden évben teljes mértékben teljesítenénk, mert nem elégségesek a telepek belátható időn belül történő felszámolására. A meglévő lehetőségeket többek között azért nem tudjuk megfelelően kihasználni, mert az érvényben levő hitelösszezből vagy vásárlási keretből az állandóan emelkedő építési költségek és vásárlási árak miatt nem lehet már megfelelő házat építeni, illetve lakást vásárolni, még az építetető által az építési költség 10%-ának hozzáadásával sem. A másik fő ok, hogy a cigányok nagy része nem képes megbirkózni az építéssel járó kötelezettségekkel, ezért már sok meglévő szerződés is felbomlik vagy nem fizetik vissza a hiteleket. Jelenleg a telepeken már egyre inkább a nagyon gyenge anyagi körülmények között élő nagycsaládosok és jövedelemmel szinte nem rendelkező idős, beteg emberek maradnak, akik saját erőből semmi áldozatra nem képesek. Igen gyakori, hogy a putrikban élő 2–3 generációból egy legalább ott marad, s így a putrik felszámolását ez a körülmény is hátráltatja.

Probléma az is, hogy a cigánylakások építésére igen nehezen akad vállalkozó; gyakori az építő szerv részéről a visszaélés; helyenként hiányos a tanácsszervek előkészítő, ellenőrző munkája.

A cigány építetők olykor egy idő múlva jótalanul eladják a házat és visszaköltöznek a telepre. Sokan vannak, akik nem vállalnak munkát, hogy ne kelljen teljesíteniük az építéssel járó kötelezettségüket.

A cigánylakosság munka- és életkörülményeinek, valamint egészségügyi kulturáltsága fejlődésének hatására 1961 óta előrehaladás mutatkozik a cigányok egészségi állapotában, a telepek egy részének közegészségügyi viszonyaiban: csökken a cigánycsecsemők halandósága; kezdik jobban igényelni az egészségügyi szolgálatot; kissé nagyobb gondot fordítanak a személyek és a környezet tisztaságára.

Számos megyében a tanácsok a telepek tisztán tartásával, jó ivóvíz biztosításával javítják a telepek közegészségügyi helyzetét; gondot fordítanak a cigányoknál jelentkező szociálpolitikai jellegű problémák megoldására.

A cigányság elmaradott rétegeinél azonban nem kielégítő, sőt sok helyen súlyos az egészségügyi, közegészségügyi és szociális helyzet. A cigánylakosság 63%-a olyan telepeken lakik, amelyeken a 40 ezer egészségtelen lakás nem felel meg az elemi higiéniai követelményeknek sem. Körükben az egészségtelen élet- és munkakörülményeik miatt gyakori a meghülés, a fertőző betegség. A csecsemőhalálozás a javulás ellenére is kétszerese a nem cigány átlagnak. Igen sok a 35 éven felüli leszázalékolt vagy krónikus betegség miatt munkaképtelen cigányember.

Egészségügyi kulturáltságuk elmaradottsága miatt sokan nem teljesítik a kötelező egészségügyi előírásokat, nem veszik igénybe a felkínált lehetőségeket. Eddig kevés eredménnyel járt a családtervezésre, születésszabályozásra vonatkozó felvilágosítás. A cigány népességnél az 1971. évi

reprezentatív felmérések szerint az 1000 főre jutó elveszületések száma 38 körül volt. Ennek az állapotnak a fenntartása sem népessedési, sem szociálpolitikai szempontból nem tekinthető célravezetőnek, mert a cigány szülők egy része – éppen a tudatilag elmaradtak – az egymás után születő gyermekek után járó gyermekgondozási segélyre építik létüket. Ugyanakkor a nagyszámú gyermek nevelésének, gondozásának, eltartásának nem képesek eleget tenni.

Emiatt is állandóan nő az állami gondozásba vett cigánycecsemők és -gyermek számja.

A cigánylakosságot rászorultságuk esetén ugyanazokban a szociális juttatásokban részesítik, mint az egyéb rászorult személyeket, egyre nagyobb számban részesülnek különböző segélyekben, szociális kedvezményekben.

A szociális otthonokban és az öregek napközi otthonaiban a férőhely hiánya, a velük szembeni szemlélet és nem kellő beilleszkedési készségük miatt azonban alacsony a cigányöregek száma.

3. A cigánylakosság kulturális helyzete

a/ Iskoláztatás. A rendelkezésre álló adatok alapján az 1957/58. tanév végén az általános iskolák 27 ezer cigány tanulót tartottak nyilván. [Ez az összes tanulók 2,2%-át tette ki.] Ezeknek akkor 88,3%-a járt alsó tagozatra, a felső tagozatra pedig 12%-a.

A Művelődésügyi Minisztérium által történt adatfelmérés szerint az 1970/71. tanévben az összes tanulók mintegy 5%-a volt cigány, s a felső tagozatra már a cigány tanulók 30,8%-a felkerült.

Változatlanul továbbra is a fő probléma, hogy a cigánytanulók többsége nem jár folyamatosan, rendszeresen iskolába, sokan nem végzik el az általános iskolát.

A hagyományos életformát élő cigány szülők nemhogy segítenék gyermekeik iskolába járását, hanem visszatartják őket, vagy nem képesek gyermekeik számára megfelelő feltételeket biztosítani. Komoly problémát jelent a cigánygyermek számára az otthoni elmaradt környezet, szegényes a szokáscsú és a tárgyismeretük, valamint gyenge az egészségi állapotuk. Sok helyen a rossz utak és a telepek nagy távolsága akadályozza a cigánygyermek iskolába járását.

Az iskolákban nem mindenütt szorgalmazzák a cigánygyermek iskolába járását. Elterjedt a cigánygyermek elfogadható okok nélküli iskolába járás alóli végleges vagy ideiglenes felmentése. A törvénytelen felmentéseket a szülők és az iskolák egyaránt kezdeményezik, a tanácsai szakigazgatási szervek pedig több helyen nem lépnek fel ellene kellő határozottsággal. Ugyanakkor az igazolatlan mulasztás miatti szabálysértési eljárások számos esetben indokolatlanul elmaradnak.

Az értelmi fogyatékoságot megállapító gyógypedagógiai áthelyező

vizsgálat után egyre gyakrabban kiségitő iskolába, ennek kihelyezett osztályaiba iskolázzák be a cigánygyermeket. Sok helyen cigányosztályt jelent a túlkoros osztályok létrehozásának gyakorlata is. A kiségitő, túlkoros osztályok, valamint az átmenetileg szervezett külön cigányóvodák és cigányosztályok segítik a cigánygyermek előrehaladását.

Nem helyeselhető azonban az egyre gyakrabba váló azon törekvés, hogy a cigánytanulókat még az általános iskola felső tagozatában is együtt tartják, elszigetelik a nem cigány tanulók környezetétől. Ez később is nehezíti társadalmi beilleszkedésüket.

A cigányok lakta települések többségében nem működik óvoda, általános iskolai napközi otthon, ahol étkezésben részesülhetnének. Tapasztaltunk olyan magatartást is, hogy egyes tanácsszervek a rendelkezéseket szó szerint értelmezve, nem engedélyezik azon cigánygyermek napközi otthonba történő felvételét, akiknek mindkét szülője „nem dolgozik”.

Nem kielégítőek az iskoláknak és a munkahelyeknek a cigányfelnőtték iskolai rendszerű oktatásba való bevonására irányuló erőfeszítései.

b/ A cigánylakosság iskolán kívüli nevelése, művelése. A felnőtt cigánylakosság műveltségi helyzetének elemzése, kutatása, vizsgálata a közművelődési és tudományos szervek részéről még nem történt meg.

Ugyanakkor az ún. „kulturális fehér foltok” [területek és rétegek] elmaradottságának felszámolására való törekvés a közművelődés területén fontos feladat. Így a cigánylakossággal való törődés nem elkülönítetten, hanem mint a tudatilag elmaradott, műveltségi feltételek szempontjából hátrányos helyzetben levők közművelődési problémái kerültek előtérbe.

A közművelődési könyvtárak fejlesztésénél több helyen figyelembe vették, hogy azok a cigánylakosságot is vonzáskörzetükbe fogadhassák. Az ilyen körzetekbe telepített könyvtári egységekben arra törekedtek, hogy minél nagyobb számmal legyen olyan irodalom [mese, ifjúsági mű, romantikus regény], amely a tapasztalatok szerint leginkább felkelti a cigánylakosság érdeklődését. A szakszervezeti könyvtárak egy részében [építőipari munkásszálláson] ugyancsak figyelembe vették a szállások összetételét. Az olvasni tudó, főleg iskolás korú fiatalok látogatják a könyvtárakat, gyakran tartanak ott felolvasásokat.

Több községben a művelődési otthonok keretében érdeklődésüknek és nevelésük céljának megfelelő előadásokat, műsorokat szerveznek: néhány községben a cigánylakosság a műkedvelő művészeti mozgalom aktív résztvevője, sőt, önmaguk hoztak létre olyan együtteseket. Néhány megyében a cigányok számára külön klubot alakítottak, ahol számukra esteket, bálakat, táncos rendezvényeket szerveznek. Egyes helyeken szívesen vesznek részt a szakkörök munkájában, s körükben nagy népszerűségnek örvendenek az egészségügyi tárgyú felvilágosító, ismeretterjesztő előadások. Néhány helyen a ház körüli teendők helyes ellátásának megis-

mertetésére is tanítják őket. Közismert, hogy a városi peremkerületi és a falusi mozik látogatói között magas a cigányok száma.

A tanácsi és szakszervezeti szervek közművelődési intézményeinek fent ismertetett tevékenysége sajnos még nem általános.

4. A sajtó, a rádió és a televízió munkája

Az utóbbi években egyre többet foglalkozik a sajtó, a televízió s a rádió a cigánylakosság társadalmi beilleszkedésével. Újraéledőben van az etnográfusok, a nyelvészek, a zenetudósok, a színház, a tánc és film szakemberei részéről a cigány népművészet termékeinek gyűjtése, feldolgozása, életük művekbe öntése.

A központi kommunikációs eszközök által közöltek, az írók írásai, a művek gyakran tartalmazznak a Politikai Bizottság és a kormány által képviselt elvekkel nem egyező álláspontokat.

A Politikai Bizottság által rögzített elveket az állami, társadalmi szervezetekben működők sem értelmezik mindig egységesen. Ezért az ide kapcsolódó kérdések magyarázata, indokolása, érvelése nem mindig egyszerű, vagy elmarad, esetleg nem kielégítő.

Főként a Budapesten élő cigány értelmiségiek, ciganológusok és egyetemisták állnak elő az utóbbi időben politikai, kulturális jellegű kérdésekkel, követelésekkel, hogy pl. alakuljon cigányszövetség: a különböző, cigánylakosság ügyeivel foglalkozó szervezetbe, bizottságokba kerüljenek be cigányok is, hogy rétegük érdekeit képviselhessék: induljon politikai, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító hetilap; létesüljön Budapesten cigányszínház; ahol cigánygyermekek többségben vannak, folyjék kétnyelvű oktatás.

Egyesek megkérdőjelezzik a Politikai Bizottságnak azt az álláspontját, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság egy sajátos népréteg, azt tartják, hogy nemzetiség, s a nemzetiségnek kijáró jogok illetik meg.

5. A cigánylakosság állampolgári kötelezettségeinek teljesítése

A beilleszkedés kezdeti szakaszán levő vagy a még be nem illeszkedett cigánylakosságra jellemző, hogy jogaik hangoztatása mellett hajlamosak állampolgári kötelezettségeik elmulasztására. Különösen anyagi természetű tartozásaik [lakásépítési hitel törlesztésének hátraléka; kereseti, házadótartozás stb.] és különböző, elég nagy tömegben jelentkező kisebb-nagyobb szabálysértések jelzik, hogy állampolgári kötelezettségüknek közülük sokan még nem vagy hiányosan tesznek eleget.

a/ Az 1968-ban a kormány által létrehívott Tárcaközi Koordinációs Bizottság eddig évenként 2–3 alkalommal megtartott ülésén e kérdéskört felölelő összes ügyekben hozott állásfoglalásokat. Ezek az állásfoglalások segítik a minisztériumok, országos hatáskörű szervek, valamint a tanács és társadalmi szervek a cigánylakosság helyzetének javításával, beilleszkedésükkel kapcsolatos tevékenységét.³

Működése óta tizenkét megyei tanács végrehajtó bizottságát számoltatta be ez irányú tevékenységéről, illetve vizsgálta azok munkáját. A bizottságot eddig minden illetékes minisztérium, illetve társadalmi szerv tájékoztatta e téren kifejtett tevékenységéről. A beszámoltatások és kölcsönös tájékoztatások hasznosan segítették a bizottság és az érdekelt végrehajtó szervek további tevékenységét.

A bizottság többször tett javaslatot központi állami és társadalmi szervezeteknek a jelentkező feladatok és problémák megoldása érdekében.

A bizottság elnöke több ízben folytatott tárgyalást a menetközben felmerült problémák megoldásáról; véleménycserét a főhatóságok, társadalmi szervek vezetőivel.

A bizottság legutóbb 1973-ban az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának a cigánylakosság körében végzett felmérése alapján értékelte a cigánylakosság helyzetét, s az ahhoz kapcsolódó állami társadalmi tevékenységét, majd a helyzetüket érintő, lényeges kérdésekben foglalt állást, amit az illetékes központi és megyei szervezeteknek megküldött. A bizottság állásfoglalásai, javaslatai, intézkedései mind a központi, mind a területi szerveknél hatékonyan segítették a cigánylakosság érdekében kifejtett tevékenységét.

b/ A megyei, városi, községi, tanácsi testületek és a megfelelő szintű koordinációs bizottságok is jelentős határozatokkal, intézkedésekkel és állásfoglalásokkal segítik e munkát. Legtöbb megye és település középtávú és ezen alapuló éves intézkedési tervet, programot készít a helyben jelentkező feladatok megoldására. A különböző helyi szervek együttműködése e téren is fejlődő, ha nem is kielégítő.

³ A cigánylakosság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság – amely a 3347/1968. Korm. számú határozat alapján 1968-ban alakult – ülésein beszámoltatja a megyei tanácsok elnökeit a végzett munkáról, tájékoztatást kér a minisztériumok, főhatóságok vezetőitől, valamint a Hazafias Népfronttól, a KISZ KB-tól és a SZOT vezetőitől. Állást foglal, javaslatokat tesz a tárcáknak jogszabályi rendezésre, irányelv kiadására, intézkedések megtételére. Iránymutatást ad a megyei tanácsoknál működő, a cigánylakosság helyzetével foglalkozó koordinációs bizottságoknak. Tevékenységéről és a cigánylakosság helyzetéről 1974-ben tájékoztatta az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságát. Ugyanebben az évben az Országgyűlés Kulturális Bizottsága is megtárgyalta a cigánylakosság helyzetét. A Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1976-ban a kormánynak számolt be tevékenységéről és a cigánylakosság helyzetéről.

c/ A központi állami szervek közül a Belügyminisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, a Munkaügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium; a társadalmi szervek közül a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Kommunkista Ifjúsági Szövetség, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, valamint a Magyar Vöröskereszt Országos Elnöksége működik közre a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos tevékenységben.

III. KÖVETKEZTETÉSEK

1. A Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozatának meghozatala óta folyamatosan tovább javult a cigánylakosság helyzete: a fejlődés üteme megélnéült; folytatódik a cigányság helyes irányú differenciálódása, növekszik a beilleszkedettek rétege; egyre szűkebb térre szorul vissza és mérséklődik a cigányokat általánosan elmarasztaló megítélés.

A helyes irányú fejlődés azonban nem kellő ütemű, az előrehaladással párhuzamosan egyes problémák tovább növekednek. A keresőképes cigányok mintegy egyharmada még nem mozdult el a beilleszkedés irányába, nem dolgozik, megtartja régi életformáját, elzárkózik a kedvező hatások elől. Sok a munkafejyelem ellen gyakran vétő, már dolgozó cigány munkavállaló. A munkahelyek egy része elzárkózik a cigány munkavállalók alkalmazása elől. Nagyon kevés a szakképzettségre szert tett cigánydolgozó.

Az egészségtelen telepi élet- és lakáskörülmények változása is lassú ütemű fejlődést mutat, még nem megoldott a telepek felszámolása.

A cigánygyermekkek közül változatlanul viszonylag igen kevesen végzik el az általános iskolát, s igen elenyésző a továbbtanuló fiatalok száma. A cigánylakosság felnőtt rétegének iskoláztatása, iskolán kívüli nevelése, művelése a cigánylakossággal való foglalkozás egyik leggyengébb pontja.

Nem kellően irányított és összehangolt a központi kommunikációs eszközök s más publikációra és információra hivatott szervek a cigánylakosság beilleszkedését, s helyzetének javítását segítő tevékenysége.

Az állami és társadalmi szervek egyes központi és helyi szervei tevékenységében is gyakran fellelhetők e tekintetben az összehangoltság és rendszeres tevékenység hiánya, az idevonatkozó nézetek nem kellő egy- sége.

2. A Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozatában foglaltak továbbra is érvényesen szabják meg a követendő elveket, legfőbb tennivalókat. Az állami és társadalmi szervek továbbra is az abban foglaltak figyelembevételével, következetesen hajtják végre a feladatokat.

a/ A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében:

- a Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak továbbra is feladata a cigánylakosság helyzetét, a központi és helyi szervek ez irányú munkáját

rendszeresen áttekinteni, s a szükségnek megfelelően észrevételeket tenni, javaslatokat adni, a felmerülő időszerű kérdésekben koordinálni, illetve állásfoglalásaival az érdekelt szervezetet befolyásolni, azok számára segítséget nyújtani. Tervszerűen folytatni kell a megyei tanácsi szervek beszámoltatását, munkájuk ellenőrzését és segítését;

– az érdekelt tárcák az V. ötéves terv tervezése során vegyék számba azokat a tennivalókat, amelyek a cigánylakosság helyzetének javítását hivatottak elősegíteni, s dolgozzanak ki megfelelő elképzeléseket, intézkedéseket, majd gondoskodjanak azok végrehajtásának megszervezéséről;

– a cigánylakosság elmaradott rétege helyzetének gyorsabb ütemű javítása érdekében teljes körű felmérésen alapuló demográfiai és szociológiai információ szükséges. Ezért a népesség-nyilvántartás gépesítésének elkészítése kapcsán a fenti szempontokra legyenek figyelemmel. A Központi Statisztikai Hivatal az MTA Szociológiai Kutatócsoportjával együttműködve készítse el a cigánylakosság demográfiai prognózisát, amely alapul szolgál az V. ötéves terv és az azt követő időszakban helyzetük megítéléséhez, a szükséges teendők megtételéhez;

– célravezetőnek látszik, hogy a Munkaügyi Minisztérium – más, munkaerő-foglalkoztatásban érdekelt szaktárcákkal karöltve – vizsgálja meg, milyen módon és intézkedésekkel lehetséges a munkeriőhiány egyenetlenségét felszámolni;

– szükségesnek látszik, hogy az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztériummal karöltve, a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében a kormány és a saját rendelkezéseit, valamint a Koordinációs Bizottság állásfoglalásait és a tapasztalatokat figyelembe véve dolgozza ki a telepek gyorsabb ütemű felszámolására vonatkozó új konstrukciót. Ennek előkészítésekképpen a tanácsszervek még ebben az évben mérjék fel a telepek pontos helyzetét;

– szükségesnek látszik, hogy a IV. ötéves terv még hátralevő idejére is megemelkedjék a folyósítható hitel mértéke: a megyei tanácselnökök azon jogának kiterjesztése, hogy a központi támogatás összegének 5%-os mértéke helyett a hitelt nem telepi lakosok részére annak 15–20%-os mértékéig folyósíthassa. A feltételek szükséges módosításáig is az érdekelt állami szervek a IV. ötéves tervben adott lehetőségeket jobban használják ki;

– indokoltnak látszik annak megvizsgálása, hogy – lehetőleg a megyéken belül – milyen módon és intézkedésekkel lehetséges a munkaerőfelesleg elhelyezését, illetve munkaerőhiány pótlását összekötni, összehangolni a telepek gyorsabb ütemű felszámolásával, illetve az egyes cigánycsaládok valamilyen formában történő lakáshoz juttatásával;

– a munkaügyi és belügyi szervek tanulmányozzák a cigánylakosság körében fellelhető munkátlanág, munkakerülés okait, körülményeit; a fokozatos felszámolásukra tegyenek javaslatot;

– a Művelődésügyi Minisztérium, illetve országos módszertani intézményei dolgozzák ki és adják közre az elmaradott népréteg iskolán kívüli nevelésének, művelésének elveit, módszereit;

– a Művelődésügyi Minisztérium illetékes szervekkel jogszabályban rendezze azon pedagógusok anyagi megbecsülését, akik a cigánytanulók nevelése, oktatása érdekében többletmunkát végeznek;

– az Egészségügyi Minisztérium illetékes szervekkel együttműködve, ugyancsak dolgozza ki azon egészségügyi dolgozók [körzeti orvos, védőnő] fokozott anyagi megbecsülésének elveit, akik a cigányok által lakott telepeken tevékenykednek és többletmunkát végeznek;

– az Egészségügyi Minisztérium a párt népesedéspolitikai határozatának végrehajtását az egészségügyi nevelés, felvilágosítás körében úgy segítse, s olyan egészségügyi intézkedéseket hozzon, hogy a cigánycsaládok körében is lehetőleg a háromgyermekes családnagyságok alakuljanak ki;

– a sajtó, a televízió, a rádió és a filmgyártás hatékonyabban segítse a cigánylakosság tudatának fejlesztését, beilleszkedését és a kölcsönös előítéletek fokozatos felszámolását.

b/ Abban a felvetődött elvi, szemléleti kérdésben, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság sajátos néprétegnek vagy nemzetiségnek tekintendő-e, az álláspont továbbra is az lehet, amit a Politikai Bizottság említett határozata tartalmaz: a cigánylakosság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot; problémáinak megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, s biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.”⁴

Az Alkotmány e jogokat a cigánylakosság részére is biztosítja, ugyanakkor az eddiginél határozottabban érvényt kell szerezni a köteleességek teljesítésének is.

Nem támogathatók egyes cigány értelmiségieknek és ciganológusoknak azok a törekvései, hogy létesüljön cigányszövetség, cigányhetilap induljon, Budapesten cigányszínház jöjjön létre.

Nem indokolt a cigány tanulók által nagyobb számban látogatott iskolákban a kétnyelvű oktatás bevezetése, mert a cigány nyelv fejlettségi foka nem alkalmas tudományos anyag közlésére, ezen túlmenően a cigánylakosság mintegy háromnegyed része már csak magyar nyelven beszél. A cigányul és román nyelven beszélők az ország különböző területein szétszórtan, legalább tízféle, egymástól eléggé eltérő dialektusban beszélnek.

Az eddiginél tervszerűbb és átfogóbb munkával célszerű elvégezni a Magyarországon élő cigányok kulturális, eredeti népművészeti értékei-

⁴ Lásd az I. számú jegyzetben említett kötet 521. oldalán.

nek feltárását, összegyűjtését, megőrzését, közreadását, az e téren folyó különféle kutatótevékenység egyeztetését.

c/ A megyei [fővárosi] szintű állami és társadalmi szervek rendszeresen vegyék számba megyéjük [főváros] cigánylakosságának helyzetét.

Dolgozzák ki az V. ötéves tervre vonatkozó idevágó terveiket és intézkedéseiket.

A megyei koordinációs bizottságok rendszeresen értékeljék a városok és községek cigánylakossága helyzetének javításához kapcsolódó tevékenységét, s segítsék a feladatok összehangolását, végrehajtását.

A munkaerő-foglalkoztatásban érdekelt helyi párt-, állami és társadalmi szervek a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termelő gazdaságokkal és üzemekkel együttműködve, tegyenek intézkedéseket arra vonatkozólag, hogy több cigány munkaerő vállaljon állandó jellegű munkát.

A helyi tanácsi szervek a társadalmi szervek közreműködésével biztosítsák a még meglévő telepeken a normális élethez szükséges alapvető feltételeket, s az ott élők bevonásával gondoskodjanak arról, hogy azokon állandóan rend legyen; szervezzenek a telepek számára is tisztasági mozgalmat.

A helyi szervek hatékonyan támogassák az egészségügyi, közegészségügyi és szociálpolitikai szervek cigánylakosság érdekében végzett tevékenységét; gondoskodni kell arról, hogy a szociális otthonokba az arra rászoruló cigányöregék és -betegek is nagyobb számban kerüljenek be.

A helyi szervek kiemelten foglalkozzanak a cigánygyermekek iskoláztatásával. A tanácsi szervek más szervekkel közösen és anyagi lehetőségtől függően létesítsenek minél több olyan szociális intézményt [kollégium, egész napos iskola, kedvezményes napközi otthoni ellátás stb.], amelyben a cigányok által sűrűn lakott települések hátrányos helyzetben levő gyermekei átmenetileg intenzív nevelésben, oktatásban részesülhetnek.

A munkahelyek külön is segítsék a cigányfiatalok továbbtanulását, szakmai oktatását, munkahelyi továbbképzését.

A cigányfiatalok iskolán kívüli nevelésével, művelésével mind a tanácsi, mind az ifjúsági szervezetek segítsék társadalmi beilleszkedésüket.

A tanácsi szervek, az iskolák a munkahelyekkel együtt nagyobb erőfeszítéseket tegyenek annak érdekében, hogy a cigány felnőtt dolgozók iskolai rendszerű oktatás keretében pótolják hiányzó ismereteiket. A munkahelyek vezetői az eddiginél célszerűbben és sokkal többet tegyenek a tudatilag s kulturálisan elmaradott dolgozóik szakmai neveléséért, ezen túlmenően juttassák hozzá őket a kultúra eszközeihez, s tervszerűen szervezzék őket a kulturális rendezvényekre.

A tanácsi és társadalmi szervek a rendőrséggel, más bűnüldöző szervekkel szorosabban, tervszerűbb, állandó kapcsolatot építsenek ki a cigánylakosság bűnözésének megelőzése érdekében. Kapcsolják be ebbe a

megelőző tevékenységbe az iskolákat, a gyermekvédelmi, szociálpolitikai szerveket, intézményeket is.

Az állami és társadalmi szervek a pártszervezetek segítségével hassanak oda, hogy minél több cigányfiatal és -felnőtt vegyen részt a közéletben, különösen a cigánylakosság helyzetét érintő kérdések megtárgyalásában.

d/ A pártszervezetek, különösen a propaganda- és agitációs tevékenységük kapcsán irányítsák, segítsék elő és ellenőrizzék a cigánylakosság helyzetének javítását, társadalmi beilleszkedésük folyamatát.

A pártbizottságok időnként tűzzék napirendre a megyei, illetve a település cigánylakossága helyzetének értékelését s az ahhoz kapcsolódó feladatok végrehajtását.

V

1. Az Agitációs és Propaganda Bizottság megtárgyalta és tudomásul vette a cigánylakosság helyzetének javításával foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság jelentését a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről. Megállapította, hogy a Politikai Bizottság 1961. júniusi határozata óta a cigánylakosság helyzete tovább javult, még akkor is, ha a társadalom általános kulturális színvonalához képest még ma is jelentős a lemaradás. Az előrehaladást mutatja a foglalkoztatottak, a beilleszkedők számának gyors emelkedése, az iskolai oktatásban részt vevők számának növekedése, valamint a szemléletben is jelentkező változás. A Tárcaközi Koordinációs Bizottság létrehozása 1968-ban helyes lépés volt, javult a helyi szerveknek a cigánylakosság érdekében végzett munkája.

A bizottság nem tartja szükségesnek, hogy a cigánykérdésben új határozat szülessen, mert a Politikai Bizottság 1961. júniusi határozatában megfogalmazott elvek és legfőbb tennivalók ma is helytállóak, megfelelő iránymutatást adnak a további munkához.

2. A cigánylakosság helyzetének további javítása érdekében elsősorban az alábbi feladatokat kell megoldani:

Legfontosabb feladat a munkaképes cigányok további bevonása a termelőmunkába, mert elsősorban ez segíti elő beilleszkedésüket a társadalomba, s ez szolgálja legjobban élet- és kulturális színvonaluk emelését, életformájuk megváltozását.

Különös gondot kell fordítani a cigánygyerekek iskoláztatására. El kell érni, hogy az iskolaköteles korúak minél nagyobb számban járjanak iskolába, végezzék el az általános iskolát, s az arra alkalmasak kapjanak támogatást a továbbtanuláshoz. A külön cigányosztályok létrehozását az óvodákban és az általános iskola alsó tagozatán abból a szempontból kell mérlegelni, hogy ez elősegíti-e a hátrányok behozását. Ezt a helyzetet – egyéni mérlegelés alapján is – csak addig szabad fenntartani, amíg nem gátolja a cigánygyermek beilleszkedését a közösségbe. A rendszeres

munkát vállaló felnőtt cigányokat ösztönözni kell arra, hogy a felnőttoktatás keretében elvégezzék az általános iskolát és szakmát tanuljanak.

További segítséget kell nyújtani a cigánytelepek felszámolásához és a telepen kívül élő cigányok lakásproblémáinak megoldásához. A bizottság javasolja annak megvizsgálását, hogyan lehetne a falvakban megüresedett házakat felhasználni a cigányság lakáshelyzetének enyhítésére, figyelembe véve munkába állításuk lehetőségét is.

A helyi szervek fordítsanak figyelmet a cigánytelepek egészségügyi ellátásának javítására, beleértve az egészségügyi felvilágosító munkát is.

Vizsgálni kell azokat a módszereket, melyek elősegítik a cigányság kulturális érdeklődésének felkeltését.

3. Az Agitációs és Propaganda Bizottság továbbra is szükségesnek tartja a cigánysággal szemben jelentkező előítéletek elleni eszmei harcot, csakúgy, mint a cigánylakosság körében végzendő felvilágosító, politikai nevelő munkát, a társadalommal szemben még meglévő fenntartásaik leküzdését.

4. A cigányság problémáinak megoldásában, környezetük formálásában sokat tudnak segíteni azok a cigányok, akik már beilleszkedtek a társadalomba. Elsősorban olyan cigányszármazású pedagógusokra, orvosokra, gondozónőkre van szükség, akik vállalják a cigányság közötti munkát. Elő kell segíteni azt, hogy a közmegbecsülésnek örvendő, közéleti tevékenységet vállaló és arra alkalmas cigányok képességeiknek megfelelő szerepet kapjanak a közéletben.

5. A Politikai Bizottság határozatának megfelelően a cigányságot a jövőben sem kell nemzetiségi csoportnak tekinteni. A fő feladat továbbra is a társadalomba való beilleszkedésük elősegítése. Ezért az Agitációs és Propaganda Bizottság nem támogatja az elkülönülési törekvéseket, nem helyesli önálló cigányszövetség megalakítását, cigánysajtó, cigány nyelven tanító iskola, cigányszínház stb. létrehozását.

6. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalása alapján dolgozzon ki irányelveket a további feladatokról a helyi tanácsok számára, azokban a kérdésekben pedig, amelyekben a koordinációs bizottság saját hatáskörében nem dönthet, kérje a Minisztertanács határozatát.⁵

⁵ Irányelv kidolgozására nem volt szükség, mivel a kormány 1975-ben foglalkozott a további tennivalókkal. A főbb feladatokat a következőkben jelölte meg: 1. Gondoskodni kell a cigány nők és az alkalmi munkából élő cigányok munkába állításáról és az ehhez szükséges feltételek megteremtéséről. 2. Fel kell számolni azokat a telepeket, amelyek a szociális követelményeknek nem felelnek meg. Az ott élőket megfelelő lakáshoz kell juttatni. 3. A cigánygyermeket óvodai ellátásban kell részesíteni, illetve ahol erre nincs mód, ott iskola-előkészítő tanfolyamokat szervezzenek a cigánygyermek segítése érdekében. 4. Teremtsenek egészségvédelmüknek megfelelő feltételeket, javítsák körükben az egészségügyi felvilágosító munkát. 5. A feladatok végrehajtásában támaszkodni kell a már beilleszkedett, iskolázott cigányokra, törekedni kell arra, hogy a közéleti tevékenységet is vállaló cigányok megfelelő megbízatáshoz jussanak.

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉRŐL¹

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata

1979. április 18.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961-ben megtárgyalta a Magyarországon élő cigányokról szóló jelentést, és határozatában kijelölte a társadalmi beilleszkedésüket előmozdító legfontosabb tennivalókat.²

A határozat végrehajtására tett eddigi intézkedések pozitív hatással voltak a cigányok életkörülményeire: lényegesen kiterjedt foglalkoztatottságuk, lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyaik kedvezőbbé váltak. Társadalmi beilleszkedésük erőteljes differenciálódást indított el közöttük.

Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot. A telepeken lakók életkörülményei ma is rendkívül súlyosak. Jelentős számú cigány él a társadalmi átlagszint alatt. Viszonylagos elmaradottságuk nem mérséklődött a megtett intézkedések arányában.

Indokolt a cigányok helyzetének ismételt elemzése, a tennivalók meghatározása, de különösen a cigányok beilleszkedésének elősegítésére fordítható anyagi, szervezeti, társadalmi erők koncentrációja.

I. A CIGÁNYLAKOSSÁG DEMOGRÁFIAI JELLEGZETESSÉGEI, TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

A magyarországi cigánylakosság létszámáról, élet- és munkakörülményeiről nincsenek pontos adatok. Az 1961. évi jelentés 200 ezer főt említ. A tanácsok 1978. évi beszámolója alapján jelenlegi számuk legkevesebb 320 ezerre tehető. A népesedési tendenciák alapján várható, hogy lélekszámuk 1990-re 400 ezer–450 ezer lesz.

Élvesztetési arányuk 1971-ben [32 ezrelék] majdnem kétszerese volt

A cigánylakosság helyzete fokozatosan javult az utóbbi évtizedben. Így pl. 1965–1975 között több mint 13 ezer cigánycsalád költözött új vagy jobb lakásba, ezenkívül 5500 családnak juttattak átmeneti lakást. Csökkent a cigánytelepek száma, azonban további intézkedések szükségesek, mivel még mintegy 28 ezer lakás nem felel meg a minimális szociális követelményeknek sem. Az V. ötéves tervidőszakban a kormány 11 ezer lakás kedvezményes megépítéséhez nyújt lehetőséget a cigánycsaládoknak. Ezt a számot a tanácsok a helyi lehetőségekhez mérten növelhetik. [Népszabadság, 1977. június 8.]

¹ A Politikai Bizottság határozatának alapját képező jelentést a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának előterjesztésében 1979. január 4-i ülésén megvitatta a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága, és az ott elhangzottak alapján véglegesített dokumentumot tárgyalta a PB.

² Lásd Az MSZMP határozatait és dokumentumait 1956–1962. 2. kiad. 519–521. o. 1968-ban a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága foglalkozott a kérdéssel. Lásd Az MSZMP határozatait és dokumentumait 1967–1970. 165–172. o.

a nem cigány lakosságénak. Újabb megyei vizsgálatok szerint a születésszám csökkenő tendenciájú, de még mindig magas.

A családok átlagos lélekszáma [4,52] mintegy 40%-kal magasabb, mint a nem cigány családoké. A családokban az eltartottak száma közel háromszorosa az országos átlagnak.

A cigánylakosság területi megoszlása egyenetlen. Viszonylag nagy számban élnek Budapesten, illetve a főváros övezetében, a Dél-Dunántúlon [különösen Baranya, Somogy megyében], az északi országrészben [Borsod és Szabolcs megyében], míg Nyugat-Dunántúlon jelenlétük alig észrevehető.

Többségük falvakban, kistelepüléseken lakik. Az utóbbi években erőteljesebbé vált beáramlásuk a városokba. A beáramlás magyarázata főként az itt kínálkozó jobb munkalehetőségekben, a lakáshoz jutás nagyobb esélyeiben, a kedvezőbb iskoláztatási feltételekben és abban rejlik, hogy a városokban kevesebb előítélettel kell szembenézniük. 1961-ben a félig letelepedett és vándorcigányok aránya kb. 40% volt. Ez a réteg ma már megszűnőben van.

1. Foglalkoztatottság, jövedelmi viszonyok

A cigányok életében a foglalkoztatottság kiterjedése hozta a legnagyobb változást. 1961-ben a munkaképes cigánylakosság 33%-a állandó, 32%-a alkalmi jellegű munkaviszonyban volt, 35%-a pedig egyáltalán nem dolgozott. A megyei tanácsok felmérése szerint jelenleg a munkaképes cigány férfiak 80–90%-a dolgozik. A foglalkoztatottak 85–90 százaléka állandó munkaviszonyban van, 10–15%-a alkalmi és idegymunkás. A munkaképes korú cigány nőknek csak 30%-a kereső, míg az országos helyzet a hasonló korú nőknél 63%. A cigány nők munkába állítását akadályozza a kiskorú gyerekek nagy száma és a kis településeken a női munkaalkalmak, illetve a gyermekintézmények hiánya. Megoldatlan a munkaképes korba lépő 15–18 éves cigányfiatalok foglalkoztatása.

A foglalkoztatottak 30–40%-a az iparban, 20–30%-a az építőiparban, 20%-a mező-, erdő- és vízgazdálkodásban, 15%-a egyéb ágazatokban dolgozik. Döntő többségük ma is szakképzetlen segédmunkás. A különösen nehéz, piszkos munkát rendszerint cigányok végzik. Egyes vállalatoknál ún. cigánymunkakörök [darukötöző, udvarsöprőgető, kocsimosó, utcasöprő, csatornatisztító] kezdenek kialakulni. Szellemi foglalkozású cigány nagyon kevés akad.

A foglalkoztatás terén oldódtak a cigányokkal szembeni előítéletek. Munkába állításukkal szemben nagyobb mérvű idegenkedés főként a mezőgazdasági termelősövetkezetekben és a kereskedelemben tapasztalható.

A cigányok foglalkoztatása terén ma a munkaviszonyban való megtartás, a munkafegyelem megszilárdítása és a termelőmunkához szükséges

alapismeretek megtanítása a legfőbb gond. A cigányfiatalok munkára nevelésében, társadalmi beilleszkedésük elősegítésében nagy szerepe van a Magyar Néphadsereg alakulatainak. Alacsony iskolai végzettsége és az átlagosnál rosszabb fizikai állapota miatt azonban igen sok cigányfiatalt nem hívnak be katonának.

Általában nincs különbség az azonos munkakörben és munkakörülmények között dolgozó cigányok és nem cigányok munkabére között. Ennek ellenére a cigánycsaládok egy főre jutó jövedelme – a szakképzetlen munkával elérhető alacsony keresetek, az egy keresőre jutó nagyszámú eltartott miatt – az esetek többségében mélyen az országos szint alatt van.

A munkáltatók egy része ma már figyelmesebben törődik cigánydolgozóival [segíti lakásgondjaik megoldását, bevonja őket a felnőttoktatásba stb].

2. Lakáshelyzet

Jelentősen csökkent a telepek, illetve a telepeken élő cigányok száma. 1961-ben kb. 70%-uk élt szociális körülményeknek meg nem felelő telepeken, putrikban, most 25%-uk. 1965–1977 között 16 ezer lakás építéséhez, vásárlásához vettek igénybe kedvezményes OTP-hitelt. Más úton [tanácsai lakáskiutalások, árvíz- és belvízkárok pótlásához nyújtott kedvezmények révén] további 8100 lakáshoz jutottak. Tetemes azoknak a cigánycsaládoknak a száma, amelyek saját erőből építettek, illetve vásároltak házat.

Ennek ellenére ma is 81 ezer ember él szociális követelményeknek meg nem felelő, elkülönült telepeken, igen nehéz anyagi és elviselhetetlen lakáskörülmények között. A telepek melegágyai a bűnözésnek, okai a gyerekek iskolázatlanságának, a betegségeknek és a fertőzési veszélynek. A nem telepen élők jelentős részének lakáskörülményei is nyomorúságosak.³

Az utóbbi években a cigány nyomortelepek felszámolása lelassult. Ennek oka anyagi, szervezeti és szemléletbeli problémákban kereshető. Az építési költségek, a ház- és telekárak jelentős emelkedése miatt a hitel összege [1978-ban 140 ezer forint] ma már a szerény igényeket kielégítő lakások építéséhez sem elegendő. A telepeken élők – akiknek többsége nagycsaládos, alacsony keresetű segédmunkás, illetve idősebb ember –

³ Számos állami rendelkezés született a cigánytelepek felszámolására, a lakáshiány csökkentésére és fokozatos megoldására. Ezek között lásd 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM sz. együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról [Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965. 368–371. o.]; 2/1968. (I. 11.) ÉM-PM sz. együttes rendelet az előbbi módosításáról és kiegészítéséről [ugyanott. 1968. 344–345. o.]; 1019/1970. (VI. 4.) Korm. sz. határozat az árvíz- és belvízkárosult, szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élő családok lakásépítéséről. [Ugyanott, 1970. 272. o.]

nem tudják előteremteni a hitel kiegészítéséhez szükséges összegeket [kb. 50 ezer–80 ezer Ft].

Különösen nehéz a falvakban élő cigányok lakáshelyzetének javítása [nincsenek tanácsi bérlakások, nincs célcsoportos lakásépítés, a tanácsok a telepek felszámolásával kapcsolatos költségekre csak utólag kapnak támogatást]. Az objektív nehézségeket szubjektív hibák is növelik. Egyes helyi tanácsok nem fordítanak elég gondot a telepek felszámolására. Több helyen halogatják a házhelyek kiutalását és magas telekárát követelnek. A lakóhelyi beilleszkedést a helybeliek előítéletei is nehezítik.

3. Oktatás, művelődés

1961-ben a felnőtt cigánylakosság 40%-a írástudatlan volt. A tanköteles korú gyerekeknek csak 13%-a jutott el a felső tagozatba és csupán 2–3%-a végezte el a nyolc osztályt.

A Politikai Bizottság határozata óta szervezeti, szociális és pedagógiai intézkedések segítik a cigány tankötelesek hátrányos helyzetének javítását. Egyre több gyereket vonnak be óvodába és iskolára előkészítő tanfolyamra. Anyagilag is ösztönzik a cigány tanulókat oktató pedagógusok munkáját, s rendszeresek a pedagógiai-módszertani tapasztalatcserék. Az iskolába járókat szociális kedvezményekben részesítik.

Az utóbbi nyolc évben 18 ezerrel nőtt az iskolába járó cigánygyerekek száma, és elérte a 77 ezer főt. Becslések szerint a gyerekek 80–85%-át beírják az első osztályba. Az összes tankötelesnek kb. 25%-a a felső tagozatba is eljut, és a nyolc osztályt elvégzi mintegy 15%-uk. Az eredmények mindenekelőtt a beilleszkedett, illetve a beilleszkedés útjára lépett családok gyerekeinél mutatkoznak.

Ma is súlyos gond azonban, hogy az óvodás korú cigánygyerekeknek csupán 20–30%-a jár óvodába, szemben az országos 84%-os aránnyal. Az iskolás korúak közül sokan tanulnak eleve hátrányos oktatási feltételek között: többségükkel képesítés nélküli pedagógusok foglalkoznak, rosszul felszerelt iskolákba, összevont osztályokba járnak. A gyerekek mintegy 20–30%-a nem tud jól magyarul. Napjainkban 15–17 ezer tanköteles korú hiányzik az iskolákból, ezek többsége cigánygyerek. Az általános iskolába beiratkozott cigánygyerekek több mint 70%-a nem végzi el a nyolc osztályt. Az összes cigány tanuló több mint fele túlkoros abban az osztályban, ahová jár. A gyógypedagógiai intézményekben tanulóknak gyakran egyharmada cigány.

A nyolc osztályt végzett cigány tanulók közül kevesen jutnak el szakmunkásképzőbe, elenyésző a középiskolában vagy felsőoktatási intézményben tanulók száma.

A közművelődésben – főként az általános iskolát végzettek és a már munkaviszonyban álló, beilleszkedett rétegek létszámának emelkedésével – szerény fejlődés ment végbe. Többen vesznek részt munkahelyi

képzésben, továbbképzésben [főként azok a formák vonzóak, amelyek az általános iskolai végzettség megszerzését összekötik a szakképzéssel], gyakrabban látogatják a művelődési intézményeket, élnek a művelődés intenzívebb formáival. Népszerűbbek az egészségügyi ismeretterjesztő előadások, a cigányokról szóló, velük kapcsolatos [történetükkel, folklór hagyományaikkal foglalkozó] rendezvények. A telepeken élő felnőtt cigányok többsége azonban igen keveset tud a körülötte zajló világról.

4. Közegészségügy, járványügy

A telepeken javult valamelyest az egészségügyi helyzet. A járványos betegségek visszaszorultak. Az egészségnevelés bizonyos részeredményeket mutat fel. A munkában nagy segítséget adnak a Vöröskereszt-aktivisták.

A telepeken uralkodó kritikus lakáskörülmények, a hiányos táplálkozás, a rendszertelen tisztálkodás, a rossz öltözködés azonban a cigányok egészségi állapotára rányomja bélyegét. Több a koraszülés, a csecsemők kisebb átlagsúllyal születnek, mint a nem cigány csecsemők, nagyobb arányú a csecsemőhalandóság; a felnőttek is gyakrabban betegszenek meg, mint a nem cigányok. Sok közöttük a 10–15 éves munkaviszony után leszázalékolt 30–40 éves ember. A cigányok átlagos életkora ma is mintegy 10–15 évvel alacsonyabb az országosnál; az átlagosnál gyakoribb betegségekhez társul az ugyancsak nagyobb fokú alkoholizmus. A kötelező védőoltásokról igen sokan távol maradnak.

A felnőttvédelmi szociális gondoskodás intézményeit [öreg napközi otthona, szociális otthon, házi szociális gondozó szolgálat] a cigány rászorulók alig veszik igénybe.

5. A cigányok állampolgári magatartása, megítélésük a közvéleményben

A társadalmi beilleszkedés előrehaladása lényegesen megnövelte azt a réteget, amelynek állampolgári magatartása megfelel a társadalmunkban kialakult, megkövetelt normáknak. Közülük ma már többen részt vesznek a közéletben is. Leginkább a helyi tanácsokban kapnak szerepet. Számuk azonban alacsonyabb, mint a cigánylakosság aránya. Kevés munkahelyi vezető kerül ki a cigányok közül.

Igen sok beilleszkedett cigány szégyelli és letagadja származását; sérelmesnek tartja a megkülönböztetett bánásmódot. Mások viszont vállalják származásukat, és kezd kialakulni bennük egyfajta cigányetnikai tudat. A cigányok körében is élnek előítéletek, nacionalista indulatok a nem cigányokkal szemben.

A telepeken élő, szociálisan elmaradott, legszegényebb emberek magatartására a befelé fordulás, a hátrányos helyzet fásult tudomásulvétele

jellemző. Az ő körükben élnek leginkább a régi cigány életforma maradványai. A törvényes rend és az együttélés szabályainak megsértői rendszerint közülük kerülnek ki.

A jogsértők elleni rendőri fellépés a cigánylakosság beilleszkedését is segíti, ezért a Belügyminisztérium folyamatosan értékeli a cigányszemélyek bűnözését. Nyilvántartása szerint a cigánylakosság bűnözési aránya 1974–1977 között kétszer akkora volt, mint az ország lakosságához mért aránya. Feltűnően nagyarányú a fiatalkorú cigánylakosok bűnözése. Az összes fiatalkorú elkövető 16,3%-a cigány.

Társadalmunkban ma még gyakori a félelem és az elzárkózás főként a betelepedésekkel, munkavállalásokkal szemben; a szörványosan előforduló egyes házasságokat a közvélemény elítéli. Elterjedtek az olyan vélekedések, hogy a cigányok erőszakosak, élösködők, alkoholisták, bűnözők, nem szeretnek dolgozni stb. A „cigány” szó általánosan pejoratív, megbélyegző értelmezésben él. Esetenként a faji előítélet durvább megnyilvánulásai is előfordulnak.

A cigányok társadalmi felemelésére irányuló erőfeszítéseket sokan eltúloztottnak, a cigányokat azokra érdemtelennek tartják. Életkörülményeik megváltoztatását kényszerítő intézkedésekkel, szankciókkal vélik megoldhatónak.

Tömegkommunikációs fórumaink rendszeresen és általában politikai törekvéseinknek megfelelően foglalkoznak a cigányok helyzetével. Előfordulnak azonban hangsúlytvesztések is: gyakrabban teszik szóvá a cigányok körében mutatkozó antiszociális megnyilvánulásokat, és kevesebb figyelmet fordítanak a cigánylakosság körében észlelhető pozitív változásokra. Viszonylag ritkábban bírálják az előítéletek következtében elkövetett visszaéléseket.

A cigányok ügyét-sorsát szíven viselő, jelentős számú nem cigány értelmiségi körében létezik egy szűk csoport, amelynek nézeteiben keveredik az újbaldali demagógia és a cigány nacionalizmus.

A kutatók és a cigányértelmiségiek egy részében élnek olyan nézetek, hogy a cigányokat – eltérően a Politikai Bizottság 1961-es határozatától – nemzetiségnek kellene tekinteni. Ebben a kérdésben nem indokolt megváltoztatni az 1961-es határozat álláspontját.

1967 óta működik a Nemzetközi Cigány Bizottság mint nemzetközi cigányegyesület. Nem tartozik a hivatalosan elismert nemzetközi szervezetek közé, de kapcsolatban áll nemzetközi szervezetekkel [UNESCO, Russell-bíróság]. Hazánkban a cigányoknak átfogó érdekképviselői szerve nincsen, és szervezett módon nem kapcsolódhatnak a bizottság munkájához. Esetenként magánemberek lépnek fel a magyarországi cigányok nevében. A bizottság keresi a legalizált kapcsolatok felvételének lehetőségét hazánkkal.⁴

⁴ A KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1974. június 11-i ülésén javasolta: „A cigánylakosság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság vizsgálja meg,

6. Cigánykérdés a párt-, állami és társadalmi szervezetek munkájában

1968-ban a Minisztertanács mellett Cigány Tárcaközi Koordinációs Bizottság alakult.⁵ A bizottság és a később létrehozott megyei bizottságok eredményesen dolgoznak. A pártszervek és -szervezetek esetenként, a tanácsok rendszeresen foglalkoztak az illetékességi körükbe tartozó cigánylakosság helyzetével. Elismerésre méltó a Hazafias Népfront-bizottságok és a Vöröskereszt-szervezetek munkája.

Jelentős azoknak a pártszerveknek és KISZ-szervezeteknek, tanácsoknak a száma, amelyek nem súlyának, társadalompolitikai jelentőségének megfelelően foglalkoznak a cigánykérdéssel, a nyomortelepek megszüntetésének ügyével. Sok az általánosságokban kimerülő előterjesztés, gyakori a problémák formális kezelése. A határozatok végrehajtásának ellenőrzése nem kap elég figyelmet. Kevés helyen alakult ki összehangolt tevékenység az érdekelt szervek között. A cigánylakosság társadalmi tudatának, szokásainak, erkölcsének hiányos ismerete is nehezíti a nevelőmunkát. Nem támaszkodnak eléggé a már beilleszkedett dolgozókra, aktívákra, a cigány értelmiségre.

Néhány kutató hosszabb ideje foglalkozik a cigányság szociológiai, néprajzi, nyelvészeti vizsgálatával és jelentős szakismeretre tett szert. E kutatásokat, amelyek eddig esetlegesek voltak, a jövőben jobban kell koordinálni.⁶

milyen módon lenne célszerű megemlékezni a fasiszmus áldozataul esett cigányokról, és javaslatot terjesztett a Bizottság elé.” Első ízben a 30. évfordulón tartottak ilyen megemlékezést, 1974. július 31-én Budapesten, amelyen részt vett a Nemzetközi Cigány Bizottság képviselője is. Akkor merült fel, hogy a rendezvényt rendszeressé kellene tenni. Az Agitációs és Propaganda Bizottság elfogadta a Tárcaközi Koordinációs Bizottság javaslatát: 1. ötvenként legyen ünnepi megemlékezés a Hazafias Népfront Országos Tanácsának szervezésében az összes érdekelt szerv bevonásával Várpalotán; 2. helyezzenek el emléktáblát Várpalotán, azon a helyen, ahol 1945 januárjában több mint száz cigányt lemészároltak a fasiszták.

⁵ A cigánylakosság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság – amely a 3347/1968. Korm. sz. határozat alapján 1968-ban alakult – ülésein beszámoltatja a megyei tanácsok elnökeit a végzett munkáról, tájékoztatást kér a minisztériumok, főhatóságok vezetőitől, valamint a Hazafias Népfronttól, a KISZ KB-tól és a SZOT vezetőitől. Állást foglal, javaslatokat tesz a tárcaknak jogszabályi rendezésre, irányelv kiadására, intézkedések megtételére. Iránymutatást ad a megyei tanácsoknál működő, a cigánylakosság helyzetével foglalkozó koordinációs bizottságoknak.

⁶ A témának nagy irodalma van már Magyarországon. Ezek közül lásd: Etnikum? Faj? Réteg? – Adalékok a „cigányság” fogalmához [Világosság, 1973. 1. sz. 34–44. o.]; Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásokról [MTA] 1976.; A cigányság társadalmi beilleszkedéséről [Valóság, 1962. 6. sz. 72–81. o.]; A cigánylakosság helyzetének egyes kérdései [Állam és Igazgatás, 1970. 1. sz. 70–78. o.]; A Napjaink c. folyóirat úgynevezett cigányszáma [1974. 10. sz.]; A magyar cigányok problémái [Társadalmi Szemle, 1976. 8–9. sz.]; *Hann-Tomka-Pártos*: A közvélemény a cigányokról [Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1979.].

II. FELADATOK

A cigánylakosság társadalmi beilleszkedésének gyorsítása végett elsősorban a következő feladatok megoldására kell összpontosítani.

1. További erőfeszítéseket kell tenni a foglalkoztatási szint emelése, mindenekelőtt a munkaképes korba lépő fiatalok foglalkoztatásának javítása végett.

El kell érni, hogy az idény- és alkalmi munkások közül minél többen vállaljanak állandó munkát. A munkahelyi vezetés, a munkahelyi párt- és társadalmi szervezetek, a szocialista brigádok segítsék a cigánydolgozók munkahelyhez kötődését. Az alkalmas cigány dolgozókat minél nagyobb számban fel kell venni termelőszövetkezeti tagnak. A munkahelyeken szervezett szakmai képzésbe, továbbképzésbe be kell vonni a megfelelő cigánydolgozókat. Az arra érdemesek számára biztosítani kell az előmenetel, a munkahelyeken betölthető tisztségek elnyerésének lehetőségét.

2. Az országos lakásépítési program keretében erőfeszítéseket kell tenni a rászoruló cigánylakosság lakásprogramjának megoldása érdekében. Folytatni kell a telepek felszámolására irányuló munkát.

Felül kell vizsgálni és szükség szerint módosítani kell a lakáshoz jutás szervezeti, anyagi feltételeit. A kedvezmények odaitélésekor, a szociális helyzeten túlmenően, mérlegelni kell a munkavállalást, illetve a végzett munka minőségét. Fokozottan kell élni az üresen álló falusi házak megvásárlásának lehetőségével, indokolt esetben szükségmegoldáshoz is kell folyamodni.

3. A cigánylakosság műveltségi viszonyainak javításában a cigányfiatok oktatását-nevelését központi feladatnak kell tekinteni. Ezért a tanácsok, a párt- és a társadalmi szervek közreműködésével, fokozatosan biztosítsák óvodai felvételüket, illetve bevonásukat az iskola-előkészítő tanfolyamokra. Oldják meg a cigány tankötelesek nyilvántartását és beiskolázását. Segítsék elő, hogy rendszeresen járjanak óvodába, iskolába.

A helyi körülményeknek megfelelően továbbra is indokolt speciális cigányosztályok, napközis csoportok és kollégiumok működtetése, de biztosítani kell, hogy akik már részt tudnak venni a normál osztályok munkájában, azok együtt tanuljanak a nem cigány gyerekekkel. Tovább kell javítani mind az óvodákban, mind az általános iskolákban oktatásuk speciális pedagógiai módszereit, eljárásait, e feladatokra a pedagógusok felkészítését s mindebben a pedagógiai és más tudományok részt vállalását.

Az érintett tanácsok gondoskodjanak róla, hogy a napközi otthonokba, kollégiumokba, a diákétkeztetésbe a tényleges igények alapján megfelelő számban kerüljenek be a cigányok gyerekei is. A szociális, a gyámügyi és a nevelési segélyeket mindenekelőtt a kiskorú és a továbbtanuló gyerekek támogatására ítélik oda. Ezeket a szülők magatartásától függően

célszerű esetenként az óvodai, a napközi otthoni, a tanulószobai és a kollégiumi költségek térítéseként átutalni.

Javítani kell az általános iskolát sikeresen elvégző cigány tanulók pályaelhelyezését. Növelni kell a szakmunkásképzőkben és a középiskolákban továbbtanulók számát. Annak érdekében, hogy a cigányok társadalmi beilleszkedését minél több cigány értelmiségi – főként pedagógus, népművelő, orvos – segíthesse, nagyobb támogatást kell biztosítani a felsőoktatási intézményekbe felvett cigány hallgatók számának növeléséhez.

A felnőtt lakosság körében végzett közművelődési munkában jobban tekintetbe kell venni a befogadók műveltségi színvonalát, reális szükségleteit. A nem cigány lakossággal közös művelődési alkalmak és formák mellett – ahol ez célszerűnek látszik – támogatni kell a homogén cigány művelődési közösségek [folklóregyüttesek, klubok, szakkörök] munkáját. A magyar és az egyetemes kultúra elsajátításának szervezésével egyidejűleg lehetőséget kell teremteni az értékes cigányhagyományok felkutatására, ápolására.

4. Minden olyan községben, ahol nagyobb számban élnek cigányok, az egészségügyi szervek létesítsenek aktívahálózatot, amelybe a cigányokat is vonják be. Az egészségnevelés középpontjában a családtervezés, a gyermeknevelés, az alapvető higiéniai követelmények megismertetése és megtartása álljon.

A terhes- és csecsemőgondozást, a gyermekek védőoltását és a szűrővizsgálatokon való részvételt általánossá kell tenni. A házi beteggondozás ellátására a cigánylakosság köréből is aktívákat kell igénybe venni.

A Magyar Vöröskereszt egészség- és családvédelmi munkája során külön gondot foglalkozzék a cigánylakossággal.

5. A cigányok társadalmi, közeleti aktivitásának kibontakoztatása érdekében az állami szervek és a tömegszervezetek, valamint a tömegszervezetek egymás közötti sajátosságainak figyelembevételével megfelelő munkamegosztást kell kialakítani. A lakó- és munkahelyeken egyaránt fokozni kell a szakszervezeti, KISZ- és párttaggá nevelő munkát az arra érdemes cigányok körében. Bátrabban kell kezdeményezni közeleti megbízatásukat. Néhány érintett megyében létesítsenek cigányszármazású személyekből álló konzultatív bizottságot. A Hazafias Népfront-bizottságok a cigányok lakta területekről [községekből] az arra alkalmas cigányok bevonásával építsenek ki aktívahálózatot.

6. A párt-, társadalmi szervezetek és a tömegkommunikációs fórumok helyes orientálással, politikai nevelőmunkával segítsék a cigányokkal szembeni előítéletek oszlatását. Törekedjenek a cigányok helyzetének reális bemutatására, tárják fel a cigányok felemelkedésében végbement fejlődést; a beilleszkedett réteg helyzetét a szocialista építőmunkában. A központi sajtó mérsékeltebben, a megyei lapok szükség szerint gyakrabban foglalkozzanak a cigányok helyzetével.

III. HATÁROZAT

A Politikai Bizottság a jelentést tudomásul veszi. Megállapítja, hogy a cigánylakosság társadalmi beilleszkedésének meggyorsítására tett intézkedések összhangban vannak 1961. június 20-i határozatával. Az intézkedések számottevő eredménnyel jártak. Lényegesen kiterjedt a cigányok foglalkoztatása, javultak lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyaik. A társadalmi beilleszkedés folyamata erőteljes differenciálódást indított el körükben.

A kedvező folyamatok kibontakoztatása, a beilleszkedést akadályozó régebbi és új keletű problémák elhárítása megköveteli, hogy az érintett párt-, állami és társadalmi szervek, az üzemek és a vállalatok a jövőben is megkülönböztetett figyelemmel és az ügy sajátosságának megfelelő módszerekkel foglalkozzanak a cigányok társadalmi beilleszkedésének előmozdításával.

A Politikai Bizottság egyetért a jelentésben kiemelt feladatokkal, amelyek megoldása során a következő elvekből kell kiindulni.

– A hazánkban élő cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek, hanem olyan etnikai csoportnak, amely fokozatosan beilleszkedik társadalmunkba, illetve asszimilálódik.

– A cigányok helyzetével való foglalkozásnak társadalompolitikai jelentősége van. Beilleszkedésük elősegítése fontos politikai, gazdasági és művelődési feladat, amelynek megoldása feltételezi az érintett központi és helyi társadalmi, állami szervek tevékenységének folyamatosságát, összehangolását.

– A beilleszkedést befolyásoló tényezők sorában meghatározó szerepe van a foglalkoztatásnak, a lakáshelyzetnek és az oktatásnak. A rendelkezésre álló anyagi erőket ennek szem előtt tartásával célszerű felhasználni.

– A módszereket és formákat a cigánylakosság rétegződésének, illetve a helyi sajátosságoknak megfelelően, differenciáltan kell alkalmazni. Fokozottan kell építeni a már beilleszkedett cigányok közreműködésére. Különös gonddal kell segíteni a fiatalok beilleszkedését.

– A cigányokkal kapcsolatban is emberségesen, de következetesen kell érvényesíteni és érvényesíttetni az állampolgári jogokat és kötelességeket. Határozottan fel kell lépni mind a cigányokkal szembeni, mind a cigányok körében jelentkező előítéletek felszámolásáért.

– A pártszervek és pártalapszervezetek tervszerűbben foglalkozzanak a cigánylakosság helyzetével. Kísérjék figyelemmel és segítsék a helyi társadalmi és állami szervek ilyen irányú munkáját, az eszmei-politikai munka eszközeivel fejlesszék a közgondolkodást. Segítsék elő, hogy az arra érdemes cigányok megfelelő politikai, közéleti szerephez juthassanak. Az érintett megyei pártbizottságok rendszeresen tűzzék napirendre a területükön élő cigányok helyzetének vizsgálatát.

A Politikai Bizottság ajánlja a Minisztertanácsnak, hogy tűzze napi-

rendre a cigánylakosság helyzetét, és határozza meg az állami szervek időszerű feladatait.⁷ Ezt követően történjék nyilvános közlés arról, hogy az illetékes párt- és állami szervek áttekintették a cigánylakosság helyzetével foglalkozó korábbi állásfoglalásaik végrehajtását. Ebben tájékoztatni kell a közvéleményt a cigánylakosság helyzetének javításában elért jelentős eredményekről, továbbá arról, hogy az illetékes szervek megfelelő intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy a cigánylakosság életkörülményeiben, társadalmi beilleszkedésében kibontakozott egészséges folyamat folytatódjék.

A SZOT és a KISZ illetékes testülete tárgyalja meg a cigányok körében végzendő tennivalókat. A Politikai Bizottság egyetért azzal, hogy a Nemzetközi Cigány Bizottsággal, ha ilyen igény felmerül, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa tartsa a kapcsolatot.

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETE ÉS AZ IDŐSZERŰ FELADATOK

[Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. október 2-i ülésén tárgyalta meg a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentését, amelyet az alábbiakban ismertetünk.]

Az MSZMP Politikai Bizottsága legutóbb 1979-ben tárgyalta meg a Magyarországon élő cigányság helyzetét, és határozatában megjelölte a cigányság társadalmi beilleszkedését szolgáló legfontosabb teendőket.

A határozat nyomán életbe léptetett intézkedések hatására a hazai cigánylakosság életkörülményei javultak, és fő vonásait tekintve kedvező irányú átalakulás jellemzi társadalmi helyzetét is. A cigányság körében további differenciálódás ment végbe. Növekedett részvétele a saját helyzetének megváltoztatására irányuló erőfeszítésekben. Az alapvetően pozitív tendenciák ellenére a cigánylakosság egyelőre a társadalom legkevésbé kvalifikált rétegeibe illeszkedik be. Az elért eredmények alapján a korábbiaktól eltérő feszültségek is keletkeztek. Ezzel összhangban a teendők súlypontjai is változóban vannak. A lakosság körében a cigányság társadalmi beilleszkedésével párhuzamosan nem csökkentek az előítéletek. Az utóbbi években a cigánylakosság társadalmi helyzetének és beilleszkedésének egyes kérdéseiről – így elsősorban etnikai csoportként való megítéléséről – visszatérő viták is folytak.

Mindez együttesen indokolja a cigánylakosság helyzetének és fejlődési távlatainak, ezen belül elsősorban az Agitációs és Propaganda Bizottság

⁷ Ennek nyomán született az 1016/1979. (VII. 12.) sz. minisztertanácsi határozat a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. [Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1979. 444–445. o.]

illetékességi körébe tartozó kérdéseknek ismételt áttekintését, a Politikai Bizottság 1979. évi határozata óta eltelt időszak tapasztalatainak elemzését, a fejlődés új vonásainak vizsgálatát, a tennivalók újbóli meghatározását.

I. A CIGÁNYLAKOSSÁG DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI, FOGLALKOZTATÁSA, ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

Az illetékes állami és pártszervek – különösen az 1979-es határozat óta – testületi üléseiken rendszeresen áttekintik a területükön élő cigányság élet- és munkakörülményeit, szociális ellátásának alakulását. Ezeknek az elemzéseknek a megállapításaira támaszkodva a következőkben foglaljuk össze a hazai cigánylakosság helyzetének főbb jellemzőit.

1. Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú, sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportot. A magyarországi cigányok száma a tanácsi adatok szerint 1983-ban 350–360 ezerre volt becsülhető. A korábban jellemző igen magas termékenység csökkenése és a megkezdődött asszimiláció miatt ez a szám alacsonyabb, mint amivel a Politikai Bizottság számára készített 1979. évi jelentés számolt. Létszámuk azonban így is nagyobb, mint a hazánkban élő nemzetiségeké együttvéve.

A cigányság területi elhelyezkedése az utóbbi időben állandósult. Mintegy 70%-a falvakban lakik. A nagyobbbrészt még az 1970-es években végbement migráció hatására aránya az ország északkeleti részeiben és egyes nagyvárosokban növekedett. A fiatalok körében – a kistelepüléseken hiányzó munkaalkalom és a lakás gondok miatt – változatlanul erős a városokba törekvés. Ma az ország településeinek mintegy 62%-án élnek cigányok. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében él a cigányság mintegy harmada.

Továbbra is jellemző, hogy a cigányság körében a gyermekek aránya magasabb [38%], az öregeké pedig jóval alacsonyabb [10%], mint ezeknek a korcsoportoknak az összlakosságon belüli aránya [21, illetve 22%].

2. A munkaképes korú cigány férfiak 85%-a már 1979-ben is dolgozott. Ez az arány, amely megegyezik a nem cigány férfiak foglalkoztatási színvonalával, mára állandósult. A további 15%-on belül a cigányok között a munkaképtelenek, leszázalékoltak és a nem dolgozók aránya nagyobb, az össznépességben belül viszont ebben a csoportban a továbbtanulók teszik ki a többséget. A nők foglalkoztatottsága 1979 óta jelentősen emelkedett: a cigány nők 53%-a állandó munkaviszonyban áll, vagy rendszeresen idény-, illetve alkalmi munkát vállal [az országos átlag 78%]. A korábbi időszakhoz képest nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatott cigányok aránya, és egyre többen vállalnak munkát közülük a szolgáltatásokban is.

Az aktív keresők fele segédmunkás. A szakmunkások aránya az összla-

kosságbeli aránynak negyede, a nem fizikai dolgozókének fele. A százalékos arányokat a következő táblázat tartalmazza:

	Cigányság	Összlakosság
Segédmunkás	51,2 ^o _o	12,2 ^o _o
Betanított munkás	23,8 ^o _o	25,7 ^o _o
Szakmunkás	7,7 ^o _o	29,5 ^o _o
<i>Fizikai összesen</i>	82,7 ^o _o	67,4 ^o _o
<i>Nem fizikai</i>	17,3 ^o _o	32,6 ^o _o

A felnőtt cigánylakosságnak változatlanul csak mintegy 10–12%-a rendelkezik szakképesítéssel, a többi nyolc osztályt, illetve zömük ennél is kevesebbet végzett. Az egy keresőre jutó eltartottak száma – a családban élő nyugdíjasokat és a nem dolgozó nőket is beleértve – 1971 óta 2,24-ről 1,3-re csökkent, de még mindig így is jóval magasabb, mint az összlakosság körében [ahol ugyanattól az időtől számítva 0,82-ről 1,13-ra nőtt]. A nyugdíjasok nélkül a cigányság körében egy keresőre 1,5, az összlakosság körében 0,6 eltartott jut.

A cigányság anyagi helyzete a történelmi elmaradottság és kirekesztettség, körülményeihez képest jelentősen javult, gazdasági hátrányát sikerült csökkenteni. Megyei adatok és egyéb tapasztalatok alapján mintegy 20–25%-ra becsülhetjük azoknak a cigánycsaládoknak az arányát, amelyek anyagi életkörülményeiket tekintve felzárkóztak az átlagos [olykor kivételesen annál magasabb] életszínvonalhoz; 40–55% lehet azoknak a családoknak az aránya, amelyek a létminimum szintje körül élnek, illetve valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek. A cigányság fennmaradó 20–25%-a igen rossz anyagi körülmények között, halmozottan hátrányos helyzetben él.

A népgazdaság előtt álló feladatok, a munka bonyolultabbá válása az egész társadalommal – így a cigánylakossággal szemben is – magasabb követelményeket támaszt. Fennáll annak a veszélye, hogy a cigányság – a kvalifikáció és az iskolázottság alacsony foka, a kedvezőtlenebb egészségi állapot stb. következtében – e követelményeknek az összlakoságnál kisebb mértékben tud csak megfelelni. Ezért fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy a foglalkoztatásban és az életszínvonalban, életkörülményekben bekövetkezett pozitív elmozdulás a cigányság erőfeszítései révén az új körülmények között is tovább folytatódjék.

3. A cigányság lakáskörülményeinek alakulását is a differenciálódás jellemzi. Egy részének jelentősen javultak a lakáskörülményei: bővítette, komfortosította lakását, és a korábbi gyakorlattól eltérően nagyobbakat épített. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben készült kis alapterületű lakások számottevő része zsúfoltabbá vált. Új, nagyrészt vagy teljesen cigányok által lakott települések, településrészek jöttek létre.

Folytatódott a cigánytelepek felszámolása. Az 1979. évi 81 ezerrel szemben 1983 végére 33 ezerre csökkent a telepen élők száma. Többségükben olyan emberekről van szó, akik a létminimum szintjén vagy az alatt élnek, hitelre anyagi fedezetük nincs, szociális lakásra lennének jogosultak, de ahol laknak, ott nem vagy csak nagyon kis számban épülnek szociális lakások.

A telepek felszámolásának üteme megyénként eltérő: Vas és Győr-Sopron megyében már nincsenek telepek, Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megyében a tervidőszak végeig tervezik ezek megszüntetését. Néhány megyében még az ezredfordulóig sem zajlik le ez a folyamat. A kommunális ellátottság hiányosságai egyes településeken azzal a veszéllyel járnak, hogy új telepek jöhetnek létre.

A cigányság kirekesztettségének, elkülönültségének csökkenésével, társadalmunkba történő integrálódásával, a vele való érintkezés gyakoribbá válásával egyidejűleg tartalmukban változtak, de erősödtek is a cigánysággal kapcsolatos előítéletek. Ahol a cigányok élet- és munkakörülményei az őket körülvevő társadalmi környezethez hasonlóak, a lakóhelyi és a munkahelyi beilleszkedés és befogadás kevesebb konfliktussal, előítélettel terhes. A társadalom jelentős hányada hajlamos a cigányságnak az életkörülményekben, a képzettségben és a művelődésben mutatkozó elmaradottságát részben vagy egészben e réteg saját hibájának tekinteni. E szemléletet a tömegtájékoztatók – különösen a bűnözésről szóló híradásokkal – gyakran még erősíti is. A cigánysággal kapcsolatos feszültségek, előítéletek a gazdasági nehézségek, az életszínvonal alig észlelhető változásainak közepette várhatóan továbbra is fennmaradnak; enyhítésükre, illetve megszüntetésükre minden eszközzel törekedni kell.

5. A cigánygyermek oktatásában, nevelésében az elmúlt öt év legjelentősebb eredménye, hogy amíg a hetvenes évek közepén még alig volt cigánygyermek az óvodákban, az 1980–1983-as tanévekben az óvodákba beíratottak aránya elérte a cigánygyermek 3–5 éves korosztályának 50–60%-át. Az óvodás cigánygyermek aránya azonban területenként jelentős eltéréseket mutat: Szabolcs-Szatmár és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 50% alatt van, a többi megyében 60–80% között mozog. Több más ok mellett az óvodai előképzés hiányának is tulajdonítható, hogy a hatéves cigány kisgyermek viszonylag nagy hányada – 1983–1984-ben 16%-a – iskolaéretlenség miatt nem kezdte meg tanulmányait. Ennek ellenére a cigánygyermek száma a beiskolázott összes tanköteles korú tanuló között némileg emelkedett, arányuk azonban nem változott számottevően [jelenleg 6,8%]. A cigánygyermek 8,1%-a korrekciós osztályban kezdi meg tanulmányait.

1971-ben a cigánygyermeknek még csak 15,3%-a, jelenleg körülbelül a fele végzi el 16 éves koráig a 8. osztályt. A cigánytanulók többsége a felső tagozatban, fokozatosan morzsolódik le, legtöbben a 6. osztály körül maradnak ki az iskolából. Számos olyan iskola van, ahol az utóbbi

években a cigánygyermek már hasonló arányban végzik el a nyolc osztályt, mint a nem cigány társaik. Ugyanakkor vannak iskolák, ahol a cigánygyermek még ma is megrekednek az alsó tagozatban, illetve ritkaságszámba megy, ha valaki elvégzi közülük a nyolc osztályt. Bizonyos, hogy nem a gyermekek képességei különböznek, hanem az iskolák ellátottságának személyi, tárgyi és intézményi feltételei, amelyek sokszor éppen a leginkább rászoruló körzetekben hiányoznak. Eltérőek a pedagógusok módszerei, illetve a gyermekekhez való viszonyuk, valamint a cigánycsaládoknak az iskolához fűződő kapcsolatai is. A napközibe felvett cigánygyermek száma emelkedő tendenciát mutatott az elmúlt években: 1983–1984-ben csaknem 43%-os volt köztük a napközis tanulók aránya; kb. ugyanannyi, mint az összes tanuló között.

A veszélyeztetett gyermekek aránya a cigányok között 37–40%, a nevelőotthonban elhelyezett gyermekeknek mintegy fele cigány. A gyógypedagógiai intézményekbe járó cigánygyermek száma és aránya ezeken az intézményeken belül az utóbbi 10 évben évről évre emelkedett [1974–1975-ben a gyógypedagógiai intézményekben tanulók 24,1%-a volt, 1983–1984-ben 36%-a; a cigány tanulók között a gyógypedagógiai intézményekbe járók aránya az 1974–1975-ös 11,7 százalékról 1981–1982-re 15,2 százalékra emelkedett]. A rohamosan emelkedő arány az esetek nagy részében a szociális-kulturális és a nyelvi hátrány helytelen, gyógypedagógiai esetként való minősítésére vezethető vissza; s annak is tulajdonítható, hogy a közoktatásban e hátrányok leküzdésére mindmáig nem alakultak ki megfelelő speciális programok, módszertani útmutatók.

Az utóbbi évek eredménye, hogy az általános iskolát sikeresen elvégző cigányfiatalok közül egyre többen [jelenleg kb. 37 százalék] tanulnak tovább, elsősorban szakmunkásképzőkben, kisebb számban középfiskolákban. Az 1980–1982. években a továbbtanuló cigányfiatalok száma a gimnáziumokban 200, a szakközépiskolákban 300, a szakmunkásképzőkben pedig 3000–3500 körül volt. A továbbtanulóknak mintegy fele lemorzsolódik. Pozitív változást jelent, hogy a cigány tanulók szakmaválasztási skálája szélesedik. Néhány megyei felmérés szerint már 50–60 szakmában tanulnak cigányfiatalok. Ha nem is nagy számban, de fokozatosan kerülnek ki soraikból felsőfokú végzettségű szakemberek is.

A cigányfiatalok továbbtanulási szándékát jelzi az is, hogy sokan igyekeznek közülük munka mellett pótolni hiányzó képzettségüket. 1982-ben 5882 cigányfiatal járt a dolgozók általános iskolájába, 586 pedig középfiskolába.

A megyék többségében az óvodai, iskolai oktatás keretein túlmenően nyári táborokban, hétközi kollégiumokban, szakkörökben, gyermekklubokban is foglalkoznak egy-egy cigány gyermekcsoporttal.

A cigánygyermek nevelésének és oktatásának eredményei mind a szükségéstől, mind a lehetőségtől elmaradnak. Ennek következtében

jelentős arányban újratermelődik az alacsony végzettségű, kvalifikálatlan réteg. Ez az egyik alapvető akadálya annak, hogy ma a cigányság egésze a társadalomba jobban beilleszkedjen.

Ebben a folyamatban az előrehaladás nem kielégítő. Ennek egyik oka, hogy a közoktatás nem készült fel kellően a korábbiaknál nagyobb létszámú s a területileg is koncentráltabban jelentkező cigánykorosztályokkal összefüggő teendőkre, és a tanácsok sem gondoskodtak kellő mértékben az ilyen iskolák működési feltételeinek javításáról. Késve és nem megfelelően tisztázódtak a cigánynyelvűség kérdései, hiányoznak – főként az óvodákból és az iskolák alsó tagozataiból – a cigány nyelven értő pedagógusok. A közoktatás erőfeszítéseit központilag sem fogták eléggé össze, hiányzott a módszertani útmutatás. Mindez részben arra is visszavezethető, hogy azokat a tudományos kutatásokat, amelyek a cigánygyermek-ek óvodai és iskolai nevelését voltak hivatottak elősegíteni, nem szervezték meg jól, és nem hangolták össze megfelelően. A cigány nyelv és kultúra kutatásában is nagy az elmaradás, gyakoriak a téves, elveinkkel összeegyeztethetetlen megközelítések.

A közművelődési intézmények céltudatosabb munkával segítik a cigányok művelődését. A korábbiaknál nagyobb részüket – elsősorban a fiatalabbakat – sikerült a művelődés valamilyen formájába bevonni.

6. A megyei beszámolók szerint az életkörülmények kedvező változása, a rendszeres jövedelem, a jobb lakáskörülmények következtében a cigányok egészségügyi állapotában – születés, halálozás, megbetegedések, munkaképtelenség stb. – is tapasztalható javulás. Töredékes felméréseken kívül azonban nincsenek átfogó ismereteink a cigánylakosság egészségügyi állapotáról, az e téren mutatózó problémák megoldásának, enyhítésének eszközeiről.

A különböző tapasztalatok, az egyes részkutatások eredményei, a néphadsereg kiegészítő parancsnokságainak adatai azonban egybehangzóan arra utalnak, hogy a hazai cigányság nagy részének egészségi állapota ma is kedvezőtlen. Ezt támasztják alá a cigányság egy részének környezetében tapasztalható rossz higiénés körülmények, az alkoholizmus és a dohányzás elterjedtsége, az egészségtelen, rendszertelen táplálkozás stb., amely körökben a hazai átlagnál lényegesen rövidebb várható életkort valószínűsít.

7. A cigányok társadalmi, közeleti aktivitása valamelyest emelkedett. Ma már a megyék többségében cigányok is részt vesznek a megyei koordinációs bizottságokban. Az utóbbi években jelentősen nőtt a Hazafias Népfront és a Vöröskereszt szervezeteiben tevékenykedő cigányok száma. Az 1980. évi választások alkalmával kb. 150-nel több – összesen 440 – cigány tanácstagot választottak meg, mint az azt megelőző tanács-választások alkalmával. [Így a cigány népességnek 0,12%-a tanácstag: ez egyötöde az összlakosságbeli aránynak.]

8. A cigánylakosság körében az országos átlagnál kétszer magasabb

azoknak az aránya, akik összeütközésbe kerülnek a törvénnyel. [A bűnelkövetők foglalkozásbeli és iskolázottsági sajátosságait figyelembe véve azonban az összlakossághoz viszonyítva nincs számottevő különbség.] A cigány bűnelkövetők között az átlagoshoz képest több a nő és a fiatalok.

A súlyos, erőszakos bűncselekmények jelentős részét elkülönülten élő, elmaradott szociális helyzetű bűnöző családok tagjai követik el. Viszonylag nagyszámú bűnöző kerül ki a városokba vagy azok agglomerációs övezeteibe költözött szakképzetlen, alkalmi munkát végző, a társadalom periferiájára szorult fiatalok közül is. A bűnözési aktivitás azonban egy-egy területen nem a cigánylakosok számával arányos, hanem sokkal inkább attól függ, hogy vállalják-e a rendszeres munkát vagy sem, s a velük szemben megnyilvánuló előítéletek mennyire tartják magukat. A szabálysértések és bűncselekmények elkövetésének gyakorisága szorosan kapcsolódik az egyes rétegek iskolázottsági szintjéhez, ezért jelentősebb javulás az iskolázottság emelkedésétől, valamint a bűnmegelőző tevékenység hatékonyságának további növelésétől várható.

9. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala mellett létesült, a cigánylakosság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság és a megyei tanácsok mellett működő bizottságok rendszeresen figyelemmel kísérik a cigánysággal kapcsolatos határozatok végrehajtását. Rendszeres munkájuknak köszönhető, hogy a cigányság demográfiai, foglalkoztatásbeli sajátosságairól, lakáshelyzetéről, a fő problémákról viszonylag megbízható, területileg is differenciált képpel rendelkezünk. Erősítésre szorít a bizottságnak a művelődési, valamint az egészségügyi tárcával folytatott koordinatív tevékenysége.

A megyei tanácsok mellett működő bizottságok tevékenysége révén a helyi tanácsok többsége megfelelő figyelmet fordít a cigánylakossággal összefüggő feladatok végrehajtására. A megyei pártbizottságok és a párt-szervek, illetve -szervezetek továbbra is esetenként, a Hazafias Népfront-bizottságok és a Vöröskereszt-szervezetek pedig folyamatosan – a cigányokat is bevonva munkájukba – foglalkoznak az illetékességi körükbe tartozó cigánylakosság helyzetével.

A KISZ-bizottságoknak és -szervezeteknek a cigányifjúság politikai nevelésével, összefogásával kapcsolatos munkája továbbra is esetleges.

A cigánysággal foglalkozó kutatások helyzetét 1982-ben áttekintette a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság és az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközössége. Ezt követően a cigánykutatások koordinálására, irányítására tanács létesült.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1983-ban országos cigány ismeretterjesztő munkabizottságot alakított, melynek munkájába cigányokat is bevonnak.

II. A CIGÁNYSÁG TOVÁBBI TÁRSADALMI BEILLESZKEDÉSÉVEL KAPCSOLATOS FELADATOK

Az elmúlt két évtized koncentrált társadalmi erőfeszítéseinek eredményeként a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás, a rendszeresebb jövedelem, a lakáskörülmények lényeges megváltoztatása, az egészségügyi higiénés körülmények javulása, az urbanizálódás, az iskolázást jellemző új arányok alapjaiban megváltoztatták a cigányság tömegeinek évszázadokon át konzerválódott életmódját. A cigányság megváltozott életkörülményei között az elmúlt öt-hat évben egyre inkább kirajzóldtak, érzékelhetőbbé váltak azok az új feszültségek, amelyek az elért eredményekkel együtt jellemzik ma a hazai cigányság helyzetét.

1. Az 1960-as évek elején a beilleszkedés mindenekelőtt az elkülönült, társadalmon kívüli élet [szegregáció] megszűnését jelentette [törvények elfogadása, társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás, emberi körülmények]. E szakaszban a szocialista államnak a cigánysággal kapcsolatos politikáját elsősorban a többi állampolgárral azonos jogok és kötelességek biztosítása és érvényesítése határozta meg. Ebben az értelemben a cigányság döntő többsége beilleszkedett.

Az 1980-as évektől a beilleszkedés elsősorban és egyre inkább a társadalmi struktúrában való arányosabb elhelyezkedésre irányul.

A foglalkoztatással kapcsolatban ma már nem az a fő gond, hogy a felnőttek vállaljanak és kapjanak munkát, hanem hogy ne rekedjenek meg a segédmunkásszinten; a munkamegosztásban elfoglalt helyük, a cigányság összetétele közelítsen a nem cigány társadalmi környezethez.

Az oktatásban ma már nem a beiskolázás a fő probléma, hanem az, hogy több cigány kisgyermek kerüljön be az óvodába is. Az iskola vegye figyelembe a cigánygyerekek sajátos hátrányait, például hogy mintegy 30%-uknak nem magyar az anyanyelve, érje el, hogy többen végezzék el közülük a nyolc osztályt, és végül teljesebb értékű általános iskolai képzettség birtokában tanulhassanak tovább.

A lakáshelyzet javítása mind kevésbé jelenti csupán a telepek felszámolását. Amilyen mértékben a cigánycsaládok felzárkóznak életszínvonalukban a hazai átlaghoz, olyan mértékben jelentkeznek a lakosság más rétegeihez hasonló gondok és teendők a cigánylakosság többségének lakáshelyzetével kapcsolatban is.

Két évtizedes fejlődés eredményeként lényegében megszűnt a cigányság fizikai értelemben vett társadalmi kirekesztettsége, lényegesen javultak anyagi körülményei. A cigányság többségének helyzete egyre inkább azonos más hátrányos vagy többoldalúan hátrányos helyzetű családokéval, illetve társadalmi csoportokéval. Az átlagok nyilvánvaló javulást mutatnak, ugyanakkor mindkét irányban megmutatkozó jelentős eltéréseket is takarnak. Ebben az időszakban az ország lakosságának életszín-

vonulásban is minőségi változás következett be, így a különbség a cigányság és az összlakosság életkörülményeiben és életszínvonalában ma is számottevő.

A cigánysággal kapcsolatos politikai és állami feladatok zöme – indokoltan – a hatvanas és a hetvenes évek folyamán a súlyos elmaradottság felszámolására, a szociális helyzet javítására irányult. A Politikai Bizottság 1979. évi határozata megtartotta ezt az elemet, de emellett a művelődési helyzet javítását jelölte ki második súlypontként. Bár e határozatban a szociális helyzettel, a foglalkoztatással, az életkörülményekkel kapcsolatban megfogalmazott feladatok lényegében továbbra is érvényesek, a cigányság érdekeit jobban szolgálná és a társadalmi környezetet véleményalkotását is pozitívan befolyásolná – de a kialakult helyzetnek is inkább megfelelné –, ha a kedvezőtlen helyzetű személyek, családok anyagi támogatása, életkörülményeik javítása az általános, intézményesen kiépített szociálpolitika keretében valósulna meg.

A társadalmi beilleszkedési zavarok [a bűnözés, az alkoholizmus, a veszélyeztetettség stb.] mértéke szoros összefüggésben áll a halmozottan hátrányos helyzettel. A cigányság körében nagyobb arányban tapasztalható deviáns magatartás elsősorban a körükben kiterjedtebb hiányos iskolázottsággal, az alacsony vagy hiányzó szakmai képzettséggel, a rendszertelen és alacsony jövedelemmel, a rossz lakásviszonyokkal, a beilleszkedés konfliktusaival kapcsolatosak, nem pedig a cigányság etnikai jellemzőivel. A deviáns magatartásmódokat – az azokat kiváltó elsődleges okokkal összekapcsolva – a szociálpolitika keretében lehet eredményesen megelőzni és szervezeten kezelni.

A szociális elmaradottság és a társadalmi beilleszkedési zavarok szociálpolitikai kezelésmódja – közvetett úton – lehetővé tenné, hogy a cigányság további felemelkedését egyre inkább a pozitív irányú változásokra támaszkodva, a cigányság társadalmi öntevékenységére is építve segítsük elő.

2. A cigányság társadalmi beilleszkedése a mai magyar társadalom szerkezetének legalsó, legkevésbé kvalifikált, legkevesebb műveltséget hordozó szintjén zajlik. Ha ez a folyamat állandósul, hosszabb távon maga is előidézője lehet a cigánysággal szembeni előítéletek fennmaradásának és újrakeletkezésének, valamint a cigányság körében ma nagyobb arányban előforduló deviáns magatartásnak. Ezért minden lehetséges eszközzel arra kell törekedni, hogy a cigányság társadalmi beilleszkedése a hazai társadalmi struktúra minél szélesebb felületein, egyre nagyobb arányban a szakmunkás, az alkalmazotti és az értelmiségi rétegekben menjen végbe. Ennek feltétele a cigányság iskolázottsági, művelődési szintjének fokozatos emelkedése.

A hazai cigányság társadalmi beilleszkedésének folyamatában az utóbbi időben – és várhatóan az előttünk álló hosszabb időszakban is – a cigányság fiatal nemzedékeinek iskolázása és kulturális színvonala a fejlő-

dés meghatározó csomópontja és egyben leginkább konfliktusokkal terhelt területe. A végbement anyagi felemelkedés talaján, a társadalmi beilleszkedés kialakult jellemzői mellett, napjainkra az oktatás és a művelődés vált a cigányság társadalmi segítségének fő szinterévé.

3. A cigányság két – szabadon választható – módon illeszkedhet be társadalmunkba: a cigány kultúra megőrzendő értékeinek, hagyományainak megtartása révén, valamint önkéntesen vállalt asszimiláció útján. Elsősorban a cigány értelmiség, de egyre inkább más rétegek körében is mutatkozik igény a beilleszkedés előbbi változatának megvalósítására. A társadalmi környezet bizonytalanul ítéli meg e törekvéseket, holott a cigányság etnikai csoportként történő meghatározása, valamint az 1979-es politikai bizottsági határozatnak ebből következő, a cigány kulturális hagyományokat felkaroló elemei erre elvileg lehetőséget adnak. Ahhoz, hogy a cigány etnikai hagyományok a cigányság erre igényt tartó köréi számára beilleszkedést segítő pozitív erővé válhassanak, szükség van a cigánykultúra feltárásának és ápolásának erőteljesebb támogatására, intézményes gondozására és terjesztési lehetőségének megteremtésére.

A hagyományok feltárása és ápolása a cigány etnikai csoporttal kapcsolatos ismeretek hiányos volta, e hagyományoknak a cigány értelmiség körében tapasztalható különböző – helyenként túlzásokba hajló – értelmezése, valamint az etnikai sajátosságoknak az elmaradottsággal való téves azonosítása miatt nagy hozzáértést, körültekintést igénylő feladat.

AZ AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA BIZOTTSÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA

Az Agitációs és Propaganda Bizottság tudomásul veszi a cigánylakosság helyzetéről és az ebből adódó időszerű feladatokról szóló jelentést.

Megállapítja, hogy a Politikai Bizottság 1979. évi határozata továbbra is megfelelő elvi-politikai kereteket nyújt a cigányság társadalmi beilleszkedéséhez. Az elmúlt húsz év során a cigányság történelmileg rövidebb idő alatt a társadalmi kirekesztettség állapotából a magyar társadalom szerkezetébe beilleszkedő, a társadalmi munkamegosztásba bekapcsolódó csoporttá vált. Társadalmunk továbbra is igényli a cigányság részvételét és erőfeszítéseit saját felemelkedésének megvalósításában, s ehhez a feltételeket a lehetőségekhez mérten biztosítja. Kulturális öröksége, megőrzésre méltó hagyományai, nyelvi sajátosságai alapján a cigányság etnikai csoportot alkot. A cigánylakosok a Magyar Népköztársaság állampolgáraiként vállalhatják e hagyományokat, megőrizhetik etnikai identitásukat. Társadalmunk azt igényli, hogy a kulturális örökség feltárása és ápolása a társadalmi beilleszkedés folyamatát segítse.

A beilleszkedés jelenlegi szakasza bonyolultabb és hosszabb idő alatt megoldandó problémákat állít a cigánylakosság, valamint az állami és társadalmi szervek elé. E szakasz legfontosabb feladatai a cigányságnak

a társadalmi szervezetbe való arányosabb integrálódását szolgálják. Ezt elsősorban az iskolázottsági, műveltségi szint emelésével, a foglalkoztatásban kibontakozott pozitív folyamatok kiterjesztésével, továbbá a cigánykultúra, a hagyományok megőrzendő értékeinek felkarolásával lehet és kell elősegíteni.

A hátrányos és többoldalúan hátrányos helyzetben levő családok és csoportok anyagi támogatását, a társadalmi beilleszkedési zavarok kezelését az általános, intézményes szociálpolitika keretében kívánatos megoldani. Ennek kiépüléséig a cigánysággal kapcsolatos szociálpolitikai problémákkal a jelenlegi keretek között kell foglalkozni.

E fő célok elérése érdekében az Agitációs és Propaganda Bizottság az illetékességi körébe tartozó és a vele szorosan összefüggő témákban az alábbiakat javasolja:

1. A cigánylakosság művelődési színvonalának javítását, a cigányfiatalok oktatását és nevelését továbbra is központi kérdésnek kell tekinteni.

A bizottság javasolja, hogy a Művelődési Minisztérium dolgozza ki és terjessze elő a cigánygyermek szociális-kulturális és nyelvi hátrányát csökkentő speciális programjait. Ezek – elsősorban az óvodai nevelés során, valamint az általános iskola alsó tagozatában – vegyék figyelembe a cigánygyermek területileg is differenciált nyelvi adottságait, teremtsék meg az átmenetet a magyar nyelven történő oktatásukhoz.

Meg kell szüntetni a cigánygyermekek gyógypedagógiai intézményekben való átírányításának eddigi helytelen gyakorlatát; ezt az iskolatípust a valóban gyógypedagógiai nevelésre szoruló gyermekek számára kell igénybe venni.

A bizottság felkéri a Művelődési Minisztériumot, segítse a tanácsokat abban, hogy javuljanak azoknak az iskoláknak a tárgyi, intézményi és személyi feltételei, ahol a cigánygyermek nagyobb tömegben tanulnak.

Fontosnak tartja, hogy a kedvező tapasztalatok általánossá tételével jelentősen javuljon azoknak a cigányfiataloknak az aránya, akik az általános iskolát tankötelezettségi körön belül elvégzik. Ösztöndíjak biztosításával és egyéb eszközökkel emelni kell a középfokú oktatási intézményekben tanulók számát.

Az iskolai tananyagokban kapjanak helyet a cigányság kultúrájára, értékes hagyományaira vonatkozó ismeretanyagok.

Segíteni kell a szakképzetlen cigányfiatalokat a munka melletti tanulásban.

Az anyagi és erkölcsi ösztönzés eszközeivel célszerű elősegíteni, hogy a cigánygyermek nevelésében minél több, a cigányság által beszélt nyelveket értő pedagógus vegyen részt.

A pedagógusok – így elsősorban az óvónők és tanítók – felkészítésében kapjanak helyet a cigányságra vonatkozó, előítéletektől mentes, a nevelőmunkában alkalmazható ismeretek. A pedagógusképzésben és a cigánysággal kapcsolatos kutatásban fel kell lépni a helyenként megmutatkozó

előítéletekkel, az elveinkkel összeférhetetlen nézetekkel szemben. A bizottság javasolja, hogy ösztöndíjakkal és más eszközökkel támogassák a tehetséges cigányfiatalok felső fokú tanulási szándékait. Közülük azokat, akik erre elhivatottságot éreznek, vonják be a cigányság társadalmi beilleszkedését célzó feladatok megvalósításába.

2. A bizottság javasolja, hogy a kidolgozás alatt álló szociálpolitikai koncepcióban kapjon megfelelő súlyt a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű cigánycsaládok és -csoportok – az érintettek saját erőfeszítésével is számoló – szociális támogatásának programja. Fogalmazzák meg a cigányság körében is tapasztalható társadalmi beilleszkedési zavarok kezelésének módozatait. A bizottság figyelmébe ajánlja az Országos Tervhivatalnak és a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy mindezeket érvényesítse a VII. ötéves terv szociálpolitikai koncepciójában, illetve a távlati elképzelések kimunkálásában.

3. Az országos lakásépítési program keretében szükségesnek látszik meggyorsítani a legelmaradottabb területeken a cigánytelepek felszámolását. A bizottság javasolja, hogy az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium fordítson megfelelő figyelmet a cigányok által lakott új településrészek kommunális ellátottságának színvonalára.

4. A bizottság egyetért azzal, hogy az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal – a cigánylakosság helyzetével foglalkozó tárcaközi bizottsággal együttműködve – kísérelje figyelemmel a foglalkoztatásban elért eredmények megőrzését; számolva a népgazdaság mai feltételeivel, dolgozzon ki javaslatot a cigányság foglalkoztatási helyzetének további javítására.

5. A bizottság javasolja, hogy az Egészségügyi Minisztérium készítsen – a gyógyító-megelőző munkában alkalmazható – áttekintést a cigánylakosság egészségi állapotának fő problémáiról, megoldásuk eszközeiről.

6. A bizottság egyetért azzal, hogy a Művelődési Minisztérium a cigányság megőrzésre méltó kulturális hagyományainak ápolására, valamint közművelődési és tudományszervezési feladatok ellátására létesítsen önálló múzeumot, vagy a meglévő múzeumok egyikét bizza meg ezzel. Továbbra is segítse elő a cigányság sajátos szükségleteinek megfelelő közművelődési tevékenység kibontakozását.

7. A cigánysággal kapcsolatos kutatásokat – a létesítendő múzeummal együttműködve – a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság által életre hívott tudományos tanács hangolja össze.

8. A bizottság felkéri a Művelődési Minisztériumot, hogy a Hazafias Népfront Országos Tanácsával és a Minisztertanács Tanácsi Hivatalával együttműködve 1985. augusztus 31-ig dolgozza ki javaslatait a cigányság kulturális értékeinek megőrzésére. Vizsgálja meg a további társadalmi beilleszkedést szolgáló cigány kulturális szövetség létrehozásának és egy cigányságnak szóló lap indításának feltételeit.

A fenti feladatok megfelelő szintű megoldása érdekében meg kell

nyerni a cigányság politikánkat értő, támogató tagjait, valamint a cigánykultúra, -hagyományok hozzáértő ismerőit.

9. A tömegtájékoztatás intézményei az Agitációs és Propaganda Bizottság jelen állásfoglalását figyelembe véve végezzék a közvéleményformáló munkájukat. A televízió, a rádió és a sajtó olyan műsorpolitikát folytasson, olyan cikkeket közöljön, amelyek segítik a cigányság beilleszkedését és társadalmi befogadását.

10. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala mellett működő, a cigánylakosság problémáival foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság és megyei bizottságai kísérik figyelemmel, hogy a különböző tárcák keretében, valamint a helyi állami és társadalmi szerveknél folyó tevékenység feleljen meg a cigánysággal kapcsolatos politikánk elveinek, mozdítsa elő a cigánylakosság további felemelkedését.

11. A pártszervek és pártszervezetek, a társadalmi szervezetek a cigánysággal kapcsolatos feladatok megváltozott jellegét figyelembe véve folytassák munkájukat. A megyei pártbizottságok, valamint a pártszervek és a pártszervezetek továbbra is rendszeresen tüzzék napirendre a területükön élő cigányok helyzetének vizsgálatát, biztosítsák a társadalmi beilleszkedésükhöz szükséges politikai feltételeket, tudatosítsák az ezzel összefüggő feladatokat.

[Közreadja: a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya.]

A CIGÁNYLAKOSSÁG ELMARADOTT RÉTEGEIVEL KAPCSOLATOS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG SZERVEZÉSÉHEZ

Irányelvek és módszertani ajánlások
1977

A cigánylakosság elmaradott rétegeinek [a cigánylakosság nagyobb hányadának] műveltsége ma is rendkívül alacsony színvonalú az ország lakosságának általános műveltségi állapotához viszonyítva. A cigánylakosság beilleszkedésének egyik nélkülözhetetlen feltétele elmaradott rétegei alpműveltségének kialakítása és fokozatos gyarapítása, s ezáltal munkakultúrájának és életmódjának fejlesztése. A közművelődési munkának együtt kell haladnia a szociális felemelkedésük érdekében tett erőfeszítésekkel. A cigánylakosság beilleszkedésének meggyorsítása társadalmi érdek.

A Kulturális Minisztérium ezért a következő irányelveket és módszertani ajánlásokat teszi közzé.

1. A cigánylakosság sajátos népréteg, amelynek fejlődése, társadalmi beilleszkedése hosszabb folyamat, a beilleszkedés tehát fokozatos lehet és különböző módon mehet végbe. A közművelődési tevékenység során különösen figyelemmel kell lenni a cigánylakosság egyes rétegeinek:

- munkához való viszonyára;
- szociális helyzetére;
- sajátos műveltségi jegyeire;
- véleményükre saját beilleszkedésükről és műveltségükről.

2. A közművelődés eszközeivel is segíteni kell a lakosság körében általában meglevő kölcsönös előítéletek felszámolását.

A mindennapi életben fellelhető előítéletek fő okai a cigánylakosság jelentős részének elmaradott életmódjában és erkölcsi normáiban rejlenek. Megszüntetésére, a szociálpolitikai erőfeszítések mellett, türelmes meggyőző és felvilágosító munkát kíván.

Sok esetben az értelmiség körében fellelhető és a cigánysággal szemben megnyilvánuló áltudományos előítéleteket kell leküzdeni, de folyamatos felvilágosító munkát kell végezni kisebb értelmiségi csoportok cigányromantikára támaszkodó – így a cigányok érdekeit félreismerő – szeparatista törekvéseivel szemben is.

3. A közművelődési munka tervezése előtt reálisan fel kell mérni a cigányság különböző csoportjainak műveltségi szintjét. Kiindulási alapként jelenlegi műveltségüket kell tekintetbe venni, de csak a valóságos, a társadalom egésze szempontjából hasznos, a beilleszkedést segítő kulturális értékekre szabad támaszkodni, és ezekre kell az új műveltségelemeket építeni.

4. A közművelődési tevékenység során számolni kell a beilleszkedés két útjával:

– közvetlen beilleszkedés útját kell szorgalmazni elsősorban, tehát a magyar nyelv, a magyar kultúra, az egyetemes emberi kultúra elsajátítását, a nem cigány lakossággal közös, együttes művelődési alkalmak és formák megteremtésével;

– de támogatni kell a beilleszkedést közvetett úton segítő kezdeményezéseket, módszereket is ott, ahol inkább így vagy kizárólag így számolhatunk a cigánylakosság művelődési igényeinek és szokásainak fejlődésével. [Például ahol a cigány nyelvet beszélők magyar nyelvi kultúrája alacsony fokú; elkülönülten, telepeken élők, akikkel szemben erős előítéletek élnek, s akik maguk is elzárkóznak a nem cigány lakosságtól; vagy ahol erős csoportöntudat alakult ki.] Ez a közművelődésben esetenként a cigány nyelv felhasználását jelenti; támaszkodást a cigánykultúra értékes elemeire; s átmenetileg homogén cigány művelődési közösségek munkájának támogatását.

1. A közművelődés szempontjából a cigánylakosság négy nagy rétegével kell számolni:

– A putritelepek és egyéb elkülönült településrészek *legalsó szociális szinten* élő lakói ma még a cigányság zömét jelentik. Hozzájuk a hagyományos módszerekkel nem lehet eljutni. A közművelődés azonban nem mondhat le róluk, de sajátos módon, módszereit a valósághoz és a kitűzött célhoz szabva kell közelednie feléjük. A cigánylakosságnak ez az elmaradott rétege feltételezi a legtöbb és leginkább körültekintő munkát a közművelődésben is.

– A *kiemelkedően levő*, az általános iskola néhány osztályát elvégzett, beilleszkedésre törekvő réteg a közművelődés szempontjából nagyon fontos. Életmódjuk, értékeik, kitűzött céljaik szempontjából eltávolodtak a legalsó szociális szinten élőtől, de teljes beilleszkedésüket gátolják még meglevő anyagi és műveltségbeni hátrányaik, valamint a nem cigány lakosság előítéletei.

A közművelődésnek *ez a réteg a bázisa*. Rokoni, baráti kapcsolataikon keresztül összeköttetésben állnak a legelmaradottabb cigánynépességgel, példájuk *húzó* hatása nagy. Megfelelő módszerekkel a közművelődési tevékenységbe könnyebben bevonhatók, sőt legaktívabb tagjaira, mint szervezőre, propagandistára lehet számítani a legalsó szinten élők körében.

– Az átlagos szinten iskolázott, jó anyagi körülmények között élő cigányok művelődési gondjai azonosak a hasonló szinten levő [általában hátrányos helyzetű rétegnek nevezett] nem cigány lakosság gondjaival. Közülük legtöbben nem vállalják a közösséget a cigányok más rétegeivel, igyekeznek teljesen hasonlítani új környezetükhöz. A közművelődésnek minden eszközzel támogatnia kell ezt a törekvést, amellet, hogy a legnagyobb mértékben ki kell használnia azoknak a segítségét, akik életmód- és műveltségbeli felzárkózásuk mellett szívesen vállalkoznak az elmaradottabb cigányrétegek körében végzett közművelődési munkára.

– A cigányszármazású értelmiség ma még nagyon kis számú, de lassan növekszik. Egy részük nem vállalja cigány származását és nem vesz részt a közművelődési munkában. Feltehető, hogy az előítéletek gyengülésével közülük is egyre többen aktivizálódnak. A közművelődési munka irányítása és szervezése során támaszkodni kell mindazokra, akik hajlandók értelmiségi hivatásukból adódóan közreműködni a cigánylakosság művelődésének fejlesztésében.

2. A közművelődésben feltétlenül figyelemmel kell lenni a cigányság nyelvi [magyar, román és cigány] csoportjaira, valamint egyéb csoportképző tényezőkre [hagyományos foglalkozás, törzsi szervezet maradványai stb.]. Számításba kell venni a településtípusonkénti eltérést is [város, falu, kis település, szórvány stb.].

3. A közművelődésnek *elsősorban a mindennapi életben való eligazodáshoz kell segítséget nyújtania.*

Fontos az analfabetizmus felszámolása, az alapismereti tanfolyamok anyagának elsajátíttatása, az állampolgári jogok és kötelességek, a hivatalokban, intézményekben való eligazodás módjának megismertetése. Különösen a rájuk vonatkozó intézkedések [pl. lakásépítési kedvezmények igénybevétele] megismertetése fontos. Kiemelt jelentősége van a munkára nevelésnek, a munka értékének, jelentőségének, társadalmi és egyéni hasznának megvilágítását szolgáló ismeretek terjesztésének.

– Jóllehet, az *életmódot* alapvetően a családi és kommunális infrastruktúra határozza meg, mégis erőfeszítéseket kell tenni az életmódnak a közművelődés útján való megváltoztatására [főzési, higiéniai ismeretek, barkácsolás, varrás, kötés, horgolás, gyermekápolási ismeretek, építkezési módok propagálása stb.].

– A mindennapi ismereteken túl elsősorban olyan művelődési tevékenységet kell elősegíteni, amely az *önismeretet* szolgálja. A kitűzött társadalompolitikai céloknak csak úgy nyerhetők meg, ha megismerik saját helyzetüket a társadalom egészének tükrében. Lehetőségeik, szociális állapotuk, a velük szembeni előítéletek okainak feltárása önálló erőfeszítésre ösztönözheti a ma még passzív, szociális juttatásokból tengődő réteget is. A cigányság eredetét, múltját feltáró, történeti útjának tanulságait és kultúrájának valós értékeit megismertető művelődési tevékenység sokat segíthet a kisebbségi érzés oldódásán, önbizalmat ad, önállóságra és felelősségre nevel.

– A politikai, egészségügyi *felvilágosító munkát*, a bizonyos képzettséget, más művelődési szokásokat feltételező tudományos *ismeretterjesztő* előadásokat az ésszerű fokozatosságot megtartva, megfelelő *szemléltetéssel* is kiegészítve kell a közművelődési programba illeszteni.

– Természetesnek kell vennünk, hogy a legnagyobb tömeget a *szórakoztató jellegű rendezvények* vonzzák. Arra kell törekedni, hogy a szórakozásra építve ébresszünk más igényeket is. [Nincs értelme tehát pl. a „cigánybálok” felszámolásának, inkább tegyük színvonalasabbá ezeket.]

– A közművelődés *tartalmának* tervezésekor meg kell vizsgálni, hogy él-e valamilyen *folklor* a közösségben; ahol van, erre lehet támaszkodni, mivel azonban a cigány folklor kérdése nagyon bonyolult, felhasználása csak gondos értékelés, kritika alapján hozhat pozitív eredményt. Különösen vigyázni kell arra, hogy ne népszerűsítsenek „kávéházi” zenét cigány folklorként. Minden elmaradott rétegnél fennáll az a veszély, hogy a kultúra irányába tett tétova lépések elakadnak a más rétegek által már elhagyott, szellemi erőfeszítésre nem ösztönző, csupán felszínes érzelmi kielégülést nyújtó termékeknél [divatjamúlt, érzelgős slágerek; szirupos olvasmányok és filmek stb.]. A folkloort lehet ezzel szemben a legjobban felhasználni. A folklor művelése elősegíti az önismeret fejlődését és a nem cigányok szemében is értékelt, ilyen módon tehát az előítéletek

leküzdésének egyik eszköze. Nem szabad azonban kizárólagosan csak a cigány folklórra koncentrálni. A folklór általában mint műveltség alkalmas e célra.

4. A művelődési *formákat* a csoportok sokrétűségének megfelelően differenciáltan kell alkalmazni.

Általánosságban érvényes azonban néhány alapelv.

Annak a közönségnek, amely nem rendelkezik határozott igényekkel, kialakult művelődési szokásokkal, a foglalkozásokat meg kell *tervezni*. Ebből a szempontból tehát *kötött* programra van szükség. A szigorúan megtervezett program *megvalósítása* azonban legyen *kötetlen*, mert a konvencionális kötött foglalkozásokhoz nem szokott közönség nehezen bírja el a kötöttséget.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a cigányságnál ma nem játszik olyan nagy szerepet a *korcsoport*, mint a nem cigányok körében. Számítani kell tehát arra, hogy a rendezvényeken a gyerekektől az öregekig minden korosztály részt vesz; a formát és a tartalmat ehhez kell igazítani.

Különös figyelmet érdemel a cigányság fokozott *vizuális* és *zenei* fogékonysága. Körükben általános népszerűségnek örvend a mozi, s egyre több cigánycsalád rendelkezik televízióval. Mindezt a közművelődési munka során fel kell használni az általános műveltség fejlesztése érdekében.

III

A közművelődés néhány területével kiemelten kell foglalkozni.

1. *Az oktatás és közművelődés kapcsolata* a cigányság esetében különösen fontos. A cigányság nagy része olyan kis településen él, ahol az egyetlen hely az iskola, ahol a felnőttek részére is lehet rendezvényt tartani, és e falvakban a közművelődési teendők ellátása javarészt a pedagógusokra hárul. Mivel az általános iskolai képzést joggal tartjuk a probléma sarokkövének, különösen fontos a szülők nevelése. A művelődési otthon – ahol van és működik – szabadabb időgazdálkodású, eszközökben [vetítő, magnetofon stb.] jobban felszerelt, jobban igénybe tudja venni a központi [pl. TIT, Egészségügyi Felvilágosító Központ, tv, rádió, sajtó stb.] kulturális szolgáltatásokat, általában kapcsolódik a könyvtárral, tehát a szülők nevelésében sokat tud tenni.

Gyakori probléma, hogy a szülői értekezletre nem mennek el a cigányszülők. Ha ezt valamilyen művelődési otthoni rendezvénnyel kapcsolják, nagyobb a népszerűségük, amint ezt néhány jó kezdeményezés mutatja.

A *napközi otthoni* tevékenységet is változatosabbá lehet tenni művelődési otthoni foglalkoztatással. A művelődési otthonok feladata, hogy a gyermekfoglalkoztatás keretében általában is különös figyelmet fordítsanak a cigánygyermek színvonalas foglalkoztatására.

Ma még kevés cigánygyerek végzi el eredményesen az általános iskolát. Annál fontosabb, hogy akik elvégzik, tovább tanuljanak, illetőleg tovább művelődjenek. A megyei művelődési központok kiállításokkal, üzemlátogatásokkal segítsék a Pályaválasztási Tanácsadó Intézet munkáját. Különös gondot kell fordítani a tehetségek felkarolására és segítésére. Ennek érdekében az iskolán kívüli művelődés valamennyi lehetőségét fel kell használni.

2. A felnőttoktatás terén a fő gond a nagyfokú analfabetizmus. Az alapismereti tanfolyamok szervezésében, az iskola mellett az eredményes munkához a közművelődési intézmények vagy központi kulturális szolgáltatások igénybevétele elkerülhetetlen. A felnőttoktatásra minden kínálkozó lehetőséget meg kell ragadni. Motiváló ereje nagyobb, ha összekapcsolják a betanított szakma vagy szakmunkás-képesítés szerzésével. E téren főként a zömmel cigányokat foglalkoztató ipari munkahelyekkel, illetőleg a szakszervezetekkel fontos kapcsolatot teremteni. Fel kell használni a felnőttoktatásra és szakképzésre a munkásszállásokat is. A művelődési otthonok főleg abban segíthetnek, hogy helyet és szolgáltatást nyújtanak az iskolák oktató-nevelő munkájához, valamint művelődési közösségeikben propagandát fejtenek ki. A céljutalmazás kiterjesztése indokolt a felnőttoktatásra és az alapismereti tanfolyamokra is, de ki kell dolgozni a garanciális ellenőrzési módokat. A felnőtt nők oktatását megnehezíti, hogy tanulásukat nem motiválja a munkahelyi presztizsnövekedés vagy az anyagiak, mivel a cigány nők foglalkoztatása alacsony szintű. Ennek ellenére igen fontos területe kell legyen a felnőttoktatásnak, mert a gyerekekkel ők vannak otthon.

Sajátos formaként alkalmazható az általános iskolai cigánytanulók számára szervezett *nyári olvasótábor*, ahol alapvetően az iskolai anyaghoz kapcsolódva, de jóval szabadabban, gazdagabb kiegészítő anyaggal segítenek az iskolai munkát.

3. Nagy gondot kell fordítani a közművelődési tevékenység során az egészségügyi felvilágosító munkára. Ennek érdekében a közművelődési intézményeknek, illetőleg a népművelőknek rendszeresen együtt kell működniük a Vöröskereszt szervezeteivel, *az egészségügyi intézményekkel, illetőleg az egészségügyi dolgozókkal.*

4. Sokat lendítene a cigányok művelődésének ügyén a *könyvtárhálózat* céltudatos alakítása. Mindenhol meg kell vizsgálni, hogy a közművelődési könyvtár hatósugara eléri-e a telepeket. Ha nem, és a telep felszámolására a közeljövőben nincs remény, fontolóra kell venni fiókkönyvtárak kialakítását a telepen, illetőleg meg kell szervezni a mozgóellátást. A művelődési autók, bibliobuszok lehetőleg vigyenek komplex programokat. A cigányok által használt könyvtárakban az állományépítésnél figyelemmel kell lenni a speciális igényekre, és az átlagnál nagyobb példányszámokban kell beszerezni mese-, gyermek- és ifjúsági irodalmat, cigány írók műveit, cigányokról szóló könyveket, valamint alapfokú ismeretterjesztő

műveket. Különös gondot kell fordítani az állományvédelemre [fóliák, filmolux használata]. Mivel a cigányok által kölcsönzött könyvek intenzívebb használatnak vannak kitéve, indokolt a letéti állomány átlagnál gyorsabb cseréje. Az olvasószolgálatban különös türelemmel kell foglalkozni a cigány olvasókkal. A gyermekek számára csoportos foglalkozásokat kell szervezni és ezekben a játékos módszerekre, énekekre, zenére, rajzolásra, bábkészítésre építeni. A könyvtári szakfelügyelet megyénként vizsgálja meg a cigánylakosság könyvtári ellátásának helyzetét és a megyei hiradókbán számoljon be a tapasztalatokról.

5. Különös figyelmet érdemelnek a *cigányklubok*, mivel napjainkban ezek fejlődésének lehetünk tanúi. A klubmozgalom általános fellendülésén túl a csoportöntudat növekedését is jelzi ez a folyamat. Homogén közösséget létre lehet hozni ideiglenes jelleggel didaktikai okokból, ha a közművelődési munkát ilyen formában találjuk a legeredményesebbnek. Ilyenekre ott van szükség, ahol a nem cigány lakosság egyelőre elzárkózik a befogadástól, vagy pedig a műveltségi szintben olyan különbségek vannak, hogy nincs értelme a vegyes formát erőltetni. Az ilyen klubok megalakulását közművelődési szakember kezdeményezze. Létrejöttek és létrejöhetnek azonban cigányklubok, a csoportöntudat növekedésének megfelelően, spontán kezdeményezésre is. [Esetenként a kiemelkedően levő rétegnél, valamint a már kiemelkedett városi cigányok és a kis számú értelmiség körében.]

A cigánykluboknak helyenként lehet alkalmas cigányértelmiségi vezetője. Legtöbb esetben azonban nincs olyan cigányértelmiségi, aki sikeresen tudná vezetni a közösséget. Ha nincs cigány klubvezető, különösen fontos, hogy a vezetőségbe vagy a választmányi tagok közé cigányok kerüljenek és véleményüket, igényeiket vegyék is figyelembe. Vigyázni kell, hogy a cigányklub ne szigetelődjék el a művelődési otthon tevékenységének egészétől. Bár az ismeretterjesztés elsőrendű fontosságú, didaktikailag a szórakoztató jellegű, játékos, kötetlen rendezvényekből célszerű kiindulni. A cigányklubok vezetőit speciális továbbképzésben, tájékoztatásban kell részesíteni.

A megyei [fővárosi] tanács végrehajtó bizottsága művelődésügyi osztálya végezze el a klubok pontos számbavételét. A klubok anyagi támogatását a művelődési otthonok költségvetésében kell előirányozni, de fel kell hívni a klub tagjait foglalkoztató üzemeket céltámogatásra. Ugyancsak fel kell hívni a Megyei Ifjúsági Alap figyelmét a cigányklubok támogatására.

6. Az *amatőr mozgalom* cigányokra való kiterjesztésének vannak biztató példái. A cigány folklóregyüttesek, irodalmi színpadok produkcióinak az előítéletek leküzdésében komoly szerepük van. Nem szabad azonban „agyonszerepeltetni” őket. A folklór a művészeti tevékenység egészébe ágyazódjék. A megyei [fővárosi] tanácsok végrehajtó bizottsága művelődésügyi osztálya figyeljen arra, hogy kitüntetéseknel, pályázatokon, ve-

télkedőkön az arra érdemes egyének vagy együttesek egyenlő eséllyel jöjjenek számításba. A folklóregyüttesek munkáját segédanyagokkal [lemez, kotta, magnófelvétel stb.] kell segíteni. Vigyázni kell, hogy az amatőr tevékenység ne oldódjék fel a könnyű műfajban, de kerülni kell az egzotikum keresését is. Az együttesek műsorában szerepelhetnek cigány alkotók művei is, de ügyelni kell arra, hogy a magyar és egyetemes kultúra értékei is kapjanak helyet.

A klubok és amatőr együttesek vezetői azon legyenek, hogy a közösség tevékenysége nyúljon át a klub és az együttes keretein, egyrészt úgy, hogy a tagok egyéb művelődési formákban is vegyenek részt, másrészt úgy, hogy közvetítők legyenek a klubon kívüli cigányokhoz.

Megfelelő vezetés mellett a homogén csoportok működése nem jelent elzárkózást, hanem csoportos felzárkózást. A megalapozott igények teljesítésének megtagadása viszont kedvez a nacionalista érzelmek keletkezésének.

IV

1. A cigányok számára rendezett programok szervezésébe feltétlenül *be kell vonni magukat a cigányokat is*. Gyakori, néha alaptalan vád ellenük az, hogy nem becsülik meg azt, amit kapnak. Ennek oka – ha így van – elsősorban az, hogy az intézményt vagy berendezését nem érzik magukénak. Ezért fokozott figyelmet kell fordítani felelősségérzetük felkeltésére. Számos pozitív példa azt mutatja, hogy a saját munkával készített berendezést óvják, tehát a társadalmi munka – ha valóban magukénak érzik az eredményét – nevelő hatású. Arra is sok példa van, hogy a rendbontások miatt sokat szidott cigánybálokön a saját maguk állította felügyelet mellett lényegesen kevesebb a rendbontás, mint általában.

2. Az érdekelt helyi tanácsok cigányokra vonatkozó terveiben kapjon helyet a közművelődési ellátásuk is. A művelődési házak éves munkatervükben külön pontban határozzák meg a cigánylakossággal kapcsolatos feladataikat. A megyei [fővárosi] tanács végrehajtó bizottságának művelődésügyi osztálya állapítsa meg, hogy hol szükséges külön terv készítése; ezek koordinálását, végrehajtásának ellenőrzését lássák el. Gondjaikat és eredményeiket közvetítsék a cigányügyi koordinációs bizottságoknak és szorgalmazzák, hogy vitassák meg a közművelődés helyzetét is.

A közművelődés távlati és középtávú tervezése során figyelembe kell venni a demográfiai helyzet várható alakulását, valamint azt, hogy a cigányok egy része városok külterületeibe, illetve apró falvakba költözik. A jövőben több kis falu népességcseréjére lehet számítani, ezért a kis települések kulturális ellátásának tervezésénél ezt a szempontot is tekintetbe kell venni.

3. A cigányok körében végzett értékes közművelődési munka legyen

a bérek és tiszteletdíjak megállapításánál, a *jutalmazásoknál és a kitüntetések felterjesztésénél* kiemelt szempont.

4. Megoldást kell találni a *helyiségproblémára* is. Azokban a falvakban, ahol a lakosság javarészt vagy egészében cigány, illetve ez várható a jövőben, a meglevő közművelődési intézményeket változatlanul fenn kell tartani, és fejlesztésükről, kivételes esetekben újak létesítéséről az igényekhez, célokhöz és lehetőségekhez mérten gondoskodni kell. Abban az esetben, ha a cigánytelep válik állandó településsé, indokolt kisebb művelődési intézmény [klub, klubkönyvtár] létesítése a telepen. Az ilyen intézmény tevékenysége a település egészét ellátó nagyobb intézmény munkájához kapcsolódik.

A művelődési otthonok mindent tegyenek meg az ésszerűség határain belül, hogy a művelődési otthoni tevékenységben a cigánylakosság kulturális ellátása is helyet kapjon. Ahol erre nincs mód [pl. művelődési otthon híján], ott az iskola épülete jöhet számításba. Szükség szerint igényelni kell a vendéglátóipar helyiségeit is. Adott esetben [néhány helyen már van gyakorlata] megfelelő színvonalú magánházat is fel lehet használni művelődési célokra. A szabadtéri akciók is eredményesek lehetnek. Feltétlenül fel kell használni a munkásszállások nyújtotta lehetőségeket is.

A közművelődési dolgozók keressék a hagyományostól eltérő, a cigányok művelődési szokásaihoz igazodó hatékony módszereket. A mobil ellátásban rejlő minden lehetőséget ki kell használni abból a célból, hogy a legelmaradottabb rétegekhez is eljussanak a műveltség javai.

5. Ügyelni kell arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök hatása a cigányok minél szélesebb körében érvényesüljön. Segíteni kell őket abban, hogy rádió- és tv-készülékhez jussanak, illetve biztosítani kell számukra a közös rádióhallgatást és tv-nézést.

6. A cigánylakosság művelődése ügyében különösen fontos a tanácsok, illetőleg szerveik *együttműködése* a társadalmi szervezetekkel és a vállalatokkal, termelőszövetkezetekkel.

A KISZ, Hazafias Népfront, Vöröskereszt, Szülői Munkaközösség, Gyermekvédelmi Albizottság stb. tartsa napirenden a cigányok művelődésének ügyét és aktív tagjait igyekezzék megnyerni, tisztséggel, szervező- és propagandamunkával megbízni.

[18 336/1977.]

Pozsgay Imre s. k.
kulturális miniszter

A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉNEK JAVÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS TOVÁBBI FELADATOKRÓL

1016/1979. (VII. 12.) MT számú határozat

A Minisztertanács jóváhagyólag tudomásul veszi a hazánkban élő cigányok helyzetéről, társadalmi beilleszkedésük elősegítéséről, valamint az ezzel kapcsolatos korábbi határozatok végrehajtásáról szóló jelentést.

Megállapítja, hogy a cigánylakosság helyzetének javítása és társadalmi beilleszkedésének elősegítése érdekében tett központi és helyi intézkedések számottevő eredménnyel jártak, amiben kiemelkedő szerepe van a társadalom részéről megnyilvánuló tevékeny támogatásnak. A további előrehaladás elősegítésére a Minisztertanács a következőket határozza:

1. a/ A munkaképes korú cigánylakosság foglalkoztatásának elősegítésére a jövőben is nagy gondot kell fordítani. Elsődleges feladat: állandó munkában tartásuk és szakképzésük javítása. A vállalatok, szövetkezetek és más gazdálkodó szervek a rendelkezésükre álló anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel segítsék cigányszármazású dolgozóik állandó munkahelyhez kötődését. Ösztönözni és támogatni kell az általános iskolát végzett cigánygyermekek szakmunkástanuló-intézetekbe történő beiskolázását, illetőleg felvételét.

b/ Arra kell törekedni, hogy mind több nő és munkaképes korba lépő – tovább nem tanuló – fiatal vállaljon és kapjon állandó munkát. A községekben is javítani kell a munkavállalás feltételeit, különösen a termelőszövetkezetekben az állandó munkaviszony, tagsági viszony lehetővé tételével.

c/ A munkahelyen szervezett szakmai, politikai képzésbe, továbbképzésbe be kell vonni az arra alkalmas cigány dolgozókat, lehetőséget biztosítva ezzel az előmenetelükhöz. Gondoskodni kell róla, hogy az arra érdemes cigányszármazású dolgozók – a munkahelyen és a közéletben – politikai, gazdasági és társadalmi tisztségeket töltsenek be.

2. A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében az országos lakásépítési program, illetőleg a VI. ötéves terv lehetőségeinek keretén belül további erőfeszítéseket kell tenni. A telepek felszámolásának eddigi rendszerét alapjaiban továbbra is fenn kell tartani, de egyes rendelkezéseket a fejlődés igényeinek megfelelően módosítani kell.

A tanácsok szervezeten nyújtsanak segítséget a lakások megépítéséhez mindazokban az esetekben, amikor azt az építető nem tudja vállalni.

3. a/ További intézkedésekre van szükség a cigánylakosság műveltségi színvonalának emelése érdekében, ezzel is segítve beilleszkedésüket.

b/ A gyermekintézményi hálózat fejlesztése során különös figyelemmel kell lenni azokra a településekre, ahol sok a hátrányos helyzetű gyermek. Ösztönözni kell a szülőket arra, hogy gyermekeiket helyezték el a gyermekintézményekben [óvoda, napközi otthon]. Lehetővé kell

tenni, hogy a hátrányos helyzetű cigánygyermek az igényeknek megfelelően kapjanak helyet akkor is, ha az anya – a több gyermek miatt – nincs állandó munkaviszonyban. A helyi körülményeknek megfelelően továbbra is indokolt speciális cigányosztályok, napközis csoportok és kollégiumok működtetése, de biztosítani kell, hogy akik már részt tudnak venni a normál osztályok munkájában, azok együtt tanuljanak a nem cigány gyerekekkel.

c/ A szociális, a gyámügyi és a nevelési segélyeket a rászoruló kiskorú és a továbbtanuló gyermekek támogatására indokolt odaitélni. Ezeket, a szülők magatartásától függően, célszerű esetenként – kivételesen – az érintett intézmények költségterítéseként átutalni.

Meg kell szüntetni azt a helytelen gyakorlatot, hogy cigánygyermeket indokolatlanul felmentenek a tankötelezettség alól.

A cigánygyermeket – tanulmányaik befejezése érdekében – társadalmi összefogással, pártfogóhálózat szervezésével is segíteni kell.

d/ Rendszeresen értékelni kell a cigánytanulók oktatásával, nevelésével kapcsolatos kísérleteket, tapasztalatokat. A gyakorlatban bevált módszereket általánossá kell tenni az óvodákban, iskolákban, napközi otthonokban; a speciális foglalkozásokra fel kell készíteni a pedagógusokat. A cigány anyanyelvű gyermekekkel – iskola előtt vagy mellett – úgy kell foglalkozni, hogy mielőbb elsajátítsák a magyar nyelvet is. Gondoskodni kell a pedagógiai és más tudományos kutatások eredményeinek folyamatos hasznosításáról.

e/ Több segítséget kell adni ahhoz, hogy a tehetséges, szorgalmas cigányfiatalok bekerüljenek egyetemre, főiskolára és azt eredményesen el is végezzék: minél több közülük származó értelmiségi működhessen közre a cigányok társadalmi beilleszkedésének előmozdításában.

f/ A cigánylakosság helyzetével foglalkozó bizottságokba – a helyi társadalmi szervekkel együttműködve – nagyobb arányban kell bevonní cigányszármazásúakat és jobban kell támaszkodni közreműködésükre. Ennek érdekében a megfelelő tájékoztatást és a szükséges segítséget biztosítani kell részükre.

g/ A cigánylakosság iskolán kívüli művelődését is alapvetően a művelődési alkalmak és lehetőségek keretében kell szervezni. A magyar és az egyetemes kultúra megismerésének elősegítésével egyidejűleg lehetőséget kell teremteni az értékes cigányhagyományok felkutatására, ápolására. Ezért a közös művelődési alkalmak és lehetőségek mellett – ahol erre megalapozott igény van – támogatni kell a cigány művelődési közösségek [folklóregyüttesek, klubok, szakkörök stb.] munkáját is.

4. Tovább kell fejleszteni a cigánylakosság egészségügyi és szociális ellátását. Következétesen érvényt kell szerezni a kötelező közegészségügyi előírásoknak [pl. védőoltás, szűrővizsgálat]. Ahol viszonylag nagyobb számban élnek cigányszármazásúak, ott az egészségügyi szervek a Vöröskereszttel és más társadalmi szervezetekkel közösen építsenek ki

aktivahálózatot, amelyben cigányok is részt vesznek. Meg kell szervezni az idős rászorultak házi beteggondozását, a terhes- és csecsemőgondozást.

5. A tömegkommunikáció eszközei továbbra is segítsék elő a még meglévő előítéletek eloszlatását. Törekedjenek a cigánylakosság helyzetének reális bemutatására, tárják fel a felemelkedésükben végbement fejlődést, a beilleszkedett réteg erőfeszítéseit, helytállását a szocialista építőmunkában.

6. A Minisztertanács felkéri a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, a Hazafias Népfront Országos Tanácsát, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsát, az Országos Nőtanácsot, a Vöröskereszt Országos Vezetőségét, hogy – továbbra is – segítsék elő a cigánylakosság helyzetének javítását, gyorsabb ütemű társadalmi beilleszkedését és működjenek közre a határozatok végrehajtásában.

7. E határozat a kihirdetése napján lép hatályba.

Lázár György s. k.,
a Minisztertanács elnöke

A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉNEK JAVÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS TOVÁBBI FELADATOKRÓL

MÉM-TOT-MEDOSZ-ÉDOSZ együttes felhívás
1979

A cigánylakosság életkörülményeiben, társadalmi beilleszkedésükben a központi és helyi – a vállalatok, a mezőgazdasági üzemek, az állami és társadalmi szervezetek által tett – intézkedések hatására számottevő kedvező változás következett be az elmúlt években. Ez tükröződik a cigányok foglalkoztatása, beiskolázása és iskolai, szakmai előmenetele, lakáskörülményeik és egészségügyi helyzetük javulásában. A fejlődés azonban még nem minden tekintetben kielégítő. A további előrehaladás elősegítése érdekében a következőkre hívjuk fel a minisztérium felügyelete és szakirányítása alá tartozó gazdálkodó szervek és intézmények, a megyei tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályai, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek területi szövetségei, a szakszervezetek megyei bizottságai és az üzemi szakszervezeti testületek tisztségviselőinek figyelmét.

I. A CIGÁNYLAKOSSÁG FOGLALKOZTATÁSA ÉS MUNKÁRA NEVELÉSE ÉRDEKÉBEN

– A cigánylakosság beilleszkedésének és gazdasági felemelkedésének fontos feltétele fokozatos munkába vonásuk. Ezért a tárca területéhez tartozó valamennyi szervnek a jövőben is nagy figyelmet kell fordítani

a felvilágosító, nevelő munkára, megteremteni foglalkoztatásuk lehetőségét. Munkába állításukat lehetőleg azokon a területeken, helyeken kell biztosítani, ahol élnek. A gazdálkodó egységeknek arra kell törekedniük, hogy a telephelyeik vonzáskörzetében lakó cigány dolgozókat állandó munkaerőként foglalkoztassák. Munkaviszony létesítésénél ne tegyenek különbséget cigány és nem cigány dolgozó között, ezért lehetőleg ne külön brigádban vagy munkacsapatban, hanem a többi dolgozóval együtt foglalkoztassák őket.

– A mezőgazdasági termelészövetkezetek a jövőben teremtsenek több lehetőséget foglalkoztatásukra. Minden cigánylakta községben és termelészövetkezetben más-más elgondolás szükséges munkába állításukhoz. Ahol szükséges, ott tűzzék napirendre a cigányok foglalkoztatásának kérdését. Az ülésre hívják meg a község cigánylakosságának vezetőit, illetőleg képviselőit. A mezőgazdasági termelészövetkezetek a tagfelvételnél, illetve munkaviszony létesítésénél segítsék a cigány dolgozókat.

– A vállalatok, mező- és erdőgazdasági üzemek gazdasági és társadalmi vezetői lépjenek fel a cigányokkal szemben esetenként megnyilvánuló előítéletek ellen.

– A munkahelyet gyakran változtató, főleg a munkaviszonyait kilépéssel megszüntető cigányszármazású dolgozókat célszerű olyan munkakörben, illetve munkahelyeken foglalkoztatni, ahol a munkafegyelemre való nevelés leginkább biztosítható. Ebben nagy szerepük lehet a szocialista brigádoknak. A szocialista brigádtagok tanácsokkal és példamutatással segítsék elő a munkahelyi szabályok, ezen belül a munkavédelmi és – különösen az élelmiszert feldolgozó üzemekben – a higiénés előírások megismerését és betartását.

– A munkában kitűnt cigányszármazású dolgozókat példaként kell állítani a cigánység kevésbé fejlett rétegei elé.

– A gazdálkodó egységek társadalmi és gazdasági vezetői a cigány dolgozókat a munkában való elhelyezkedésük után is folyamatosan kísérik figyelemmel.

– A nagy létszámú családdal járó gondok enyhítése érdekében – mivel egy keresőre több eltartott jut – szükséges a cigány nők fokozott munkába állítása, ezért falun is elő kell segíteni, hogy minél nagyobb számban állandó munkaerőként dolgozhassanak. Ahol ilyen feltételek nem biztosíthatók, szorgalmazza a vállalatok és a gazdaságok az időnymunkába történő fokozott bevonásukat.

2. A CIGÁNYLAKOSSÁG KÉPZÉSE ÉS TOVÁBBKÉPZÉSE ÉRDEKÉBEN

– A cigánylakosság képzésének és továbbképzésének előfeltétele az általános iskolai végzettség megszerzése. Ezért a gazdálkodó egységek segítsék cigány dolgozóikat az általános iskola elvégzésében. Támogassák

anyagilag és erkölcsileg a betanítottmunkás-, illetőleg a szakmunkásképzésben részt vevőket.

– A nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező fiatalokat ösztön-díjjal is segítsék, hogy mezőgazdasági és élelmiszeripari szakközépiskolákba bekerüljenek.

– Törekedni kell arra, hogy a képesítéssel rendelkezők végzettségüknek megfelelő munkakörben dolgozzanak.

– Az üzemek társadalmi szervezetei a politikai és ismeretterjesztő előadások látogatására vonják be a cigány dolgozókat.

– A magasabb végzettséggel rendelkező cigányszármazású dolgozókat javasoljuk bevonni az üzemekben az oktatást, a pályaválasztást előkészítő bizottságokba, hogy személyes példamutatásukkal is elősegítsék a cigányszármazású dolgozók képzését.

– Helyes, ha az üzemi közművelődési bizottságok és a munkahelyi közművelődési intézmények [művelődési otthonok, könyvtár, ifjúsági klub stb.] az eddigieknél jobban támaszkodnak a cigány dolgozók közreműködésére is.

– A tanulás és képzés terén fokozottabb figyelmet kell fordítani a cigány nők beiskolázására is. Az általános iskola elvégzése során a mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatok hívják fel a figyelmüket a területükön meglévő munkalehetőségekre és az ehhez szükséges szakképesítés megszerzésének módjára.

3. A CIGÁNYLAKOSSÁG SZOCIÁLIS HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

A cigányság köréből – létszamarányukat figyelembe véve – kevesen rendelkeznek megfelelő lakással. Az egészséges életmódhoz – szemléletváltáshoz – hozzátartozik a megfelelő lakás. Ezért a gazdálkodó egységek nyújtsanak segítséget egyrészt a helyi tanácsoknak a különösen exponált telepek felszámolásában [építőipari kapacitás átengedése, fuvar stb.], másrészt a cigányok lakásépítéséhez, illetve -bővítéséhez. Lakásépítésnél, illetőleg -vásárlásnál építési kölcsönrel, adminisztrációs munkákban való közreműködéssel [pl. hivatalos eljárásokban], bontási anyagokkal, fuvarozással stb. segítsék cigány származású dolgozóikat.

– A vállalatok, gazdaságok a területükön esetleg felszabaduló szolgálati lakások odaitélésénél vegyék figyelembe a velük munkaviszonyban álló, rendszeresen dolgozó cigánycsaládokat is.

– Segítsék elő a területükön dolgozó cigányok gyermekeinek felvételét az üzemi gyermekintézményekbe.

– A nagycsaládos cigányokat – szociális rászorultságuk esetén – célszerű a segélyezésnél kiemelten kezelni.

– Szorgalmazza a cigány dolgozók körében a szociális létesítmények nagyobb mértékű igénybevételét [üzemi konyha, üdülő stb.].

A gazdálkodó és költségvetési intézmények vezetői a cigánykérdés megoldása érdekében problémáikkal, javaslataikkal keressék fel a megyei tanácsok mellett működő cigányügyi koordinációs bizottságokat. A megyei koordinációs bizottságokkal együtt felelősséggel és eredményesen foglalkozzanak a cigánylakosság életkörülményeinek javításával. Vizsgálják meg az esetleges elmaradás okait és a helyzet ismeretében jelölik meg a konkrét feladatokat.

Felhívjuk a középírányító szervek – trösztök, központok, megyei mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályok –, a MEDOSZ és az ÉDOSZ megyebizottságok, a mezőgazdasági termelőségvetkezetek területi szövetségi vezetőinek figyelmét, hogy széles körű tevékenységükkel segítsék elő a cigánylakosság helyzetének javítását. Ennek keretében fokozottabban ellenőrizték az 1016/1979. (VII. 12.) Mt.h. számú határozatban és a jelen felhívásban foglaltak végrehajtását. Esetenként számoltassák be a gazdálkodó egységeket ez irányú tevékenységükről.

KOZÁK ISTVÁNNÉ DR.:

**A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA
ÉRDEKÉBEN HOZOTT KÖZPONTI HATÁROZATOK
VÉGREHAJTÁSÁT AKADÁLYOZÓ TÉNYEZŐK**

1982

1. BEVEZETÉS

A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi és az azt követő helyi intézkedések eredményeként a cigányok életkörülményeiben jelentős kedvező változások mentek végbe. Ezek azonban nem érintették egyformán az egész cigányságot. Sokuk életszínvonala még mélyen a társadalmi átlag alatt van. Különösen rossz körülmények között élnek a telepen lakó cigányok. Gondokat okoz a cigányság igen alacsony iskolázottsága, műveltségbeli lemaradása. Az előrelépés üteme tehát nem ad okot elégedettségre. Ebben szemléleti okok, a szűkös anyagi és személyi feltételek, valamint különböző szintű irányító munkában tapasztalható hiányosságok is közrejátszottak.

Az általános helyzet megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a cigányság tömegei számára a felemelkedés tényleges lehetősége a felszabadulást követően mintegy másfél-két évtizedes fáziskéséssel érlelődött meg, amikor az emberek tömeges mobilitásának, társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedésének lendülete már lelassult.

Szocialista társadalmi rendszerünk a cigányok számára is megnyitotta az emberhez méltó élet megteremtésének elvi lehetőségét. Alkotmányunk minden magyar állampolgár számára egyenlő jogokat biztosít a munkához, a tanuláshoz, felemelkedéshez stb. Az egyenlő jog azonban

nem jelent mindenki számára egyenlő lehetőséget. A törvény adta esély csak a változás kezdetét jelentette, a társadalomnak a cigányokhoz való viszonyát fejezte ki az egyenjogúság deklarálásával.

Ismeretes, hogy a felszabadulást követő 10–15 évben az extenzív iparfejlesztés nagy tömegek [közel egymillió ember] számára tette lehetővé a felfelé ívelő, sőt részben a többlépcsős mobilitást is. A cigányok nagyobb tömegeit azonban számos tényező akadályozta abban, hogy e folyamatba bekapcsolódjanak. A cigányok többsége analfabéta vagy fél-analfabéta volt; a falvakon, városokon kívül eső cigánytelepeken lakott, már ez is korlátozta, hogy eljusson hozzájuk a politikai, gazdasági, társadalmi változások hatása jelentőségének megértése.

A felemelkedés lehetőségeit egyéb szubjektív tényezők is korlátozták. A felszabadulás előtti társadalmi rendszerben a cigányok és nem cigányok között olyan mélyen beidegződött ellentét alakult ki, amelyet nem lehetett rendeletekkel, határozatokkal rövid időn belül felszámolni. Ez megnyilvánult egyrészt a cigányoknak a nem cigányokkal szembeni bizalmatlanságában – amit jól kifejez egy régi cigány közmondás: „Né higgy az idegennek, mert mosolyog, a hátad mögött viszont törvényeket csinál, hogy felakasszon” –, másrészt a cigányokkal, munkájukkal szemben megnyilvánuló bizalmatlanságban. Ebben az időszakban a vállalatok, szövetkezetek jelentős része elzárkózott foglalkoztatásuktól, még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzdött. Állandó munkavállalási lehetőségüket az is korlátozta, hogy lakóhelyük közelében nemigen volt számukra folyamatos munkaalkalom. A cigányok mintegy 80%-a a falusi lakossághoz tartozott, ahol szinte az egyetlen munkalehetőség a mezőgazdaságban volt. Mint ismeretes, 1945-ben a falusi társadalom átalakulása, a szegénység felszámolása a földosztással kezdődött el, viszont a cigányok – kevés kivételtől eltekintve – kimaradtak a földosztásból, holott közvetlenül a felszabadulás előtt sokan közülük mezőgazdasági napszámból tartották fenn magukat. Azután pedig, mert nem volt földjük, nem vették fel őket a szövetkezetbe.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében viszont a paraszti réteg jelentős hányadának munkaeereje is felszabadult, 1949 és 1963 között közel 900 ezer ember ment át a mezőgazdaságból az iparba dolgozni. Ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a cigányok többsége az 50-es években csak alkalmi munkát vállalt, illetve kapott. Ezért azoknak a forradalmi átalakulásoknak a sodrából, amelyek a 40-es évek végétől az 50-es évek végéig a nagy tömegeket megmozgató társadalmi foglalkozási átrétegződésben is megnyilvánultak, a cigányok kívülrekedtek. Többségükben a társadalmi munkamegosztás hivatalos keretein kívül, mindenféle alkalmi munkából, a természet nyújtotta lehetőségekből tartották fenn magukat. Ugyanakkor a hagyományos cigányfoglalkozások még a nagyon szűkös megélhetést is egyre kevesebb embernek biztosították.

A 60-as évek elején jellemző állapotok:

– Becslések szerint a cigányság 70%-a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken, lakás céljára alkalmatlan építményekben [putrikban] élt, embertelen körülmények között. E telepek többsége a települések közigazgatási határán kívül esett, sokszor több kilométer távolságra, a kommunális és infrastrukturális ellátottság szinte teljesen hiányzott.

– A munkaképes korú cigánylakosságból csupán 33%-nak volt állandó munkaviszonya, következésképpen a cigánycsaládok többségében a létbizonytalanság és az ezzel együttjáró életforma uralkodott.

– A felnőtt cigányok többsége analfabéta volt. A tanköteles korú gyermekek egy része egyáltalán nem járt iskolába, akik jártak, azoknak is csak 13%-a jutott el az általános iskola felső tagozatába, és csupán 2–3%-uk tudta elvégezni a nyolc osztályt. Az óvodákban csak elvétve akadt cigány kisgyermek.

– Az egészségtelen lakáskörülmények, a hiányos táplálkozás, a tudatlanság egészségi állapotukra is rányomta bélyegét, ami egyes betegségek gyakoriságában, a korai munkaképtelenné válásban, a nagyarányú csecsemőhalandóságban, a gyermekek fejlődési visszamaradottságában, a korai öregségben is megnyilvánult.

Sajátos helyzetük miatt tehát a cigányok többsége nem tudott lépést tartani az általános fejlődéssel; ezért az életszínvonalbeli, életmódbeli különbségek az 50-es évek végére már élesen kirajzolódtak a cigány- és a nem cigány lakosság között.

2. A CIGÁNYLAKOSSÁG HELYZETÉVEL KAPCSOLATOS ÁLLAMI IRÁNYÍTÓ MUNKA

Alapvető párt- és kormányhatározatok

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben tekintette át átfogóan a cigányok helyzetét és hozott határozatot helyzetük javítására, társadalmi beilleszkedésük elősegítésére. A párt úgy értékelte, hogy a cigánylakosság elmaradottságának felszámolása társadalompolitikai kérdés, amelyet csak az egész társadalom összefogásával lehet megoldani.

A párthatározatban megfogalmazott főbb feladatok és célkitűzések a következők: „Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyen települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjen kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek ma is nehezítik a cigányok beilleszkedé-

sét, társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedését. Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányság, mind a lakosság más rétegei között.”

A Politikai Bizottság határozatát követően 1964-ben kelt az első kormányhatározat, amely az ún. szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását, illetve az ezzel kapcsolatos intézkedéseket, feltételeket szabályozta. A cigányok foglalkoztatásának, a cigánygyermekek oktatásának, nevelésének kérdéseivel, egészségügyi és szociális körülményeikkel a kormány 1976-ban foglalkozott először, a cigányok helyzetének javításával komplex módon foglalkozó első nyilvános határozat azonban csak 1979-ben jelent meg.

Az állami tevékenység koordinálása

1957-től 1961-ig a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége foglalkozott a cigányok helyzetével. Az 1961-es PB-határozat a szövetséget megszüntette; helyébe az Országos Cigányügyi Bizottság lépett. A bizottság – éppúgy, mint elődje – a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt állt, következőképpen minden, a cigányokkal kapcsolatos ügyet a művelődésügyi miniszternek kellett [volna] koordinálnia. E bizottságok bár értek el eredményeket, de hatáskör hiányában több tárcát érintő kérdésekben megfelelő koordinációt, irányító munkát ellátni nem állt módjukban, működésük nem lehetett elég hatékony. Ezért a kormány ez utóbbi bizottságot is megszüntette, és helyette 1968-ban létrehozta a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot.

A cigányok helyzetének javítása egyaránt vet fel foglalkoztatáspolitikai, oktatáspolitikai, szociálpolitikai, lakáspolitikai, egészségügyi stb. feladatokat. Ezek összehangolása tanácsi feladat, ezért került e munka koordinálása a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához. A TKB elnöke a Tanácsi Hivatal elnöke.

A TKB tagjai az ügyben leginkább érintett főhatóságok – a Munkaügyi, Művelődési, az Egészségügyi, az Építési és Városfejlesztési, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi, a Belügyminisztérium, valamint az Országos Tervhivatal – legalább miniszterhelyettesi rangban lévő képviselői lettek. Megjegyzem, hogy 1980-tól, a minisztériumi összevonásokat követően, a Művelődési és az Egészségügyi Minisztériumot, valamint a Munkaügyi Minisztérium jogutódját csak fősztályvezető képviseli. A bizottsági tagokon kívül állandó meghívottként részt vesz a TKB munkájában a Pártközpont, a KISZ, a Népfront, a Vöröskereszt egy-egy képviselője és néhány cigány kulturális közeleti személyiség.

A cigánylakosság helyzetével foglalkozó TKB közvetlenül a Minisztertanács alá tartozó javaslattevő, koordináló szerv, hatáskörét is ez a tény határozza meg. A TKB éves munkaterv alapján 2–3 alkalommal ül össze, ötévenként beszámoltatja a megyei tanácselnököket a megyéjükben élő

cigányok helyzetéről, a körülményeik javítására tett intézkedésekről, a megoldásra váró feladatokról, a gondokról, tájékoztatót kér a témában érintett főhatóságoktól, javaslatot tesz központi intézkedésekre. A TKB állásfoglalásokkal, javaslatokkal segíti a tárcák, a társadalmi és tömegszervezetek, de főképpen a tanácsok ez irányú munkáját.

A 70-es évek elején a megyei tanácsoknál a TKB mintájára megyei koordinációs bizottságokat hoztak létre. Az eredeti tervek, illetve javaslatok felvetették a Tárcaközi Koordinációs Bizottság mellett egy önálló csoport létrehozását is, amelynek tagjai – a titkársági teendőkön túl – elemző, javaslattevő, koordináló, szervező és ellenőrző feladatokat is ellátnak volna. [1971-ben az MTA Szociológiai Kutató Intézete is indítványozta egy hasonló feladatkörű, néhány főből álló országos hatóság felállítását.] 1976 novemberében egy főt neveztek ki az előbbi feladatok ellátására; ugyanő [a TKB titkára] irányítja a megyei cigányügyi titkárokat is, akiket 1977-től neveztek ki. Tizenegy megyében főállásban, a többi megyében osztott munkakörben látják el a kérdéskörrel kapcsolatos feladatokat.

A megyei koordinációs bizottságok, amelyek irányítás híján több megyében megszűntek, a cigányügyi titkárok kinevezése után újjászerveződtek, és azóta folyamatosan működnek.

A feladatok végrehajtásában érintett tárcák és a tanácsok irányító tevékenysége

Az Építési és Városfejlesztési Minisztérium a telepek felszámolásával kapcsolatos feladatokat, a feladatok végrehajtásához szükséges feltételeket a Pénzügyminisztériummal, az Országos Takarékpénztárral és a Tanácsi Hivatallal közösen határozatokban, rendeletekben szabályozta. 1976 óta évente beszámoltatja a megyéket és tájékoztatja a TKB-t a telepek felszámolásának menetéről. A kérdésnek 1964 óta a minisztérium ugyanazon főosztályán felelős szakreferense van.

Hasonló a helyzet a Belügyminisztériumban. A bűnözéssel, illetve annak megelőzésével kapcsolatos irányító feladatok már több mint 20 éve egy kézben összpontosulnak. A megyékben cigány „vonalvezetők” vannak, akik a cigánylakosság helyzetéről, ezzel kapcsolatos határozatokról, irányelvekről, a cigányok bűnözésének alakulásáról és a vonatkozó feladatokról folyamatosan tájékoztatást kapnak. Ezek a vonalvezetők tagjai a megyei koordinációs bizottságoknak.

A Népművelési Intézetben 1978 óta van a cigányok közművelődésével foglalkozó személy.

A többi főhatóságnál nem ilyen kedvező a helyzet. A Munkaügyi Minisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium és az Oktatási Minisztérium irányelvet, felhívást, illetve körlevelet adott ki az irányítá-

sa alá tartozó ágazatnak a cigányüggyel kapcsolatos munkájához. E főhatóságoknál azonban a cigánykérdésnek nincs állandó felelős ügyintézője, nem történik meg a központi határozatok végrehajtásának folyamatos számonkérése, ezért előfordul, hogy a TKB-nak az illető főhatóságot képviselő tagja nem tájékozott eléggé a maga területén a cigányság helyzetét érintő kérdésekben.

A megyei tanácsoknál működő koordinációs bizottságok tagjai között az utóbbi 3–4 évben cigányok is vannak. A bizottságok beszámoltatják a községeket és a megyei szakigazgatási szerveket. Tájékoztatást kérnek a jelentősebb számú cigányt foglalkoztató üzemektől, vállalatoktól, valamint a társadalmi és tömegszervezetektől. A tagok a megyei cigányügyi titkár irányításával célvizsgálatokat végeznek vállalatoknál, intézményeknél, és részt vesznek a helyi tanácsoknak a cigányok helyzetével foglalkozó testületi ülésein. A megyei cigányügyi koordinációs bizottságok a végrehajtó bizottságnak számolnak be tevékenységükről.

Következtetések

A cigánylakosság hátrányos körülményeinek felszámolására hozott 1961. évi párthatározatot követően állami vonalon az irányítás jelenlegi rendszere, a – ma is szűkös – személyi feltételek csak fokozatosan, 10–15 év alatt, illetve nagyrészt az utóbbi 5–6 évben teremtődtek meg. Azokon a településeken, ahová az 1961. évi párthatározat betűi 15–20 évvel ezelőtt eljutottak, ahol a helyi vezetők – ha kellett, az előítéletekkel is szembeszállva – egyszerre többféle módon segítették az elmaradottság felszámolását, ott ma már nincs „cigánykérdés”. A megyei cigányügyi titkárok kinevezése előtt azonban a párt- és kormányhatározatok a TKB állásfoglalásai, a vonatkozó rendelkezések, utasítások, irányelvek még a 70-es évek közepén sem jutottak el mindenütt a községi tanácsokig, munkáltatókig, iskolákig stb., ahol pedig ezeket végre kellett hajtani.

Nem véletlen, hogy az utóbbi években felgyorsultak azok a folyamatok, amelyek a cigányok életét pozitív irányban változtatják meg. Például a telepek felszámolása, a gyermekek felvétele az óvodákba, az iskolai felmentések minimálisra csökkenése, a cigányok bevonása a közművelődésbe stb.

Annak érdekében, hogy a tárgykörben hozott kormányhatározatok maradéktalanul megvalósuljanak, illetve, hogy a cigányok életkörülményei gyorsabb ütemben javuljanak, szükséges:

- hogy azok a feladatok, amelyeknek végrehajtása társadalmi összefogást igényel és a legnagyobb nyilvánosság előtt zajlik, nyilvános határozatokban kerüljenek megfogalmazásra;

- hogy a határozatok meghozatalával egy időben biztosítsák a végrehajtásukhoz nélkülözhetetlen anyagi, személyi, tárgyi feltételeket;

- hogy minden érdekelt tárcánál legyen egy-egy olyan szakember, aki

a szakterületre vonatkozó információ alapján elemzi a helyzetet, javaslatot tesz a megfelelő intézkedésekre, ellenőrzi az idevonatkozó határozatoknak és a tárcsa intézkedéseinek a végrehajtását, valamint ellátja a tárcsán belül és kívül a kérdéssel kapcsolatos koordinációs feladatokat.

Úgy gondolom, sokat segítene egy érdekképviseleti szerv is, ahol egyrészt a cigányok maguk is „harcolnának” jogaik érvényesítéséért, illetve mozgósítanák az elmaradott cigányokat az állampolgári kötelességek betartására, jogaik érvényesítésére, felhívnák figyelmüket lehetőségekre stb.

Szükséges lenne továbbá, hogy egy szerv vagy intézmény összefogja, irányítsa és koordinálja a tárgykörrel kapcsolatos tudományos kutatásokat, teremtsen fórumot a tapasztalatok kicserélésére, vitákra s a szakmailag és politikailag megalapozott kutatások eredményeire támaszkodva tegyen javaslatokat a központi irányító szervek számára a gyakorlati intézkedések meghozatalához.

3. A SZOCIÁLIS KÖVETELMÉNYEKNEK MEG NEM FELELŐ TELEPEK FELSZÁMOLÁSA

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 1964. évi kormányhatározat a végrehajtást a 15 éves lakásfejlesztési terv időszakára irányozta elő, vagyis a telepeket 1980-ig kellett volna felszámolni. A határozat kimondta azt is, hogy újabb telepek kialakulásának megakadályozása céljából az építési övezetben lehetőség szerint szétszórtnak kell az építkezők részére telket biztosítani.

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának lehetőségei

a/ Az áttelepítési lehetőségek elsődleges és alapvető formája, ha a dolgozó családok erre a célra biztosított kedvezményes OTP-hitel igénybevételevel építési vagy üresen álló családi ház vásárlási akció útján oldják meg a lakásproblémájukat.

Az OTP-hitel összege – 35 év visszafizetési kötelezettséggel, kamatmentesen – a családiház-építés esetén 180 000 Ft, házvásárlás esetén pedig 100 000 Ft.

Az OTP-hitel igénybevételenek feltételei:

- 1 év folyamatos munkaviszony;
- 10% előtakarékoság [ezt a megyei elnökök szociális indokok alapján mérsékelhetik, illetve elengedhetik];
- építés esetén a kivitelezési költség és az OTP-hitel összege közötti különbözetet az építkezőnek saját hozzájárulásával kell biztosítani.
- Azok a nagycsaládosok, ahol az átköltözők száma legalább 6 fő,

építkezés esetén 30 ezer forint állami támogatást kérhetnek egy többletszoba építéséhez.

– A kiemeltnek nyilvánított telepek után a tanácsok a telepfelszámolás-sal, illetve az építkezéshez szükséges telek-előkészítéssel kapcsolatos tényleges költségekhez 30 ezer forint központi támogatásban részesülnek. [Ugyanis egy 1968-as jogszabály különbséget tesz „kiemelt” és „nem kiemelt” telepek között, és előírja, hogy a „kiemelt” telepeket kell gyorsabb ütemben, nagyobb anyagi áldozatok árán felszámolni, mivel ezek a főútvonalak mellett, üdülőterületeken és városokban jól látható helyen vannak.]

– Házhelyet, illetve telket az építéshez a tanácsnak kell biztosítani, ha ezzel az építkező nem rendelkezik. [Az állami tulajdonban álló földrészekből a házhelyet ingyenesen is az építkező használatába lehet adni. A kisajátítás útján megszerzett földrészeket kötelesek megvásárolni.]

b/ 1980-tól a megyei célcsoportos lakáskeret terhére csökkentett komfortfokozatú, félkomfortos hagyományos igényosztú, alacsonyabb felszereltségű, olcsóbb és alacsonyabb lakbérű tanácsai bérlakásokat lehet építeni a községekben is azok részére, akik önhibájukon kívül hitelképtelenek, ezért a kedvezményes magánéros lakásépítésben vagy -vásárlásban részt venni nem tudnak.

c/ Az előbbieken túlmenően minden egyéb lakásellátási formát fel kell használni a telepek felszámolásához.

d/ A megyei OTP-hitelkeretnek eredetileg 5, 10, majd 1982-től 15%-át – a megyei tanácselnök kijelölése alapján – telepen kívül, de a telepiekhez hasonló körülmények között élő családok kaphatják.

A végrehajtás helyzete

1964-ben, az első országos felméréskor 222 ezer fő, 55 400 család élt a szóban forgó telepeken, lakás céljára alkalmatlan építményben. A telepek felszámolását elsősorban az erre a célra biztosított OTP-hitel igénybevételével kellett végrehajtani, emellett fel kellett használni minden egyéb lakáshoz jutási lehetőséget a telepen élők elhelyezésére.

1964 és 1980 között a telepfelszámolás a következőképpen alakult.

A központi kedvezményes OTP-hitelkeret igénybevétele

	Előirányzat	Felhasználás	Maradvány
	db családi ház.		
II. ötéves terv	800	237	563
III. ötéves terv	5 224	4 436	788
IV. ötéves terv	11 000	5 782	5 218
V. ötéves terv	11 000	7 347	3 653
Összesen	28 024	17 802	10 222

Az OTP-hitel igénybevételével tehát összesen a jelzett időszak folyamán 17 802 család költözött épített vagy vásárolt családi házba. Az előirányzott keretnek azonban csupán 63%-át használták fel a tanácsok.

Az egyéb formában történő lakáshoz jutásról részletes adataink nincsenek, de a fentivel közel azonos lehet azoknak a családoknak a száma, amelyek belvizes kölcsönrel, munkás- és bányászlakás-építési akció keretében és saját erőből költöztek el a telepekről jobb lakáskörülmények közé. A telepeken élők számát az is csökkentette, hogy az utóbbi években a telepeken élő cigányok körében is megindult az áramlás a városokba, ahol nagyobb eséllyel, előbb és kedvezőbb feltételekkel juthatnak lakáshoz, egyúttal munkavállalási lehetőségekhez.

Másfelől a telepeken élők száma növekedett az új családalapítások és a természetes szaporulat révén, továbbá azzal, hogy olyan lakóterületek, amelyek a 60-as évek elején még nem minősültek szociális követelményeknek meg nem felelő telepnek, időközben ilyenné váltak.

Mindezek alapján 1981 végén a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken még mintegy 10–15 ezer család [50–55 ezer fő] él.

A telepek felszámolása, a családok lakáshoz juttatása a cigányok beilleszkedésének, életszínvonaluk emelkedésének alapfeltétele. A tapasztalatok bizonyítják, hogy akik jobb lakáskörülmények közé kerültek, azok többségének az egész életmódjában pozitív változás következett be. Az életmódváltásra jellemző, hogy a kertes házakban sokan foglalkoznak zöldség- és gyümölcsstermesztéssel, állattenyésztéssel. Sok helyen a szoba-konyhás lakást bővítették, komfortosították.

A telepeken élők egészségtelen lakás- és szociális körülményei viszont lehetetlenné teszik az életmód pozitív irányú változását. A telepeken általában ma is teljesen hiányzik a kommunális és infrastrukturális ellátottság; ennek megteremtésére nem is törekedtek a tanácsok, mivel a telepek felszámolását tüzték ki célul. A putrikban elfogadhatatlan a zsúfoltság, nem ritka, hogy az egy fekhelyre jutó személyek száma – a lakótér kicsi alapterülete miatt – a hármat-négyet is eléri.

További gond, hogy mivel a jelenlegi jogszabályok csak a négynél több, szociális követelményeknek meg nem felelő cigány-„lakást” magába foglaló egységet minősítik „telepnek”, az OTP-hitel igénybevételére a szétszórta élő családoknak korlátozott lehetőségük van, noha lakás- és szociális körülményeik hasonlóak a telepiekéhez.

Egyre égetőbb a falvakban élő családalapító cigányfiatalok lakásgondja is, akik szüleikkel, testvéreikkel, családjukkal élnek együtt többnyire 30–40 m² alapterületű, szoba-konyhás „CS” [csökkentett értékű] lakásban. Kezdő, szakképzetlen munkásokról van szó, akik más lehetőség hiányában sok helyen a „CS” lakáshoz ragasztanak vagy az udvaron húznak fel putriszerű építményeket, esetleg városban élő rokonaikhoz költöznek, ahol belátható időn belül nagyobb esélyt látnak lakásproblémájuk megoldására.

*A telepfelszámolást lassító tényezők,
illetve az OTP-hitel igénybevételenek korlátai*

a/ A telepen élők között egyre csökken a hitelképes családok száma. Sok a nyugdíjas, a rokkant, leszázalékolt vagy munkaképtelen családfő, vagy az olyan nagycsaládosok, akiknek nincs meg a 18 ezer forint előtakarékoságuk, illetve nem tudják vagy nem merik vállalni a hitel felvételével járó visszafizetési kötelezettségeket, s így az OTP-hitelakcióba nem vonhatók be.

b/ Tovább szűkíti a hitel igénybevételenek lehetőségét, hogy a szóban forgó építési hitel összege nem fedezi még egy nagyon szerény kivitelű szoba-konyhás ház építését sem. A vállalatok egyre ritkábban és nagyon korlátozott mértékben tudnak támogatást adni dolgozóiknak. Így azoknak a keveseknek, akik össze tudják szedni a 18 ezer forintot és vállalnák a hitel visszafizetését, ezenfelül még a kivitelezési költség [jelenleg minimálisan 230–250 ezer forint] és a hitelösszeg közötti különbözetet [50–70 ezer forint] is elő kellene teremteniük. Mindez nem várható el éppen a leghátrányosabb anyagi helyzetben lévő emberektől.

c/ Sok helyi tanács már nem rendelkezik ingyenesen juttatható építési telekállománnyal, s a kisajátításhoz nincs pénzügyi fedezetük. Ez különösen súlyos gondot okoz azokban a megyékben, ahol még jelentősebb számban élnek telepeken, pl. Szabolcs-Szatmárban és Borsodban.

d/ Mivel a telepfelszámolással kapcsolatos tanácsí ráfordításokhoz csak kiemelt telepek esetében adható központi támogatás, a nem kiemelt telepek esetében a telepek felszámolásával és a telek-előkészítéssel járó költségfedezet biztosítása nincs megoldva.

e/ Vannak olyan települések, ahol nincs vállalkozó épületek kivitelezésére, amely üzleti szempontból gazdaságtalan feladat.

f/ A házvásárlásra nyújtható OTP-hitel összege is alacsony. A teleppel rendelkező települések egy részén 100 ezer forint körül már nem kapható megfelelő családi ház. A vételár és a hitelösszeg közötti költségkülönbözet előteremtése ugyanolyan nehéz, mint az építés esetében.

g/ A szüleikkel, testvéreikkel zsúfolt körülmények között élő fiataloknak és mindazoknak, akik nem telepen élnek, de lakás- és szociális körülményeik indokolják, a megyei tanácselnökök javasolhatják hitel igénybe vételét. A gond az, hogy megyénként eltérő arányú a probléma, ugyanakkor egységesen minden megye a telepfelszámoláshoz biztosított hitelkeret legfeljebb 15 – korábban 10 – %-át használhatja fel ilyen célra. Megjegyzem, hogy többnyire azok a megyék kerültek hátrányos helyzetbe, amelyekben a telepfelszámolás előrehaladott. [Például Tolna megyében már csak 160 család él telepen, de legalább 100 család él szétszórva hasonló körülmények között.] Kialakult az a paradox helyzet, hogy mivel a telepen élők egy része hitelképtelen – ezek lakásproblémáját csak állami

bérlakással lehetne megoldani –, a keret egy része megmarad, ugyanakkor a rászorulókon nem tudnak segíteni.

h/ A helyi tanácsok sem mindenütt szorgalmazzák a telepek felszámolását [van olyan település, ahol még el sem kezdték], mivel ez rengeteg pluszmunkával jár, amihez nincs minden tanácsnál megfelelő ügyintéző. A sok munkát az okozza, hogy a telepeken élő felnőttek többsége analfabéta vagy félanalfabéta, járatlan az építéssel kapcsolatos ügyintézésben, az építkezés szervezésében [ami még a tanultabb embereknek is elég bonyolult], ezért mindezt helyettük el kell végezni.

i/ Az előítéletek is korlátozzák, hogy a cigányok a telepekről kikerüljenek. Előfordul, hogy az üresen álló házat cigánycsaládoknak nem adják el, vagy tiltakoznak az ellen, hogy a szomszéd telekre cigányok építsenek házat.

Következtetések

A telepfelszámolás ütemének meggyorsítása, de legalább szinten tartása érdekében:

– Az építési hitelt olyan szintre kellene emelni, hogy az jobban közelítse meg a kivitelezési költségeket. [Megjegyzem, hogy a telepfelszámolás kezdetekor az akkori OTP-hitelből még felépíthető volt a ház.]

– Fel kellene oldani a „kiemelt” és a „nem kiemelt” telepi kategória közötti megkülönböztetést, mivel ma már mind a telepeken élők, mind a tanácsok szempontjából minden telep felszámolása kiemelt fontosságú kell hogy legyen [nemcsak azoké, amelyek „jól látható” helyen vannak]. A sorrendiséget a lehetőségek szabják meg, vagyis az, hogy hol teremthetők meg a feltételek. Szükséges lenne, hogy a 100 ezer forint lakásvásárlási hitelt felemeljék és engedélyezzék annak területenkénti differenciált nagyságrendű felhasználását. Nevezetesen: a megyén belül a biztosított hitelkeretből az átlagszint tartása mellett az átlagnál több és kevesebb hitel is adható legyen, mivel a házak eladási értéke a települések típusától is függ. A megyei elnöki keretet megyénként a szükségletekhez igazodóan kellene megállapítani.

– Nem utolsósorban: elengedhetetlen, hogy minden megyei és helyi tanácsnál is felismerjék a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának fontosságát, s legalább az adott lehetőségeket megkeresve és kihasználva segítsék azok eltüntetését.

A telepfelszámolást akadályozó tényezők általában ismertek az „illetékesek” előtt. Azok feloldásának legnagyobb gátját abban látom, hogy – mint általában minden területen – sok az illetékes: a telepek felszámolásáért az ágazati felelős az építési és városfejlesztési miniszter; a pénzügyi és személyi feltételek biztosítása a pénzügyminisztertől, ill. a tanácsoktól függ; a végrehajtás ütemét pedig – a tanácsai önállóság jogán – a megyei és a helyi tanácsok állapítják meg. Az is a megyei és a helyi tanácsokon

műlik, hogy saját pénzügyi alapjukból segítik-e a telepek felszámolását vagy sem.

A tanácsok munkáját egyaránt tükrözi a telepfelszámolás üteme és minősége. Néhány olyan megyében például, ahol háromszor-négyszer annyi cigány élt telepen, mint más megyékben, sokkal előbbre tartanak a telepfelszámolásban az utóbbiaknál. Hasonlóan nagy különbségek vannak megyénként és településenként az épített házak minőségében is. Ugyanazon OTP-hitel segítségével egyes területeken elfogadható alapterületű, 2–3 szobás családi házakat építenek, másutt a felépült házak alig jobbak a putriknál.

Az eredeti tervek szerint a cigányokat a nem cigánylakosság között, szétszórtan kellett volna telepíteni. Ezt az elvet a következők miatt nem lehetett megvalósítani:

– Azokon a településeken, ahol a lakosság 10–20%-a vagy még nagyobb hányada cigány, eleve nem lehetett szó széttelepítésről, mert nincs annyi szétszórt építési telek. A 2–3 utcából álló aprófalvakban szintén korlátozottak a lehetőségek a széttelepítésre.

– A szűkös anyagiak miatt figyelemmel kellett lenni arra is, hogy a kivitelezési költségek alacsonyabbak, ha egymás mellett több ház épül egyszerre, mint ha szétszórtan épülnek.

– Sok helyen a cigányok is szívesebben élnek egymás mellett, mint a nem cigányok között „kiközösítve”. Igaz, hogy ellenkező törekvés is van, ahol egyes családok mindenáron szabadulni akarnak a többi cigánytól, ez azonban keveseknek sikerül. Ahol ugyanis a cigányok házvásárlás útján jutottak otthonhoz, az esetek nagy részében a szomszédok hamar elköltöztek, a házak eladási ára csökkent, és előbb-utóbb újabb cigányok költöztek a szomszédba. Így váltak egész utcák házvásárlás révén cigány utcákká. [Egyébként a vásárolt házak jelentős hányada öreg, tönkrement építmény, amelyet a cigányok is csak azért vesznek meg, mert így sokkal egyszerűbb lakáshoz jutni, mint építkezés révén. Aki igazán jól jár, az sok esetben csak az eladó, mivel másnak nemigen tudta volna az öreg házat eladni.]

– Tény az is, hogy számos településen szubjektív okokból kerültek a cigányok a település egyik széléről a másikra.

Az az elképzelés tehát, hogy a cigányok széttelepítéssel beolvadnak, asszimilálódnak a többségi társadalomba, objektív és szubjektív okok miatt nem valósulhatott meg.

Tapasztalataim szerint, az ún. cigányutcákban lakók felemelkedése, beilleszkedése konfliktusmentesebb, mint ahol az egy cigánycsalád elől a szomszédok elzárkóznak, a gyermekeket nem engedik barátkozni. Nem csoda, ha ezek a családok „egy kis melegségért” visszajárnak a telepre. Persze sikeres lakóhelyi asszimiláció is van, de ez a ritkább. A legelmaradottabb rétegnél viszont az új utcákban is 1–2 év alatt telepi állapotok lesznek uralkodók. Különösen ott, ahol kerítés, járda, víz, villany nélkül

adják át a házakat. Szembe kell nézni azzal is, hogy a telepen élő családok közül számosan nincsenek felkészülve a kulturáltabb lakáskörülményekre. Nincs igényük rá, nem is tudnak mit kezdeni vele.

Azokat a családokat, amelyek a telepen a szó szoros értelmében a földön éltek, ágyuk, asztaluk, székük a föld volt, meg kell, illetve meg kellene tanítani a lakás használatára. Aki sáros, földes kunyhóban nevelkedett, az nem érthet a padlós vagy parkettás lakás karbantartásához. A vízvezeték, a WC, a villany, a gáztűzhely használatát mind-mind új ismeretként kellene megtanítani. Sok családnak szüksége lenne arra, hogy megtanítsák őket a racionális gazdálkodásra, főzésre, mosásra stb. Valamint számos olyan kötöttségre, ami a telepen ismeretlen volt. A kertes házhoz jutókat a kertműveléshez és kisállattartáshoz szükséges tudnivalókra is fel kellene készíteni. Ez a jövedelemnövelő lehetőség mellett rendszerességre nevelne, aktivizálásra ösztönözne. Az átköltözésből csak akkor alakulhat ki új életforma, ha arra az átköltözők fel vannak készülve. Ehhez olyan családgondozói hálózatra lenne szükség, amely a konkrét életmódokra építve tanítaná meg az elmaradott családokat arra, hogyan lehet emberibb, kulturáltabb körülményeket teremteni otthonukban. Ennek viszont előfeltétele családgondozók megfelelő kiképzése és családgondozói státusok biztosítása tanácsoknál.

4. A CIGÁNYOK FOGLALKOZTATÁSA, JÖVEDELME, A TÁRSADALMI JUTTATÁSOKBÓL VALÓ RÉSZESEDÉSE

A cigányok foglalkoztatásával kapcsolatban célkitűzés volt, hogy „fokozatosan minden munkaképes cigány férfi munkavállaló legyen, és növekedjen a rendszeresen foglalkoztatott nők aránya”. Ezt a célkitűzést sikerült a leghamarabb teljesíteni, mivel a 60-as években és a 70-es évek elején is nagy volt a munkaerő-kereslet. Az átlagbér-szabályozás abban tette érdekeltté a vállalatokat, hogy kvalifikálatlan munkaerőt vegyenek fel alacsonyabb bérért, mert így tudták ellensúlyozni a béremeléseket és a megengedett szinten tartani a bérszínvonalat. Ennek része volt abban, hogy már a 70-es évek elején a cigány férfiak foglalkoztatása hasonló arányú volt, mint a nem cigányoké, és a nőknek is 30%-a dolgozott. A cigány férfiak között azóta nőtt az állandó munkát vállalók aránya, és 10–15%-ra csökkent az alkalmi munkásoké. A cigány nőknek pedig 45–50%-a rendszeres és további 20–30%-uk alkalmi, ill. időszakos munkavállaló.

Ezek a változások, bár jelentősen növelték a cigányok létbiztonságát, nem szüntették meg a nagy anyagi, gazdasági különbségeket köztük és a nem cigányok között a következők miatt:

– A cigányok többsége ma sem végzi el a nyolc általánost, következésképpen csak segéd-, legfeljebb betanított munkát tudnak vállalni. [A

cigány férfiaknak csak 10–12%-a, a nőknek 4–5%-a rendelkezik szak-képzettséggel.]

– A cigány nőknek napjainkban is kisebb hányada van folyamatos munkaviszonyban, mint a nem cigányoknak. Nehezíti helyzetüket, hogy a községekben nincs mindenütt folyamatos munkalehetőség, továbbá nincs mindenütt bölcsőde, óvoda, napközi, ami feltétele az anyák munkavállalásának. Szakképzetlenségük következtében [de sajnos sokszor azért is, mert cigányok] alig van munkaválasztási lehetőségük. Sok helyen olyan munkát kínálnak fel nekik, amit egyetlen nő sem vállalna. Azok az asszonyok, akiknek a férje távol dolgozik és csak hetente-kéthetente jár haza, több kiskorú gyermek mellett akkor sem nagyon tudnának folyamatos munkát vállalni, ha lenne munkaalkalom és gyermekintézmény is. Sok fiatal cigány kislány az iskolapadból kikerülve 14–16 évesen már gyermekszüléssel kezdi „felnőtt” életét [vagy éppen ezért kerül ki az iskolapadból]. Van, akinek nem is éri meg állandó munkát vállalni, mert alkalmi munkával is lehet annyit keresni, és ez nem jelent állandó kötöttséget, kiszolgáltatottságot.

– Az előbbiekkal függ össze, hogy a cigányok életében jelentős szerepe van az alkalmi, időszakos munkának. Sajnálatos, hogy a közvéleményben [de sok munkáltatónál is] olyan értékítélet alakult ki, hogy az alkalmi munkásokat mélyen megvetik, majd hogyan deviansnak tartják, holott társadalmunknak nagy szüksége van a munkájukra, konzervgyárakban, mezőgazdasági üzemekben stb. Ők is szocialista társadalmunkat építik, és azt hiszem, nem túlzás azt mondani, hogy a munkáltatók szempontjából az egyik leghatékonyabb munkaerőt jelentik. Ugyanis csak addig foglalkoztatják őket, amíg van folyamatos munka, bért is ennek alapján kapnak, vállalaton belüli munkanélküliségről, teljesítmény nélküli bérkifizetésről esetükben szó sem lehet. Ezek az emberek többségükben ki vannak zárva a béren felüli juttatásokból [jutalom, nyereségrészesedés, prémium stb.], holott sok esetben – az alkalmi munkát igénylő munkafolyamatoknál – a „vetéstől az aratásig” tulajdonképpen majdnem minden munkát ők végeznek.

Az alkalmi munkások nem részesülnek a vállalati kulturális, szociális juttatásokból sem. Öregségükre pedig nem jár nyugdíj, mert úgy szerepelnek, mint akik nem dolgoztak, holott sok esetben előfordulhat, hogy egész életükben több és nehezebb munkát végeztek, mint akik állandó alkalmazásban állnak.

– Hasonló megítélésben van részük az ún. hagyományos cigány foglalkozásból élőknek: gyógynövénygyűjtőknek, csigaszedőknek, gombaszedőknek, fémgyűjtőknek, rongygyűjtőknek, köszőrűsőknek, szerződéses állattartással foglalkozóknak; vagy például az ismét kialakuló napszámos rétegnek, amelynek munkája iránt a keresletet a hétvégi kiskertek, szőlők megművelésének igénye hozta létre.

– A cigányok többsége tehát szakképzettséget nem igénylő munkakör-

ben dolgozik, következésképpen jövedelmük is az átlag alatt van. Ugyanakkor, mivel többségük nagycsaládos, az egy főre jutó átlagos jövedelem tekintetében még jóval nagyobb a különbség köztük és a nem cigányok között. Az MTA Szociológiai Kutató Intézetének 1971. évi felmérése szerint a dolgozó cigányoknak közel háromszor annyi embert kellett eltartaniuk, mint a nem cigányoknak. A 100 keresőre jutó eltartottak száma a magyarországi háztartásokban 82, a cigány háztartásokban ugyanakkor 224 volt. A mai helyzetről nincs pontos adatunk, de becslésünk szerint – bár a különbség csökkent – még ma is igen nagy.

– Hazánkban a bérjellegű jövedelmek mellett jelentős szerepük van a társadalmi juttatásoknak. Szociálpolitikánk a társadalmi juttatások széles körét, azok legkülönbözőbb formáit foglalja magába. Mivel ezeket a juttatásokat más-más kritériumok alapján és más-más csatornákon kapják a jogosultak, nagyon nehéz annak megállapítása, hogy egy-egy társadalmi réteg vagy csoport milyen mértékű társadalmi juttatásban részesül.

Nehezíti a tisztánlátást, hogy ebben a vonatkozásban semmiféle felmérés nem készült a cigányokról. Ezért arra, hogy a cigányok milyen hányada részesül az egyes juttatásokból, és hogy ezek csökkentik-e a szociális különbségeket a cigányok és más társadalmi csoportok között, csak egyéb tényezőkből és a személyes tapasztalatok alapján következtethetünk.

A családi pótlék a munkaviszonytól, mértéke pedig a gyermekek számától függ. Mint már szó volt róla, a cigány férfiak 10–15%-a alkalmi és időszakos munkából tartja el magát és családját, következésképpen gyermekei után családi pótlékban nem, illetve nem folyamatosan részesül. Nem kapnak családi pótlékot a kiskereskedői, kisipari, gyűjtői engedéllyel rendelkezők, a munkaképtelen családfők és azok a leányanyák sem, akiket a szülők tartanak el.

A jelenlegi helyzetben előfordul tehát, hogy olyan családok is kaphatnak családi pótlékot, ahol annak összege a gyermek zsebpénzének töredéke, ugyanakkor olyanok is kimaradnak e juttatásból, ahol az „a mindennapi kenyeret” jelentené. A cigányok között ez utóbbiak aránya jelentős lehet. Véleményem szerint a családi pótlékot nem a munkaviszony jogán, hanem a gyermek létezése jogán kellene biztosítani.

Eléggő széles körben elterjedt vélemény, hogy a cigányok a családi pótlékért szülnék sok gyermeket. Ilyenek is vannak, de nem ez a jellemző. A cigányoknak akkor is sok gyermekük volt, amikor nem volt családi pótlék, és ma is nagyobb a gyermekszám azoknál, akik alkalmi, időszakos munkából vagy valamilyen hagyományos cigány foglalkozásból élnek, mint ahol a családfő folyamatos munkaviszonnyal rendelkezik. Egyébként is a gyermeknevelési költségeknek a családi pótlék általában csak kisebb részét fedezi. Azokat a gyermekeket viszont, akiket szüleik csupán vagy nagyjából családi pótlékből tartanak el, inkább sajnálni, mint irigyelni kellene. Nem értek egyet azokkal a véleményekkel, hogy a

családi pótlékkal kell a folyamatos munkára ösztönözni az embereket. A folyamatos munkavállalást a munka anyagi és erkölcsi elismerésével, a munkásember megbecsülésével kell elérni akkor is, ha az utcaseprő, konzervgyári munkás vagy vagonrakodó cigány vagy nem cigány.

Gyermekgondozási segélyre az utóbbi években a cigány nők közül egyre többen jogosultak, de a folyamatos munkavisztonnyal nem rendelkező nők arányából [45–50%] arra lehet következtetni, hogy jelentős részük nem veheti igénybe ezt a juttatást. Főleg azért, mert sokan nagyon fiatalon kezdenek szülni, majd pedig jön egyik gyermek után a másik. Megfontolandó lenne, hogy „fiatalkorúak” esetében, 18 év alatt akkor is adható legyen gyermekgondozási segély, ha a fiatalkorú nem volt még munkaviszonyban. Ez olcsóbb is, emberségesebb is lenne, mint az, hogy – „a gyermek megélhetése biztosításának hiányában” – elveszik ezektől a fiatal anyáktól gyermeküket állami gondozásba.

Lényegében a gyermek bölcsődei, óvodai, napközi otthoni elhelyezésének lehetősége is az anya munkaviszonyához van kötve, ezért a cigánygyermek az ezeket az intézményeket jóval kisebb arányban veszik igénybe, mint a nem cigányok, következésképpen a cigányok az állami támogatás e formájából is az átlagnál kevésbé részesülnek. Bár a cigánygyermeket egy központi rendelkezés szerint akkor is fel lehet venni a gyermekintézményekbe, ha az anya a több gyermek miatt nem dolgozik, de érthető, hogy ezzel a kivételes lehetőséggel csak ott tudnak élni, ahol a dolgozó nők gyermekeit már felvették, és még marad férőhely.

Mivel a családi pótlék, a gyermekgondozási segély és a gyermekintézmények [bölcsőde, óvoda, napközi] igénybevétele független a szociális rászorultságtól, ezért az állami támogatás formái nem csökkentik az egy főre jutó fogyasztási különbségeket, sőt valószínű, hogy a cigányok között a gyermekek nagyobb hányada van „megfosztva” e juttatásoktól, mint a nem cigányok között, s a nem cigányok között is nagyobb arányú a hátrányos helyzetűek „megfosztottsága”, mint a jobb körülmények között élőké. Persze ebben a vonatkozásban kölcsönös okozati összefüggés is van; aki hátrányos helyzetű, lehet, hogy helyzeténél fogva [tehetetlensége miatt, vagy mert nincs lehetősége rá] nem részesül e javakból, ugyanakkor ennek következtében is hátrányos helyzetű lesz. Például a megfelelő táplálkozásnak vagy az óvodai nevelésnek a hiánya sok cigánygyermeknél egész életre szólóan determinálja a hátrányos helyzetet.

A segélyfajták közül a rendszeres nevelési segély és a rendszeres szociális segély az, ami az előírt feltételek megléte esetén folyamatos biztos juttatás. Az előbbivel az a probléma, hogy az odaitélésnek olyan kritériumai is vannak [pl. a megfelelő lakáskörülmények], amelyek alapján sok esetben a leginkább rászoruló kimaradnak e juttatásból. Szemléleti problémák is nehezítik, hogy egy-egy családon, gyermekén e pénzügyi forrásokból segítsenek. Vannak olyan tapasztalataim, hogy az ügyintézők egy része minden segélykérőt lumpen, élősködő, segélyre érdemtelen

embernek tart. A támogatások kritériumait úgy kellene meghatározni, hogy ne az egyes hivatalos személyek szubjektív értékítéletén múljon, hogy ki jogosult valamilyen segélyre, az ügyintézésrel pedig csak megfelelő felkészültségű és szemléletű embereket szabad megbízni.

Sok zavart okoz az a széles körben elterjedt hiedelem, hogy a cigánylakosság nagyon sok támogatást kap az államtól, illetve többet, mint a lakosság más rétegei, csoportjai. Tény, hogy a cigányok a tanácsai szociális segélyeket, a rokkantsági nyugdíjat, csecsemők és gyermekek a kórházakat és az állami gyermekotthonokat nagyobb arányban veszik igénybe, mint más rétegek. Az „állami támogatás” azonban nem szűkíthető le kizárólag a szociális jellegű juttatásokra, szolgáltatásokra, ellátásra. Hazánkban a közvetett és közvetlen állami támogatásoknak számtalan egyéb csatornája is van. Például a szakszervezeti üdültetés, a közép- és felsőoktatási intézmények tanulóinak képzése, ösztöndíja. Egyes lakossági szolgáltatások vagy a színházjegy, a könyv, a hanglezet stb. stb. is mind „állami támogatást” hordoznak. Vagyis sokféle olyan, államilag dotált termék, szolgáltatás, járandóság van, amelyekből a cigányok – éppen szociális helyzetük miatt – a lakossági átlagnál, illetve számarányuknál sokkal kisebb mértékben részesülnek. A lakosságnak nyújtott állami támogatások leszűkített értelmezése zavarja a tisztánlátást, növeli a feszültséget a hátrányos helyzetűek és más rétegek között.

Sokszor éppen olyanok sokallják a rászorulóknak szociális támogatását, akik maguk természetesnek vélik, hogy más csatornákon maximálisan részesüljenek a kedvezményekből, juttatásokból. Ezek a jelenségek viszont újabb feszültségeket szülnék.

5. A CIGÁNYGYERMEKEK OKTATÁSA, NEVELÉSE

A cigánygyermekoktatásával, nevelésével foglalkozó kormányhatározatok végrehajtásában tapasztalható a legnagyobb lemaradás, ami a következő okokkal magyarázható:

– Az Oktatási Minisztérium „tanácsadói” a cigánygyermekoktatásának, nevelésének ügyében hosszú időn keresztül olyan emberek voltak, akik tele vannak a cigányokkal szembeni előítéletekkel. Ez rányomta bélyegét a minisztérium intézkedéseire, illetve – több vonatkozásban – azok hiányára, továbbá a tudományos kutatásokra is, amelyeknek „eredményei”, sajnos, főiskolai jegyzetekben is napvilágot láttak.

– Nem készült olyan oktatási stratégia és módszertani anyag, amely segítséget nyújthat a speciális hátrányok felszámolásához.

– Az oktatási kormányzat ma sem veszi figyelembe azt, hogy a cigánygyermekoktatás 30%-ának nem magyar az anyanyelve, pedig ezzel is összefügg, hogy tanulási és szociális kapcsolódási nehézségek, beilleszkedési zavarok tömege jelentkezik a gyermekeknel.

– Az Oktatási Minisztérium intézkedett arról, hogy cigányiskolák,

-osztályok, napközis csoportok létesíthetők, de ezeknek az intézményeknek a központi ellenőrzése és működési feltételeik normatív szabályozása elmaradt. Ezért fordulhatott elő, hogy a cigányosztályok többsége tartósította a gyermekek szegregációját és újratermelte az elmaradottságot.

– A cigánygyermeket oktató pedagógusok a nehéz munka elismeréséért céljuttalomban részesülnek, a céljuttalom mellé azonban módszertani segítségre is szükségük lenne az eredményesebb oktatáshoz. Az e célra készült jegyzetek alkalmatlanok, sőt kimondottan kártékonyak bizonyultak. Ezért is került sor betiltásukra.

A felsorolt tényezőkkel is összefügg, hogy a cigánygyermeknek 60%-a ma sem tudja – tanköteles koron belül – elvégezni a nyolc osztályt, továbbá, hogy míg az általános iskolások között 6% – a gyógypedagógiai intézményekben 32% – az arányuk, a szakközépiskolákban viszont már csak 0,3%, a gimnáziumokban pedig 0,2%.

Azok a cigányfiatalok, akik csak néhány osztályt végeztek, sőt sikerült az iskolát teljesen elkerülniük [mert ilyenek is vannak!], vagy pedig a bizonyítvány mögött nincs tényleges tudásuk, az életbe kikerülve állandó kommunikációs zavarokkal, kisebbségi érzéssel küszködnek. [Például a munkahelyre bekerülve, nem tudják elolvasni a hirdetéseket, felhívásokat, a jogaikat és kötelességeiket tartalmazó kollektív szerződést, sokszor azt sem értik meg pontosan, mit várnak el tőlük. A konfliktusokat fokozza, ha környezetük nem belátó, és állandóan – sokszor akaratlanul is – megalázza, megsérti őket tudatlanságukért.] Ez is oka, hogy növekszik a munkakerülők, a börtönbe jutók és az ideggondozásra szorulóknak száma a cigányfiatalok között.

Az oktatás, a nevelés hiányosságai tehát egész életre szóló hátrányos helyzetet, szociális problémákat eredményeznek.

Végezetül – nem lebecsülve a történelmi jelentőségű utat, amelyet a társadalom segítségével az utóbbi évtizedekben a cigányság megtett – a korábbiak mellett hangsúlyozni kívánom: nehezíti az előrelépést, hogy a tanácsok és egyéb szervek nem mindenütt foglalkoznak a kérdés jelentőségének megfelelően a telepek felszámolásával, a cigánygyermek óvodai, napközis elhelyezésével, a cigányifjúsággal, általában a cigányok életkörülményeinek javításához szükséges feltételek megteremtésével. Nem mindenütt összehangolt az érdekelt tanácsi, gazdasági és társadalmi szervek tevékenysége. A cigánylakosság életkörülményeinek, társadalmi tudatának, szokásainak, erkölcsének hiányos vagy téves ismerete is nehezíti a nevelőmunkát. Gyakran formális a cigányok közéleti szereplése [szerepeltetése], tájékoztatásuk jogairól, kötelességeikről, lehetőségeikről.

Sok helyen nem igénylik, nem veszik igénybe a már beilleszkedett cigányok véleményét, segítségét. A cigányság helyzetének javításával foglalkozók társadalmi elismerése sem mindenütt megfelelő. Ezek a tényezők is közrejátszanak abban, hogy a kívánatosnál és lehetségesnél lassúbb az előrehaladás a cigánylakosság életkörülményeinek javulásában.

TARTALOM

Bevezetés

Mezey Barna–Pomogyi László–Tauber István	5
1. <i>A cigányok megjelenése Magyarországon</i>	5
2. <i>A cigánykérdés a feudális társadalomban</i>	12
3. <i>A cigányság életmódja a burzsoá korszakban; a cigánykérdés és az előítéletek</i>	20
4. <i>A burzsoá korszak rendezési kísérletei</i>	26
5. <i>Új utakon: a cigányság helyzetének változásai 1945 óta</i>	35
6. <i>A cigánysággal kapcsolatos előítéletek napjainkban</i>	44

FEUDÁLIS KORSZAK

A magyarországi cigányság életmódja a feudalizmus korában ..	55
A cigányok lókereskedéséről [1490]	56
Egy angol utazó a cigányokról [1669]	57
Cigányközösségek igazgatási viszonyai [1786]	57
A megtelepedett cigányokról [1773]	60
A muzsika virtuózai [1829]	62
Új hírek a napisajtóban [1843]	63
Ács Gedeon följegyzései [1856]	64
A cigányok jogállása a feudális társadalomban	66
<i>A királyi Magyarország országgyűléseinek rendelkezései</i>	70
<i>Az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezései</i>	71
<i>Uralkodói elhatározások</i>	75
Zsigmond útlevele László vajda és népe számára [1422]	75
II. Ulászló salvus conductusa Bolgár Tamás vajda és népe számára [1496]	76
I. Ferdinánd a szamosújvári cigányok adómentességéről [1552]	77
Izabella királynő pátensei a cigányokról [1557]	78
I. Rákóczy Ferenc egy Mihály nevű cigány vajdaságárul [1676]	79
II. Rákóczi Ferenc a cigányok vajdaságárul való pátense [1704]	80
III. Károly rendelkezése [1724]	81
Mária Terézia rendelkezése [1769]	84

II. József rendelkezése [1783]	85
<i>Egyéb dokumentumok</i>	95
Révay Péter ajánlólevele Gáspár vajda és népe számára [1608]	95
Dániel vajda, a szendrői vajdák vajdájának kezességlevele Horvát János vajdáért [1659]	96
Homonnay Drugeth Györgynek, Ung vármegye főispánjának György vajda és kumpániája részére kiállított privilégiumlevele [1661]	96
Nádasdy Ferenc locumtenens [helytartó] pátense a cigányok üldözéséről [1670]	97
Inquisitio Tzigány András meggyilkolásáról [1760]	99
<i>Helyi szervek státútumai</i>	101
a/ Vármegyék	101
b/ Kiváltságos kerületek	104
c/ Városok	106
A cigánykérdés az országgyűlések előtt	109
Az 1841/43-i erdélyi országgyűlés közigazgatási bizottmányának opinója [véleménye] a cigányok megtelepítéséről	111
Az 1841/43-i erdélyi országgyűlés közigazgatási bizottmányának törvényjavaslatai	118
Kivonat az erdélyi országgyűlés Urbéri Bizottmányának jegyzőkönyvéből [1844]	118
Az előítéletek kialakulása	119
Oláh Miklós a simándi cigányokról [1536]	122
Istvánffy Miklós Lippai Balázsról [1622]	122
Fábián Gábor az Arad megyei cigányokról [1835]	123
Részletek a kemenczei bűnper vallatási jegyzőkönyveiből [1782]	124
A kemenczei bűnperben 1782. augusztus 10-én hozott ítélet	128
A törvényszék fölterjesztése a Helytartótanácsához [1782]	131
A Magyar Hirmondó tudósításai a Hont vármegyei cigányok peréről [1782]	133
Reformkori tudósítás a cigányokról [1842]	135
A tudományos kutatás kezdetei	138
A cigányokkal szembeni türelemről [1786]	140
Enesei György: A Tzigán Nemzetnek igazi eredete, nyelve, története [1798]	145
Th. [Thaisz András]: A cigánység eredete [1822]	147

BURZSOÁ KORSZAK

A cigányság életmódja a burzsoá Magyarországon	151
A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei	152
A kiskunhalasi cigányok életviszonyairól [1916]	159
A cigányok élete Vas megyei községekben [1918]	161
Az ondódi cigánykérdés rövid megvilágítása [1933]	162
A dánosi eset [1907]	163
A cigányügy a képviselőház, illetve a kormány előtt a burzsoá korszakban	165
Veszprém megyei felirat a képviselőházhoz [1885]	166
Vármegyei kérvények a képviselőház előtt [1907]	167
Nagy István képviselő felszólalása a cigánykérdés tárgyában [1885]	168
Samassa János interpellációja [1907]	172
Polónyi Géza igazságügyminiszter válasza Samassa interpellációjára [1907]	175
A cigányügyi kormánybiztos támogatására utasító 14.461/1909. B.M. számú körrendelet	176
Rendelattervezet a kőbor cigányok ügyében [1916]	177
A burzsoá közigazgatás és a cigánykérdés	179
<i>Belügyi igazgatás</i>	182
Kiegyezés környéki belügyminiszteri rendeletek a cigányok kőborlásának megakadályozásáról [1871, 1867]	182
A cigányok letelepítéséről szóló 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet	183
A cigányok letelepítéséről szóló B.M. rendelet végrehajtása Pozsony vármegyében [1916]	191
A cigányok letelepítéséről szóló B.M. rendelet végrehajtása a kiskőrösi járásban [1916]	192
A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasításáról szóló 101.052/1916. B.M. számú körrendelet	193
A nyilvántartott cigányokkal való eljárásról szóló 151.041/1917. B.M. számú körrendelet	194
A kőbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről szóló 257.000/1928. B.M. számú körrendelet	200
Veszprém megye alispánjának körrendelete közrendészeti és cigányrazzia tárgyában [1942]	202
Cigányrazzia elrendelése Zala megyében [1943]	203
Főszolgabírói jelentés a kiskőrösi járásban végrehajtott cigányrazziáról [1940]	204
A Déli Hadművelési Terület kormánybiztosának utasítása a kőbor cigányok fokozottabb ellenőrzése tárgyában [1944]	205

A vasvári járás főszolgabírójának jelentése a cigányok kóborlásáról [1932]	206
Sárvári főszolgabírói jelentés a cigányok kóborlásairól [1941]	207
<i>Kereskedelemügyi igazgatás</i>	207
A letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról szóló 141.113/1931. K.M. számú rendelet	207
A cigányok vándoripari és házalási engedélyéről szóló 192.304/1931. B.M. számú rendelet	208
Lucidus: A cigányok vándoriparának gyakorlása [1931]	209
<i>Gyermekvédelemmel kapcsolatos intézkedések</i>	210
Elvi jelentőségű ministeri határozat a cigánygyermek elhagyottá nyilvánításáról [1908]	210
A kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe való elhelyezéséről szóló 86.471/1916. B.M. számú rendelet	211
<i>Oktatásügyi igazgatás</i>	213
Ministeri átirat a nagysároi plébános kérelme tárgyában [1870]	213
Határozat a pankaszi cigányiskola felállításáról [1942]	214
<i>Vármegyei szabályozás</i>	214
A koldulásnak megyszerte leendő megszüntetése iránti javaslat [Esztergom, 1869]	214
Veszprém megyei statútum a toloncolásról [1876]	219
Megoldási javaslatok? – előítéletek	221
Barabás Péter: A cigány-ügy rendezése emberséges szigorral [1911]	222
Zsolt [Porzolt Kálmán]: A mi cigány hírünk [1907]	223
Endre László: A kóborcigány-kérdés rendezése [1934]	225
Gesztelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése [1940]	226
Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása [1910]	230

A FELSZABADULÁSTÓL NAPJAINKIG

Politikai határozatok, államigazgatási intézkedések és hatásuk értékelése	237
A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata [1961. június 20.]	240
A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása [1968. június]	243
A Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása [1974. június 11.]	250
A magyarországi cigánylakosság helyzetéről. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata [1979. április 18.]	265

A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszerű feladatok [1984]	275
A cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez. Irányelvek és módszertani ajánlások [1977]	287
A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. 1016/1979. (VII. 12.) MT számú határozat	296
A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. MÉM-TOT-MEDOSZ-ÉDOSZ együttes felhívás [1979]	298
Kozák Istvánné dr.: A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők [1982]	301

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Zrínyi Nyomda, Budapest [86.1298/10]

Felelős vezető Vágó Sándorné vezérigazgató

A kötetet Gábor Luca szerkesztette

A borító Szántó Tibor munkája

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Műszaki szerkesztő Gyuska Györgyi

Terjedelme 23,9 (A/5) ív

A XIV–XV. században Európába özönlő cigányság nagyobbik része Közép- és Kelet-Európában telepedett meg. A feudális anarchia, majd az oszmán-török hódítást követő tisztázatlan hatalmi viszonyok lehetővé tették a cigányok sajátos életmódjának fenntartását, szokásaik megmerevedését. A cigányság egészen a török kiűzéséig nem ütközött élesen a magyar társadalommal, nem volt cigánykérdés. A változás a Rákóczi-szabadságharc bukását követően érzékelhető leginkább, amikor a Habsburg uralkodók a cigányoktól lehetetlent követeltek: azt, hogy ősi – s többek között a magyar társadalom segítségével konzervált – szokásaikat, életmódjukat egyik napról a másikra adják fel. E kísérletek kudarca okozta, hogy a cigánysággal kapcsolatos problémák kiéleződtek, és megoldás híján a burzsoá államra hagyományozódtak.

A cigánylakosság és a cigánykérdés dualizmus kori és két világháború közti történetének megrajzolását az összeállítók az életmód bemutatásával kezdik. A probléma okait keresve a korabeli magyar gazdaság és társadalom jó néhány neuralgikus pontjára vezetik az olvasót. A cigánykérdés rendezésére tett kísérleteket levéltári anyagok, rendeletek és tanulmányok dokumentálják. Az iratokból három irányzat képe bontakozik ki. Az egyik végletnek legélesebben Porzolt Kálmán adott hangot 1907-ben: „Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód.” A másik irányzat a törvényi rendezés mellett tör lándzsát. A cigánykérdés megoldási kísérleteiben azonban az adminisztratív módszereket felhasználó harmadik irányzat kapott leginkább jelentőséget, amely a közigazgatásban vált uralkodóvá. A cigánykérdést a burzsoá állam sem tudta megoldani, főként mert egyszerű közigazgatási ügynek tekintette.

A felszabadulás után a szocialista államra várt a valódi, tartalmi megoldás feladata. Ekkor vált a cigányság a társadalom részévé, s az állami intézkedések szemlélete is megváltozott. Adminisztratív intézkedések tárgya helyett segítségre szoruló, hátrányos helyzetű népcsoportnak tekinti a cigányságot minden hivatalos dokumentum. A napjainkig tartó erőfeszítéseket és a mai helyzetet párthatározatok és jogszabályok sora szemlélteti. A dokumentumokból kiderül, hogy a több évszázados hátrányokat nem sikerült – de nem is lehet – négy évtized alatt behozni. Ma is szembe kell néznünk a beilleszkedést akadályozó tényezőkkel, köztük az előítéletekkel. A kötet célja e problémák történeti gyökereinek bemutatása a mai helyzet okainak és lehetőségeinek mélyebb megértése érdekében.